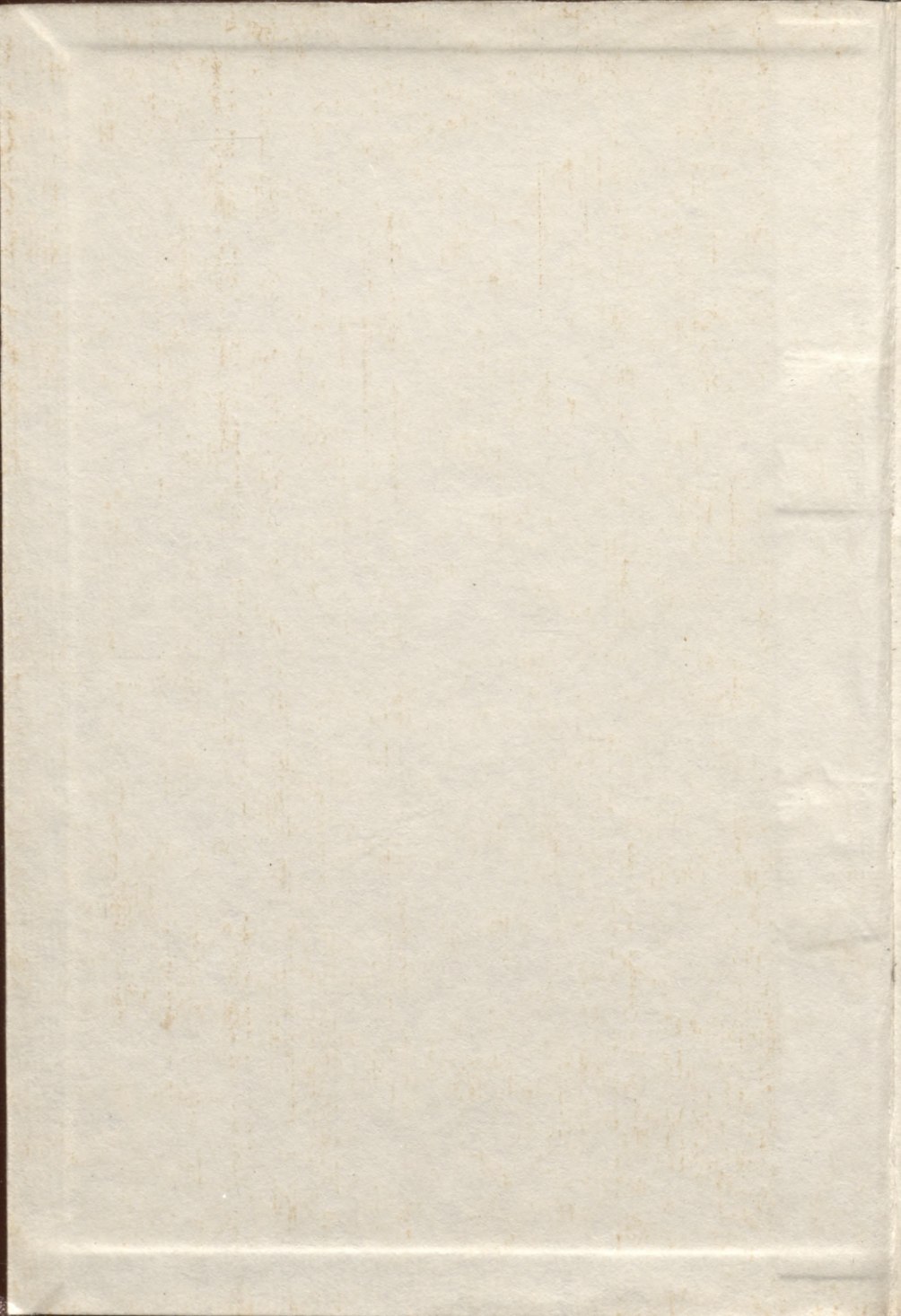
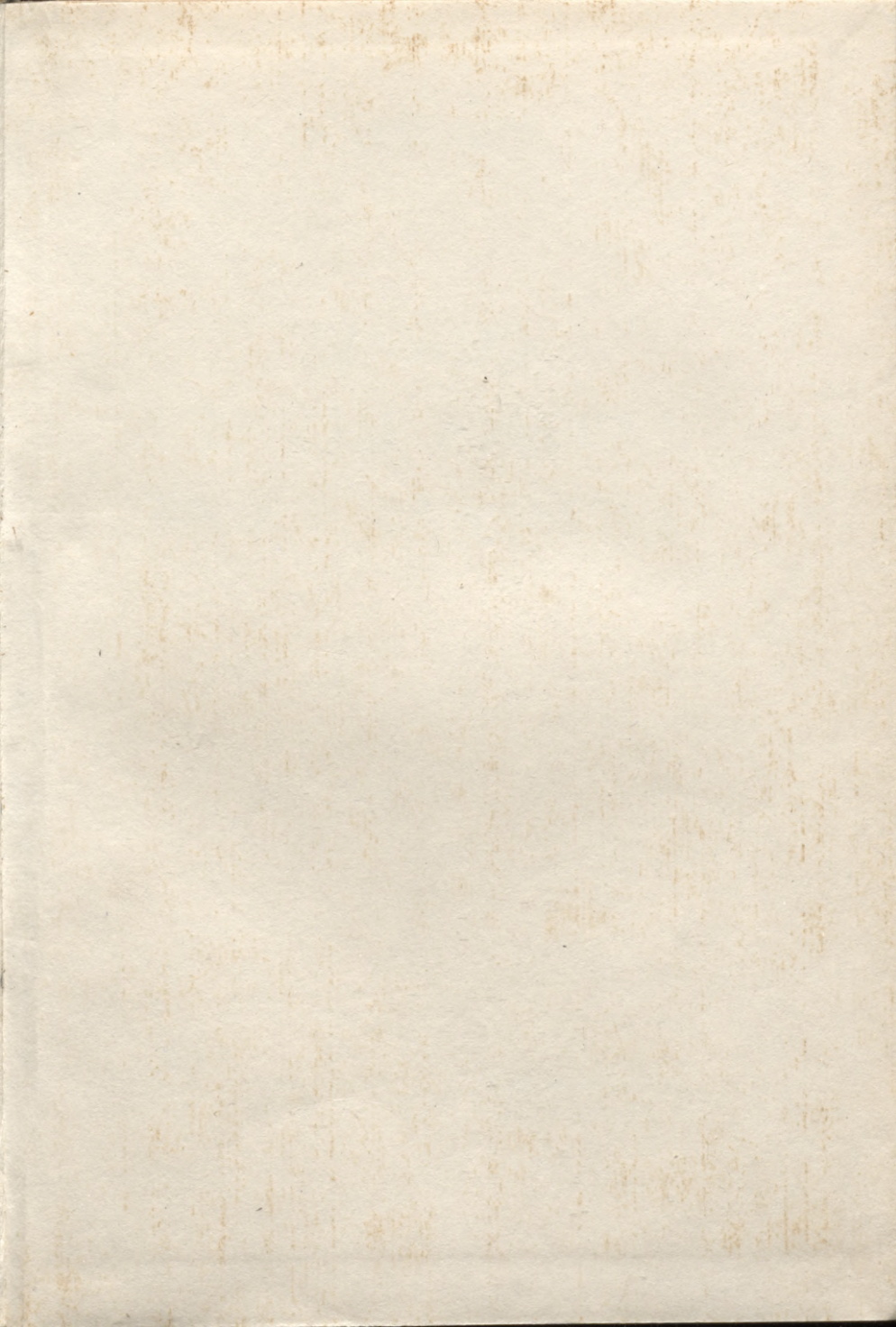

8

L 852

131743

L,B,R

L
8
852

P. BIRKERTS

L
8

IEVADS
LATVJU TAUTAS
PRĀTNIECĪBĀ

RĪGĀ

1937

A U T O R A I Z D E V U M S

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0308057818

PRIEKŠVārds.

Prātniecība un filozofija ir identiski jeb viennozīmīgi jēdzieni. Vārds „prātniecība“ ir latvisks apzīmējums filozofijas jēdzienam. Tautas prātniecība ir tautas filozofija.

Tā tad „Ievads latvju tautas prātniecībā“ ir tas pats, kas „Ievads latvju tautas filozofijā“.

Bet pirms runājam par ievadu latvju tautas prātniecībā, resp. filozofijā, ir jājaucā: vai mums maz ir tautas prātniecība?

Daži no mūsu profesionālajiem filozofijas darbiniekiem (rakstniekiem, lektoriem u. c.) tiešām noliedz tautas prātniecības esamību.

Daži mūsu kultūras darbinieki atkal žēlojas, ka mums kaut cik redzamāku, patstāvīgu individuālfilozofu neesot.

Pēdējais apgalvojums ir pareizāks par pirmo: mums tiešām vēl nav redzamāku patstāvīgu filozofu, ir tikai savs skaits darbinieku, kas strādā plašajā filozofijas laukā. Šie filozofijas darbinieki pagaidām tikai atreferē jeb atstāsta un izklāsta mums citāutu, sevišķi vācu, filozofu uzskatus un principus.

Bet mūsu dažādo filozofijas darbinieku pulkā ir tomēr viens neapšaubāmi liels un oriģināls filozofijas ģenijs, un tas ir tautas domājošais un dzīvesģudrais ģars — latvju tautas prātnieciskais ģenijs.

Latvju tauta ir ne tikai dziedātāja, bet arī domātāja. Kā mūsu tautas aistētiskais ģenijs ir radījis milzīgos tautas dziesmu krājumus, tāpat tautas filozofiskais ģenijs ir radījis plašus tautas gudrības krājumus, kas savā kopumā sastāda tautas prātniecību.

Ja nenoliedzami liels ir mūsu tautas dziesmu ģenijs, tad ne mazāk liels ir arī viņas prātnieciskais ģenijs.

Dziesma un gudrība tautas gaitās iet roku rokā. Tiklab dziesma, kā gudrība ir mūsu tautai līdzējušas dzīvot. Ja dziesma ir mierinājusi tautu bēdās un priecinājusi to priekos un laimes brīžos, tad dzīves gudrība, tautas prātnieciskais ģenijs ar tālredzīgu skatu un drošu roku ir tautu vadījis gadu simteņiem ilgi pa viņas grūtajām dzīves tekām. Tautas gudrība, tautas prātniecība ir īstā viņas ceļvede.

Tikai mūsu tautas gudrības nav vēl tikdaudz uzrakstītas un uzkrātas kā mūsu tautas dziesmas. Liels vairums no tām vēl glabājas tautas atmiņā. Bet arī tas tautas gudrību krājums, kas mums sakāmvārdu un parunu veidā uzkrāts līdz pēdējam laikam, dod gaišu liecību par mūsu tautas prātnieciskā ģenija lielumu un viņa īpatnību. Tagad mēs zinām, ka mūsu tauta var ne tikai dziedāt, pasakas stāstīt, zīlēt un mīklas minēt, bet ka viņa prot arī reāli un filozofiski domāt, prot savas domas izsacīt ievērojamos prātojumos un atjautīgās gudrības formulās.

Tikai, diemžēl, mūsu tautas gudrības un prātojumu formulas, viņas prātnieciskās sentences un aforismi ir vēl ļoti izklaidēti un izkaisīti. Tie maz vēl saskatīti, sakopotī un sakārtoti; vēl vairāk — dažreiz pat noliegta tautas prātniecības eksistence.

Šim tautas prātniecības izklaidus stāvoklim ir jādara gals. Mūsu tagadējais tautas kultūras stāvoklis to prasa.

Ja senāk tauta varēja apmierināties ar savas ideoloģijas sinkrētismu, un savas prātniecības intuitīvo sistēmu, tad tagad tas vairs nav iespējams. Tagad tautas prātniecības intuitīvās sistēmas vietā ir jārada tāda sistēma, kas saskan ar modernās zinātnes un kultūras prasībām, kas saskan ar mūsu tautas cieņu.

Vienu no tādiem mēģinājumiem esmu darījis savā grāmatā „Latvju tautas dzīves gudrība“, kas pamatota uz vairāk kā 140.000 sakāmvārdu un parunu variantiem, ko man izdevies ievākt apmērām 15 gadu laikā, tāpat arī uz tautas prātniecības elementiem, kas sastopami citās folkloras nozarēs.

Sakarā ar šo prāvāka apmēra darbu (domāts 3 sējumos), izaudzis arī šis „Ievads latvju tautas prātniecībā“, kas ir viņa motīvējums un pamatojums. Bet ar to nav sacīts, ka viņš būtu augšā minētā darba daļa vai fragments. Šim „Ievadam“ ir pilnīgi patstāvīgi uzdevumi un patstāvīga loma.

Filozofiskā literatūrā „Ievadi“ ir diezgan parasta parādība. Tur viņi ir vesela filozofiskās literatūras nozare. Gandrīz vai katram redzamākam filozofijas darbiniekam vai filozofam ir savs „ievads filozofijā“. Un nevar sacīt, ka tādi filozofijas ievadi būtu lieki. Taisni otrādi: viņi ir ļoti vajadzīgi, pat nepieciešami. Viņi ir tas pats, kas ceļotājam svešā zemē kompetents pavadonis vai arī tas pats, kas ceļamai filozofijas ēkai drošs pamats, uz kura tā var balstīties.

Arī mūsu tautas prātniecībai tāds ievads ir nepieciešams, sevišķi ievērojot vēl to, ka piemums šis darba lauks ir pilnīgi atmatā.

Bet kādi tad ir tāda „Ievada latvju tautas prātniecībā“ uzdevumi?

Tie ir šādi: sniegt un noskaidrot tās nepieciešamās zināšanas un atziņas, kas vajadzīgas tautas prātnieciskās sistēmas pareizai izpratnei un arī izveidošanai.

Svarīgākās no tādām noskaidrojamām zināšanām ir:

1. Nepieciešamie jēdzieni sakarā ar jautājumu par prātniecības sistēmu.
2. Tautas gudrības jēdziena vispusīga noskaidrošana, jo tautas gudrība ir tautas prātniecības pamatviela, no kuras prātniecības sistēma izveidojas.
3. Problēma: kur zinātnieks var ņemt vielu, veidojot tautas prātniecības sistēmu.

4. Ideoloģijas veidi kā tautas prātniecības avots.

Vēl daži tehniska rakstura aizrādījumi:

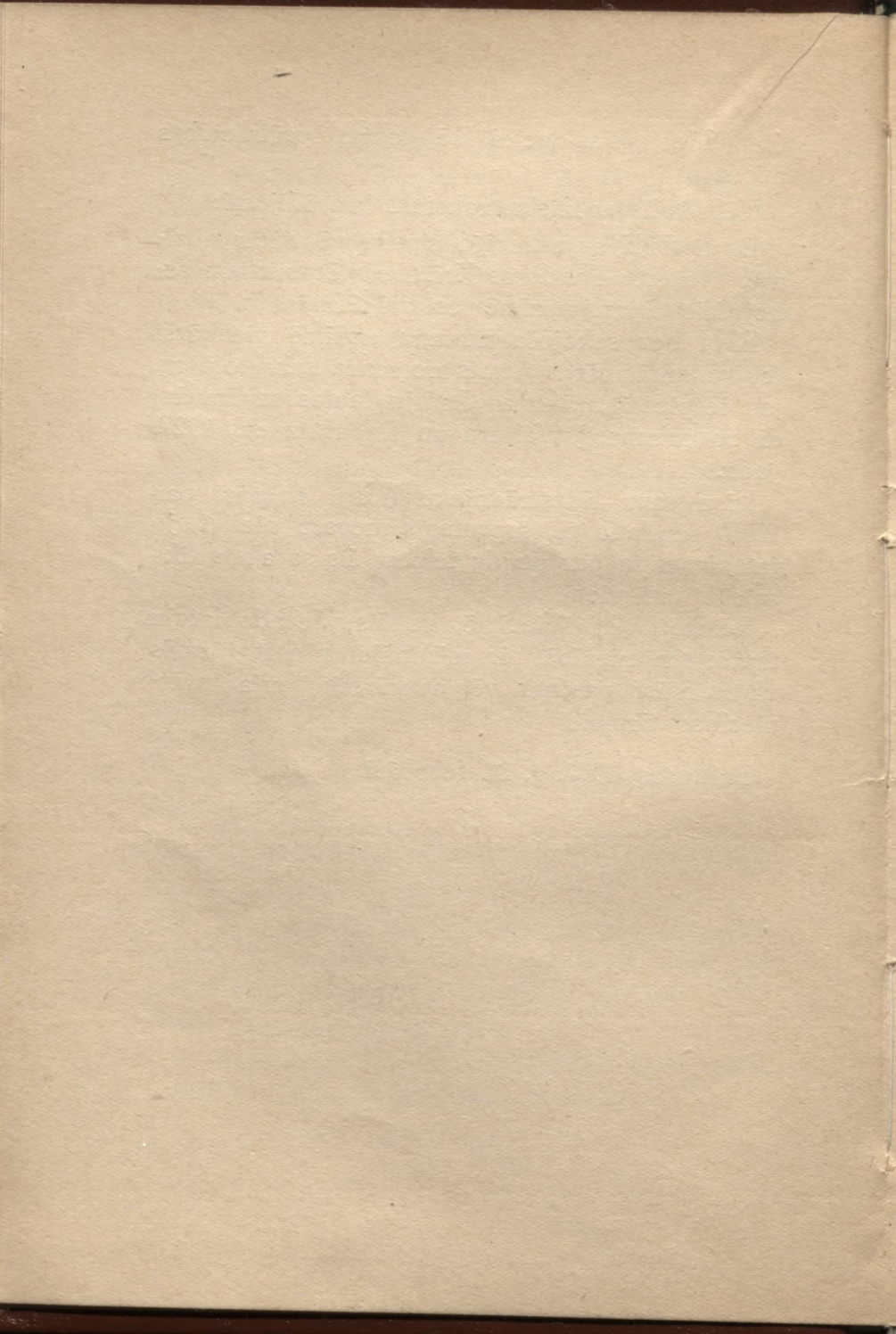
Burti BFK ar attiecīgo ciparu pēc tiem nozīmē: Birkertu Folkloras Krātuve, pēc burtiem sekojošais cipars apzīmē iesūtītāja numuru.

BFK bez sekojoša numura nozīmē vienkārši to, ka sakāmvārds ņemts no mana sakārtotā un jau iespīestā krājuma „Latvju tautas sakāmvārdi un parunas“, Valtera un Rapas izdev., 1927. gada.

Visu savu līdzstrādnieku (kuŗu ir pāri par 1200) sarakstu te, saprotams, nevaru pielikt, jo tas aizņemtu par daudz telpas; šis saraksts tiks sniegts citā vietā.

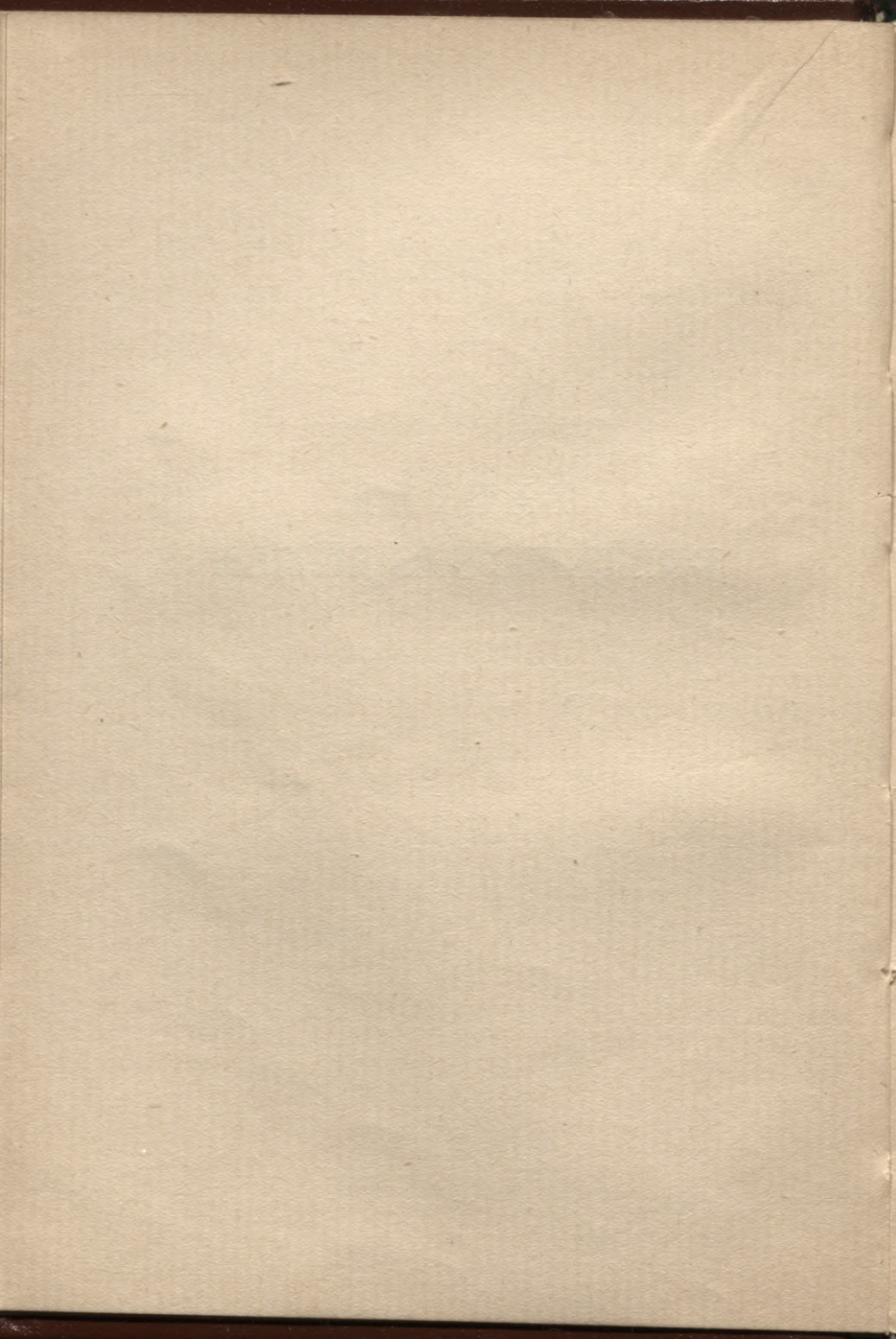
Beidzot vēl jāpiezīmē, ka šis „Ievads latvju tautas prātniecībā“ ir mēģinājums dzīt pirmās vagas mūsu pavisam vēl neskārtajā tautas prātniecības tīrumā.

Bulduŗos, 1937. g. 14. februārī.

PIRMĀ DAĻA

**TAUTAS
PRĀTNIECĪBAS BŪTĪBA**

Svarīgākie jēdzieni tautas prātniecības sistēmā

IEVADS.

Tautas prātniecība var eksistēt divējādā veidā: tā var būt mazāk un vairāk organizēta, mazāk un vairāk sistematizēta.

Citiem vārdiem: tautas prātniecībā var būt vai nu intuitīva un nemanāma, vai arī evidentā un redzama sistēma.

Kad tautas gudrības glabājas tautas atmiņā kā atsevišķi sakāmvārdi, atsevišķas gudru domu formulas, tad tiešām liekas, ka starp viņām saišu un sakaru nav. Šķietas, ka dzīve šīs atsevišķās gudrības pārles cilvēka atmiņā ir sabērusi, kā zemnieks saber zirņus maisā, kur katrs zirnis ir sava atsevišķa un patstāvīga vienība un būtība.

Bet īstenībā tā vis nav. Cilvēka gara pasaulē arī šķietami nesaistītās prātniecības vienības tomēr ir saistītas. Ja tas tā nebūtu, tad cilvēks neprastu un nevarētu zināmas domu formulas, piem., zināmus sakāmvārdus pielietot atsevišķos īpatnējos gadījumos. Bet ja tāda pielietošana ir iespējama, tad tas nozīmē, ka atsevišķas gudrības cilvēka galvā tomēr ir asociētas jeb saistī-

tas kaut arī nemanāmām un nejaušām gara saitēm. Citiem vārdiem: atsevišķas gudrības formulas ir intuitīvā prātniecības kārtībā un sistēmā.

Intuitīvā gudrības kārtība jau nav slikta, bet vēl jo labāki ir, kad tautas gudrības sakārto vēl citā sistēmā: zinātniskā, vairāk evidentā (redzamā) un vieglāk izmantojamā kārtībā.

Kamēr mums vēl nebija rakstniecības, tāmēr tauta varēja apmierināties ar savu intuitīvo prātniecības sistēmu. Tagadējā kultūra ar savu literatūru un zinātni prasa pēc tautas prātniecības zinātniska sakārtojuma jeb filozofiskas sistēmas.

Bet kas ir filozofiska sistēma?

Filozofisku sistēmu var salīdzināt ar kuplu koku. Tāds koks ar dziļām saknēm un saknītēm sēd biežā zemes slānī, bet ar savu kuplo kroni paceļas augstu gaisā.

Šāds koks ar visām savām sastāvdaļām: saknēm, stumburu, zariem un zariņiem, lapām, ziediem un augļiem, ir — viena vesela sistēma.

Tikai norādot uz koka ārējām daļām, nebūt vēl neesam aptvēruši visu koka sistēmu. Katra koka atsevišķa daļa, savukārt, ir sarežģīta sistēma. Piem., koka sakne, jau to ārēji aplūkojot, ir sarežģīta: tur resnās un mazās saknes, tur sīkās un pavisam sīciņās saknītes, tur gandrīz ar aci nesaredzami saknes matiņi.

Nemot saknes iekšējo uzbūvi, tur tāpat atrodam dažādu audu iekārtu un sistēmu.

Tad — stumburs. To pārzāgējot un vērojot ar neapbruņotu aci, redzam šādas daļas: serdi pašā vidū, apkārt tai kārtu kārtām koksni, bet apkārt cietai koksnes kārtai mīkstu gremzdu slāni, tad mizu. Katrai šij koka sastāvdaļai ir atkal īpatnēja un sarežģīta iekārta.

Gluži tāpat miza sastāv no vairākām audu kārtām, kam katrai atkal sava iekārta un savi īpatnēji uzdevumi.

Brīnišķi sarežģīta un interesanta ir lapas celtnē. Arī tur ir trīs redzamas sastāvdaļas, kam savi īpatnēji uzdevumi.

Šī mazā zaļā lapa ir viena no brīnišķākām dabas darbnīcām. Ar zaļo chlorofila graudiņu un saules enerģijas palīdzību tur augs no zemē iesūktām sulām un gaisa oglekļa izstrādā vispirms stērķeles un tad visu to organisko vielu, no kā sastāv koka celtnē.

Ne mazāk sarežģīta ir arī koka zieda iekārta, tāpat auglis.

Pietiks. Pie zieda un augļa sīkāki nekavēsimies, jo princips ir pietiekoši skaidrs: visas atsevišķās koka daļiņas katra par sevi ir ļoti sarežģītas sīkāku audu iekārtas.

Vēl koka sistēmu aplūkojot, jāņem vērā šādas lietas: zeme, kuņā koks sēd un sūc sev vajadzīgās sulas; gaisa jūrā, kuņā koks elpo un gūst savai barībai oglekli; saules gaismā, kas koka darbībai ir dzīvības noteikums.

Tā tad: vienkāršs meža vai dārza koks ir ne tikai sarežģīta dažādu audu un organu sistē-

ma, bet pat vesela sistēmu sistēma, t. i. vesels sistēmu kopums, kas bez tam vēl cieši saistīts, ar zemi, gaisa jūru un saules gaismu.

Tāds pat koks ir arī filozofijas sistēma, resp. šinī gadījumā tautas prātniecības sistēma. Tikai šis „koks“ ir psīchiskas dabas: tā ir dažādu domu vienību sistēma. Tur noskārtumi un idejas, tur atziņas un spriedumi, tur hipotezes un teorijas, tur zināšana un zinātne u. t. t.

Visas šīs domu vienības tautas prātniecībā ir sasaistītas sistēmā, tāpat kā koka dažādās daļas ir savienotas savā sistēmatiskā audumā.

Sistēma nav mēchanisks daļu kopsalikums, bet gan viņu organisks savienojums. Tur atsevišķās daļas ir saistītas tādā nolūkā, lai tās viena ar otru sadarbotos, lai viņas viena otrai pakalpotu, lai viena otras darbību papildinātu, veicinātu, un, beidzot — radītu vienu sarežģītu, bet nepieciešamu un ražīgu kopdarbību.

Lai koka darbību saprastu, tad ir sīkāki jāizpēta visi šie atsevišķie un dažādie koka organi un organiņi. Tāpat arī, lai prātniecisku sistēmu saprastu vai izveidotu, tad ir jābūt skaidrībā par visiem tiem domu audiem un tām domu šūniņām, kas ietveras tanī sistēmā, ko saucam par prātniecību.

Kā kokā, tā arī prātnieciskā sistēmā, vienkāršākās vienības saistās un iztaisa sarežģītākas vienības. Tā piem., atsevišķs tautas sakāmvārds, kā vēlāk redzēsim, ir ne liela, bet tomēr vesela fi-

lozofiska sistēma. Bet par katru redzamāku dzīves parādību ir vairāki sakāmvārdi. Katrs no viņiem met gaismu uz dažādiem šīs parādības aspektiem, un savā kopumā tie iztaisa atkal sistēmu, kas vispusīgi apgaismo un izskaidro minēto parādību. Tā mūsu darba „Latvju tautas dzīves gudrība“ pirmā sējumā redzam, ka, piem., par laimi un darbu tautas sakāmvārdos un parunās, kopā ņemot, ir plaša un interesanta filozofiska sistēma — pat daudz plašāka un vispusīgāka kā atsevišķiem vislielākiem individuālfilozofiem.

Bet lai skaidrāka, saprotamāka un pamatotāka kļūtu tautas prātniecības sistēma, tad ir jānoskaidro daudzi tur vajadzīgie un nepieciešamie pamatjēdzieni un palīgjēdzieni.

Filozofija ir zinātne, un katra zinātne cenšas pēc skaidrības un lietas izpratnes. Pēc tādas pat skaidrības un vispusīgas izpratnes cenšas arī tautas filozofijas jeb prātniecības sistēma.

Ar šo iepriekšējo un nepieciešamo jēdzienu noskaidrošanu, ar pietiekošu pamatu nostiprināšanu tautas gudrības sistēmai arī nodarbojas šī nodaļa.

I. ZINĀŠANAS UN GUDRĪBA.

„Ikdienas zināšanas pamazām izveidojas no visvienkāršākiem noskārtumiem.“

H. Spensers.

Tā kā gudrība ir zināms zināšanu veids, tad vispirms jānoskaidro zināšanu jēdziens. Jā-jautā: kas ir zināšanas?

Zināšanas ir viss tas, ko cilvēks zin. Bet kas ir tas, ko cilvēks zin? Ko ietver zināšanas? No kā viņas sastādās? Tie ir jautājumi, uz kuriem ir jāatbild vispirms.

Zināšanu jēdzienu vislabāk noskaidro viņu cel-šanās.

Zināšanas ceļas no divu lielu faktoru kopdar-bības: a) no apzinīgas cilvēka psīches un b) ārpasaules.

Vispirms ņemsim vērā cilvēka psīcho-fizisko struktūru, ar viņa sarežģīto nervu-psīchisko apa-rātu, kas var just, manīt, noskārst, atminēt, do-māt.

Pirmais rezultāts jeb iznākums, kas rodas, cil-vēka nervu-psīchiskajam aparātam ar ārpasauli saskaroties, ir tas, ko mēs saucam par sajū-tām.

Sajūtas ir tas materiāls, no kura, kā no ne-izstrādātas rūdas, psīche veido vispirmos un vis-vienkāršākos psīchiskos veidojumus. Šie veido-jumi, tad, savukārt, ir tas materiāls, no kura tiek izstrādātas zināšanas.

Bet kādi ir šie vienkāršākie psihiskie veidojumi? Tie ir: noskārtums, atziņa, ideja.

Noskārtums. Pieņemsim, mums parāda sārtu apaļu ķermeni, gandrīz dūres lielumā. Ācs to aplūko, roka to aptausta un gūst dažādas redzes un taustes maņas jeb sajūtas. Psihe šīs sajūtas iztulko un prāts izprot parādīto apaļo ķermeni par — ābolu.

Šis iztulkojums ir — noskārtums, jo prāts to tā ir noskārtis.

Tā tad: noskārtums ir zināma ārpa-saules objekta iztulkojums un izpratums mūsu psihē jeb garā.

Ideja. Par noskārtumu runā tad, kad ārējie kairieni vēl darbojas. Bet ar to nav sacīts, ka ārējam objektam mūsu maņām nozūdot no psihes, izzustu arī visa viņa izdarītā iedarbe uz maņām un psihi.

Pieņemsim, mēs ābolu apēdam. Pajet diena, un pēc tam atkal „iekrīt prātā“ apēstais garšīgais ābols. Mēs no jauna to redzam mūsu „acu priekšā“. Tikai šī redzēšana ir citāda kā vakar. Vakars to tieši redzējām acu priekšā, saņēmām no tā redzes kairienus. Šodien tas tā nav. Šodien mēs to „redzam“ tikai „gara acu“ priekšā. Sajūtas tagad piegādā vairs ne ārpa-saule, bet atmiņa. Tāpēc tagad redzamais ābols nav vairs noskārtums, bet tas ir — ideja, šinī gadījumā ābola ideja.

Ideja tā tad ir agrākā noskārtuma atmiņa. Runājot par idejām, parasti domā, tā

sauktās, „augstākās idejas“: taisnības, patiesības, brālības un tamlīdzīgas. Bet psihologs ar tādu pat tiesību runā par ābola, galda, cirvja, zaķa un citu gan lietu, gan īpašību idejām.

Idejas par konkrētiem objektiem jeb priekšmetiem, kā: galdu, zirgu, maizi u. t. t. parasti sauc par konkrētām idejām. Idejas par dažādām īpašībām un attiecībām (piem., čaklums, slinkums, tālums, tuvums u. c.) sauc par abstraktām idejām.

Tāda ir starpība starp noskārtumu un ideju. Noskārtums ir nākamā ideja, bet ideja — agrākais noskārtums.

Atziņa. Noskārtumi var būt tieši un netieši. Tiešos noskārtumus par kādu lietu dabūjam tieši gūstot manījumus no šīs lietas un šos manījumus iztulkojot par zināmu noskārtumu. Piem., tiešo noskārtumu par karstu dzelzi dabūjam, piedurdami tai pirkstu un sajuzdami karstumu.

Bet karstuma ideju un noskārtumu varam gūt arī netieši. Piem., redzot nokarsētu un sarkanu dzelzi, varam droši sacīt, ka tā ir karsta. Kāpēc? Agrāk šādā stāvoklī atrodošos dzelzi esam izmēģinājuši un atraduši par karstu. Tagad tā ir tādā pat stāvoklī, tā tad — karsta.

Te prāts pie karstuma noskārtuma nāk ne tiešā, bet netiešā ceļā. Viņš domu ceļā saista pagātnes pieredzi ar tagadnes pieredzi un nāk pie atziņas, ka sarkanā dzelzs ir karsta.

Tā tad: atziņa ir netiešais noskārtums.

Atziņa, kā netiešais noskārtums, ir sarežģītāka prāta norise, kā tiešais noskārtums. Tur lielākā dalība jau piekrīt domāšanai. Pie atziņas nāk grūtāk. Tāpēc arī mēdz sacīt: „Beidzot tomēr viņš nāca pie tādas atziņas“, „Nu viņš atzīst savu kļūdu, atzīst manu taisnību“ u. t. t.

Sprīdums. Kad domājošais prāts savieno divas vai vairāk idejas, tad iznāk sprīdums. Piem., bērns savieno domās idejas „ābols“ un „gards“ un dabū sprīdumu: „ābols ir garš“.

Sprīdumu gramatiski izteic teikumā. Teikums ir vārdos izteikts sprīdums. Katrs sprīdums izsaka kādu cilvēka domu.

Bet doma nav jāuzskata kā mēchanisks ideju saistījums. Katrā domā un sprīdumā ir zināma izpratne, zināma jēga. Arī zināšanas izpaužas sprīdumos.

Zināšanas tā tad sastādās no noskārtumiem, idejām, atziņām, sprīdumiem. Tāda ir viņu psihiskā būtība.

Bet dziļākā dziņa, kas cilvēkam liek noskārtumus, atziņas un idejas veidojot ir — izpratnes dziņa, zināšanas instinkts, zinārkārība, garīgais bāds. Šī dziņa ir zināšanas pamats. Kā miesa slāpst pēc barības, lai dzīvotu, tāpat arī gārs. Viņš dabas dzīts cenšas visu izzināt, iepazīties. Šis iepazīšanās iznākums ir noskārtumi, idejas, atziņas, zināms sprīdums jeb vispār — zināšanas.

Jau no bērna dienām cilvēks iet pasaulei klāt ar nepārtrauktu „Kas tas?“, „Kāpēc?“ u. t. t.

Visa ārpasaule šķietas kā liels mīklu krājums un cilvēks kā mūžīgs mīklu minētājs. Vienmēr viņš grib lietās un parādības izprast un iztulkot, un gars ātrāk miera neliel, kamēr tas ir vairāk vai mazāk apmierinoši izdarīts.

Parādības izpratne var būt pareiza vai nepareiza, bet reiz cilvēks pats ar viņu mierā, tad viņš jūtas labi.

Atziņas, idejas, noskārtumi tāpēc ir zināmas atbildes uz to „kāpēc?” un „kas tas?”, ko ārpasaules objekti prātam uzdeva. Šīs atbildes ir cilvēka zināšanas. Viņš zin, kas ir maize, kas ir koks, kas ir vējš u. t. t.

Pats par sevi saprotams, ka cilvēks vispirms gūst savas, tā sauktās, ikdienas zināšanas, jo bez tām nekāda dzīve nebūtu iespējama. Ja cilvēks nezinātu ko ēst, kā ģērbties, kā pasargāties no zvēriem u. t. t. — tad viņš arī nevarētu dzīvot. Viņa nezināšanas pēc viņu apkārtējā daba iznīcinātu.

Saprotams arī tas, ka neizglītota cilvēka ikdienas zināšanas ne vienmēr ir pareizas, t. i. saskanošas ar īstenību. Un jo zemāka attīstības un kultūras ziņā kāda tauta, jo vairāk arī viņas zināšanu krājumā būs nepārbaudītu un nepareizu zināšanu, tāpēc ka šo zināšanu veidošanā piedalās ne tikai prāts, bet arī fantāzija, kas rīkojas zem spilgtu emociju un ticējumu iedarbes. Tā piem. latvju tautas vispārējo zināšanu krājumā ietilpst ne tikai sakāmvārdi un dažas reālas un lietderīgas praktiskas lauksaimniecis-

kas, mājstaimnieciskas un amatnieciskas gudrības, bet arī visdažādākie māņi par burvjiem, spokiem, nobursanām, lietuvēniem, apskološanām u. t. t.

Bet kāds ir zināšanu saturs?

Zināšana ir vispirms zināšana par kaut ko, zināšana par kādu lietu.

Bet zināmas lietas zināšana ir — viņas īpašību zināšana. Piem. ja zinām, kas ir akmens, tad zinām viņa svarīgākās iezīmes un īpatnības: zinām, ka viņš ir ciets, smags u. t. t.

Savs zināšanu krājums, kā jau sacījām, ir katram cilvēkam, pat vismazāk attīstītam, pat bērnam un visdumjākam cilvēkam. Pat dzīvniekam ir elementāras zināšanas: piem. suns zin, kas ir maize, kas pātaga.

Zināšanas ir arī tās, kas sastāda gudrību, kas dara cilvēku gudru. Tikai ne katra zināšana ir gudrība, un ne katrs cilvēks, kas kaut ko zin, jau ir gudrs.

Kad zināšana ir par daudz vienkārša, tad nevar būt runa par gudrību. Tādos gadījumos saka:

„Kas tad tur par gudrību! To jau katrs muļķis zin!“

Un tiešām: savas zināšanas jau ir arī muļķiem — gudrība ir īpaša veida zināšana.

Slēdzieni.

1. Zināšana ir parādību un faktu uztvere mūsu apziņā, šo faktu vērā ņemšana, reģistrēšana un labākā gadījumā — izpratne. Citiem vār-

diem: zināšana ir ārpasaules un faktu atbalss un atspulga apziņā.

2. Zināšanas būtība ir psīchiskas dabas; tā ir apziņas, prāta, domāšanas, izpratnes lieta.
3. Zināšanas saturs ir — ārpasaules (šī jēdziena visplašākā nozīmē) objektu īpašību un iezīmju pazišana un reģistrēšana apziņā.
4. Zināšana ir gudrības elements jeb sastāvdaļa: jo katra gudrība pēc savas būtības ir zināšana.
5. Tikai — katra zināšana nav gudrība, jo gudrība ir īpaša veida zināšana, kuŗas daba noskaidrojama.

II ZINĀTNE UN GUDRĪBA.

1. Zinātnes jēdziens.

„Zinātne ir augstāk attīstītas ikdienas zināšanas.“

H. Spensers.

„Zinātne ir faktu apcere.“

L. Uords.

Arī domas par zinātnes būtību ir dažādas. Tāpat dažādas ir zinātnes definīcijas. Viens no populārākiem un pareizākiem ir angļu filozofa H. Spensera zinātnes būtības iztirzājums un definējums.

Uztverdams savā filozofijā visu no attīstības viedokļa, viņš arī zinātni uztver no šī paša viedokļa. Sakarā ar šo viedokli viņš raksta:

„Kas ir zinātne?... Zinātne nav nekas cits, kā augstāk attīstītas ikdienas zināšanas; kas zinātni grib atmest, tam jāatmet arī ikdienas zināšanas. Katrs novēro, ka saule agrāk lēc un vēlāk noriet vasarā nekā ziemā... Astronomija nav vairāk nekas cits, kā šādu novērojumu kopojums, bet tikai šie novērojumi ir noteiktāki un aptverošāki, uz lielāku objektu skaitu attiecināti...“

Ka dzelzs ūdenī rūsē, ka koks deg, ka ilgi glabāta gaļa maītājas, to zin katrs... Bet tās ir ķīmijas patiesības; ķīmija nav nekas cits, kā šādu patiesību sakopojums, kas pārbaudītas ar lielu rūpību un tā sakārtotas un vispārinātas,

ka dara iespējamu mums pasacīt jau iepriekš, kādas pārveidības zināmos apstākļos notiks ar katru vairāk vai mazāk sarežģītu ķermeni.

Un tas pats jāsaka par visām citām zinātnēm. Katra no tām izaug no ikdienas dzīves, tikai katra savādā veidā; bet nemanot pieaugdamas un paplašinādamās tās tiek vairāk aptverošas, sevī ietverdamas arvien vairākas un sarežģītākas pieredzes; un starp šiem pieredzējumiem viņas atrod atkarības un sakarības likumu tāpat, kā mēs to darām ar ikdienas pieredzes faktiem. Nekur nav iespējams novilkt robežlīniju un pasacīt: „še sākas zinātne“. Un ka ikdienas novērojumu nolūks ir kalpot mūsu vajadzīgām darbībām (to serve for the guidance of conduct), tā arī visdziļāko un abstraktāko zinātņu nolūks palīdzēt mūsu darbībās.“ (First Principles, § 5.)

Kā piemērus H. Spensers min fiziku, anatomiju, fizioloģiju, piezīmēdams, ka piem. anatomija un fizioloģija, iespaidodama praktisko medicīnu un higiēnu, iespaido arī mūsu darbības, jo mums tiek zināmi tie apstākļi, kas var atstāt ļaunu vai labu iedarbi uz mūsu veselību.

Tādas ir filozofa H. Spensera domas par zinātni. No viņām daudz neatšķiras arī daudz citu ievērojamu zinātnieku uzskati. Tā piem. Kants savos „Metaphysische Grundzüge der Naturwissenschaft“ (1786. g.) raksta:

„Zinātne — tā ir sistēma, t. i. uz zināmu principu pamata sakārtots zināšanu kopums.“

Pīrsons (Pearson): „Vārdu „zinātne“ es šē lietoju šaurā un ierobežotā nozīmē; es to pielietoju katram tādām loģiskam faktu apstrādājumam, kas sākas ar noteiktu, eksaktu faktu klasifikāciju, lai izprastu viņu kopsakarus un secību. Zinātnes pārbaudes zīme ir tā, ka viņas rezultātiem vienāda jēga priekš visiem pienācīgi sagatavotiem (t. i. izglītotiem, P. B.) *) cilvēkiem.“

Puankarē: „Zinātne ir kopattiecību sistēma.“

Dževonss: „Zinātne izpaužas identitātes atrašanās un vienādības saskatīšanās un konstatēšanās daudzās lietās... Katra zinātne sākas tad, kad šī līdzība ir atrasta.“ **)

Kad runājam par mākslu, tad domājam vispirms divas lietas: a) vai nu zināmu konkrētu darbu, vai arī b) zināmu darbību, piem. vijoles spēli, teātra izrādi u. t. t.

Mākslai radniecisks ir zinātnes jēdziens. Arī par zinātņi runājot mums prātā ir tās pašas divas lietas: a) vai nu zināms konkrēts darbs un veidojums, vai arī b) zināma veida darbība.

Sakarā ar šo pašu jautājumu H. Gompercs raksta: „...Zinātne... ir objektīvā nozīmē domu (jēdzienu, teikumu, pierādījumu u. t. t.) kopsakarība, kas ar faktiem atrodas tādās attiecībās, ka viņa šos faktus atspoguļo; bet subjektīvā nozīmē zinātne ir tāds cilvēka dar-

*) К. Пирсонъ. Грамматика науки. 142. l. p.

**) Ст. Джэвонс Основы науки. 600. l. p.

bības aktu kopojums, kas virzīti uz tādu domu sakaru radišanu.“*)

Tā tad: zinātnei ir zināms subjektīvs un zināms objektīvs aspekts jeb pagrieziena.

Fundamentālākais ir subjektīvais aspekts, resp. darbības jēdziens, jo darbība darba rezultātus rada. Bez darbības nav arī darba ietvēruma jeb veidojuma.

Šo pašu domu izsaka arī angļu ievērojamais zinātnieks un filozofs Stenli Dževonss savā darbā par „Zinātnes pamatprincipiem“:

„No vienas puses jāsaka, ka zinātne ir tīri intelektuāla lieta un tāpēc viņai jāsaskaņojas ar tās būtnes likumiem, kas viņu veidojusi (t. i. ar prātu, P. B.). Zinātne atrodas prātā, bet ne lietās, un prāta īpašībās, tā tad, tās svarīgākas par visu citu.“**)

Labi. Bet ja nu zinātne ir gara darbība, tad jājauc tālāk: kāda? Kas viņu nošķir, piem., no mākslas, kas arī savā dziļākā būtībā ir garīga darbība?

Garīgas darbības viena no otras var nošķirties: a) vai nu ar īpatnēju gara spēju kopojumu un sadarbību, vai b) ar darbības mērķiem, darbības līdzekļiem, metodēm.

Nemot vērā pirmo aspektu, t. i. gara spēju kopojumu, ir jāteic, ka mākslā vairāk ņem da-

*) H. Gomperz. Weltanschauungslehre. 3. l. p.

**) Ст. Джевонс. Cit. grām. 6. l. p.

lību fantazija, jūtas un mazāk prāts jeb intelekts.

Zinātnē gara spēju sadarbība ir citāda: zinātnē vairāk darbojas domājošais prāts, jūtām te maza loma, bet fantazija kalpo tikai prātam un prāta vadībai.

Bet tomēr: šī starpība ir tāda, kur var būt diezgan liela domu dažādība, tāpēc šo aspektu par galveno neuzlūkosim.

Svarīgākais ir otrs aspekts, t. i. darbības mērķis un viņas metodes. Tāpēc zinātnes jēdziena noskaidrošanā jāpiegriež nopietna vērtība šiem būtiskiem elementiem.

D. St. Mills, pazīstamais loģikas autors, par zinātņi saka:

„Katra zinātne sastādās no dažiem datiem un dažiem no šiem datiem izrisinātiem slēdzieniem, sastādās no pierādījumiem un no tā, ko viņi pierāda; bet loģika norāda, kādām attiecībām ir jābūt starp dotiem datiem un starp to, kādus slēdzienus var taisīt uz viņu pamata, starp pierādījumiem un visu to, ko šie pierādījumi pierāda.“*)

Spensera, kā arī daudzu citu filozofu un zinātnieku, zinātnes definīcijas uztver galvenām kārtām zinātnes būtībā sistematizācijas principu. Kaut arī šis ir viens no svarīgākiem principiem zinātnes būtībā un viņas izprašanā,

*) Д. Милль. Система логики. Перев. В. И. Ивановскаго. 1900 7. л. р.

tad tomēr pats svarīgākais viņš nav, un zinātnes būtību viņš vēl neizsmēļ. Zinātnes būtības izpratne prasa vēl ņemt vērā citas svarīgas iezīmes. Tāpēc nepieciešami rūpīgāki iespiesties zinātnes jēdzienā, psihiskā un loģiskā būtībā.

2. Zinātnes mērķis.

„Zinātnes mērķis ir — gūt patiesību visdažādākās zināšanu nozarēs.“

(Pirsons.)

„Zinātnes mērķis ir — izskaidrošana.“

(Dž. Heršels.)

„A science teaches us to know and an art to do.“ (W. St. Jevons.)

Cenšoties atrisināt jautājumu par zinātnes būtību, vispirms ir jāprasa: jā, ko tad īsti zinātne grib? Kāpēc tad īsti zinātnieks koordinē un sistēmā kārtō dažādas zināšanas? Un kāpēc tādas sistēmā sakārtōtas zināšanas ir labākas par sajauktām un nesakārtōtām?

Pacentīsimies izprast vispirms sākuma jautājumu: ko zinātne īsti grib? Vai, citiem vārdiem: kas ir katras zinātnes mērķis?

Katras zinātnes vispirmais un galvenais mērķis ir — attiecīgam zinātnes laukam piekrītošu parādību vispusīga izpratne un izskaidrošana.

Tā piem. botānika grib izprast dažādas parādības, kas noris augu valstī; bioloģija grib iz-

prast un izskaidrot dzīvības parādības; socioloģija — tiecas kļūt skaidrībā par sabiedrībā notiekošām parādībām u. t. t.

Izprašanas dziņa ir dziļš un fundamentāls cilvēka un pat augstāko dzīvnieku instinkts. To vislabāk var novērot pie maza bērna: viņš ir mūžīgs un nemītīgs jautātājs: „Māmiņ, kāpēc tas tā?“ māmiņ, kas tas? kam tā vajag, kāpēc tā nevar u. t. t.“ Bērns ir kā personificēta jautājuma zīme, ar kuru daba demonstrē jeb izrāda savu izpratnes un pētības dziņu, ko viņa likusi cilvēka dvēselē.

Pieauguša cilvēka gara pasaulē šī izprašanas dziņa nebūt nav mazāka: tā tikai dziļāka un nopietnāka.

Šī cilvēka izprašanas un pētības dziņa ir varens ierocis cilvēka uzturas cīņā un cīņā ar dabu. Ja cilvēks izprot, kur tam draud ļaunums, tad viņš arī drīzāk zinās, kā to novērst. Kad viņš izpratis, kur gūt labumu, tad viņš to vieglāk arī iegūs u. t. t.

Kad zemnieks izpratis, ka zemi auglīgāku dara mēslošana un laba zemes izstrādāšana, tad viņš arī zemes auglību apzinīgi var veicināt. Izpratne un zināšana viņam dara labu.

Liels vairums arī no ikdienas zināšanām ir parādību izpratnes atziņas, bet vēl jo vairāk tādas ir — zinātnes atziņas.

„Zinātnes mērķis ir skaidrs, t. i. — ne vairāk ne mazāk, kā visas pasaules pilnīga izskaidro-

šana," saka viens no angļu jaunākiem zinātniekiem, Pīrsons. *)

Tas gan savādi skan: visas pasaules izskaidrošana, bet nav jāaizmirst, ka zinātnes savā starpā ir pasauli diezgan rūpīgi sadalījušas, un katra zinātne savu lauku apkopdama panāk to, ka vairāk vai mazāk tomēr visa pasaule tiek iespējami izprasta, kaut arī visas pasaules pilnīga izskaidrošana paliek kā ideāls, pēc kuŗa jācenšas.

Vēl kādā vietā Pīrsons šo domu papildina:

„Zinātnes mērķis ir: gūt patiesību visdažādākās zinātnes nozarēs. Nav tādas pētības sfēras, kas atrastos ārpus likumīgā zinātnes lauka.“ **)

Katra zinātne strādādama izskaidro sava lauka parādības un no skaidrošanas darba skaidrāka tiek visa plašā parādību pasaule.

Izskaidrot nozīmē nezināmo un nesaprotamo darīt zināmu un saprotamu. Kad parādība izprasta, tad prāts guvis zināmu apmierinājumu un arī allaž vien — zināmu praktisku labumu.

Angļu zinātnieks Dževonss saka: „Zinātnes frazeoloģijā reti kādu vārdu tik bieži lieto, kā vārdu „izskaidrot“, un tāpēc nepieciešami noteikti izskaidrot, ko mēs ar šo vārdu saprotam... Līdzīgi daudziem citiem garīgas darbības terminiem vārds „izskaidrot“ atgādina kaut ko materiālu. Izskaidrošana dara zināmu lietu skai-

*) К. Пирсон. Cit. grām. 28. l. p.

**) Pīrsons. Cit. grām. 28. l. p.

dru jeb saprotamu visos šīs lietas dažādos aspektos, tā ka nekas tur nepaliek sajucis un tumšs.

Katrs izskaidrošanas akts nozīmē to, ka starp faktiem tiek uzrādīta līdzība, tiek norādīts, ka arī tur, kur ir šķietama dažādība, tomēr īstenībā ir līdzība. Šai līdzībai var būt dažāds plašums vai dziļums; viņa var būt vispārīgs dabas likums, kas saved harmonijā visus debess ķermeņus, norādot, ka viens un tas pats spēks vada šo harmonisko debess ķermeņu kustību, vai arī vienkārši viņš var būt norādījums uz atsevišķu lietu identitāti (t. i. līdzību, P. B.)... Visur, kur vien mēs atrodam līdzību, tur ir jau izskaidrojums (vismaz izskaidrojuma sākumi, P. B.). Kad prāts sastop jaunu un īpatnēju parādību, viņš sajūt zināmu nemieru; tūlīt viņš meklē paralēlas (līdzīgas, P. B.) parādības, kas var atrasties atmiņā no agrākām pieredzēm. Tā piem. ļaužu vērību uz sevi jau sen grieza savādā sēra smarša, kas seko zibins spērienam. Šī parādība palika neizskaidrota tik ilgi, kamēr nebij pierādīta šīs smakas pilnīga līdzība ar ozona smaršu... Vispār — izskaidrošana sākas ar kaut kādas līdzības atrašanu; varavīksnas teorija radās tūlīt, tikko Antonio de Dominis bij norādījis uz varavīksnas un to krāsu līdzību, ko rada ar ūdeni pildīta stikla bumba, caur kuņu laužas saules gaisma.“*).

*) Ст. Джевонс. Cit. grām. 499. l. p.

Ar vārdu sakot: zinātnes galvenais mērķis ir parādību izskaidrošana, bet izskaidrošanas galvenā būtība ir nezināmās parādības līdzības rašanā un saskatīšanā ar kādu jau zināmu un pazīstamu parādību. Kad tas ir panākts, tad cilvēkā iedzimtā ziņkārība un ceļoņu meklēšanas dziņa ir apmierināta. Bet izskaidrošana ir ne tikai viens no zinātnes galveniem nodomiem, bet arī vissvarīgākā zinātnes jēdziena būtiskā iezīme.

3. Zinātnes metodes.

„Lai atziņas kļūtu par zinātni, tām ir jābūt metodiski sakārtotām.“

J. Kants.

Zinātnes mērķis, kā redzējām, bij parādību izskaidrošana šī vārda visplašākā nozīmē.

Bet lai parādības izskaidrotu, tad ir vajadzīgi zināmi paņēmieni, zināmi līdzekļi. Šos paņēmienus, šos izskaidrošanas ceļus un līdzekļus sauc par — metodēm.

Metodes dziļākais pamats un jēga ir — sekmiģs darbs.

Metodisks darbs ir visražīgākais darbs, un metodiska gaita ir tāda gaita, kas visātrāk un visdrīzāk ved pie mērķa.

Tā tad: ja runājam par metodisku darbu, tad domājam sekmīgu, pēc zināmiem rīcības principiem darītu darbu.

Zinātnei kā tādai ir savas metodes, resp. savi metodiskie darba principi. Angļu zinātnieks un filozofs Pīrsons zinātniskās metodes būtību satever šādā īsā formulējumā:

„Zinātnes metodi raksturo sekošais: a) faktu rūpīga un eksakta (noteikta) klasifikācija, šo faktu attiecību un viņu secības novērošana; b) ar radošās fantāzijas palīdzību attiecīgo zinātnisko likumu atrašana; c) paškritika un kā galējais kritērijs — vispārvērtība priekš visiem normāliem cilvēkiem.“*)

Kaut arī Pīrsona formulējumā ir daudz kas būtisks ietverts, tad tomēr nevar sacīt, ka tur būtu viss svarīgais, kas raksturo zinātnisko metodi.

Par zinātnisko metodi būtu daudz kas sakāms, tikai mūsu apcerējuma robežas liek mums būt vārdos ļoti ekonomiskiem. Tāpēc šie konspektīvi uzskaitām tikai pašus galvenos zinātniskās metodes darba principus. Tie ir šādi:

1. Rūpīga lietu, parādību un faktu novērošana un vērojumu materiāla krāšana.
2. Uzkrātā vai krājamā atziņu materiāla rūpīga un kritiska pārbaude no īstenības viedokļa.
3. Sakrātā materiāla klasificēšana un sistematizēšana.

*) К. Пирсон. Грамматика науки. 19 л. р.

4. Vispārējo likumu un principu kā vispārējo patiesību izvešana.

5. Parādību saistišana un cēlonības sakaru atrašana.

6. Loģikas principu un likumu pielietošana sakrāto pieredzes materiālu apstrādāšanā.

7. Svarīgākie no tādiem loģikas principiem ir: indukcija, dedukcija, ģenerālizācija.

8. Ar šo metodisko principu, kā darba rīku palīdzību strādādama, zinātne visvieglāk tiek pie sava visgalvenā mērķa: parādību izpēšanas un izskaidrošanas.

Bet arī šī izskaidrošana var būt: 1) plaša un grūti aptverama un: 2) īsa un viegli aptverama.

Ja izskaidrošanai ir plašu aprakstu veids, tad tā allaž vien ir grūti aptverama, prasa daudz uzmanības un garīga spēka. Cilvēka doma tāpēc cenšas pēc īsiem, kodolīgiem aprakstiem un formulējumiem, kas prasa mazāk garīga spēka pārtēriņa. Bet pie tiem tiek tad, kad ir atrasti kādas parādības galvenie likumi un principi. Tos atklāt, sameklēt un izrisināt tāpēc cenšas katra zinātne.

Amerikas filozofs Džui (Dewey), citēdams Darvinu, pasvīturo, ka „zinātne ir faktu grupēšana ar tādu nolūku, lai no viņiem izvestu vispārējos likumus un vispārējos slēdzienus.“*)

*) John Dewey. How we think. New York, 1933. 153. l. p.

Vispār, likumu meklēšana un atrašana paliek it kā par katras zinātnes svarīgāko uzdevumu. Kad attiecīgo parādību likumi ir atrasti, tad lielā mērā ir arī veikts galvenais zinātnes darbs: parādību izskaidrošana.

4. Kas ir un var būt zinātnes materiāls un zinātnes darba lauks.

Kas un kur ir zinātnes darba lauks? Ko zinātnieks pēta un cenšas izskaidrot? Te var atbildēt ar vispārēju norādījumu, ka zinātnieks pēta visu to, kas vien saistās šādā vai tādā kārtā ar cilvēka interesi un cilvēka interesēm. Un šis lauks neaprobežoti plašs. Te dosim vārdu atkal Pīrsonam:

„Zinātnes lauks ir neaprobežots; viņas materiāls bezgalīgs. Kuŗa katra dabas parādību grupa, kuŗš katrs sociālās dzīves laīkmeis, kuŗa katra evolūcijas stādija pagātnē un tagadnē — viss tas ir materiāls zinātnei...

Zinātne savu materiālu smel no visas bezgalīgās fiziskās pasaules un ne tikai no tagadnes pasaules, bet arī pagātnes, ieskaitot šai pagātnē arī visas organiskās dzīvības vēsturi. Kad katrs fakts, kad katra pasaules parādība pagātnē un tagadnē būs izpētīta, klasificēta un koordinēta ar visiem citiem faktiem — tad zinātnes misija

būs piepildīta un pabeigta. Bet īstenībā tas nozīmē, ka zinātnes uzdevums nekad nebūs pabeigts, kamēr vien cilvēks eksistēs, kamēr vien būs vēsture, kamēr vien turpināsies attīstības gaita.“*)

Tā tad: viss, par ko vien dabā, dzīvē un vēsturē cilvēkam ir kāda interese — viss tas var kļūt par zinātnes priekšmetu, par zinātnes apstrādājamo vielu.

5. Kad zinātnes materiāls tiek par zinātni?

No agrāk sacītā redzam, ka zinātnes materiāls — „visa pasaule, visā viņas fizisko un psihisko parādību dažādībā“ (Pīrsons).

Bet kā šis materiāls, šī apstrādājamā, bet neapstrādātā viela tiek par zinātni? Kā no objektīvās augu valsts tiek botānika, no objektīvās dzīvnieku valsts zooloģija u. t. t.?

Objektīvā lietu un parādību pasaulē dzīvojot, cilvēks vispirms piekrāj atsevišķas atziņas un zināšanas par attiecīgajām lietām un parādībām. Kad atziņu un zināšanu sakrāties jau pietiekoši daudz un cilvēkam sāk viņu daudzumā un chaosā palikt neērti, viņš sava stāvokļa atvieglošanas nolūkos sāk tās grupēt, klasificēt un sistematizēt. Līdz ar to objektīvās pasaules sniegtās zināšanas tiek par zinātni.

*) К. Пирсон. Cit. grām. 26. l. p.

Zinātnes materiālu par zinātni padara zinātniskā pieceja šim materiālam, padara zinātniskās metodes.

„Cilvēks, kas klasificē vienalga kādus faktus, kas atrod viņu savstarpējos sakarus, kas apraksta šo faktu sekošanu citu citam, — šis cilvēks jau pielieto zinātnes metodi: un līdz ar to viņš — zinātnes darbinieks... Ne fakti par sevi iztaisa zinātni, bet tā metode, ar kādu šie fakti apstrādāti...

Patiniecīgākā faktu grupā, ja viņa tikai pareizi klasificēta un loģiski apstrādāta, ir jau atsevišķs akmens, kam jāņem sava vieta lielajā zinātnes ēkā — vieta, kas nebūt neatkarīgas no tā darbinieka personības, kas darbojas.“*)

Tā zīmīgi par šo jautājumu raksta pazīstamais angļu zinātnieks Pīrsons.

Tā tad: tas brīnumdaris, kas liek atsevišķām zinātnēm, šīm dažādām „loģijām“ tapt un izveidoties, tā ir: zinātniskā, loģiskā domāšana, loģiskās, zinātniskās metodes.

Zinātniskās metodes ir tās stelles, kas auž zinātnes dažādus audumus. Kad šīs stelles ir konstruētas, tad zinātnes audums tiek pat no šķietami vismazvērtīgākā materiāla. Tad tiešām var sacīt ar Pīrsona vārdiem: „Ja ir tikai fakti, kas pieietami novērošanai... tad līdz ar to mums ir jau viss, kas vajadzīgs zinātniskai klasifikācijai un zinātnēi. Bet ja šādu faktu nav, vai arī ja starp

*) К. Пирсон. Cit. grām. 26.—27. l. p.

viņiem nav pareizas secības, tad zūd iespēja radīt jebkādas zināšanas.“

Tā tad — zinātniskā metode var radīt zinātni no katra objektīva ār pasaules materiāla, bet ja tāda materiāla pavisam nav, tad arī metode nēlīdz. No nekā nekas nevar tapt. Tādas ir zinātniskās metodes un attiecīgās vielas attiecības zinātnes darbā.

Ja nu gribam atbildēt uz to jautājumu, kas nodaļas virsrakstā, tad jāsaka, ka zinātnes materiāls tiek par zinātni caur zinātnisko metodi.

„Zinātnes metodes augstvērtīgā īpašība ir tā, ka viņa, reiz tikusi par prāta ieradumu, nenovēršami pārvērš par zinātni visus tos faktus, ar kuriem vien nāk sakarā.“ (Pīrsons).

Bet ja zinātnes „aužamās stelles“, šī zinātnes metode, ir viena, vai tad arī audums ir viens?

Nē. Nebūt. Kā stelles izauž dažādu audumu, atkarībā no dziļu materiāla, tā arī loģiskās metodes izveido dažādu zinātnes audumu no dažāda apstrādājamā materiāla. Zinātnes ir dažādas, atkarībā no materiāla, bet zinātnes galvenās metodes, resp. metode ir viena un tā pati. Te, zināms, vēl jāņem vērā, ka katra īpatnēja zinātnes viela bez vispārējiem metodiskiem principiem prasa savus specifiskos principus, bet tie lietu negroza, nedz arī stāv būtiskā pretrunā ar zinātnes galvenajiem metodiskiem principiem. Loģikas robežās viņiem tomēr jāpāliek.

6. Slēdzieni un kopsavilkumi.

1. Zinātne ir zināšanu kopojs; tas — pirmais.

2. Tikai kā zinātne šis zināšanu kopojs nav chaotisks, bet organizēts jeb sakārtots.

3. Zinātnē zināšanas organizētas pēc augšā aprādītiem un uzskaitītiem loģikas un zinātniskās metodes principiem.

4. Zinātnes galvenais mērķis ir parādību izskaidrošana, bet līdzekļi šī mērķa sasniegšanai — zinātniskās metodes.

5. Vēlamākie zinātniskās darbības un zinātnes rezultāti ir: zinātnes principi un zinātnes likumi, kā īsas un viegli uztveramas formulas un tēzes.

6. Zinātnes principi un zinātnes likumi ir lietu un parādību izpratnes kodols.

7. Zināšanas, kā zinātnes vielu, cilvēks var gūt no visas plašās dabas un dzīves, kur vien tam kāda interese.

8. Zināšanas par zinātņi pārvērš — zinātniskās metodes.

9. Zinātņi kā ideju sistēmu rada zinātniska domāšana, kā psihisks process.

10. Zinātniska domāšana ir vispirms loģiska domāšana un, otrām kārtām, objektīva domāšana.

11. Objektīva domāšana rēķinās ar īstenību un patiesību un šo patiesību meklē, kaut arī tā būtu neizdevīga paša interesēm (labumam).

„Tendence uz faktu pamata veidot spriedumus, kas brīvi no personisko jūtu piejaukuma — raksturo to domāšanas veidu, ko sauc par zinātnisku.“ (Pīrsons).

12. Zinātniska doma — patiesību mīloša doma.

13. Zinātniska doma ir rūpīga doma, kas visu uzmanīgi pārbauda un izvairās no pārsteidzīgiem spriedumiem.

14. Zinātniska doma arī rūpīgi kontrolē un pārbauda fantazijas darbību un viņas veidojumu.

Nezinātniskā doma otrādi: tā fantazijas un viņas nepārbaudītiem veidojumiem liek allaž valdīt par loģiska prāta slēdzieniem.

15. Zinātniska doma un zinātne ir tuvāk gudrībai, kā vienkāršas zināšanas.

16. Daudzi no zinātnes izskaidrojumiem un zinātnes atrastiem principiem jau ir nepārprotamas un vērtīgas gudrības.

III FILOZOFIJA UN GUDRĪBA.

„Filozofija ir augstākā pakāpē vispārinātas zināšanas.“

H. Spensers.

„Filozofija ir principu zinātne.“

F. Ibergēgs.

Gudrības un filozofijas jēdzieniem daudz kopēja un radnieciska gan būtiski un loģiski, gan ģenētiski un vēsturiski. Tāpēc tuvāk jāaplūko viņu attiecības.

Bet kas gan īsti ir filozofija? Kas ir šī jēdziena saturs?

Par filozofijas jēdzienu ir visdažādākās domas un filozofijas definīciju ir ļoti daudz.

Viens no jaunākiem franču filozofiem, Ābels Rei's, sakarā ar šo jautājumu raksta:

„Ja mēs šē savā grāmatā („Šī laika filozofija“, P. B.) gribētu atzīmēt visus definējumus, ar kādiem vispār dažādos laikos filozofija ir definēta, tad šīs grāmatas apmēri (grāmatai ap 300 lap. p., P. B.) būtu par šauriem. Bet visās šinīs definīcijās tomēr slēpjas viens vispārējs pamats.“

Mēs šē tikai atzīmēsīm dažas visredzamāko filozofu definīcijas.

Kants sniedz divas filozofijas definīcijas: tā saukto „skolas“ definīciju (Schulbegriff) un vispārējo (Weltbegriff).

Pirmā: „Filozofija ir filozofisko atziņu sistēma vai — prātatziņas uz jēdzienu pamata.“

„Pēc vispārējā jēdziena viņa (filozofija, P. B.) ir zinātne par cilvēka prāta pēdējiem mērķiem. Šis augstais jēdziens dod filozofijai cieņu, t. i. absolūtu vērtību.“

Fichte (1728.—1814.) filozofiju definē, kā zinātņu mācību (Wissenschaftslehre).

Konts: Filozofija ir — „cilvēka jēdzienu vispārējā sistēma“.

Hēgelis: „Filozofija ir zinātne par absolūto dialektiskās attīstības veidā vai arī prāta sevis izprotošā zinātne.“

H. Spensers: „Filozofija ir pilnīgi apvienotas zināšanas“ (Kompletely unified knowledge).

R. Avenariuss: Filozofija ir „zinātniska tieksme domāt visu pieredzēto ar vismazāko spēka patēriņu.“

Losskis: „Filozofija ir zinātne par pasauli kā kaut ko veselu.“

Vēl: „Filozofija ir atsevišķo zinātņu gūto vispārinājumu vispārinājums.“

V. Vundts: Filozofija „ir vispārēja zinātne, kurai caur atsevišķām zinātnēm dabūtās atziņas jākopo vienā bezpretrunu sistēmā un kurai zinātnes lietotās vispārējās metodes un atziņu premisses jāpadara, savukārt, par saviem principiem.“

Vindelbands: „Šī laika nozīmē par filozofiju sauc dzīves- un pasaules izpratnes vispārējo jautājumu izskaidrošanu.“

Ibervēgs: „Filozofija ir principu zinātne.“

Visām šīm definīcijām tomēr ir daudz kopēja, un kā jau Ābels Rei's atzīmē: katrā sava daļa patiesības.

Par vispieņemamākām definīcijām tomēr ir izrādījušās divas pēdējās: t. i. tās, kas filozofiju apzīmē 1) kā principu zinātni un 2) kā dzīves un pasaules uzskatu mācību jeb zinātni. Sevišķi par pēdējo definīciju ir gandrīz vienis prātis viss lielais vairums filozofijas „ienaidnieku“, filozofijas zinātnieku un pētnieku.

Filozofija, tā tad, ir pasaulviedoklis, t. i. cilvēka uzskats par dabu un dzīvi šo jēdzienu plašākos apmēros.

Citiem vārdiem: filozofija runā par visu pasauli šī jēdziena plašākā nozīmē, ietverot tur arī dzīvi.

Bet vai šis darba lauks vienai zinātnei pa spēkam? Vai tas ir aptverams un apkopjams?

Te jāatbild, ka līdz ar filozofiju pie šī paša pētīšanas lauka strādā arī visa plašā zinātņu saime, katra savā speciālitātē. Piem.: astronomija pēta zvaigznes, ģeoloģija — zemes kārtu struktūru jeb iekārtu un sastāvu, zooloģija — dzīvniekus, botanika — augus, minerāloģija — minerālu pasauli, psiholoģija — psihiskās parādības, socioloģija un vēsture — sabiedriskās parādības, jurisprudences — tiesiskās attiecības, ētika — tikumiskās parādības u. t. t.

Bet ja atsevišķās zinātnes tik sīki ir pasauli sadalījušas, kas tad gan atliek filozofijai? Atsevišķās zinātnes tad, šķiet, visu jau padarījušas, un vai filozofija tad nepārvēršas par lieku darba traucētāju?

Nebūt nē. Viņu starpā ir iekārtota saprātīga darba sadalīšana. Filozofijas un atsevišķo zinātņu darbu var salīdzināt ar darba gaitu un sadarbību, piem. atsevišķā lielā celtnē, kur strādā visdažādākie amatnieki. Bez tam vēl te darbojas galvenais inženieris jeb arhitekts.

Arī te var likties, ka galvenais arhitekts ir lieks, jo katrs amatnieks jau savu darbu padara. Un tomēr tā nav: galvenā architekta plāns un vadība ir tā, kas šos atsevišķos darbības rezultātus sakausē vienā lielākā kopdarbības vienībā un viņas rezultātā izveido veselu un savās sastāvdaļās saskaņotu celtni.

Tāpat tas ir arī ar filozofiju un atsevišķām zinātnēm. Atsevišķās zinātnes ir atsevišķie amatnieki lielajā zinātnes celtnē.

Visā lielajā un sarežģītajā zinātņu kopdarbā filozofija novelk galvenās darba gaitas līnijas un pēc tam pārbauda un saskaņo atsevišķo zinātņu darbu lielajā kopdarbā.

Filozofija ir vispārējā zinātne, zinātņu zinātne. Viņa ņem savā rīcībā tos darba gala rezultātus, ko sasniegušas atsevišķās zinātnes. Un tādi rezultāti ir: atsevišķo pētīšanas lauku vispārējie principi un likumi. Tie tad arī ir filo-

zofijas apstrādājamais materiāls. Pētīšanas lauka sākumi to neinteresē: tā ir atsevišķo „amatnieku“, atsevišķo zinātņu darīšana.

Vācu filozofs V. Vundts filozofijai redz šādus divus uzdevumus:

1) „Apvienot vienā no pretrunām brīvā sistēmā tās vispārējās atziņas, ko sniedz atsevišķās zinātnes“, un

2) „regulēt un dot virzienus šīm zinātnēm.“*)

Zinātņu lielajā un plašajā celtniecības darbā filozofija, tā tad, darbojas kā galvenais arhitekts, kas noteic celtnes galvenās līnijas un saskaņo to darbu.

Filozofija ir citu zinātņu kronis, bet arī — viņu pamats. Kronis tanī ziņā, ka viņa paņem pašus vispārējākos atsevišķu zinātņu slēdzienus, vispārinājumus, tos apvieno un rada vēl lielākus un plašāk aptverošus vispārinājumus, kas nirdz kā liela tempļa zeltots kupols.

Citu zinātņu pamats filozofija ir tanī ziņā, ka viņas plašie vispārinājumi, fundamentālie principi un likumi ir tādi, uz kuriem atsevišķās zinātnes var celt savas atsevišķās celtnes.

Indukcijas un ģenerālizācijas ceļā vispārējā filozofija tiek pie saviem plaši aptverošiem principiem, dēdukcijas ceļā atkal atsevišķās zinātnes šos principus izlieto savos laukos kā varenus pētīšanas līdzekļus.

*) W. Wundt. „System der Philosophie. 1919. Leipzig. I Bd. 9.—11. l. p.

Atsevišķās zinātnes apvieno ikdienas pieredzi un zināšanas, kā arī atsevišķo vērojumu un eksperimentu ceļā gūtās atziņas un izved šaurāka apjoma vispārinājumu. Tā zināšanas tiek par zinātni.

Ko dara zinātne ar atsevišķām atziņām un zināšanām, to dara filozofija ar pašām atsevišķām zinātnes disciplinām: viņa tās apvieno plašākā vienībā.

„Zinātne ir pa daļai apvienotas zināšanas, filozofija — ir pilnīgi apvienotas zināšanas (completely — unified knowledge),“ — tā filozofiju definē angļu lielais filozofs Herberts Spensers*).

Filozofijas pētīšanas lauks tā tad — visa pasaule, viss esošais, bet viņas runa: teikt par visu to tikai fundamentālas, lielas, plašas patiesības, atmetot sīkumus.

„Filozofijas mērķis ir izskaidrot pasauli vispārējos vilcienos, bet ne aprakstīt to sīkumos... Šinī ziņā katrs plašs skats uz pasauli, pat tad, ja šis skats nav vēl sevišķi skaidrs, ir filozofija“... Tā izsakās par filozofiju kāds no Amerikas filozofiem, V. Džēmss**).

Par filozofijas problēmām jeb atrisināmiem jautājumiem viņš ieskafa „visa esošā pamatus: dabas, cilvēku un dievu, dzīvnieku un akmene;

*) „First Principles of a New System of Philosophy. New-York, 1870. g. 134. l. p.

**) W. James. Some Problems of Philosophy. Chapt. I.

pasaules procesa pirmais „no kurienes“ un pēdējais „uz kurieni“; atziņas noteikumi un cilvēka izturēšanās, pašas vispārējākās rēģulas — lūk problēmas, kas par excellence tiek vispār ieskatītas par filozofiskām, bet filozofi ir tie cilvēki, kam daudz kas svarīgs par visu to sakāms...”

Tā turpina V. Džēmss tā paša darba pirmajā nodaļā.

Bet kāda tad īsti starpība starp filozofiju un gudrību?

Gudrība, kā redzējām, nav vienkārša zināšana, bet gan dziļāka, vairāk domu prasoša, vairāk aptveroša zināšana. Filozofija — tāpat.

Vienkārša zināšana aptver atsevišķus objektus un notikumus; gudrība — aptver jau principus, t. i. vairāk aptverošas zināšanas kā tādas.

Filozofija dara to pašu.

Bet varbūt starpība tā, ka filozofija tver no dzīves tālākās lietas?

Gudrība arī var attiekties uz tālākām lietām. Austrumu gudrie vēroja un pētīja zvaigžnes un citas dabas lietas...

Vēl dažam liksies, ka filozofija ir plašas zinātņu sistēmas, kamēr gudrība ir saraustītu un atsevišķu principu zināšana.

Arī tā nav starpība: filozofija tāpat var eksistēt atsevišķu aforismu jeb fragmentārisku domu veidā (piem. Laroš-Fukō, Vovenargs, Par skaļš, Labrijers, Nīčše u. c.).

Arī vēsturiski dziļākās zināšanas ir tikušas sauktas gan par filozofiju, gan par gudrību.

Kā jau sākumā minējām, filozofijai ar gudrību arī ģenētiski un vēsturiski ir daudz kopēja un radnieciska. Filozofija īstenībā no gudrības, resp. tautas gudrības, ir izaugusi, citiem vārdiem: tautas gudrība ir tās pirmavots, no kura plašie filozofijas plūdumi ņem savus pirmos ūdeņus.

Visskaidrāk šo patiešību redzam senajā Grieķijā. Tur sākumā pat nav filozofijas vārda, kamēr vārds „gudrība“ — „sophia“ ir apgrozībā no vissirmākās senātnes. Vismaz vairākus gadu simteņus vārds „sophia“ jau cirkulē pirms vārda „philosophia“. Homēra un Hēsioda (ap 8. g. s. pr. Kr.) laikā vēl vārda „filozofija“ nav, bet viņu aizvieto jau minētais vārds „sophia“, t. i. gudrība.

Vārdu „sophia“ šinī Homēra un Hēsioda laikā attiecināja uz katru amatniecisku un tehnisku veiklību. Piem. Homērs runā par namdara gudrību. Hēsiods šo vārdu lieto tādā pat nozīmē.

Tāpat vēl ievērojamā grieķu vēsturnieka Hērodota laikā (ap 480.—425. g. pr. Kr.) par „gudro“ (sophos) sauc katru, kas ar kaut kādu sevišķu prasmi, veiksmi vai mākslu izceļas vai izdalās kā redzamāks no caurmērcilvēku lielā vairuma.

Bet Grieķijā gara dzīve strauji attīstās. Pieņemamas ne tikai praktiskās mākslas, bet pieaug

arī visdažādākās zināšanas, uzkrādamās un izveidodamās par zinātnēm. Rodas arī cilvēki, kas speciāli nododas zināšanu uzkrāšanas, pētīšanas darbam u. t. t. Un kā grieķu tauta apzīmē šos cilvēkus? Viņa šiem izciliem zināšanu pratējiem piemēro to pašu vārdu, ko visiem citiem izciliem amatniekiem un speciālistiem, t. i. vārdu „sophos“ (gudrais). Tā piem. Hērodots vārdu sophistai, t. i. „gudrajie“, attiecina arī uz tā sauktajiem „septiņiem gudrajiem“, tāpat arī atsevišķi uz Solōnu un Pītagoru. To pašu dara arī kāds otrs vēsturnieks Androtiōns (ap 350. g. pr. Kr.), kāds atēniešu retorikas skolotājs un orātors Isokrats (436.—338. g. pr. Kr.).

Tā tad: sākot ar Homēra un Hēsioda laikmetu vairāk gadu simteņus vārdu „sophia“ (gudrība) attiecina uz katru izcilu prāšanu, uz katru izcilu zināšanu tiklab tīri praktiskā, kā arī teorētiskā laukā.

Bet tomēr vārda satūra maiņai un pārvēidībai ir sava noteikta evolūcija. Ja sākumā, resp. ap Homēra un Hēsioda laiku vārdu „sophia“ pielieto attiecībā uz tīri praktiskām zināšanām un mākslām, tad jau ap tā saukto „septiņu gudro“ laikmetu šinī jēdzienā pārsvarā ir ne tikdaudz praktiskie, tīri amatnieciskie prāšanas elementi, kā teorētiskās, ētiskās un sociālās dzīves lietas, t. i. tās, ko mēs tagad saucam par filozofiskām vai dzīves-filozofiskām lietām.

Tā tad — savu īsto jēdzienu Grieķijā vārds „sophia“ (gudrība) gūst sākot ar pazīstamo „sep-

tiņu gudro laikmetu“. Tāpēc nepieciešami pakavēties tuvāku pie šī laikmeta, kā arī pie minētiem septiņiem grieķu gudrajiem.

Tā saukto „septiņu gudro“ laikmets iekrīt Grieķijas vēsturē 7. un 6. g. simt. pr. Kr. Tas ir spēcīgs garīgās dzīves uzplaukums Grieķijā, kad viņā parādījās vesela virkne spilgtu talantu un gaišu galvu, kas palīdzēja veidot un celt uz augšu Grieķijas kultūras dzīvi daudzās un dažādās nozarēs.

Vācu filozofijas vēsturnieks Vindelbands savā „Antīkas filozofijas vēsturē“ par šo pašu laikmetu raksta:

„Robežlaiks starp septīto un sesto gadu simteņiem ir patiesībā ētisko ideju laikmets, un šo laikmetu, sekojot senām tradīcijām, sauc par septiņu gudro laikmetu.

Šis ir refleksiju (t. i. pārdomu un gudrojumu P. B.) laikmets: vecajām tradīcijām laudis vairs netic; tautas apziņā noticis pilnīgs apvērsums; personības lauž sev patstāvīgu ceļu; izcilpersonības nāk ar saviem plāniem visu pārveidojot uz saprāta pamatiem. Nosprauž dzīves stīgas un dod dzīves rēģulas; morāles ieteikumus pušķo ar atjautīgiem aforismiem un anekdotiem; dzirkstošas atjautas ceļo no mutēs mutē...

No šī laikmeta ievērojamām personībām nostāsti izredzējušies septiņas, kuŗas arī apzīmējuši par gudrajiem. (No šiem septiņiem vārdā zin saukt tikai četrus. Tie ir: Biass no Priēnas, Pittaks no Mītelēnām, kuŗš ap 600. g. simteni

tur bija tiranņš; Solōns — pazīstamais Atēnu likumdevējs un gnomisks dzejnieks; Taless — Milētas filozofijas dibinātājs. Cītu vārdi nav droši zināmi.).

Šie gudrajie nav ne zinātnieki, ne pētnieki šo vārdu īpatnējā nozīmē; nē: tie ir cilvēki ar praktiskās dzīves gudrību, lielāko tiesu cilvēki ar politiskām izcilspējām, kas kritiskos brīžos saviem līdzpilsoņiem ir rādījuši pareizu ceļu un ar to ieguvuši sev autoritāti un ļaužu uzticību, tiklab sabiedriskās, kā privātās lietās...“ (Cītētā grāmata, § 9.)

Sacīto vārdu patiesību apstiprina tas, ka piem. Solōns bij ievērojams atēniešu valsts vīrs un likumdevējs, reformātors, tāpat arī dzejnieks, prātnieks, kas runā par morāliskiem, sociāliem un politiskiem tematiem. Pittaks no Mītilēnām (ap 6. g. s. pr. Kr.) bij tiranņš; Taless bij Milētas filozofijas dibinātājs u. t. t.

Par šo ievērojamo cilvēku, šo gudrajo skaitu zinātnieki un vēsturnieki ir dažādās domās, bet nodibināties ir uzskats, ka šie gudrie bijuši septiņi, un kā tādi tiek minēti: Kleobūls, Solōns, Chilōns, Taless, Pitaks, Biass un Periandrs.

Savas domas šie gudrajie izteica īsos, skaisti izkaltos teicienos, kurus tad tauta uztvēra, laida tālāk, un tā tie tad klīda no mutes mutē un apgrozījās kā sudraba vai zelta monētas. Ār vārdu sakot, šo septiņu gudro izkaltie izteikumi cirkulēja tāpat, kā mūsu tagadējie sakāmvārdi un parunas.

Arī pēc sava rakstura un formas viņi ļoti līdzinās mūsu sakāmvārdiem. Piemēra dēļ te kādus atzīmēsim:

Kleobūla sentences jeb gudrības vārdi.

1. Mērenība visur tas labākais.
2. Tēvu vajag godā turēt.
3. Labprāt klausies, bet runā maz.
4. Līdzpilsoņiem dod vislabākos padomus.
5. Valdies priekos.
6. Nekā nedari ar varu.
7. Bērnus vajaga audzināt.
8. Tautas ienaidnieks ir arī valsts ienaidnieks.
9. Nepārmāci vergus pie dzērienu galda: citādi tie domās, ka tu piedzēries.
10. Preci meiteni no savas kārtas. Ja ņemsi no bagātas kārtas, dabūsi sev kungu, ne tuvinieku.

Solōna gudrības sentences.

1. Vairies pārmērības.
2. Vairies prieka, kas rada neprieku.
3. Draugus ātri negūst; bet ja tu tos guvis, tad drīzi nepameš.
4. Ja mācēsi paklausīt, mācēsi arī pavēlēt.
5. Neieteic saviem līdzpilsoņiem to patīkamāko, bet to labāko.
6. Esi labs pret saviem tuviniekiem.
7. No redzamā izzini neredzamo.

Chilōna gudrības sentences.

1. Pazīsti pats sevi.
2. Par mirušo runā tikai labu.
3. Godā savus vecākus.
4. Labāk zaudējums, nekā nelāgs guvums; zaudējums nes vienreiz bēdas, nelāgs guvums — vienmēr.
5. Valdi savas dusmas.
6. Paklausī likumiem.
7. Ja tu cieti netaisnību, samierinies. Bet ja tev dara pāri, tad aizstāvies.

Talesa gudrības sentences.

Talēss no Miletas bez tam vēl tiek uzlūkots, kā viens no sengrieķu joniešu filozofiem. Aristotelis uzskata Talesu par joniešu dabas filozofijas un līdz ar to par visas grieķu filozofijas nodibinātāju. Pēc nostāstiem Talēss jaunībā daudz ceļojis pa Kretu, Ēģipti, Fenīciju, guvis daudz un dažādas zināšanas astronomijā, matēmatikā u. c. Viņš papriekš noteicis arī saules aptumšošanas 585. g. pr. Kr. Bez tam Talēss arī kā politiķis guvis cieņu Miletā. Redzamākās viņa gudrības sentences ir šādas:

1. Uzņemies galvojumu, un nelaime klāt.
2. Netieci bagāts ar nelāga līdzekļiem.
3. To pašu mīlestību, ko tu saviem vecākiem sniedzi, tu saņemsi atpakaļ no saviem bērniem savā vecumā.

4. Bezdarbība nepriecina.
5. Skādīgs ir savaldišanās trūkums.
6. Grūti panesams ir audzināšanas trūkums.
7. Neesi bezdarbīgs, arī tad nē, kad tu bagāts.
8. Labāk lai tevi apskauž, nekā līdzjūtību izsaka.
9. Turi mieru visās lietās.
10. Neuzticies katram.

Pitaka (dz. Mītilēnā 650. g. pr. Kr.)

Viņu izvēl par valdnieku tēvu pilsētā no 579. līdz 569. g. pr. Kr. Viņa pazīstamākās gudrības sentences ir šādas:

1. Māki notvert pareizo brīdi.
2. Nerunā par saviem nodomiem. Ja tev nelaimēsies, tad tevi izsmies.
3. Zeme ir droša, uz jūru nevar paļauties.
4. Cilvēka peļņas kāre nekad nav pieēdināma.

Biāsa gudrības sentences.

1. Cilvēku lielais vairums ir — slikti cilvēki.
2. Pie darba ej lēnām. Bet ko esi sācis, to izved līdz galam.
3. Neesi ne pārāk labsirdīgs, ne pārāk ļauns.
4. Ko tu labu izdari, to pieraksti dieviem, ne sev pašam.

Periandra gudrības sentences.

1. Pārsteidzīga daba ir bīstama.
2. Prieki ir pārejoši, tikumi — paliekoši.

3. Esi mērens laimē un apdomīgs nelaimē.
4. Esi savu vecāku cienīgs.
5. Esi vienāds pret saviem draugiem, tiklab viņu laimē, kā nelaimē.

Tādas ir redzamākās Grieķijas septiņu gudro gudrības sentences. Kā redzams, viņas ļoti atgādina, kā jau teicām, tautas sakāmvārdus. Un kas to var zināt, varbūt tā arī ir grieķu tautas manta, tikai pierakstīta tā saucamiem septiņiem gudrajiem.

Lai nu kā, bet skaidrs ir tas, ka Grieķijā gudrībai bij eksistences tiesības, resp. tā faktiski pastāvēja jau pirms filozofijas. Vārdu „filozofija“, kā stāsta, pirmais sācis lietot Hērakleits (540.—480. g. pr. Kr.). Citi šo nopelni pieraksta Pītagoram. Kad viņam kāds no tiranniem, Leonts, jautājis, kāds viņam amats, tad viņš, Pītagors, uz to atbildējis: „Man nav nekāda amata, es esmu filozofs.“ Kad Leonts, kas šo vārdu nekad nebij dzirdējis, tam jautājis pēc viņa nozīmes, tad Pītagors tam paskaidrojis, ka tas nozīmējot „gudrības mīlētājs“, kas gudrības meklēšanai nododas ne mantkāriņos nolūkos, bet aiz dziļākas iekšējas dziņas un aiz cēlākiem nolūkiem.

Burtiski vārds „filozofs“ arī nozīmē „gudrības mīlētājs“. Šo vārdu tad arī sāka lietot vārda „sophos“ (gudrais) vietā aiz tā iemesla, ka gudrs varot būt vienīgi Dievs, bet cilvēks varot tikai gudrību mīlēt.

Sevišķi noteikti jau sevi par filozofu nosauca Sōkrats (miris 399. g. pr. Kr.) pretstatā un cīņā ar sofistiem, kas nodarbojās ar gudrības mācīšanu. Sōkrāts turpretī apgalvoja, ka viņš nekā nezinot, bet tikai cenšoties pēc gudrības un zināšanām.

Platōna rakstos jau sastopam noteiktākus filozofijas jēdzienus: a) no vienas puses Platōns filozofiju saprot kā zinātni („ģeometrijā un citā filozofijā”), un no otras b) kā zināšanu iegūšanu („filozofija ir zinātne par idejām, kā pilnīgām un patiesībā esošām būtībām”); bet filozofus viņš apzīmē par cilvēkiem, kas cenšas gūt atziņas par mūžīgo, par lietu būtību.

Aristotelis (384.—322.) runā par „pirmo filozofiju” un „otro filozofiju”, ar ko viņš saprot fiziku.

Ar „pirmo filozofiju” Aristotelis domā īsto, pašu vispārējāko principu filozofiju.

Stoīķu un epikūriešu filozofi filozofijas jēdzienā, bez tīri teorētiskā elementa, kā galveno ierindo praktiskās dzīves apsveri un principus.

Piem. Epikūrs apzīmē filozofiju kā cenšanos un kā spēju ar zinātnes palīdzību iekārtot laimīgu dzīvi.

No visa sacītā redzam, ka filozofija tiešām izauga no tautas gudrības un ka tā arī savā pirmā attīstības laikā iet tiešā sadarbībā ar tautas gudrību.

IV. DZĪVES FILOZOFIJA UN DZĪVES GUDRĪBA.

Dzīves filozofija un dzīves gudrība ir divi ļoti tuvi un radniecīgi jēdzieni. Viņi pat allaž mēdz viens otru aizvietot. Tāpēc ir nepieciešami arī šos jēdzienus katru par sevi tuvāki noskaidrot un iztirzāt.

Noskaidrojot dzīves filozofijas būtību un viņas jēdzienu, ir nepieciešami: 1) izklausīt ievērojamāko dzīves filozofu domas par šo jautājumu; 2) ņemt vērā dažus vēsturiskās attīstības aspektus; 3) ņemt vērā dzīves filozofijas un vispārējās filozofijas attiecības; 4) dzīves filozofijas un viņas attiecības pret viņai radniecīgām ideoloģijām un zinātnes disciplinām.

1. Dzīves filozofijas jēdziens.

Filozofija, kā augšā redzējām, iedalās: 1) vispārējā filozofijā un 2) speciālās filozofijās.

Vispārējās filozofijas objekts jeb apskates priekšmets ir viss esošais, visa tiešamība. Viņa ir cilvēka vispārējais pasaulviedoklis.

Speciālās filozofijas priekšmets ir kāda norobežota pētības lauka vispārējās problēmas, vispārējie principi un likumi.

Dzīves filozofija arī pieder pie speciālo filozofiju grupas. Bet tomēr dzīves filozofijas aspekti, kā vēlāk redzēsim, ir arī vispārējā filozofijā. Un tas arī itin dabīgi: jo pie pasaulviedokļa pieder arī dzīves viedoklis.

Isumā dzīves filozofiju var definēt šādi: dzīves filozofija ir tāda speciālfilozofija, kuŗas aplūkošanas, pētības, apceres un filozotēšanas objekts jeb priekšmets ir cilvēks un cilvēka dzīve.

Bet tā kā īsa definīcija vēl neatver plašāku skatu par kāda pētības lauka būtību, tad atzīmējam te arī redzamāko dzīves filozofu domas par šo jautājumu.

Ļ. N. Tolstojs dzīves filozofiju ieskata par vienīgo īsto zinātni. Viņš raksta:

„Zinātne? Bet kas ir zinātne?

Zinātne, kā tas ir saprasts vienmēr un kā to saprot arī tagad cilvēku lielais vairums, ir cilvēka dzīvei nepieciešamāko, svarīgāko lietu zināšana.

Tādas zināšanas ir bijušas vienmēr — un citādi tas arī nemaz nevar būt. Tā tas ir arī tagad: tās ir zināšanas par to, kas katram cilvēkam jādara, lai viņš, cik iespējams, labāki nodzīvotu šinī pasaulē to dzīves sprīdi, ko viņam nolīcis vai nu Dievs, vai liktenis, vai dabas likumi — kā nu jūs to pieņemiet.

Bet lai to zinātu, kā vislabāki savu dzīvi šinī pasaulē nodzīvot, tad vispirms noteikti jāizprot, kas neapšaubāmi ir labs un slikts visur un visiem cilvēkiem, t. i. ko vajaga un ko nevajaga darīt.

Tā un tikai tā zināšana ir bijusi un arī tagad ir vienīgā pareizā un īstā zinātne.“ (Ļ. N. Tolstojs „O lōžnoj naūke“).

Tālāk L. N. Tolstojs arī tuvāk paskaidro šīs zinātnes saturu un uzrāda daudzas viņas problēmas. Viņš saka:

„Zinātne par to, kā cilvēkam dzīvot, lai šī dzīve būtu laba, aptver daudzas cilvēka dzīves pusēs: viņa māca, kā izturēties pret līdzcilvēkiem, kuŗu sabiedrībā dzīvo, kā bērnus audzināt, kā Dievu lūgt, kā mācīties un vēl daudz ko citu. Šī zinātne, aptverot daudzpusīgo cilvēka dzīvi, var izlikties sarežģīta un plaša, bet viņas pamats, no kuŗa katrs cilvēks var izzināt sev atbildes uz visiem dzīves jautājumiem, — šis pamats ir vienkāršs un saprotams katram cilvēkam, tiklab mācītam, kā arī pavisam nemācītam.“ (Tolstojs „O lōžnoj nauke“).

Šīs dzīves zināšanu vispārējais pamats, par ko runā L. N. Tolstojs, šie dzīves vispārējie likumi un pamatprincipi, šī dzīves vispārējā sapratne — tā ir dzīves filozofija.

Dzīves filozofija ir filozofiska pieeja dzīvei un dzīves parādībām, dzīves dziļākā izpratne, vadošā gudrība dzīves gaitās, atslēga sarežģītos dzīves jautājumos un atminējums sarežģītām dzīves mīklām.

Tāda ir dzīves filozofija, un tā viņu arī saprot L. N. Tolstoja filozofiskais ģenijis.

Kāds otrs krievu zinātnieks un filozofs, Ilja Mečņikovs (1845.—1916. g.), ziedo ap 40 gadu, lai izkoptu un izveidotu savu dzīves izpratni, savu dzīves filozofiju.

Viņš ir cita tipa zinātnieks, kā Ļ. N. Tolstojs. Viņš, kā dabas zinātnieks, kā biologs un mēdiķis, dzīvei pieiet reālāki, kā pozitīvis, bez jebkādas mistikas. Viņš savu dzīves filozofiju izrisina no reālās un pozitīvās zinātnes un viņu būvē uz tiem datiem, ko tam sniedz viņa ilggadīgie pētījumi par cilvēka fizisko un psihisko dabu. Vispirms jāņem vērā cilvēka dabas dotās īpašības šī jēdziena plašākā apjomā, un tikai sakarā ar viņām, kā arī ar apkārtējiem dabas un sabiedriskās dzīves apstākļiem, ir jāizveido pareizi dzīves principi.

Pareizu dzīves kārtu I. Mečņikovs nosauc par ortobiozi. Šīs ortobiozes principi sastāda I. Mečņikova dzīves filozofiju.

„Ortobioze... ir pareizas dzīves teorija, kas dibināta uz cilvēkdabas izpētīšanu un līdzekļu atrašanu, kā novērst cilvēkdabas disharmonijas.“

Tā savu ortobiozes filozofiju izsaka I. Mečņikovs savas grāmatas „Ētjūdi o prirōdije čelověka“ priekšvārdā, piezīmējot, ka viņš šo ortobiozes zinātni viscaur saskaņojot ar citu pozitīvo zinātni, kā vienīgo, kas cilvēci var virzīt pa pareizu ceļu.

„Drošākās sekmes, ko cilvēki panāk, ir tās, kas gūtas ar pozitīvās zinātnes palīdzību. Tāpat pašas drošākās cerības, ko cilvēki var lolot, ir vienīgi tās, ka mūsu tiešam mērķim ir jābūt šo zināšanu iespējami lielāka sekmēšana.“

Tā viņš savu uzskatu apstiprina kādā citā savā darbā — „Sorok let iskāņija racionalnago mirovoztrenija“.

Ābi šie krievu dzīves filozofi, t. i. Ļ. N. Tolstojs un I. Mečņikovs, vēl ievērojami tanī ziņā, ka viņi tiešām bijuši īsti filozofi šī vārda klasiskā nozīmē, t. i. viņi arī paši pēc savas filozofijas ir dzīvojuši, pie tam sasniegdami diezgan lielu vecumu. Mečņikovs miris 72. dzīves gadā un Ļ. N. Tolstojs tāpat lielā vecumā.

Daudz par dzīves filozofijas problēmām ir rakstījis arī angļu lielais filozofs Herberts Spensers. Savu darbu „Sociālā statika“, viņš sāk dialoga veidā starp ļaužu pūli un filozofu.

„Dodiet mums vadoni“ — kliedz ļaudis filozofam — „mēs gribam izrauties no šiem nožēlojamiem apstākļiem, kuŗos mēs kā dubļos esam ieģrimuši. Mūsu fantazijā pastāvīgi dzimst labākas dzīves ainas, un mēs skumstam ilgās pēc viņām, bet visi mūsu pūliņi, tās realizēt izrādās nesekmīgi. Mūs nogurdina mūsu pastāvīgās kļūdas; rādiet mums ceļu, kādā mēs varam sasniegt mūsu vēlējumus...“

„...Mēs meklējam tādu mācību, kas mums dotu pozitīvu atbildi uz jautājumu, vai zināmā mūsu rīcība ir laba vai ļauna?... Mēs būsim pateicīgi, ja jūs mums izveidosiet to, ko mēs meklējam, ja jūs mums dosiet aksiomas, no kuŗām mēs varētu risināt slēdzienu virkni, un risināt to tikmēr, kamēr mēs ar matēmatisku noteik-

tību neatrisinātu visas mūsu dzīves grūtības. Ja jūs mums nevariet dot tādu pasaulviedokli, mums tas būs jāmeklē citā vietā.”

Šie H. Spensera minētie un it kā tautas uzstādītie prasījumi filozofam ir tiešām zīmīgi.

To tauta arī prasa no dzīves filozofa. Un ja viņš uz šiem jautājumiem nevar dot jēdzīgas atbildes, tad tauta viņas rod citur. Tā rada pati savu dzīves filozofiju.

Bet kādi ir tie svarīgākie jautājumi, kas būtu jāatrisina dzīves filozofam?

Kādas ir tās svarīgākās zināšanas, kas būtu derīgas un vajadzīgas cilvēkiem?

Atbildes uz šiem jautājumiem H. Spensers konkrētāki sniedz savā darbā „Audzināšana”.

„Lai izvēlētos racionālu curriculum vitae (dzīves gaitu P. B.), mums vispirms jākonstatē, ko mums sevišķi svarīgi zināt, vai — lietojot Bekona teicienu... — mums jānoskaidro zināšanu relatīvā vērtība.

Bet šim nolūkam vajadzīgs vērtību mērs. Un laimīgā kārtā par šo vērtību mērogu... nav domu starpības. Katrs viens, apsprieždams kādas sociālas zināšanas vērtību, apspriež to atkarībā no viņas derīguma kaut kādai dzīves nozarei...”

Tālāk H. Spensers pasaka, ka cilvēka labklājībai ir tā mēraukla, ar ko mērojam zināšanu derīgumu vai nederīgumu. Tās zināšanas, kas veicina cilvēka labklājību, ir derīgas, kas neveicina — otrādi.

„Kā dzīvot? — lūk, kas mums vis-svarīgākais jautājums. Dzīvot ne tikai šī vārda materiālā nozīmē, bet ņemot šo vārdu vis-plašākā nozīmē. Šī vispārējā problēma, kas sevī ietver visas citas speciālās problēmas — pareiza dzīves kārtā, dzīves veids visos virzienos un visādos apstākļos.“ (Turpat.)

Tā tad: visvērtīgākās pēc H. Spensera domām, ir tās zināšanas, kas mums māca un norāda, kā pareizi dzīvot: kā dzīvot, lai dzīve sniegtu mums laimi un labklājību. Tie ir dzīves filozofijas jautājumi.

Bet nu jājaudā tālāk: kādas gan īsti būtu šādas zināšanas? Vai arī to Spensers pasaka? Jā. Arī tur viņa darbos ir svarīgi norādījumi.

Vajadzīgas tādas zināšanas, kas norāda, „kā rīkoties mums ar savu miesu; kā rīkoties ar savu garu; kā nokārtot savas dažādās darišanas; kā audzināt ģimeni; kā izpildīt savus pilsoņa pienākumus; kā izmantot laimes faktorus (avotus), — kā vislabāk izmantot mūsu spējas tiklab mūsu pašu, kā citu cilvēku labā — ar vārdu sakot — kā dzīvot pilnīgu dzīvi.“ (Turpat.)

Tas, pēc H. Spensera domām, ir galvenais, kas jāzin katram cilvēkam, un tas ir arī katras pareizas audzināšanas mērķis: sagatavot bērnu tādai pilnīgai dzīvei.

Tikai te viens svarīgs iebildums: ja dzīves filozofijai ir jāmaca, kā bērnus audzināt, kā savu

miesu un garu kopt u. t. t., vai tad viņa neizvērsas par praktisku recepšu krājumu un kopojuumu?

Nē. Dzīves filozofijai nav jāparedz un jāuzraksta katram gadījumam praktiskas receptes, bet jādod tikai galvenās līnijas, jādod attiecīgas rīcības pamati, kuŗus zinot tad cilvēks pats prastu rīkoties katrā atsevišķā gadījumā.

Dzīves filozofija ir ne tikai gatavu dzīves problēmu iztirzājums un kopojuums, dzīves filozofija ir arī filozofiska pieeja dzīves lietām, viņu filozofiskā uztvere.

Bet ko nozīmē filozofiski uztvert dzīvi?

Tas nozīmē dzīves parādības izskaidrot, vērtēt, bet ļaunām un nevēlamām parādībām meklēt koriģējumus jeb izlabojumus, novēršanas iespējas un līdzekļus.

Filozofiski uztvert var ne tikai dzīves lielākos jautājumus, piem., jautājumus par dzīves mērķi un nozīmi, bet filozofiski var uztvert arī daudzus dzīves sīkākus jautājumus. Piem. Ļ. N. Tolstojs ir uzrakstījis interesantu filozofisku apcerējumu par žūpību: „Kāpēc cilvēki apreibinās?”

Vielas filozofisko raksturu nosaka ne tikai viņas svarīgums un vispārīgums, ne tikai būtiskais, bet gan tas veids, kā jautājumam pieiet klāt. Uztvere un pieejas metode ir tā, kas zināmu apceri padara par filozofisku vai nefilozofisku.

Tāds ir dzīvesfilozofijas jēdziens un viņas galvenais saturs. Šo jēdzienu vēl skaidrāku padarīs dažas vēsturiska rakstura informācijas.

2. Dzīvesfilozofijas vēsturiskais aspekts.

Dzīvesfilozofija kā tāda, kas pastāv un nodarbojas šai vārdā, ir vēl pavisam jaunlaiku bērns. Savu atzīšanu, savu de jure tā dabūjusi tikai 20. gadu simtenī. Tikai tas nenozīmē, ka viņa arī tiešām tikai pēdējā laikā būtu dzimusi. Nē. Viņas vēsture ir diezgan gara ar vēl garāku aizvēsturi. Un daži skati uz šo viņas vēsturi palīdz daudz ko noskaidrot arī viņas būtībā.

Vispirms dažus vārdus par viņas vēsturiskiem sakariem ar vispārējo filozofiju. Dzīves filozofija ar vispārējo filozofiju īstenībā ir gājusi vienmēr roku rokā. Dzīves filozofija ir, tā sakot, vispārējās filozofijas paspārnē perinājusies un attīstījusies, bet vecuma ziņā viņa, šķiet, ir pat vēl vecāka kā pati vispārējā filozofija.

Vispārējai filozofijai, kā universālam pasaulviedoklim, ir allaž vien bijusi savāda tendence, attālināties no dzīves un nogrimt abstrakcijās un spekulācijās. Daudzreiz tā ir pārvērtusies par diezgan tukšu scholastiku un rotaļošanos ar vārdiem, ar tukšām vārdiskām formulām.

Reizēm viņa atkal ir lepojusies ar to, ka viņai maz kopēja ar reālo dzīvo dzīvi, kas ap viņu strāvo. Viņa ir centusies pacelties tik aug-

stu pāri par dzīvi, ka šī dzīve no viņas skatiem it kā pazūd. Filozofija ir pat lepojusies ar to, ka tā ir nepieciešama un nesaprotama filozofijas nespeciālistiem un tādiem cilvēkiem, kam nav bijusi izdevība un iespēja gadiem un gadu desmiem sevi ziedot filozofijas vēstures studijām.

Bet dzīvā dzīve par to nav apstājusies. Viņa nav mitējusies alkt pēc tai vajadzīgām zināšanām. Viņa nav mitējusies uzstādīt jautājumus un problēmas un prasīt atbildes no dzīves dzīvotājiem: ja ne filozofiem, tad citiem gara darbiniekiem.

Un šīs atbildes dzīvei ir devuši gan reliģijas, gan valsts, gan citu zinātņu darbinieki, gan arī vienkāršā tauta, gan arī pa starpām un paslepus paši vispārējās filozofijas darbinieki un zinātnieki.

Visā visumā nav gandrīz neviena no lielākiem filozofijas talantiem un ģenijiem, kuŗš nebūtu šij dzīves balsij piegriezis lielāku vai mazāku vērību. Un dzīves filozofija gan atsevišķu problēmu, gan ētikas fragmentu, gan dažādu citu piezīmju un fragmentu veidā tomēr ir mitinājusies vispārējās filozofijas paspārnē, sākot pat no vissenākajiem laikiem. Filozofijas vēsturnieks Vindelbands savā „Antīkās filozofijas vēsturē” § 2. norāda, ka antīkā filozofija „sadalās divos lielos posmos, kuŗi krasi viens no otra atšķiras tiklab pēc viņu attiecībām pret šo filozofiju kultūrālo pamatu, kā arī pēc viņu garīgās būtības. Šie divi posmi ir: no vienas puses, grieķu, no otras — hellēņu-romiešu filozofija. Par vi-

pu ārējo robežlīniju var ieskatīt Aristoteļa nāves gadu, 322. g. pr. Kr.“

Tālāk Vindelbands aizrāda, ka šī starpība bijusi tā, ka grieķu filozofija, kas sākas kā cilvēka atziņu un zināšanu kāres apmierināšana, maz rēķinoties ar reālās dzīves vajadzībām. Šī domājošā prāta vingrināšana un rotaļa nobeidzas ar Aristoteļa vispārējo zinātņu teoriju (loģiku). Vēlāk šī teorētiskā interese pamazām nodziest.

Hellēņu-romiešu filozofijā „turpretī, pirmā vietā nāk dzīves praktiskā gudrība: zināšanas vairs nemeklē tikai pašu zināšanu pēc, bet gan — tikai kā līdzekli pareizai dzīves iekārtai.“

Tiktālu Vindelbands. Pie viņa uzskata tikai varētu piezīmēt, ka viņš grieķu filozofijā nepietiekoši atzīmējis Sokrata filozofijas, tāpat arī pirmsokratiskās filozofijas praktisko un dzīvei tuvo raksturu.

Pareizāki un noteiktāki šo vispārējās filozofijas dzīvei tuvo aspektu sengrieķu filozofijā uzsver V. Vundts savā „Filozofijas ievadā“.

Atzīmējot filozofu diezgan lielo vienprātību par filozofijas teorētisko raksturu, viņš starp citu saka: „No seniem laikiem jau ir vēl viens filozofijas virziens, pēc kura ieskata filozofijai drīzāk ir jābūt praktiskai, kam gandrīz nekā nav kopēja ar teorētiskiem pētījumiem, vai kas viņus izmanto tikai kā palīglīdzekli. Šī virziena pārstāvji domā, ka filozofija nav zinātnes

teorija, bet mācība par labklājību un labu. Viņas valstība — ne zināšanas, bet laba un ļauna pasaule. Pats kardinālais jautājums, ar kura atrisināšanu filozofija nodarbojas, ir nevis tas, kas ir pareizs, bet gan tas, kas ir labs...

Šī praktiskā filozofijas uztvere ir ne mazāk veca kā teorētiskā; viņa ir pat vēl vecāka, ja ņem vērā grieķu pusmītisko stāstījumu, kas vēsta, ka grieķu filozofija sākas ar, tā saukto, septiņu gudro izteicieniem: šie izteicieni jau pēc būtības nav nekas teorētisks, bet viņi ir dzīves rēģulas un spriedumi par tām dzīves vērtībām, kas dzīvei dod jēgu un nozīmi. Vēlāk filozofijas praktiskais raksturs izpaužas Sōkrata filozofijā, kā pretstats iepriekšējām kosmoloģiskajām tendencēm.

Sōkrata nopelns tas, ka šis praktiskais virziens kā sarkans pavediens stiepjas cauri visai vēlākai Grieķijas filozofijai; reizēm viņš ir valdošais, bet reizēm iet līdztekus teorētiskajam virzienam. Arī jaunākā zinātnē šī praktiskā tendence nekad nav pavisam izzudusi.

Šo Vundta ieskatu apstiprina arī tādi filozofijas vēsturnieki, kā Cellers, Gompercs un citi.

Viduslaikos filozofija atkal attālinās no dzīves, daudz nodarbodamās ar abstraktiem jēdzieniem un skanīgu vārdu rotaļām. Bet sākot ar renesanses un humānisma laikmetu tā jau atkal pieiet tuvāk cilvēka dzīvei, jo humānisma laikmets savu nosaukumu guva tāpēc, ka zinātnē un filozofijā tika virzīta ad studia humaniora,

t. i. dzīvā cilvēka un cilvēcības pētīšanā. Citiem vārdiem: zinātne griežas pie cilvēka, pie praktiskās dzīves.

Renesanses laikmets sākas no 14. gadu simteņa, un Petrarka bij humānisma pirmais iniciators.

No tā laika vairs neviens no lielākiem filozofiem nav vienaldzīgi pagājis garām dzīvam cilvēkam un dzīvās dzīves jautājumiem.

Vispirms jau tas sakāms par jauno laiku filozofijas tēviem: Francisku Bekonu (1560.—1626. g.) un Renē Dekartu (1596.—1650. g.).

Bekona filozofiskā atziņa bij tā, ka zinātnei, lai tā sniegtu cik augstu gara baudu sniegdama, nebūt nav jākalpo tikai laika kavēklīm un neauglīgajām spekulācijām; ka zinātne un filozofija nebūt nav mērķis pats par sevi, bet gan līdzeklis kalpot cilvēka dzīves vajadzībām. Zinātnei un filozofijai ir jānolaižas no saviem vientulīgajiem olimpiskajiem augstumiem uz reālās zemes, pie reāliem cilvēkiem, un zināšanas jādara pieietamas dzīvei. Cilvēkam šinī pasaulē ir jāved dabīga dzīve, un dabā ir viņa laime. Laime ir arī grūtību pārvarēšanā un kalpošanā citiem cilvēkiem un sabiedrībai. Aiziet no dzīves un noslēgties vientulībā ir nepiedodams egoisms.

Tāds ir Bekona uzskats par zinātnes un filozofijas īsto raksturu un uzdevumiem.

Tāpat Renē Dekarts, atjaunojot Sōkrata mācību un pētot ētikas problēmas, nopietnu vērību

piegriež cilvēka psīches un reālās dzīves problēmām.

Jo tuvāk nāk jauniem laikiem, t. i. 19. un 20. g. s., jo vairāk dzīvais cilvēks un reālā dzīve iespiežas modernajā filozofijā.

Vācu filozofija. Te vispirms mināms 18. g. s. beigu un 19. g. s. sākuma vācu lielais filozofs Kants (1724.—1804. g.). Viņš nebūt nelidinājās tikai tīro abstrakciju un loģisko formulu augstumos, bet lielu vērību piegrieza arī ētikas problēmām („Praktiskā prāta kritika“).

Daudz interesantu atziņu un piezīmju par cilvēka dabu un dzīves filozofijas problēmām atrodam arī kādā vēl nepabeigtā, bet tikai fragmentāriski uzrakstītā Kanta darbā „Āntropoloģija“.

(Kant's gesammelte Schriften. Handschriftlicher Nachlass. Bd. XV. Anthropologie. Berlin. 1913.).

Dzīvesfilozofijas jautājumi mitinās arī Fichtes, Šellinga filozofijās. Bez tam vēl mināmi vācu filozofiskie dzejnieki Šillers un Ģēte. Piem., Ģētes „Fausts“ ir bagāts ar interesantām, dziļām un atjautīgām dzīves filozofijas domām un atziņām.

Bet no vācu filozofiem sevišķu ievērību pelna Artūrs Šopenhauers (1788.—1860. g.) un Eduards Hartmanis.

Šopenhaueru vācieši ieskata par to celmu, no kura īstenībā ir izaugusi vācu dzīves filozofija. Te Šopenhauera nozīme pārsniedz Kanta lomu.

Šīs domas izsaka kāds no jaunākiem zinātniekiem un filozofiem, Millers-Freienfels: „Antikantianiskajam Šopenhaueram var būt lielāka un auglīgāka loma nekā Karaļauču domātājam“*), t. i. nākotnes filozofijas un sevišķi dzīves filozofijas attīstībā. Par to arī nav jābrīnās, jo Šopenhauers daudz tuvāku pieiet reālās jeb dzīvās dzīves jautājumiem un ziedo tiem vairāk uzmanības.

Līdzīgas domas par Šopenhauera lomu dzīves filozofijas attīstības veicināšanā izsaka arī viens no redzamākiem Amerikas filozofiem, V. Džēmss.

Francija. Te dzīves filozofijas problēmas savā filozofijā ir ietvēris un par viņu izplatīšanu tautas masās karsti rūpējies 19. g. s. lielais filozofs Ogists Konts (1798.—1857. g.). Ar savu 6 sējumos izdoto „Pozitīvās filozofijas kursu“ viņš ieskatāms par pozitīvās filozofijas nodibinātāju.

Kā smalks psihologs, cilvēka dabas un sociālās dzīves izpratējs un raksturotājs ieskatāms arī Hipolīts Tēns, kas šiem jautājumiem piegriež lielu vērību gan savā lielajā vēstures darbā par modernās Francijas tapšanu, gan arī savos literatūrfilozofiskos un literatūrvēsturiskos pētījumos.

Kā dzīves problēmu pētnieki vēl minami: filozofs Letrē, Viktora Kuzēna grupas filozofi un

*) Müller-Freienfels. „Die Philosophie des 20. Jahrhunderts. 69. l. p.

bez tam vēl sociālo problēmu pētnieki Furjē, Prūdons, Mablī, Lavelē, kas risinot socioloģijas un sabiedriskās reformēšanas jautājumus, gluži dabīgi nevarēja paiet garām arī dzīves filozofijas problēmām.

Anglija. Tā jau no Bekona laikiem ir praktiķu un praktisko filozofu zeme. Visa angļu tautas psiholoģija jau ir tāda, kas necieš tukšus zila gaisa lidojumus, bet gan mīl domāt reālās dzīves domas un domāt tās pēc iespējas skaidri un konkrēti.

18. g. s. beigās, kad Francija proklamē savas „cilvēka un pilsoņa tiesības“, Anglijā parādās Bentēma (Bentham, 1748.—1832.) darbs „Ievads morāles un likumdošanas principos“ (1789. g.). Šinī darbā viņš līdzās ētikas jautājumiem iztirzā arī dzīves filozofijas jautājumus.

Bez Bentēma dzīves filozofijas jautājumiem lielu vērību ir piegriezuši D. Stjuarts Mills, pazīstamais sabiedrības pārveidotājs un utopists Roberts Ouens, psihologs un filozofs Bēns, vēsturnieks un filozofs T. Karleils (1795.—1881.), Dž. Lebboks, Sam. Smails. Bet sevišķi ievērojama loma dzīves filozofijas veicināšanā pieder Herbertam Spenseram.

Krievija. Te sakarā ar dzīves filozofijas attīstību un izveidošanu pirmā kārtā minami triju zinātnieku un filozofu vārdi: Ļ. N. Tolstoja, Vladimira Solovjova un I. Mečņikova vārdi.

Dzīves filozofijai, tāpat kā daudzām citām zinātnēm viņu attīstībā, ir sava vēsture un sava aizvēsture. „Nav nevienas tādas zinātnes..., kas būtu parādījusies uzreiz visā pilnā individuālā eksistencē kā Pallada (Pallas) no Jupitera galvas... Pat ne tādas zinātnes, kā ģeoloģija un politiskā oikonomija, kas tiešām ir jaunas, un kuŗu attīstība ir ļoti skaidra.“ Tā par zinātņu attīstību un izcelšanos raksta vēstures filozofijas vēsturnieks Roberts Flints (History of the Philosophy of History. New York. 1894. 28.—29. l. p.).

Ko Flints saka par citām zinātnēm, tas attiecas arī uz dzīves filozofiju. Viņas aizvēsture ir ļoti gara. Par tādu aizvēsturi jāieskata viss tas laikmets, kur viņa atsevišķu problēmu veidā mītinās citu zinātņu paspārnē. Par tādām dzīves filozofiju atbalstošām zinātnēm jāieskata: vispārējā filozofija, ētika, socioloģija, politiskā oikonomija un dažādas citas zinātnes. Dzīves filozofijas aizvēsture aizsniedzas vissīrmākā senātnē. Viņas sākumus tiešām var ieskatīt, tā sakot, no paša „Ādama laikiem“, jo cilvēks taču vienmēr ir bijis pats sev tas tuvākais, vienmēr domājis par savām sāpēm un bēdām, par savām vajadzībām un interesēm.

Savas de jure tiesības dzīves filozofija gūst tikai XIX. gadsimta beigās, bet sevišķi XX. g. s. sākumā. Tad viņa nostājas uz savām kājām jau kā patstāvīga filozofija ar dzīves filozofijas vārdu.

Bet ja arī dzīves filozofijas priekšvēsture ir gara, tad totiesu viņas pēdējais attīstības posms un viņas uzvaras gājiens jaunākā laikā norisinās redzami un spilgti. Vācu filozofs Rikerts dzīves filozofiju pat dēvē par XX. g. s. modes filozofiju.

Aplūkodams dzīves filozofijas straujo gaitu un lielo vairumu spožo talantu šinī filozofijas sfērā, viņš jūsmīgi izsaucas dzejnieka vārdiem:

„Welch reicher Himmel! Stern an Stern!“ *)

Tāpat jūsmīgi par dzīves filozofijas gaitu un spīgtumu atsaucās kāds cits no jaunākiem vācu filozofiem, Millers-Freienfelss, savā grāmatā „Die Philosophie des 20. Jahrhunderts in ihren Hauptströmungen“, 1923. g. Viņš saka, ka blakus vecajai, parastajai, vispārējai filozofijai ir izaugusi pavisam cita veida, cita rakstura filozofija, kas balstās ne tikai uz ideoloģijas atziņām, bet uz dzīvi. Šī dzīves audzētā un dzīvi pētošā filozofija pati grib tapt dzīve.

Tālāk autors aizrāda, ka vācu oficiālie, akadēmiskie filozofi un augstskolu filozofijas profesori gan labprāt negribot atzīt jauno filozofiju jeb šo filozofijas virzienu, jo „Vācijā par zinātnei allaž vien ieskata tikai grāmatu zināšanas... Daudzos gadījumos nav tikušas novērtētas daudz dzīvākas un tieši no dzīves ņemtās dzīves filozofijas atziņas.“

*) H. Rickert. Philosophie des Lebens.

Runājot par jaunās dzīves filozofijas svaigumu, autors saka, ka dzīves filozofijā „ir vieglāki elpot nekā vienpusīgajā, akadēmiskajā filozofijā, kas ārpus sevis neatzīst nekādas citas dzīves.”

„Nav noliedzams, ka daži (akadēmiskā virziena, P. B.) filozofi ir meklējuši sakarus ar praktisko dzīvi, bet to viņi darījuši tā, it kā viņi no ārienes tur ienestu savu sistematiku, kamēr dzīva kopdarbība rodas tikai tur, kur problēmu atrisinājumi izaug no pašas dzīves un tad — domā pārbaudīti, noskaidroti un padziļināti — atkal dzīvē plūst atpakaļ. Vajadzīgi ne mācīti ideoloģi, bet jēdzīga dzīves un pasaules sapratne. Tāpēc mums šķiet, ka vērtīgāka ir tā filozofija, kas sevi neliel pretstatā ar dzīvi, bet organiski no pašas dzīves izaug... Necenšoties mazināt akadēmiskās filozofijas nopelnus... mēs tomēr esam pārliecināti, ka ne viņa, bet dzīves filozofija ir mūsu laika un viņa dziļākās domu pasaules izpaukums, un tāpēc viņai arī vairāk pieder nākotne. Lielam vairumam akadēmiskās filozofijas ir neapšaubāmi siltumnīcas raksturs, kamēr dzīves filozofiju baro sava laika dzīvības spēki.” (Citētā grāmata, 134.—135. l. p.).

Millera-Freienfelsa kā arī V. Džemsa domām par to, ka dzīves filozofijai ir lielākas izredzes nākotnē, mums šķiet, ir diezgan daudz reāla pamata. Daudzas vecās filozofijas sistēmas ir gan skaisti būvētas, bet viņas ir kā ziemas salā celtas ledus pilis. Ziemas saulē viņas gan laistās brī-

nišķās krāsās, bet reti kāds viņās vēlēties dzīvot. Pavasara dzīvību nesošā saulē pils tomēr izkusis un sabruks.

Dzīvā dzīve ir tā labākā vērtētāja, lielākā vērtību noteicēja, tiklab atsevišķām atziņām un teorijām, kā arī veselām filozofijas sistēmām. Dzīve ir augstākā tiesu iestāde, augstākais senāts, kas taisa savus galīgos un nepārsūdzamos spriedumus arī par filozofijas sistēmu derīgumu vai nederīgumu.

Tiklab māksla, kā filozofija no dzīves var gan reizēm attālināties un pacelties dzidrās gaisa tālēs, bet ne tik augstu, ka no acīm pazūd zeme. Zemes māte ir tā, kas spēku deva ne tikai senajiem teiku milžiem, bet viņa spēku dod un dos arī jaunāka laika filozofijas izciliem spēkiem. Bez reālās dzīves atbalsta filozofijas koki debesīs neieaug.

Tādas ir nepieciešamākās piezīmes par dzīves filozofijas aizvēsturi un viņas sākumiem, kā atzītas un patstāvīgas filozofijas. Nav mūsu nolūks šē sniegt dzīves filozofijas vēsturi. Jaunākā laikā šī vēsture visās kultūras zemēs varētu uzrādīt jau prāvu skaitu izcilus talantu, redzamu un pazīstamu zinātnieku un filozofu vārdus.

V DZĪVES FILOZOFIJA UN RADNIECISKĀS IDEOLOĢIJAS.

Dzīves filozofijas jēdziena noskaidrošanā vēl nepieciešami aplūkot viņas tuvākās radniecības: citas ideoloģijas un zinātnes, ar kurām dzīves filozofijai ir kopējas intereses un darbības lauku tuvas robežas.

Tādas ideoloģijas ir piem. ētika, sociālā filozofija, dažas praktiskas zinātnes un dzīves māksla.

Aplūkosim galvenos vilcienos šo ideoloģiju līdzības un atšķirības.

1. Ētika un dzīves filozofija.

Dažam var likties, ka dzīves filozofija ir vienkārši tā pati ētika, jo arī ētika runā par to, kā cilvēkam jādzīvo un jādarbojas, jāizturas pret citiem.

Un tomēr ir starpība starp ētiku un dzīves filozofiju.

Ētika ir zinātne, resp. filozofija, kas vērtē cilvēka izturēšanos no laba vai ļauna viedokļa. Ētika ir tikumības filozofija, ētisko vērtību sistēma.

Bet ētika savā būtībā ir — sabiedriska zinātne. Sabiedrība ir tā, kas nosaka, vai zināma cilvēka darbība ir laba vai ļauna, tikumiska

vai netikumiska. Vērtēšanas kritērijs ir — sabiedrības labums un sabiedrības intereses.

Dzīves filozofijā, turpretī, pats cilvēks ir vērtētājs, ne sabiedrība. Te paša cilvēka (ne sabiedrības) intereses ir vērtēšanas mērogs. Pats cilvēks ir tas, kas saka: es esmu laimīgs vai nelaimīgs, tas man dara labu, tas sliktu. Pie kam cilvēka personīgais labums ne ik reizes ir arī sabiedrības labums.

Zināms, arī sabiedrība var vienā un tanī pašā laikā vērtēt zināma cilvēka darbības un izturēšanos, tikai tā būs sabiedrības, ne viņa, t.i. paša cilvēka filozofija.

Dzīves filozofija ir atsevišķa cilvēka dzīves faktu filozofiskais vērtējums no viņa garīgās un miesīgās labklājības viedokļa.

Otrām kārtām: dzīves filozofijā ir arī dzīves patiesības un konstatējumi, kas nav ētiski vērtējumi, bet vienkārši vispārinājumi, atsevišķu dzīves faktu aptveršana ar kādu vispārēju principu.

Piem., ja tauta saka: „Dzenis ir raibs, bet cilvēka mūžs ir vēl raibāks“, „Cilvēks divus mūžus nedzīvo“, tad tur nekādas ētiskas normas nav uzstādītas; redzama vērtējuma arī nav. Par filozofiskām šīs dzīves patiesības padara viņu aptverošais, ģenerālizējošais raksturs.

Dzīves filozofija ir bagāta ar tādiem ģenerālizējošiem un daudz aptverošiem konstatējumiem.

Kā izņēmums te būtu jāmin individuālās dzīves ētika, kas savā būtībā vairāk indi-

viduālas, kā sociālas dabas. Šī sevī ietver noteikumus un principus, kā atsevišķam cilvēkam dzīvot, lai viņš gūtu, tā saucamo, labklājību vai laimi. Viņa runā par to, kā strādāt un atpūties, kā ēst, kā ģimenes dzīvi dzīvot, kā izpriecai nodoties u. t. t., jo no šo darbību un rīcību veida atkarājas cilvēka labklājība un laime.

Individuālā ētika īstenībā ir dzīves filozofijas sastāvdaļa: te noteicošais ir atsevišķa individa, personas, ne sabiedrības labums. Sabiedrisks jeb sabiedrības garīgais īpašums ir tikai zināmu patiesību vispārējais atzinums — sabiedriskas atziņas par individuālām lietām.

Bet sava radniecība un sadarbība starp ētiku un dzīves filozofiju tomēr ir.

Ētikas normas cilvēks var ņemt un arī ņem vērā, veidojot savu dzīves filozofiju. Tanī ziņā šīm normām un teorijām var būt praktiska nozīme katra atsevišķa cilvēka dzīves gaitās.

Ja cilvēks dzīvo pēc ētiskām normām, t. i. pēc principiem, ko atzīst sabiedrība, tad sabiedrības sankcijas un sabiedrības piekrišana var lielā mērā veicināt cilvēka laimi un labklājību.

Ja, turpretim, cilvēks dzīvo pret ētikas, t. i. sabiedrībā atzītiem rīcības, izturēšanās un darbības likumiem, tad sabiedrība uz viņu var darīt zināmu, viņam diezgan nepatīkamu, spiedienu. Šie sabiedrības spaidi var izpausties sabiedrības nievās, nicinājumos vai citādos tamlīdzīgos psihiskos un morāliskos spaidos.

Kā ētikas principi var būt — un tiem arī ir jābūt katra cilvēka individuālās dzīves principiem, tā arī ētika var pati lielā mērā ieskaņoties dzīves filozofijā un būt viņas sastāvdaļa.

Abas šīs filozofijas ir ciešā kopdarbībā.

2. Sociālā filozofija un dzīves filozofija.

Arī šīm filozofijām ir tuva radniecība. Bet viņas tomēr ir jāzin norobežot, jāzin, ko dara viena un ko otra.

Attiecības starp viņām abām ir tādas pat, kā starp ētiku un dzīves filozofiju.

Dzīves filozofija ir atsevišķa individa dzīves filozofija. Tā ir atsevišķa cilvēka prātošana un gudrošana par savas dzīves jēgu, par savas dzīves mērķiem, par savu laimi un nelaimi. Tā ir atsevišķa cilvēka filozofēšana par to, kā dzīvi uztvert, kā vislabāki savu mūžu nodzīvot; tā ir prātošana par ideāliem, pēc kuriem kādam zināmam cilvēkam savās dzīves gaitās cēnsties u. t. t.

Sociālā filozofija šī vārda plašākā nozīmē ir sabiedrības filozofiskā uztvere. Viņā, savukārt, ietveras trīs sastāvdaļas: a) teorētiskā socioloģija, b) vēstures filozofija, c) mācība par sabiedrības ideāliem.

Teorētiskā socioloģija ir zinātne par sabiedrības būtību, par sabiedrības vispārējām parādībām, sabiedriskiem procesiem, sabiedrisko procesu un parādību gaitu un likumiem.

Vēstures filozofija ir zinātne par vēstures būtību un vēsturiskās gaitas vispārējiem likumiem. Viņa filozofē par vēstures progresu un regresu, par vēsturiskās attīstības faktoriem, par individa lomu vēsturē u. t. t.

Abas šīs zinātnes aplūko objektīvi to, kas sabiedrībā noticis vai notiek, atstājot neskārtu jautājumu: kā vajadzētu būt?

Šos jautājumus: kā un kādai vajadzētu sabiedrībai būt, ņem trešā sociālā disciplīna: mācība par sabiedrības ideālu. Viņa nodarbojas ar to, atrast tādu sabiedrības formu, kuŗu varētu ieskatīt par to labāko, resp. par tādu, kas vislielākam cilvēku vairumam dotu vislielāko laimi. Viņa prāto arī par līdzekļiem un ceļiem, kā tas būtu sasniedzams. Šinī mācībā jeb filozofijā ierindojas arī visas sociālās uto-pijas.

Tā tad: dzīves filozofijas objekts jeb priekš-mets ir atsevišķs cilvēks; sociālās filozofijas ob-jekts — vesela sabiedrība. Tāda ir galvenā iz-šķirība starp abām filozofijām priekšmetu ziņā.

Sociālai filozofijai viņas pētīšanas un apfilo-zofēšanas objekts ir plašāks: liels cilvēku vai-rums, veselas sociālas vienības.

Dzīves filozofijai, savukārt, viņas jēdzieniskais apjoms ir plašāks, jo viņš sevī ietver arī sociālās filozofijas principus.

Tā piem., kad atsevišķs cilvēks spriež par sa-viem ideāliem, saviem dzīves uzdevumiem un da-

rāmiem darbiem, tad viņš to atrisinājumam ņem talkā arī sociālās filozofijas principus.

Ir parasta un pazīstama lieta, ka atsevišķa cilvēka darbība dzīvē, viņa privātās dzīves ideāli un tas, ko viņš grib darīt un sasniegt, atkarājas no viņa sociālās filozofijas, no viņa sociālās dzīves viedokļa. Piem., anarchista privātās dzīves ideāli un dzīves mērķi ir citādi nekā konservatīva pilsoņa vai zemnieka; citādi, kā cilvēkam ar reliģisku pasaules un dzīves viedokli.

Ir diezgan parasta lieta, ka sociālo ideju fanātiķi privātā dzīvē ar visiem šīs dzīves ideāliem un tieksmēm ir savu sociālās filozofijas un sociālo teoriju varā.

Nemot vērā šo aspektu, ir jāsaka: lai gan šo abu filozofiju pētīšanas objekti ir dažādi un ļoti nevienādi savu apmēru ziņā (atsevišķs cilvēks un cilvēku vairums), tad tomēr abas viņas savā praktiskā darbībā iet ciešā kopībā, viena otru stipri iespaidodamās.

Ideoloģiski katra atsevišķa cilvēka sociālā filozofija ir viņa vispārējās filozofijas, resp. viņa pasaulviedokļa sastāvdaļa.

3. Dzīves filozofija un praktiskās zinātnes.

Dažam dzīves filozofija var izlikties kā praktisku norādījumu kodeks, kā kurā dzīves gadījumā un darbā rīkoties. Bet tā tas nav.

Dzīves filozofija nav „pareizā toņa” grāmata, kas māca, kā viesībās pie galda sēdēt, kā ar dāmu sasveicināties, kā to uz deju aicināt u. t. t.

Viņa nav arī pavāru grāmata, kas māca, kā garšīgus ēdienus izvārīt un sagatavot.

Tāpat viņa nav zemkopības, lopkopības, biškopības vai kādas citas praktiskas nodarbības norādījumu sakopojums. Nē.

Praktiskās zinātnes ir gan praktisko mākslu pamats, bet ne dzīves filozofijas pamats.

Dzīves filozofija tikai māca, kā vispār izturēties pret līdzcilvēkiem. Viņa piem. saka: „Ne ej otra pirtī kašķi meklēt” (t. i. nebāzies nelūgts otra darīšanās); „Nepriecāties par otra nelaimi”; „Cita laba nekāro, sava slikta nesmādē”; „Dzīvo tā, kā arī citi var dzīvot” u. t. t. Dzīves filozofija tādā kārtā ir vispārēju dzīves principu, vispārēju dzīves patiesību zinātne.

Atsevišķās praktiskās zinātnes, turpretī, dod sīkākus un konkrētākus norādījumus, kā attiecīgā darba laukā rīkoties. Viņas ir tie atsevišķie amatnieki, par kuriem mēs augšā runājām. Tie savu darbu zin un dara, bet filozofija norāda, vada, kontrolē un vērtē viņu darbu.

Kopdarbība starp dzīves filozofiju un praktiskajām zinātnēm gan vienmēr notiek. Praktiskās zinātnes ir tās, kas palīdz dzīves filozofijai sekmīgāki realizēties un dzīvē piepildīties.

Piemēram ortobioze jeb saprātīga dzīves iekārta, ko ieteic dzīves filozofija, prasa, ka dzī-

ves labklājības veicināšanai jāpieturas pie tādām barības vielām, kas mazina pūšanas procesu gremojamajos orgānos, piem. rūguša piena lietošanas. Praktiskā pavāru mācība tad sīkāk un noteiktāk norāda, kā šie pieni sagatavojami vai nu kefīra, jogurta vai labas skābas putras veidā. Viena dod tikai mājienu, otra šos mājienu sīki izstrādā sīkāku un specifiskāku norādījumu veidā.

Tāpat tas ir arī ar citām dzīves rīcībām un darbībām: darbu, atpūtu, izpriecu u. t. t.

Tā tad: kontakts starp dzīves filozofiju, kā pareizas dzīves galveno līniju novilcēju un atsevišķām praktiskām zinātnēm, ir diezgan ciešs, bet tomēr katrai ir savs īpatnējs darba lauks.

4. Dzīves filozofija un dzīves māksla.

Vārds „māksla“ ceļas no vārda „mācēt“, kas nozīmē: saprast, kā darīt vai, pareizāki, saprātīgi darīt.

Vārīšanas māksla ir saprātīga un iespējami laba ēdiena gatavošana, dārzkopības māksla — laba un daiļa dārza ierīkošanas darbība u. t. t.

Māksla ir darīšana, zināma veida rīcība un darbs. Viņa pastāv no visāda veida praktiskiem papēmieniem, kā darbu labi paveikt.

Filozofija ir zināšana un pie tam vispārēju likumu un patiesību zināšana.

Dzīves filozofija gan ar praktisko zinātņu starpniecību sniedz norādījumus dzīves mākslai, bet

ne pārāk speciāla un specifiska rakstura, ko dara jau minētās praktiskās zinātnes. Viņa rīkojas līdzīgi galvenam arhitektam mājas būvē, kas gan norāda, kur elektricitāti ievilkt, bet nepārziņ visu elektriķu darbības mākslu; kas norāda, kur krāsnis mūrēt, bet nepārziņ podniecības darbu praktisko darbību un izvešanu.

Vēl dzīves filozofiju varētu salīdzināt ar saimnieka aci un saimnieka rīcību saimniecībā. Saimnieks gan izdomā visu saimniecības plānu un darbu, dod rīkojumus, kur un ko darīt, bet izpildītāji ir īpaši strādnieki, no kuriem katrs prot jeb māk savu darbu.

Katrs strādnieks un amatnieks prot jeb māk sava darba mākslu, t. i. praktiskos darba izvešanas paņēmienus, kamēr saimnieks zin, kur tie praktikā izvedami.

Jā, dzīves filozofija ir dzīves saimnieks, kas izdomā labākos saimniekošanas principus, kamēr dzīves māksla — pati labā un priekšzīmīgā saimniekošana.

Ir cilvēki, kas ir dzīves mākslinieki arī bez kādas sevišķas filozofijas un mācēšanas, tāpat kā ir labi dziedātāji bez konservātorijas izglītības, labi audzinātāji bez paidagōģiskās psiholoģijas un filozofijas. Tie ir iedzimti attiecīga aroda talanti un ģeniji. Viņus māca viņu talants, daba.

Bet ir arī citi cilvēki, kas dzīves labāki pratēji un dzīvotāji tiek pēc tam, kad tie daudz do-

mājuši par to, kā dzīvot, t. i., kad tie izlietojuši sev dzīves zinātnes un dzīves filozofijas palīdzību.

Dzīves filozofija motivē un norāda, dzīves māksla izved praksē. Tādas viņu attiecības.

Gudrības problēma latvju tautas prātniecībā

PROBLĒMAS VISPĀRĒJĀ UZTVERE.

Kaut arī individuāļautori daudz un dažādi ir gudrības jautājumu literātūrā apgaismojuši, tad tomēr šķiet vispilnīgāku šī jēdziena apgaismojumu un problēmas iztīrījumu sniedz pati tauta savā folklorā, resp. savā ideoloģijā: sakām-vārdos, parunās, tautas dziesmās, pasakās u. c.

Bez tam vēl interesantākais te ir tas, ka mēs gūstam ne vairs tikai atsevišķu individu, bet gan pašas tautas viedokli par šo jautājumu.

Āpgaismojot un iztīrējot gudrības jautājumu no folkloras jeb tautas ideoloģijas viedokļa, ir jāņem vērā šādi četri ievērojamākie aspekti:

- A. Gudrības jēdziens un gudrības iezīmes.
- B. Atsevišķa cilvēka gudrības avoti.
- C. Gudrības vērtība.
- D. Dažādi gudrības aspekti.

Katra no šīm grupām pelna atsevišķu ievērību.
Bet par tautas gudrību vispār jāpiezīmē, ka tā ir galvenā viela, no kā veidojas tautas prātniecības sistēma.

A. TAUTAS JĒDZIENS PAR GUDRĪBU UN GUDRU CILVĒKU

I TAUTAS METODE GUDRĪBAS JĒDZIE- NA VEIDOŠANĀ.

Veidojot savus jēdzienus par dažādām dzīves lietām, tauta nerīkojas gluži pēc zinātniskās loģikas norādījumiem un rēgulām.

Tautas definējumiem jeb lietu būtības apzīmējumiem un kopsatvērumiem ir citādāks raksturs. Šie definējumi parasti nav tik izstrādāti un aptveroši, kā zinātniskie definējumi, bet nevar sacīt, ka viņiem trūktu noteiktības un spilgtuma.

Parasti tautai par kādu lietu vai parādību ir vairāki definējumi, formulējumi un būtiskā satura izteikumi. Katrs no šiem definējumiem ikreiz izteic kādu vienu svarīgu šīs lietas vai parādības iezīmi.

Kad mū savāc kopā šos tautas atsevišķos formulējumus par kādas lietas atsevišķām iezīmēm, tad dabū iezīmju kopojumu un līdz ar to arī relatīvi pilnīgāko jēgumu un izpratni par zināmu lietu.

Tā tas jādara arī te, lai dabūtu pilnīgāku jēdzienu par to, kā tauta saprot gudrību un ko viņa ieskata par gudru cilvēku. Jāaplūko svarīgākās gudrības un gudra cilvēka iezīmes pēc tautas sniegtiem folkloras materiāliem.

II. GUDRA CILVEKA DOMĀŠANAS ĪPAŠĪBAS.

Pati galvenākā un svarīgākā iezīme, kas dod iespēju spriest par cilvēka gudrību, ir viņa prāts, viņa gudrošanas jeb domāšanas spēja.

Domu īpašības ir tās, kas cilvēku ierindo gudro vai muļķu grupā.

Līdzīgas domas izsaka arī viens no mūsu nopietnākiem zinātniekiem un folkloras pētniekiem, prof. K. Kasparsons:

„Un jēgumu gudrs attiecina uz jēgumu padoms un neidentificē to ar jēgumu prātīgs. „Meitene bijusi pārlicīgi gudra un prātīga.“ L. P. Jo vārdi gudrs, gudrot, gudrība ietilpina sevī — tāpat kā padoms — tikai loģisko domāšanu.“ („Psicholoģiski pētījumi“. Izgl. Min. Mēn. 1926. g. Nr. 11, 427. lp.).

Tāpēc, raksturojot gudra cilvēka dažādas īpatnības, vispirms ir jāpakavējas pie viņa domāšanas īpatnībām.

1. Gudrs ir tas, kas lietas labi izprot.

„Gudrība ir laba lieta, bet saprašana vēl labāka.“ BFK. 50.

„Nesaprot (nezin) ne tik daudz kā cūka no saules.“ BFK. 50.

„Kad saprot, tad viegli mācīties.“ BFK 356.

Lietu un parādību laba izpratne ir pirmā un svarīgākā gudra cilvēka iezīme.

Kad cilvēks lāgā kaut ko nevar izprast, tad viņam allaž, dibināti vai nedibināti, ir jādzird šādi, diezgan apvainojoši, pārmetumi:

„Tas ir gan muļķis!“

„Kā tu to nevari saprast!?“

„To jau katrs muļķis var saprast“ u. t. t.

Ar vārdu sakot: pēc lietu saprašanas veida cilvēks uz vietas ir gatavs spriest par otra gudrību vai muļķību.

Bet ko nozīmē saprast, izprast?

Tas nozīmē: izzināt lietu un parādību cēlisko vai citu dabisko sakarību, kas no pirmā skata nav skaidri redzama.

Katra izpratne pēc būtības ir kādas problēmas atrisināšana, kādas mīklas uzminēšana. Izpratnes rosība sākas tur, kur kaut kas nav skaidrībā no pirmā skata.

Kas redz, ka kāds otrs cilvēks ar sērkokociņu salmiem pielaiž uguni un tie aizdegas, tur nevajaga sevišķas gudrības, lai izprastu un zinātu, kāpēc salmi deg. Bet ja, piem., ēka nakti ir nodegusi nevienam nemanot un nu vajaga noskaidrot un izprast degšanas cēloni, tad lieta nav tik viegla. Tad ir jāsāk gaŗa un grūta pētības un izziņas gaita, līdz var izzināt un izprast, kā un kāpēc ēkas degšana notikusi.

Izpratne tā tad vienmēr ir vajadzīga tur, kur ir kāda sarežģītāka lietu un apstākļu gaita. Tur cilvēkam ir jāstrādā ar savu domu prožektoru, un viņš tādos gadījumos mēdz sacīt:

„Es domāju un gudroju, kā tas te varēja iznākt.“

„Es visu laiku par to domāju, bet nevaru un nevaru izprast, kā tas varēja notikt.“

Izpratnes ziņā lietas ir dažāda rakstura. Vismaz, var noteikti runāt par divām grupām: par viegli un par grūti izprotamām lietām.

Par pirmās grupas, t. i. viegli izprotamām lietām un parādībām, cilvēki parasti teic:

„Kas tur ko nesaprast!“

„To jau katrs bērns var saprast!“

Un tiešām: kas šīs zināmā sabiedrībā par vienkāršām turētās lietas nespēj saprast, to tauta arī noteikti ieskata par muļķi.

Tādas viegli saprotamas lietas ir, piem., vaivars katrā sabiedrībā parasto dienas darbu, parastā ikdienas valoda ar saviem īpatnējiem vārdiem un visiem normālam cilvēkam saprotamiem izteicieniem un parastajām metaforām. Ja tomēr ir cilvēki, kas visu to nesaprot, tad tie nekādā ziņā nevar nest gudra cilvēka vārdu. Te kādi piemēri no tautas anekdotiem.

„Kādreiz briedeniešu saimnieks licis puisim izsmērēt vāgus. Puisis Zāmuēls, kas rīkojumu tulkojis burtiski, nav vis smērējis asis, bet pašus vāgus un sēdekli.

Saimnieks gājis, lai sēstos iekšā un brauktu, ieraudzījis, kas noticis, un puisi rājis. Puisis atbildējis:

„Jūs jau man teicāt izsmērēt vāģus — ne asis!“ (P. Birkerts. „Latv. taut. anekd.“ I. Nr. 1187.)

„Kādās mājās pie saimnieka dienējis kalps. Reiz saimniece sūtījusi kalpu žaģarus pakapāt.

Pēc kāda laiciņa kalps atgriezies un prasījis:

„Vai žaģarus bērs maisā vai sies deķī?“

Kalps bijis žaģarus sakapājis sērķociņu lielumā.“ (Turpat, Nr. 706.).

„Kādam tēvam bijis dēls, kas nekur negājis. Tēvs jau tapis vecs. Viņš nu vēlējies, kaut apprecētos un saimniekotu dēls.

Kādā svētdienas rītā tēvs dēlam teicis:

„Dēls, ej baznīcā un met uz meitām acis!“

Dēls arī aizgājis. Kad tas no baznīcas pārnācis, tēvs prasījis, kuŗa meita tad šim esot patikusi? Dēls atteicis:

„Kuŗa man drusku patika, tai es metu vienu aci, kuŗa labāki, tai divas, un kuŗa vislabāki, tai trīs acis!“

Tēvam tūlīt iešāvies kas nelabs prātā, viņš aizgājis uz kūti un redzējis: visas aitas nokautas un acis izņēmtas!“ (Turpat, Nr. 280.).

Ratus izsmērēt, žaģarus pakapāt, acis pamest — tās ir pašas vienkāršākās un ikdienišķākās metaforas. Kas viņas neatmin, nesaprot un nesajēdz, tas ir prāta ziņā zem normāla cilvēka līmeņa, citiem vārdiem — tas ir muļķis.

Bet ja cilvēku, kas šīs vienkāršās lietas nesa-
prot, tauta sauc par muļķi, tad tomēr katru,
kas viņas izprot, tauta par gudru nebūt
vēl nesauc.

Šīs lietas izprotot cilvēks ir parādījis tikai
normāla cilvēka gara spējas. Gudram cilvēkam
vajadzīga lielāka, augstāka izpratne, grūtāku lie-
tu un problēmu izziņas spēja. Gudram izpratnes
ziņā ir jāstāv pāri ne tikai par muļķi, bet arī
par caurmērspēju cilvēku. Viņam jābūt spējīgam
izprast sevišķi grūtas un sarežģītas dzīves lietas.
Tādos gadījumos mēdz teikt:

„To vis katrs nevar saprast.“

„Tur vajag krietni gudras galvas, lai to sa-
prastu.“

Citiem vārdiem: izcilus laba izpratnes spēja
raksturo to cilvēku, ko tauta par gudru sauc.

2. Gudrs ir ne šablonisks, bet patstāvīgs do- mātājs.

„Stārašiņ bāleniņ,
Tavu gudru padomiņu:
Kas kundziņa grāmatā,
Tas tavā galviņā.“

(31498.)

Šis irōniskais pantiņš ir patiesībā jāņem otrā-
dā nozīmē, ja grib dabūt viņa pozitīvu iztul-
kojumu. Stārasts, kas zin tikai to, kas kunga
grāmatā, bet ne vairāk, kas rīkojas tikai uz kun-

ga norādījumu un pavēli, bez mazākās patstāvības, tas nav gudrs stārasts.

Šinī sakarā te vēl jāatzīmē kāds raksturīgs tautas anekdots:

„Kādam lielkungam bijis vagars, kas pastāvīgi, visas kunga domas apstiprinādams, liefojis izteicienu: „Es ar' tāpat domāju, lielskungs!“

Kādreiz lielskungs licis atvest mucu silķu, un gribēdams pārbaudīt vagaru, tas sācis silķes stādīt uz lauka ar astēm uz augšu, un teicis uz vagaru: „Nu, ko tu domā? Vai silķes labāk augs, ja dēstīs astes uz augšu vai uz leju? Es domāju, ka labāk augs, ja astes stādīs uz augšu.“ Vagars uz to atbildējis: „Es ar' tāpat domāju, lielskungs!“ (P. Birkerts. „Latvju tautas anekdotes“ II. sēj., 116. l.p.).

Tādi kungam piebalsotāji vagari un stārasti varbūt ir kungiem dažreiz itin patīkami, bet darba un kultūras dzīvē viņu vērtība ir ļoti maza. Arī ar gudrību viņiem ir maz kas kopējs, jo gudrība ir patstāvīga un neatkarīga domāšana.

Patstāvīga domāšana bez tam vēl ir kritiska domāšana.

Visvieglāk domai, saprotams, ir iet pa iemītām tekām. Tur vajag mazāk spēka. Tāpēc to var darīt arī mazāk spēcīga, nabaģāka doma. Un to viņa arī dara.

Tāpēc mazāk spēcīgie garā ir rutīnas, šablona,

tradīcijas, ieraduma ļaudis. Viņi dara to, ko citi dara; domā tā, kā citi domā; runā to, ko citi runā.

Citādi strādā gudra cilvēka doma. Tā ir kritiska doma.

Bet ko nozīmē kritiska doma?

Tas nozīmē to, ka kritiska doma doto faktu, stāstījumu vai sacīto patiesību vispirms apšauba.

Pēc tam kritiskā doma to vispusīgi pārbauda: vai sacītais saskan ar patiesību? vai tam ir kāda jēga, kāds labums? vai tas talpo attiecīgam mērķim u. t. t.?

Ja pēc apšaubas un pārbaudes izteiktā doma nav pieņemama, tad kritiskā doma to atmet un izveido savu patstāvīgu un īpatnēju domu.

Pats par sevi saprotams, ka tāds domu darbs ir nesalīdzināmi grūtāks par vienkāršu sekošanu cita domai, kas neprasa nekādas pūles.

Tādu cilvēku, kam domāšanā un darbībā pavisam maz patstāvības, tauta vienkārši sauc par muļķi, jo šī īpašība ir tiešām viena no muļķīga cilvēka raksturīgākām iezīmēm.

„Muļķis kā pulķis: kur dzen, tur lien (iet).“ BFK. 52, i.

„Muļķis danco pēc otra stabules.“ BFK. 152.

„Ko gudrais jau izteicis, to muļķim viegli atkārtot.“ Āltn.

3. Gudrs ir apdomīgs cilvēks.

„Gudram apdomība klat.“

BFK. 1175.

„Apdomība ir gudrības māte.“

BFK. 71.

„Kas pareizi apsver, tas ir pravietis.“

BFK. 266.

„Nepadomība ir lāsts.“ BFK. 71.

„Dārī ko daridams, apdomā galu.“

BFK. 50.

Kas ir apdomīgs cilvēks? Kas raksturo apdomību?

Apdomība ir radnieciska kritiskai domai. Apdomīgs prāts ir apsverošs, prātojošs un vērtējošs prāts. Pirms viņš kādu lēmumu pieņem, tas pārcilā visādas varbūtības un dažādas iespējas. Pēc tam viņš tās salīdzina, izsver, kritiski pārbauda un tad taisa galīgu lēmumu.

Šis apdomīga prāta slēdziens ir tikpat kā tiesneša spriedums, kas arī taisīts pēc tam, kad abas puses izklausītas kādā zināmā lietā.

Apdomību raksturo, piem., šāda no tautas pasakām:

„Lapsa pie lauvu bedres. Veca lauva palikusi nespēcīga un nevarējusi vairs nekādu zvēru saķert. Tad viņa izdomājusi viltību, kā zvērus pieņānīt. Viņa nogulusies savā bedrē, izlikusies par dikti vāju un aicināsi citus zvērus, lai nākot viņu vēl priekš nāves apraudzīt. Kuŗš zvērs nu atnācis, to viņa saplēnsi un apēdusi.

Pēc kāda laika atnākusi arī lapsa, apskatīsies labi, bet iekšā negāsi. Lauva, to redzēdama, sacīsi: „Ko tu tur tā skaties? Nāc nu šurpu apmeklēt vājinieku!”

Lapsa atbildēsi: „Man ir bailes iet iekšā. Es redzu, ka daudz pēdas gan aiziet līdz bedrei, bet nekādas pēdas nenāk vair a(t)pakaļis.” (P. Šmits. „Latviešu pasakas un teikas” I. 170. lp.).

Gudrā un apdomīgā lapsa nebūt uz vārda neklausā lauvas aicinājumam iet alā. Viņa vispirms apšaubā lauvas labos nolūkus, tad viņa pārbau da visu apkārtni un novēro pēdu virzienu. No tā lapsa faisa slēdzienu, ka lauvas alā iegājēji tur ir palikuši, t. i. lauva viņus ir saplēsusi. Tāpēc lapsa faisa arī savu gudro lēmumu lauvas aicinājumam neklausīt, saudzēt savu dzīvību un iet no lauvas alas prom.

Ko pasakā dara personificētā lapsa, to īstenībā dara katrs apdomīgs cilvēks. Katru darāmo darbu tas vispusīgi pārdomā. Pārcilā visus ar šo darbu saistītos apstākļus, pārcilā varbūtējās darba izredzes, visas tās vairākkārt izsver un tikai tad nolemj ko darīt.

Ar vārdu sakot, apdomīgs cilvēks rīkojas pēc tautas imperatīva:

„Dari ko darīdams, apdomā galu.”

Pretstats šinī ziņā gudram cilvēkam ir muļķis. Tas rīkojas un dzīvo bez apdoma.

Tautas pasakās apdomīgai un gudrai lapsai kā pretstats ir dumjais un neapdomīgais vilks. Viņš parasti klausā, ko viņam iestāsta, uzņem visu bez

kādas kritikas un līdz ar to krīt postā. Sacīto redzam no pasaciņas „Lapsa māca vilku zve-
jot“.

„Lapsa reizu siena kaudzē ēdusi zivi. Vilks — kur nācis, kur ne? — tai gāš garēm, brīnējies un prasīš, kur t' šī to ņemusi? Lapsa melosi, ka viņa to ar asti izzvejosi upē. Viņa aizvedusi vilku uz upi, izmācīsi, lai šis bāž asti āleņģī un gaida, kamērt tam zivis pieķersies.

Vilks uzsēdies uz āleņģa, iebāzis asti ledus caurumā; bet lapsa pati laidusi tam apkārt auna rikšus, kamērt vilkam aste iesalusi ledū. Nu šī tulī saka pillā balsā: „Miku, meku, ciema suņi, vilkam aste āleņģī!“ (Turpat, 142. lp.).

Vilks personificē dumju cilvēku, kam trūkst apdoma. Viņam nav pietiekoši prāta apsvērt vi-
sus darāmā darba apstākļus un taisīt no šiem apsvērumiem pareizu slēdzienu.

Dumjš cilvēks neapdomības ziņā tuvinās dzīvniekiem, kas arī dzīvo jeb eksistē bez tālākas dzīves apceres. Tāpēc arī tauta par neapdomīgu cilvēku teic:

„Bez apdoma kā lopiņš dzīvo.“ Stend.

4. Gudrs ir tas, kas tālu redz uz priekšu.

„Acs redz tālu, prāts vēl tālāk.“
BFK. 1184.

Tālredze pieder pie gudrības ievērojamākām iezīmēm. Viņa ir pat viens no galveniem gudrības mērķiem. Gudrs ir taisni tas, kas paredz, kas

redz tālu uz priekšu, bet ne tas, kas var saredzēt tikai savu degungalu.

Gudrs nav tas zemnieks, kas rudenī vai ziemā apēd pavasara sēklu. Tāpat nav gudrs tas, kas ziemā pārdod ratus, vasarā ragavas. Taisni otrādi: gudrs ir tas zemnieks, kas rudenī un ziemā gatavojas pavasarim un vasarai, bet pavasarī un vasarā — rudenim un ziemei.

Tāpat nav gudrs tas cilvēks, kas jaunībā un pilngadībā, resp. vīra gados neparedz vecuma dienas un par tām negādā.

Tāpat nav gudrs tas politiķis, kas neprot redzēt tālu nākotnē. Taisni otrādi: visi lielie politiķi un sociālie reformātori ir bijuši tādi cilvēki, kas pratuši paredzēt un tālu skatīties nākotnē.

Tāda pat paredzēšana ir vajadzīga ārstam, slimnieku ārstējot, tāda pat zinātniekam un pētniekam, stājoties pie kāda pētījuma vai zinātniska darba.

Un ģenija, šī vislielākā izcilgara gudrība ir taisni tā, ka viņš ar savu prātu, ar savām gara acīm kā ar milzu teleskopiem prot skatīties nākotnē, prot saskatīt lietas un parādības, par ko vienkārša jeb caurmēra cilvēka prātam vēl nav ne jausmas.

Lieli prāti, lieli domātāji ir arī vienā un tai pašā laikā lieli gaišreģi, gaišreģi ne kaut kādā mistiskā nozīmē, bet gaišreģi tālas īstenības redzēšanā un saskatīšanā.

Ar ģeniālo prātu saskatīdami tālās iespējas, lieli talanti un ģeniji tad arī virza savu darbību uz šīm tālumā saskatītajām zvaigznēm, uz šiem tālajiem mērķiem, un strādā, līdz tie tiek sasniegti.

Šāda gudro cilvēku tālredzība atklāj tautām un cilvēcei jaunas patiesības, dod tām jaunas vērtības, jaunas materiālas un garīgas bagātības.

5. Muļķim trūkst vienkāršākās paredzes.

Ja notikumu un faktu paredze raksturo gudru cilvēku ar spēcīgu loģisku domāšanu vai spilgtu intuīciju, tad elementārās jeb vienkāršākās paredzes trūkums raksturo muļķi.

Bet kas ir elementārā jeb vienkāršākā paredze?

Elementārākā jeb vienkāršākā paredze ir tāda paredze, kas saistās ar ikdienas parastākiem piedzīvojumiem un darbiem. Piem. elementāra paredze ir tā, ka cilvēks sienā skrienot sadauzīs pieri, ka bāžot kailas rokas ugunī, viņš tās sadedzinās u. t. t.

Elementārā paredze ir arī tā, ka ziemā būs auksts laiks un tāpēc būs vajadzīgas siltas drēbes, kamēr vasarā — otrādi, u. t. t.

Elementāra paredze dibinās uz agrākiem piedzīvojumiem. Vajag tikai tos atminēt un zināt, ka līdzīgos apstākļos būs arī līdzīga notikumu norise.

Bez tam vēl elementārākā paredze saistās ar tādiem loģiskiem slēdzieniem, ko ļoti viegli ir secināt.

Muļķim cilvēkam elementāras jeb vienkāršas paredzes trūkst. Šo patiesību raksturo šādi tautas anekdoti.

„Kāds vīrs (vieglāks) tīrumā ecējis ar diviem zirgiem, kuŗu pavadu gali bijuši sasieti kopā.

Tīruma vidū augusi apse. Ecētājam iznācis taisni tā, ka vienam zirgam jāiet pa vienu pusi apsei un otram pa otru pusi. Vīrs iesplāvis rokās, sarāvis bikses uz augšu un dzinis zirgus, teikdams:

„Vai nu apse lūzīs, vai pavada trūks.“ (P. Birkerts. „Latv. taut. anekd.“ I. Nr. 725. a.)

„Uz augsta kalna bļodnieks (setuks) atjūdzis zirgu, lai tas atpūšas, no kalna lejā ejot, jo vezums jau pats noiešot. Laidis vezumu lejā un priecājies:

„Vot tak, pūdi, tak!“

Te vezums grāvī un podi smalki. Podnieks tik vien noteicis:

„Vot ķebe, na tak!“ (Turpat, Nr. 848.)

Cilvēkam, kam nav tikdaudz paredzes, ka apsi ar pavadu nevar nolauzt, tā prāts stāv stipri zem caurmēra. Tas pats sakāms par podnieku, kas vezumu ar viegli sadauzāmiem traukiem var bez kontroles vadības laist no kalna lejā.

Ne tikai gudrs, bet vienkāršs caurmērcilvēks, ar normālu prātu abos šinīs gadījumos būtu varējis iepriekš pateikt gaitas iznākumu.

6. Gudrs ir tas, kam savs padoms.

„Kas stiprs, tam taisnība; kas gudrs, tam padoms.“

L. P. I, 153.

„Gudram gudrs padomiņš.“

BFK. 150, 1199.

„Gudram gudra valodiņa.“

BFK. 87.

Tā tad: savos sakāmvārdos, pasakās un dainās tauta par gudru sauc tādu cilvēku, kam gudrs padoms, gudra valoda vai vienkārši — kam padoms.

Bet kas ir padoms?

Padomam ir divi aspekti: 1) objektīvais, 2) subjektīvais.

Objektīvā nozīmē padoms ir gatava izveidota un parasti arī izteikta un formulēta doma jeb darbības plāns, ko viens cilvēks ieteic otram lietot dažādos dzīves gadījumos.

Parasti padomu cilvēks meklē grūtos brīžos, sarežģītos darbos un dzīves gadījumos, kad vajaga rast izeju no nepatīkamā stāvokļa. Padoms tādos gadījumos ir norādījums, kā iziet no šī sarežģītā stāvokļa, kā atrisināt attiecīgo sarežģījumu vai problēmu.

Padoms ir līdzeklis sarežģītās mīklas uzminēšanai; tas ir atslēga, ar kuŗu atdara aizslēgtās durvis tādai telpai, kuŗā katrā ziņā ir jātiek iekšā.

Bet padoms ir ne tikai līdzeklis problēmas atrisinājumam, tas ir arī zināmas lietas tālāk virzījums. Viņš ir kā saprātīga roka, kas cilvēku ved pa iespējami vieglāko un labāko ceļu.

Šādas izgudrotājas, atrisinājumus un jaunus ceļus radošas galvas ir tās, ko sauc par gudrām, un cilvēkus, kam tādas galvas jeb tāds prāts ir, tauta sauc par gudriem. „Kam padoms, tas gudrs“, tā var definēt gudro, drusku pārveidojot augšā minēto sakāmvārdu.

„Gudram gudrs padoms.“ BFK. 1198.

Tauta ir tādās domās, ka padomu vajag izgudrot. „Viņš izgudroja lāga padomu“, sacīts tautas pasakās. Tāpat daudzās citās vietās tautas pasakās, kur runā par padomu, tur parasti runā arī par gudrošanu un izgudrošanu.

Bez tam gudrībai ir vēl viens aspekts: viņai jābūt ne pēcdomai, bet priekšdomai: domai pirms darāmā darba. Kā tāda viņa krasi atšķiras no pseudo-gudrības jeb neistās gudrības. Šī neistā jeb šķietamā gudrība ir pēcdoma. Ar to mēdz lielīties pēc zināma notikuma vai zināma darba. Tādos gadījumos tad tauta ar irōniju un pat ar sarkasmu mēdz atbildēt ar šādiem sakāmvārdiem:

„Kad noticis, tad visi gudri“. BFK. 60.

„Pie izlietas blodas visi gudri“. BFK. 57, 124.

„Pēc tiesas visi gudri“. BFK. 43.

„Kad darbs iesākts, tad visi gudri“. BFK. 154.

„Kad bērns nomiris, tad vecmātes gudras“. 1.

No objektīvā viedokļa padoms ir vai nu paša izveidota, vai cita cilvēka sniegtā darbības formula.

Subjektīvā nozīmē ar vārdu „padoms“ tauta saprot jēdzīgu prātu, jēdzīgu izdomas spēju.

„Kā puķe, kā roze, ko līdz, ka nav padoma!“ sakāmvārdā teic māte, vienkāršas tautas cilvēks, par savu stalti noaugušo, bet dumjo dēlu. Ar to viņa grib sacīt, ka dēlam nav apķērīga prāta rast vajadzīgo domu vajadzīgā vietā jeb sajēgt to, kas svarīgākos dzīves gadījumos darāms.

Ja objektīvā nozīmē padoms ir saprātīga, labi izdomāta formūla, tad pats par sevi saprotams, ka tādu izdomāt un izgudrot var tikai gaiša galva un gaišs prāts.

„Kur prāts, tur padoms“. BFK. 160.

Padomu radošs ir izgudrojošs un jaunradošs prāts — vienalga, vai tas ir lielās lietās vai ar dzīves sīkumos.

Pelēkā ikdiena un ikdienas darbs arī nekad neiztiek bez saviem izgudrojumiem un izgudrotājiem; bet vēl jo vairāk tāda izdoma un izgudrošana ir vajadzīga sabiedriskās jeb dzīves lietās.

7. Muļķim nav ne apdoma, ne padoma.

„Bez padoma tēva dēls,
Kur tu ņemsi padomiņu?
Lūdzies gudru mātes meitu,
Padomiņa devējiņu.“ (11663.)

Pretstats gudram cilvēkam padoma ziņā ir — muļķis. Ja gudram cilvēkam ir spēja padomu izdomāt, tad muļķim šīs spējas nav. Grūtākā situācijā, sarežģītos apstākļos muļķis cilvēks ir — bez padoma. Viņš tad nezina, ko darīt. Viņš gan domā, domā, bet... nevar nekā lāga izdomāt. Tauta tādos gadījumos muļķi piezobo:

„Domā kā tītars uz mēslu čupas.“ BFK. 50.

„Domā kā dūzens.“ BFK. 50.

„Stāv kā bēnuzis.“ BFK. 50.

Dažreiz muļķim arī šķiet, ka viņš kaut ko ir izdomājis, bet viņa izdomai un viņa padomam tomēr ir maz jēgas, Te daudz piemēru un ilustrāciju sastopam tautas anekdotos un pasakās.

Tā, piem., kāds muļķis barons māca savu istabas sulaini, ka tas ar vienu šautenes šāvienu var daudz vārnu nošaut. „Kad nospiežot flintes gaili, tad flintes stobru vajagot (no viena gala) grozīt uz vienu un otru pusi.“ (P. Birkerts. „Latv. taut. anekd.“ I. Nr. 1617.)

Muļķa lielmāte nabagiem un badā mirstošiem zemniekiem, kam nav maizes ko ēst, dod padomu ēst dzeltenmaizi vai karašas ar sviestu. (Turpat, anekdoti Nr. 1736, 1737, 1738, 1723, 1801, 1856.)

Tautas sakāmvārdi par mulķa padomiem teic:
„Mulķim mulķa padomi.“ BFK. 71.

„Ja gribi purvā iekulties, tad pieciem mulķiem
prasi ceļu uz mežu.“ Altm.

8. Gudrs tas, kas atjautīgs.

Atjauta objektīvā nozīmē ir veikls domu formulējums. Īsa, izdevīga un īpatnēji oriģināla atbilde uz jautājumu. Atjautu rada — atjautīga domāšana. Bet kas ir atjautīga domāšana? Kādas ir šīs domāšanas īpašības?

a) Atjautīga doma ir lakōniska jeb īsa un kondensēta („sabiezināta“) doma.

Atjauta nemīl plāpāšanu un liekvārdību. Tie viņas ļaunākie ienaidnieki.

Atjauta ir īsa un koncentrēta. Pirmais šo patiesību konstatēja Šekspīrs ar savu klasisko un pazīstamo teicienu: „Brevity is the soul of wit...“ (īsums ir atjautas dvēsele). Šo pašu domu izsaka arī vācu rakstnieks un kōmikas teōrētiķis Žans Pōls: „Kürze ist der Körper und die Seele des Witzes, ja er selber“. (Jean Paul. Vorschule der Ästhetik. Zweite Abteilung. 1813. 354. lp.).

b) Atjautīga doma ir intensīva jeb spraīgi-spēcīga doma.

Vācu psihologs Horvics, runājot par atjautu, izsakās, ka atjautīga doma ir augstākā mērā in-

tensīva (höchst intensiv) doma. (Analyse der qualitativen Gefühle. Magdeburg. 1878. 193. lp.). Tas ir pareizi: tāda ir atjautīgā doma.

Bet kas ir intensīva doma?

Tā ir spēcīga, īsā laika sprīdī daudz padaroša doma. Ja runā par cilvēka intensīvu darbu, tad domā par sekmīgu un ražīgu darbu. Darba ražība ir tā, ar ko intensitāti mēro.

Bet domas intensitātē slēpjas vēl citas raksturīgas iezīmes.

Intensīva doma ir arī bagāta un spēcīga doma. Kā piesātināts šķidrums ietver sevī daudz kaušētas vielas, tā sabiezētā, kondensētā atjautas doma ietver sevī daudz psihiska spēka. Tikai liels spēka krājums var īsā laikā veikt lielu darbu. Tā strādā atjauta.

Kā zibins vienā momentā notriec pie zemes lielu koku, tā izdevīga atjauta vienā momentā var satriekt rūpīgi būvētu pretinieka domu pasauli. Nekas nav bīstamāks domu cīņās kā atjautīgs pretinieks, un nekas nav labāks cīņas biedrs kā atjautīgs prāts.

Atjauta ir tikpat kā Dāvida linga: viens sviediens — un lielais Goliāts ir gar zemi! Domu un ideju cīņās atjauta un asprātība veic vairāk kā garu garie loģiskie spriedelējumi.

Cilvēka dvēsele mīl atjautu, mīl viņu taisni šī miniātūrformā ietvertā domu spēka un bagātības dēļ.

c) Ātjautīga doma ir ātra un strauja doma.

Šo atjautas īpašību atzīmēja jau angļu filozofs Hobss (Hobbes). Pēc viņa ieskata „dabīgā atjauta“ ir tāda prāta darbība, kur domas strauji seko cita citai („swift succession of one thought to another“) (J. C. Gregory. *The Nature of Laughter*. New-York. 1924. 128. lp.).

Dž. Selli saka, ka atjauta ir intelekta darbība, kuŗu raksturo, starp citu, „augstākā mērā dzīva un veikla gaita... strauja nojausma“. (James Sully. *An Essay on Laughter*. New-York. 1902. 355. lp.). Jau agrāk minētais psihologs Horvics atjautas atziņu nosauc par „zibenīgu atziņu“ (*Analyse der qualitativen Gefühle*. Magdeburg. 1878. 193. lp.). Tas ir tiesa, — atjauta strādā ātri: ātri notver lietas būtību, ātri formulē. „Ātjauta dzirkst, atjauta sprēgā“, tā par atjautu zīmīgi mēdz izteikties tautas valodā.

Kā zibins spēriens, tā atjauta pārsteidz ar negaidītiem atklājumiem un slēdzieniem. Kur neatjautīgam cilvēkam ilgi jāgudro un jādomā, tur atjautīgs tiek galā īsi un ātri.

d) Ātjautīgai domai ir ātra orientēšanās spēja.

Ātra orientēšanās — viena no atjautīgās domas raksturīgākām īpašībām. Bet ko nozīmē orientēties?

Orientēties zināmos apstākļos dzīvē, nozīmē ar šiem apstākļiem iepazīties, tos izprast un zi-

nāt, kas jādara. Orientēties domu pasaulē, nozīmē to pašu: iepazīties ar attiecīgo ideju un domu pasauli un zināt, kur savu domu virzīt.

Ir cilvēki, kas labi un ātri orientējas, un ir cilvēki, kas lēni un slikti orientējas.

Atjautīga doma ir tāda doma, kas viegli orientējas, viegli notver situāciju un izprot, kas attiecīgos apstākļos darāms.

Kad atjautīga doma cīnā ir uzbrucējas lomā, tā vērš savus sitienus pretiniekam istā un sāpīgā vietā. Ja atjautīgai domai pašai uzbrūk, tad viņa dod sāpīgus un veiklus atsitienus.

Ja cīņa prasa izvairīšanos un izlocīšanos, tad atjautīga doma to veikli izdara (piem., čigāna izlocīšanās dažādos gadījumos).

Ar vārdu sakot, atjauta, pateicoties savai orientēšanās spējai, rīkojas tāpat, kā labs šāvējs, kas vienmēr „trāpa“ mērķi. Vācieši tāpēc arī atjautīgu domu sauc par „treffend“. Psihologs Horvics to pat raksturo kā labi tēmētu superlatīvu (augstāko pakāpi).

e) Atjautīgai domai piemīt spēka radīts vieglums un grācija.

Kuno Fišers atjautu apzīmē kā rotaļisku spriedumu: „Der Witz ist ein spielendes Urteil“ (Über den Witz. Zweite durchgesehene Auflage. Heidelberg. 1889. 99. lp.). Tas ir tiesa. Atjauta ir domu rotaļa. Kā tāda tā ir viegla un grācioza, pat neatkarīgi no viņas safura rakstura.

Atjautas doma strādā viegli: viegli izprot, viegli jēdzienus kombinē un viegli tos vārdos ietērpj. Klausītājs šo vieglumu jūt. Viņam šis vieglums patīk, jo arī viņa dvēsele noskaņojas tādos vieglos ritmos.

Atjautas domu vieglums un domu grācija ir arī viens no lielākiem un svarīgākiem atjautas aistētiskas pamatlikumiem. Ja pat atjautai citu saistošu un aistētisku īpašību trūktu, tad viņa var saistīt un sniegt aistētisku baudu pat vienīgi ar savu grāciju un rotaļisko domu vieglumu.

Slēdziens.

Atjautīga doma var būt tikai apdāvinātam un gudram cilvēkam, resp. atjautīga doma ir gudra cilvēka iezīme un īpatnība.

Tikko atzīmētās teorētiskās patiesības apstiprina šādi tautas anekdoti:

„Gans — gudrinieks“.

Kādreiz saimniekam bijis ļoti jautrs gans un ganos vienmēr svilpējis. Kādreiz saimnieks aizgājis ganos un nav dzirdējis ganu svilpojot. Tad esot teicis:

„Jānīt, kā tad tu šodien nemaz nesvilpē?“

„Vienmēr jau nevar svilpot un dziedāt!“

„Nu jau gan laikam vilks aitās būs bijis.“

„Āitas jau vilkos neiet!“

„Vai ta mežā aitū ienesa?“

„Baznīcā jau nenesa.“ (P. Birkerts. „Latvju tautas anekdotes“ I. 423.—424. lp.).

„Zēns gana ceļmalā lopus. Iet garām kāds vīrs un prasa:

„Vai tu nezini, uz kurieni šis ceļš iet?“

„Es visu vasaru te ganu lopus, bet neesmu redzējis, ka ceļš kur ietu,“ atbild zēns.“ (Turpat, 425. lp.).

Gudrība atjautas veidā redzama arī šādās pasākās:

„Gudrais puika“

„Kungs staigādams pieiet cūkganīm klāt:

„Puika, ko tavs tēvs dara?“

„Mans tēvs faisa divus ceļus par vienu.“

„Divus ceļus!? — kā tas izdarāms?“

„Ta tad muļķa kungs! — nezin ne kā divus ceļus par vienu faisa: viņš taču ar!“

„Ā! — ar. Bet, ko tad tava māte dara?“

„Mana māte tagadin atdeva apēsto maizi!“

„Apēsto maizi! kā tas var notikt?“

„Ta tad muļķa kungs! ne to nezin: ko vakar aizņēmās, to šodien atdeva.“

„Ā! — atdeva. Bet, ko tad tava precētā māsa dara?“

„Māsai pērn bij prieki, šogad bēdas!“

„Šogad bēdas!? — kamdēļ?“

„Ta tad muļķa kungs! ne to nezin: nu pērn viņai taču piedzima dvīņi — vai tie nebij prie-

ki? un, re, šogad nav maizes ko ēst — vai tās nav bēdas?”

„Ā! tu esi gan mutīgs puika. Bet, klausies, tamdēļ, ka mani par muļķi lamāji, tev jānāk līdz muižā — dabūsi pērienu!”

Labi, — puika iet svilpodams. Aiziet muižā — kungs pavisam pārskaities: kā tikai varot tā svilpot viņam pie deguna? Lai sulainis aizrīdot bezkauņu ar suņiem. Sulainis palaiž gan suņus; bet puika arvienu nēsāja mazu zaķīti padusē — īsa laika pēc — un kā nu suņi saklups virsū — puika palaiž zaķīti: — ak tu žēlīgais tētiņ! aiziet suņi zaķim, kā traki pakaļ; bet puika nosvilpjas vien. Kungs vēl vairāk saskaišas: lai iemetot bezkauņu pagrabā, kamēr labas rīkstes saraudzīšot! Sulainis iegrūž nabadziņu pagrabā un aizskrien birzē rīkstēm pakaļ. Bet puika tamēr svilpodams atrauj lielai viņa mucai tapu: vīns šļākdams iztek pa zemi. Pārszkrien sulainis, ierauga nelaimi: tūlīņ uzspiež pirkstu tapas vietai un sauc: „Padodi tapu! padodi tapu!” Bet puika tamēr uzmet gaļas plecu mugurā, pārsviež svārķēļus, ka nevar pazīt un prom. Kungs, pa logu puikam tādu kupri redzēdams, nosmejās gardi: „Ē! kā nu labu pērienu dabuji — visa mugura līka!” (Anša Lercha-Puškaiša „Latviešu tautas teikas un pasakas”, V. d. 287.—288. lp.).

Vēl sk. pasaku „Gudrā meita” (Lercha-Pušk. „Latv. taut. teik. un pas.” VI, 2, 999.—1000. lp.).

9. Attapība kā gudrības īpašība.

Attapība ir radnieciska atjautai. Atjautīgs ir tas, kas veikli atvaira vārdiskus un loģiskus uzbrukumus; attapīgs ir tas, kas veikli atvaira apstākļu un konkrēto faktū „uzbrukumus“.

Atjautīgs cilvēks veikli orientējas nelabvēlīgi noskaņotā otra cilvēka domu pasaulē un ātri atrod līdzekļus šo nelabvēlīgo domu atvairīšanai.

Attapība to pašu dara konkrētās situācijās, konkrētos apstākļos. Te piem. kādi tautas anekdoti.

„Bij ļoti skops saimnieks: viņš savam kalpam nevidās ne paēst iedot; katreiz priekš ēdiena lika kalpam izdzert krūzi ūdens, lai vēders pildītos un mazāk ieēstu.

Bet reiz sīkstulis salīga citu kalpu. Tas izdzēris to krūzi, prasījis vēl otru.

Saimnieks brīnījies: „Kāpēc tu vēl otru krūzi dzersi?“

„Tamdēļ vien, lai vēders izplestos lielāks un vairāk varētu ieēst.“

Saimnieks sabijies un no tā laika ne lūdzams vairs nepiedāvājis kalpam ūdeni.“ (P. Birkerts. „Latvju tautas anekdotes“ I. 591.).

Kā no šī anekdota redzams, te viens kalps ir bijis neattapīgs, kas nav pratis izvairīties skopā saimnieka pārestībām. Otrs kalps, turpretī, gudrāks būdams, ātri apsvēris situāciju un arī ātri atradīs līdzekli savādā uzbrukuma atvairīšanai.

Šinī ziņā vēl interesants šāds anekdots:
„Viens kungs pircis kurpes. Prasa, cik tad nu tās maksā?

Bodnieks pateic, ka tik un tik.

Kungs saka, ka tas par lētu. Kas tad tās nu būšot par kurpēm, ka tik lēti var pārdot!

Tad bodnieks uzreiz ieteicies:

„Jā, tik un tik maksā katra!“

„Ā, ja katra maksā tikdaudz, tad nemaz tik lēti nav.“ Un kungs nopircis no viņa tās kurpes.“
(P. Birkerts. „Latvju taut. anekd.“ III, 2897.).

Šis anekdots tāpat rāda attapīgu jeb apķērīgu tirgotāju, kas maz acumirkļos apsver situāciju, novērtē sava pircēja vājās puses un ātri atrod līdzekļus, kā labāki situāciju izmantot savās interesēs.

Ar vārdu sakot: attapīgs cilvēks veikli izklūst no grūtām un nepatīkamām situācijām.

No psiholoģiskā viedokļa attapība ir fundamentālāka īpašība kā atjauta. Attapība ir tā gara īpašība, kas arī atjautu rada. Attapība ir radošais faktors, bet atjauta apķērības un attapības radītais produkts.

Bet kas ir attapība savā psihiskā izveidē?

Attapībā domājošais prāts vispirms ātri izprot situāciju un apstākļus; 2) prāts šo situāciju novērtē negatīvi un atrod, ka no viņas jāklūst laukā; 3) prāts pārcilā dažādus līdzekļus pret nelabvēlīgo situāciju un nelabvēlīgiem apstākļiem; 4) kritiski šos līdzekļus apsver un

5) pēc kritiskās apsveres taisa izdevīgu līdzekļu izvēli, kā izkļūt no neizdevīgiem apstākļiem.

Tā rīkoties var tikai vērīga uzmanība, kritiska un ātra doma, citiem vārdiem — gudrs prāts. Ar vārdu: attapība ir gudra cilvēka īpašība.

Pretējs gudram cilvēkam šinī ziņā ir muļķis.

Muļķim trūkst pat parastās un normālās apķērības. Viņš neprot orientēties diezgan vienkāršos apstākļos, kur bez domāšanas nevar iztikt.

Dumju cilvēku neapķērību raksturo, piem., šādi tautas anekdoti.

„Vienam kungam bijis dēls. Viņš nekad nav ar meitām runājis. Pienācis precību laiks. Māte aizvedusi dēlu pie vienas meitas precībās.

Dēls nosēdies meitai blakus, bet nav nekā runājis. Māte tam ieģrūdusi sānos, lai nu sākot runāt.

Dēls uzsācis runāt par zaļo sieru. Viņš prasījis meitai, vai viņa ēdot zaļo sieru? Viņa atteikusi, ka nē.

Vai viņas brālis ēdot? Visi sākuši smieties.

Puisis pārskrējis mājās un palicis neprecējies.“ (P. Birkerts. „Latvju tautas anekdotes“ I. Nr. 317.).

Minētais anekdots rāda puisi ar lielu gara nabadzību un lielu neapķērību. Viņa gars strādā pat tik vāji, ka viņš nevar atrast svarīgā brīdī runāšanai visparastākos tematus. Vēl vai-

rāk: viņam pat trūkst elementārās kritiskās spējas apsvērt to, ka sacītais minētā vietā un gadījumā ir smieklīgs absurds.

Augšminētā principa illūstrēšanai vēl šāds anekdots:

„Kādai meitai sabraukuši precinieki. Meita gribējusi izlikties varen čakla. Māte sūtījusi meitu salātus pagādāt.

Kad meita salātus sagriezusi, māte likusi tīri nomazgāt. Meita prasījusi: „Mammaiņ, kur ziepes?“ (P. Birkerts. „Latvju taut. anekd.“ I. Nr. 300.).

Minētajā anekdotā meitai pat nav tikdaudz apķērības, noslēpt savu dumjību.

Ar dumjību saistītai neapķērībai vēl tā īpašība, ka dumjam cilvēkam allaž vien nav tikdaudz prāta, savas vājības apslēpt un klaji neizrādīt. Sakarā ar to raksturīgs šāds anekdots:

„Kādreiz bijis tāds paviegls puisis, brīnum neatvedīgs valodā. Precībās braucot, māte iebāzusi dzijas kamoliņu kabatā, lai valoda šķetinājas kā dzijas kamoliņš.

Puisis aizbraucis precībās. Bet kā gadījies, kā nē, kamoliņš liecoties izslīdējis no kabatas. Meitas iesaukušās: „Vai, ciemiņ, rau ku' dzijas kamolītis no kabatas izkrīta.“

Puisis mudīgi pacēlis un kabatā atpakaļ bāzdams, teicis: „Māte šorīt iebāza, lai valoda labi šķetinājas.“ (P. Birkerts. „Latvju tautas anekdotes“ I. Nr. 299.).

10. Arī viltība ir gudrība.

„Viltīgs un gudrs kā lapsa.“

BFK, 386.

„Ja viltībā lapsu pārspēsi, tad dzīve
daudz ko panāksi.“ BFK, 1218.

Viltībai ir divas puses: „kreisā“ un „labā“. Tā puse, kuŗu viltnieks rāda kā labo un vienīgi īsto, tā ir taisni tā neīstā puse; bet aiz šīs „labās“ puses ir vēl „kreisā“ puse, kas ir tā īstā, bet to viltnieks nerāda.

Viltībai var būt dažāds raksturs. Ar viltību cilvēks var pats paglābties no ienaidniekiem, izvairīties no nepatīkšanām, iekārtoties tā, kā pašam labāki iznāk u. t. t.

„Jauna gāju tautiņās,

Gudri mācu tautu dēlu:

No rītiņa celdamies,

Āpsedz mani ar kažoku.

Kad vaicāja tēvs, māmiņa, —

„Līgaviņai galva sāp,

Līgaviņai galva sāp,

Visu nakti megulēja!“ (26069, 5. var.).

Te līgaviņa, redzams, māca savu dzīves biedri visu iekārtot tā, kā viņai labāki un patīkamāki iznāk un ar gudru viltību to aizbildināt vecāku priekšā.

Ar viltību cilvēks var slēpt un maskot arī savas ļaunās un nevēlamās īpašības.

„Gudra, gudra, laiska, laiska,
Bālin, tava līgaviņa:
Pančkā kājas samērcējsi,
Sakās ganus vadījusi.“ (22614.).

Te slinka tautu meita izlieto viltību, lai slēptu savu slinkumu un radītu domu, ka viņa ir strādājusi.

Bet ar viltību cilvēks var darīt arī otram ļaunu, to piekrāpt, iegāzt nelaimē u. t. t. Te raksturīga šāda tautas pasaka:

Lapsa ieviļ vilku pagrabā.

Reiz lapsai, skrienot pa ceļu, uzskrēja izsalcis vilks virsū un tūdaļ solījās apēst, bet lapsa, gudriniece, stāsta, lai nākot viņai līdzī uz gaļas pagrabu. Vilks ir ar mieru un aiziet arī abi divi uz pagrabu gaļu ēst. Ielienot pa caurumu iekšā, vilks, izsalcis būdams, klāt pie mucas un tikai ēd, bet lapsa drusku ieēd, izskrien ārā pa caurumu un atpakaļ.

No sākuma vilks neievēroja, bet vēlāk sāka nomanīt un uzprasīja: „Ko tu tik daudz skrej ārā?“

Lapsa atbild, ka vaktējot saimnieku. Vilks nu ir mierā un tik ēd jo projām.

Pēc kāda laika nāca saimnieks. Lapsa, gudriniece, vienumēr skrēja ārā, lai paprovētu, vai nav padaudz ēdusi, un vai vēl var pa caurumu ārā tikt. Saimniekam nākot, lapsa steigšus aizbēga.

Vilks arī gan tūlīn izdzirdis saimnieku nākam, skrējis uz caurumu, bet kur tev? — tā pieēdies gaļas un uzpūties resns, ka netiek vairs ārā. Saimnieks nu vilku nosīta, bet lapsa aizbēga prom un tā izglābās no vilka atriebības.“ (P. Šmits. „Latviešu pasakas un teikas“. I. 167. lp.).

11. Gudrs arī tas, kas prot viltībai izvairīties.

„Vila mani vīlējiņi,
Krāpa mani krāpējiņi;
Nepievīla, nepiekrāpa,
Gudra augu bāliņos.“

(15084, 3. var.)

Ja vilšanai, kā redzējām, vajadzīgs gudrs prāts, zināma tālredzība un apķērīga apdoma, tad vēl jo vairāk šādas īpašības ir vajadzīgas, lai no otra viltības izvairītos.

Pēdējā gadījumā ir vajadzīga zināma tālredzība, zināma paredzēšana, aizsteigšanās notikumiem priekšā, dažādu varbūtīgu gadījumu apsvēršana, viņiem pretī nostādot un izdomājot ļaunuma atvairīšanas līdzekļus. Tāda gudra otra viltības atvairīšana sevišķi vajadzīga allaž vien sievietei. Par to dod liecību piem. šādas tautas dziesmas:

„Tautiets mani vīla, krāpa
Visu gaŗu vasariņu.
Nepievīlsi, nepiekrāpsi
Manu gudru padomiņu.“ (15084, 1. var.)

„Vīla mani treju tautu
Ar trejādu valodiņu.
I vildami nepievīla,
Gudra augu bāliņos.“ (15084.)

Viltības atvairīšanai ar gudrību un apķērīgu prātu daudz piemēru arī tautas pasakās. Atzīmejam vienu no ļoti daudziem piemēriem:

Lapsa un lakstīgala.

Lapsa grib lakstīgalu noķert un tādēļ saka:
„Ujā! kur tu vareni dziedī, tīri sirds sāk kū-
sāt. Nāc, lai tevi par tādu varenu balsi apkampju
un skūpstu.“

Nabadzīte, lapsas viltību nepazīdama, iet arī;
bet šī, lakstīgalu naģos dabūjusi, saka:

„Nu man gards kumoss. Esmu ēdusi gan vi-
sādas gaļas, bet tavu gaļu ēdīšu pirmo reizi
savā mūžā.“

Lakstīgala nu paredz nāvi priekš acīm, un
tādēļ tā ātri apķer, sacīdama:

„Vai nu tik gārda būšu, nezīnu; tik teikšu to,
ko esmu piedzīvojusi un pati savām acīm re-
dzējusi. Skat, kūmiņ, pērn vilks, tavs krusttēvs,
noķēra manu māsas dēlu, un ko viņš atrada?
Gaļa tik liesa un negaršīga, ka nekur likt. Ko
teikt, mēs ar to mūžīgo dziedāšanu nodzieda-
mies, ka kauli un āda vien. Tādēļ, ja gribi pa-
tiesi labu kumosu dabūt, pabaņo mani līdz rī-
tam rata rumbā, jo darva mūsu mīļākā bari-
ba no laika gala.“

Lapsa ļaujas ieteikties un dara kā mācīts. Bet lakstīgala, kamēr lapsa vienā rumbas galā gaida, spurr! otrā rumbas galā un apdzied pieviltu tik zobgalīgi, ka šī no dusmām drīz vienā galā, drīz otrā. Bet ķer nu čigānu krūmos! Spurr! atkal un lakstīgala jau eglē.“ (P. Šmits. „Latviešu pasakas un teikas“. I. 176.—177. lp.).

Tā tad: gudru ir grūti pievarēt ar viltību. Viņš prot viltību atvairīt un atsist to ar vēl lielāku viltību. Šo patiesību zīmīgi izteic kāda tautas dziesma:

„Es gribēju naudu sēt,
Ātrod' naudu nedīgstot;
Es gribēju gudru vilt,
Gudris mani pašu vīla.“ (34202).

Tautas sakāmvārds par šo pašu jautājumu teic:

„Gudriniekam lēti nepieklūsi.“ Stend.

Citādi tas ir ar muļķi. Muļķi var lēti pievilt. Gleznaini šo patiesību apliecina sekošais anekdots:

„Saimnieks nokavis vepri un noteicis: „Lai šitie gabali stāv gaŗai dienai.“

Kādā dienā mājā ienāk gaŗš nabags un lūdzās gaļas.

Saimniece saka: „Es nevaru dot gaļu, saimnieks noteica, ka tā gaŗai dienai jāglabā.“

Nabags teicis: „Es jau esmu tā gaŗā diena.“
Nu saimniece tam atdevusi visu gaļu.

Otrā dienā tā izvārījusi kāpostus bez gaļas. Saimnieks prasījis: „Kur gaļa?”

Saimniece atbildējusi: „Vakar ienāca garā die-
na un visu gaļu aiznesa.” (P. Birkerts. „Latvju
tautas anekdotes”. I. 345.—346. lp.).

Šo pašu patiesību vēl ilustrē no jau minētā
anekdotu krājuma Nr. 467, 471, 472, 473.

12. Gudrs ir tas, kas prot mīklas uzdot un uzminēt.

Mīklām, kā vēlāk redzēsim, ir liela radniecība
ar filozofiskām problēmām. Tāpēc ir gluži da-
bīgi, ka tauta mīklu minētājus un uzdevējus no
seniem laikiem tur par gudriem cilvēkiem. Se-
nāk apdāvinātie tautas brīnumbērni, gan pie-
augušie, gan nepieaugušie tautas talanti un ģe-
niji, parādījās vispirms kā mīklu sacerētāji, uz-
devēji un minētāji. Ar mīklām arī šos jaunos
izcilgarus atrada un pārbaudīja. Te kāds pie-
mērs no tautas pasakām.

„Gudrais mežsarga dēls. Kādam mež-
sargam bij ļoti gudrs dēls. Kungs par sava mež-
sarga dēla gudrību dabūjis zināt, aizsūta mui-
žas kungu un liek gudrinieku pie sevis atvest.
Muižas kungs piesien pie durvju klinķa savu ku-
meļu un lepni kā briedis kāpj knaši mežsarga
istabā. Gudrais jauneklis, kukņas kaktā ietupies,
nosaka šim aiz muguras: „Tas sietā ūdeni nez-
dams, spēj pie tam vēl mēnesī skatīties.”

Muižas kungs izdzird jauneklja vārdus un uzprasa: „Ko tu te dari?”

„Vāru pats savā kukņā to, kas viens otru dzenājās.”

„Kur tad tēvs?” muižas kungs atkal lepni jautā.

„Mans tēvs aizgāja uz mežu, stīrnas šaut: kur nošaus, to pametīs mežā, un kuŗa paliks dzīva, to pārnesīs mājās.”

„Tev jānāk uz muižu!” muižas kungs iesaucās.

„Nu, kam pavēlēts kājām iet, tad tas jau braukšus nebrauks.”

„Nevis kājām!” muižas kungs sāk izskaidrot, „bet kungs tev pavēlēja atnākt: ne plikam, ne ģērbusamies, ne jāšus, ne kājām. Durvju priekšā tev jānostājās starp ziemu un starp vasaru.”

No rīta jauneklis izģērbjas pliks, ietinās tīklā, paņem kaķi rokā, uzlec kazai mugurā, paņem līdz ratus un ragus un tad dodās svilpodams uz muižu. Muižā kungs palaiž ķēžu suņus vaļā un rīda uz puspliko. Šis palaiž kaķi vaļam. Suņi klūp kaķim virsū un aiziet pār žogu žogiem. Jauneklis jā savu kazu klupdams, krizdams līdz lielajām durvīm un apstājās ar vienu roku uz ratiem, ar otru uz ragum.

„Te nu, kungs, esmu atnācis: ne pliks, ne apģērbies, ne īsti jāšus, ne kājām, starp ziemu un vasaru.”

„Labi, labi, mans dēls, bet nu saki man, ko īsti tie vārdi nozīmē, kurus vakar muižkungam sacīji?“

„Redziet, itin vienkārši, tie tā saprotami: ūdeni ar sietu nest, ir skriet, kā nevajaga skriet, mēnesī skatīties, ir galvu tik augstu nest, ka pats vairs ne deguna nesaredz; vārīt to, kas pats viens otru dzenājās, ir — zirņus vārīt; nošauto pamest mežā un nenošauto pārnest mājās, ir blusas kaut.“

Kungs priecājās par gudro jaunekli un apņēmas viņu likt par vaģaru izmācīt.“ (Ā. Lerchis-Puškaitis. „Latviešu tautas pasakas“ I. 48.—49. lp.).

Kādā citā pasakā ķēniņš savu, par muļķi turēto dēlu, kas izrādās par veiklu mīklu sacerētāju un minētāju, beidzot atzīst par gudru un atstāj viņam savu valsti. (Ā. Lerchis-Pušk. V. 295.—294. lp.).

Tā kā latvju tauta gudrību un gudrajos ļoti augstu vērtējusi un turējusi lielā cieņā, tad viņa tādā pat cieņā ir turējusi arī mīklu uzdevējus un minētājus, kā neapšaubāmi gudrus cilvēkus. Piem., tiesnesis atsvabina noziedznieku no karatavām, ja viņš tam uzdod neuzminamu mīklu. (Lerch.-Pušk. VI, 2. 1013. lp.).

Kungs atsvabina no zaldātiem tās sievas vīru, kuŗa spēj uzdot viņam neuzminamu mīklu. (Lerch.-Pušk. VI, 2., 1013. lp.).

Ķēniņa meita prec tādu puisi, kuŗš tai var

uzdot neuzminamu mīklu. (Lerch.-Pušk. V, Nr. 141., VI, 2., no 1006.—1009. lp.)

Pat pārdabiski spēki piekāpjas gudra cilvēka priekšā, kas var uzdot un uzminēt grūtas mīklas.

Piem., māte izdabū no velna nagiem savus bērņus, uzdodama velnam neuzminamas mīklas. (Lerch.-Pušk. VI, 2., 1017. lp.).

Jauna atraitne, kurai pēc jautras nakts dejas uzmācās nelaiķa vīra spoks, var no viņa atsvabināties, uzminēdama mīklu, bet tā kā tas viņai neizdodas, tad viņu pārsteidz Homēra liktenis, t. i. viņa nomirst. (Lerch.-Pušk., V., 61. lp.)

Apburta pils, kas atradusies simts gadu jūras dibenā, paceļas no turienes, tīklīdz gadās cilvēks, kas uzmin neuzminamu mīklu. (Lerch.-Pušk. V., Nr. 131.)

Pat velns baidās no gudra vīra.

„Reiz velnam bij iestāstīts no kāda ļoti gudra vīra, kas spējot visus piemānīt. Velns baidījās no lielā gudrinieka, kā no nelaimes.“ (Lerch.-Pušk. III., 87. lp.)

Tā tad: mīklu uzdevējus un atminētājus tauta ieskafa par gudriem un ievēribas cienīgiem cilvēkiem.

Ar mīklu uzdošanu cilvēka gudrību pārbauda. Un tas ir labi saprotams: sarežģītā mīklu domā var oriētēties tikai aktīvs, atjautīgs, pietiekoši spēcīgs prāts jeb citiem vārdiem — gudrs prāts, gudrs cilvēks.

13. Gudrība kā intuīcija.

„Gudra sirds māca savu muti.“

BFK. 315.

Gudrība tautā un tautas ideoloģijā tiek atzīmēta kā intuīcija, tikai neminot pašas intuīcijas vārdu.

Bet kas ir intuīcija?

Atziņas par lietām un parādībām gūstam divējādā ceļā: 1) tiešas un pilnas pieredzes, loģiskas domāšanas ceļā un 2) nepilnas pieredzes un nojautas ceļā. Piem., kad redzam niknu cilvēku, brūkam virsū ar paceltu rungu, tad ātri un loģiski taisām slēdzienu, ka mums draud briesmas. Bet kad sastopam mežā braucošā nepazīstamu, bet pieklājīgi gērbtu cilvēku, kas laipni lūdz viņu pavest, tad grūti pateikt, vai tas ir ļaundaris vai nē. Te sākas jau minēšana. Dažreiz gan mums ir tāda noteikta izjūta par zināma cilvēka dabu un viņa rīcības iespējām. Kad šī nojauta noteikti un pamatoti apstiprinās, tad tā ir bijusi intuīcija.

Šāda nojausta uzminēšana jeb intuīcija var attiekties uz visdažādākām lietām: 1) uz otra cilvēka dabu un raksturu, 2) uz otra cilvēka slepeniem nodomiem un nolūkiem, 3) uz paša tuvu laimi vai nelaimi u. t. t.

Šī intuīcija jeb nojausmas spēja ir īpašs talants, īpašas gara dāvanas. Sevišķi tās spilgtas dažiem māksliniekiem. Gluži tāpat viņa var

būt arī citiem cilvēkiem, citiem darbiniekiem un pētniekiem. Kr. Kolumbs intuitīvi nojauta Jaunās pasaules (Amerikas) esamību. Nūtons nojauta savas hipotēzes un vēlākās teorijas. Gudrs jūrnieks allaž nojauš īsto jūras ceļu; gudrs ārsts nojauš īsto slimības diagnozi; gudrs izmeklēšanas tiesnesis nojauš noziegumu, kaut arī to apvainotam cilvēkam nevar baltu uz melna pierādīt u. t. t.

Lūk šo intuitīvo gudrību, šo savādo uzminēšanas un nojausmas talantu sastopam arī vienkāršā tautā, un par viņu runā mūsu tautas tradīcijas.

„Es no tevis, tautu dēls,
Padomiņa nejautāju,
Es gan redzu, tu nebūsi
Man padoma devējiņš.“ (22915).

Bet intuīcija ir tāda gara darbība, kur kopēji darbojas tiklab apziņa, kā zemapziņa, pie kam lielāko darbības daudzumu veic zemapziņa. Intuitīvās domāšanas procesā apziņa allaž pārzin tikai pašu jautājumu un atbildi, bet pašu domu risinājumu gaitu vada un pārzin zemapziņa. Kad zemapziņa jautājumu ir atrisinājusi, tikai tad tā gatavus iznākumus nodod apzīnai.

Ja intuitīvā domāšana bieži vien ir daudz sekīgāka par apzinīgo, tad tas izskaidrojas ar to, ka zemapziņā ir ļoti daudz tāda pieredzes materiāla, kā apzīnai nav.

Intuīciju ieskata par vienu no fundamentālākām, pirmatnējākām psihes spējām. Amerikas sociologs Lesters Uords domā, ka viņa bijusi jau ilgi pirms prāta gaismas aušanas. Sākumā viņa parādījusies kā dzīvnieku spēja, orientēties savā apkārtnē. Tā — pirmatnējākā, neapzinīgā izziņa. Vēlāk — parādoties apziņai, intuīcijas spēja var būt apzinīga un neapzinīga. Bet dzīvnieki uztura cīņā ar apkārtni un ienaidniekiem cīnās pa lielākai daļai ar šīs pirmatnējās, neapzinīgās intuīcijas palīdzību.

Šo pirmatnes dzīvnieku intuīciju, kopā ar instinktiem un citām psihiskām spējām, mantojis cilvēks. Viņa noglabāta dziļi zemapzinīgajā psihē.

Kā instinkti palīdz dzīvniekiem un cilvēkiem cīnīties un dzīvot, tā arī intuīcija. Dzīvības briesmu un nelaimes brīžos šī spēja biedina cilvēku arī tad, kad apziņa snauž. Bet intuīcija var raudzīties arī uz visu dzīves un darba parādību lauku. Visa dzīve un darbs ir cīņa par eksistenci.

Tā tad viens no intuīcijas sekmīgas darbības cēloņiem ir tas, ka šī īpašība ir gadu miljoniem vega, ka viņa jau pirms apziņas gaismas svīšanas ir izziņas darbus pārzinājusi un organismu sargājusi.

Otrs apstāklis, kas intuitīvā intelekta darbību dara sekmīgu, ir tas, ka zemapzinīgā uzmanība un nojauta ir daudz modrīgākas kā šīs pašas spējas no apzinīgā intelekta.

Intuīcija ir īsta dzīvības gudrība. Intuīcijā pati daba, pati dzīvība māca, ko darīt un kā dzīvot.

Bet ja intuīcija un paredzēšana ir gudra cilvēka īpašība, tad visvienkāršākās paredzēšanas trūkums ir muļķa cilvēka iezīme.

Par tādu elementāras paredzēšanas trūkumu runā šāds tautas anekdots:

„Kādās mājās bijis iemaldījies nepazīstams runcis. Saimnieks, būdams liels prātvēders, sāka:

„Paga, es tev rādīšu blandīties!“

Noķēris runci, viņš tam piesējis slotu pie astes un uguni klāt.

Runcis nāves bailēs devies uz rijas augšas. Saimnieks aiz bailēm un pārsteiguma spējis tikai iekliegties:

„Vai nu traks, vai nu uz riju!“

(„Latvju tautas anekdotes“, P. Birkerta kopojumā, I. Nr. 772.)

Ne tikai gudrs, bet katrs vienkāršs caurmērcilvēks varēja paredzēt, ka kaķis ar degošu slotu var kādu ēku nodedzināt. Bet ja anekdotā minētais saimnieks to nespēja paredzēt, tad viņš, saprofama lieta, ir tas, ko tauta sauc par muļķi.

14. Kopsatvere par gudra cilvēka domāšanu.

1. Gudrs ir tas, kas viegli izprot parastās lietas un bez tam vēl spējīgs saprast to, ko muļķis un caurmērspēju cilvēks nevar saprast.

2. Gudra ir ne šabloniska, parasta, par citu pēdām mēchaniski sekojoša doma, bet gan patstāvīga, kritiska, oriģināla un jaunus ceļus ejoša doma.

3. Gudrs ir apdomīgs cilvēks, kas rūpīgi apsver visus lietas apstākļus, un tikai tad runā un dara.

4. Gudrs ir tas cilvēks, kas, pārdomājot pagātni un tagadni, redz arī nākotni, kā loģisko tagadnes turpinājumu. Citiem vārdiem: gudrs ir tālredzīgs cilvēks.

5. Tanī ziņā gudram pretstats ir muļķis: tam trūkst visvienkāršākās un parastākās paredzes. Attiecībā pret nākotni viņš ir akl.

6. Gudrs ir tas, kam savs padoms. Objektīvā nozīmē padoms ir labi izveidots darbības plāns, bet subjektīvā — labu rīcības plānu izdomāt spējīgs prāts.

7. Muļķim nav ne laba apdoma, ne padoma. Ne viņš pats ko lāga sevis labā var izdomāt, ne arī citiem izlīdzēt.

8. Gudrs ir tas cilvēks, kas spēj būt atjautīgs, jo atjautīga doma prasa daudz aktīva, apķērīga, orientēšanās spējīga un ātri strādājoša prāta.

9. Atjautīgai domai ir radniecīga atļapīga un apķērīga doma, kas veikli cīnās ar nelabvēlīgiem un sarežģītiem apstākļiem, atsitot gan vārdiskus, gan reāla rakstura uzbrukumus.

10. Arī viltība ir gudra prāta iezīme. Viltīgs ir cīnītājs, kas ar veikliem domu un darbības līdzekļiem veic kādu otru. Viltība var būt ļauna un laba rakstura. Ļauna viltība ir krāpšana un nes postu. Laba viltība palīdz postam un krāpšanai izvairīties.

11. Gudrs ir tas, kas prot mīklas uzdot un minēt, t. i. grūtas problēmas izprast un atrisināt.

12. Gudrs ir arī cilvēks, kam no dabas ir izcila intuīcijas spēja. Laba intuīcijas spēja cilvēkos ir tikpat reta gara parādība, kā citas izcīlas gara spējas.

13. Vispār — gudru cilvēku raksturo galvenām kārtām labas domāšanas un prāta īpašības.

III GUDRĪBA IR DARBA ZINĀŠANA UN DARĪTPRASME.

1. Gudrs ir tas, kas prot darbu darīt.

„Ar gudru prātu var visu padarīt.“
BFK. 116, 71.

„Gudrs lepojas ar darbiem, bet ne
ar vārdiem.“ BFK. 141.

„Mulķis domā, gudrais dara.“
BFK. 112.

Darbs ir augstākais un labākais cilvēka vērtēšanas līdzeklis vispār. Ne par velti tauta saka: „Koku pazīst no viņa augļiem, cilvēku no viņa darbiem.“ Arī attiecībā uz gudrību, kā vērtēšanas līdzekli un mērogu, tauta piemēro darbu.

Cilvēks, kas prot darbu darīt, tiek allaž vien par gudru turēts.

Bet kāpēc gan pēc darba prasmes vien var jau spriest par cilvēka gudrību?

Tas ir tāpēc, ka darba gaitā cilvēks ir spiests parādīt savu vēribu, apķērību un domāšanu, savu radošo izdomu un savas kombinēšanas spējas. Tāpēc, vērojot cilvēku darbā, var arī uz drošu faktu pamata spriest par šī cilvēka spējām, t. i. par viņa lielāku vai mazāku gudrības pakāpi.

Kam gan nebūs nācies novērot, ka neapķērīgs cilvēks ilgi grozās un gudro pat pie visvienkāršākā darba?

Saprātīgs un gudrs cilvēks stāj klāt un vienkārši darbu padara. Viņš zin, kā darbu izdarīt bez lielas galvas grozīšanas. Viņam darba gudrība jau it kā gatava stāv prātā.

Bez tam darba ziņā gudrais ir vispusīgāks. Viņa prasmei ir plašāki apmēri. Viņš prot vairāk darbu kā muļķis vai caurmērnieks. Viņš veic arī visgrūtākos un vissarežģītākos darbus,

„Ar gudru ziņu var visu padarīt.“ BFK. 116, 71.

Sacīdama, ka ar gudru ziņu var visu padarīt, tauta līdz ar to pasaka, ka gandrīz nav tāda darba un uzdevuma, kuŗu nevarētu veikt, ja ir pietiekoši daudz prāta un izdomas spēju.

Latvju tauta savās tradīcijās jeb savā ideoloģijā viscauri ļoti augsti vērtē darba prasmi jeb darba gudrību. Par sacīto gaišu liecību dod arī dainas.

Kas darbu nemāk, tāds nav daudz vērts.

„Kas no liepas kuplumiņa,
Kad ziediņi neziedēja?
Kas no meitas daiļumiņa,
Kad darbiņa nemācēja.“ (6657).

„Kas no rudzu augumiņa,
Kad nav lāga briedumiņa?
Kas no manas skaistas pieres,
Kad es darba nedarīju,
Kad es darba nedarīju
Līdz citām māsiņām?“ (6657, 2. var.)

Kad nav darba prasmes, tad meita par to skumst.

„Laikā man mātes svārki,
Laikā mātes villainītes;
Mātes darbu nemācēju
Ne vienā vietīnā.“ (3198).

Meita, kas darbu neprot, grib atsvabināties no savas nemākulības un darbu mācīties. Viņa lūdz gan citas māsiņas, gan māti, lai tās viņu māca un skolo darba gudrībā.

„Izmākušas ciema meitas
Vainā mani nemākušu.
Mācāt mani jūs, māsiņas,
Jele ganu vadīdamas.“ (6652).

„Māci mani, māmuliņ,
Visādā darbiņā:
Govis slaukt, linus plūkt,
Linu kreklus balināt.“ (6671).

„Māci mani, māsulīte,
Visādā darbiņā:
Māci vērpt, māci aust,
Māci nītes darināt.“ (6674).

„Māci mani, māmuliņa,
Visādā darbiņā;
Izmācij'se darbiņā,
Māci pūru piedarīt.“ (6672).

No citētām dainām redzam, ka saprātīga meita atzīst darba prasmes lielo nozīmi un tāpēc grib iemācīties pēc iespējas visus tos darbus, kādi vien darāmi, kā piem. govu slaukšana, linu plūkšana, kreklu balināšana, vērpsana, aušana, nīšu darināšana u. c.

Daži no šiem darbiem ir vienkāršāka rakstura, bet citi jau ir sarežģīti praktiskās mākslas darbi, kā, piem., nīšu darināšana, aušana u. c.

Kas darbu prot, to ciena tiklab paši mājas ļaudis, kā sveši. Kas darbu neprot, tam cieņas maz.

Tāpēc arī vēl datiskās pašcieņas jūtas spiež darbus mācīties.

„Māci mani, māmuliņe,
Kuŗa darba nemācēju;
Mācīs mani sveša māte,
Tūdaļ mani nicinās.“ (6665).

Kārtīga meita grib pēc iespējas visu prast un būt gudra visos darbos. Ja kas palicis vēl tāds, ko nezin, tad vajaga arī to iemācīties.

„Māku, māku, ko es māku,
Vēl es visu nemācēju:
Vēl nemāku raibu cimdu,
Ne trinīta audekliņa.“ (6659).

Kad meita darbu prot, tad viņa ir pašapzinīga un priecīga.

„Izmākuse, ieraduse,
Tad vēl gāju tautiņās.
Drīz mācēju pate ieti,
Drīz ar' otru drīzināt.“ (6653).

„Izmākusi, pieaugusi,
Tad es iešu tautiņās,
Lai nevar dēlu māte
Darba dēļ niecināt.“ (6654).

Vienkāršā un parastā darba prašana ir arī pati vienkāršākā gudrība. Kam pat šādas gudrības nav, tas var viegli iedzīvoties dumja cilvēka slāvā.

2. Kas visparastākos darbus neprot — ir muļķis.

„Muļķis nezina, ar kuŗu roku krustu mest.“ BFK. 52, 158.

„Viņš no tā tikdaudz prot, kā bērns, kas šodien piedzimis.“ Stend.

„Neprot ne bū, ne bē.“

BFK. 1213.

„Tas nezina ne tikdaudz, kā cūka no saules.“ BFK. 50.

„Muļķim muļķa darbi.“

BFK. 71.

„Muļķis domā, gudrs dara.“

BFK. 112.

Kaut arī ikdienas darbu prašana vēl cilvēku par gudru nepadara, tomēr šo darbu neprašana par muļķi gan to var „padarīt“.

Ikdienas darbus prast var ne tikai gudrie vien, bet katrs caurmēra cilvēks, kas attiecīgos apstākļos dzīvo. Bet ja tomēr šinīs apstākļos ir cilvēki, kas arī šos parastos un vienkāršos ikdienas darbus nespēj iemācīties un prast, tad šo cilvēku gara spējas ir zem caurmēra līmeņa, t. i. viņi ir muļķi (ja vien tie nav lieli slinķi un bezkaupas).

Par tādiem ikdienas darba neprašām, kā muļķiem, dod liecību šādi tautas anekdoti:

„Saimniece saka savai kalponei:

„Saliec dziļos telēkus apakšā un lēzenos virsū.“

Kalpone noliek dziļos telēkus apakš galda un lēzenos virs galda.“

(P. Birkerts, „Latvju tautas anekdotes“. I. 750.)

„Vienam vīram bijusi tāda muļķa sieva. Viņa it nekā nejēgusi. Vīram vajadzējis smalki visu izstāstīt, tad tikai viņa kaut ko izdarījusi.

Tā vienreiz vīrs smalki izstāstījis, ko lai viņa vāra pusdienā. Pieteicis, lai gaļu nevāra. Gaļu vajagot taupīt kāpostiem. Vīrs visu izstāstījis un aizgājis uz lauku pie darba.

Sieva atkal nodomājusi tā: kad jau viņš to gaļu grib taupīt kāpostiem, tad jau viņa tūlīt to var izdarīt.

Viņa paņēmusi visu gaļu, cik tikai viņiem vēl bijis, un sakapājusi smalkos gabalos. Tad viņa aizgājusi uz dārzu un salikusi visu gaļu uz kāpostiem. Vīrs jau tā teicis, ka gaļu vajadzēs likt pie kāpostiem.

Sieva domājusi, ka nu viņa padarījusi labu darbu un gājusi uz mājām. Bet kaimiņu suns saodis gaļu un skrējis tūlīt meklēt augšā, kur tā īsti ir. Viņš ieskrējis dārzā pie kāpostiem un lasījis tikai gaļu pa gabalam vien no kāpostu galviņām nost...

Vīrs pārnācis pusdienā un plecus vien raustījis. Viņš neticis vairs gudrs, ko ar tādu nējēgu lai nu var iesākt.“ (P. Birkerts, „Latvju tautas anekdotes“. I. 470.).

3. Darba mācēšana vēl nav visa gudrība.

„Māci mani, māmuliņ,
Visādam darbiņam;
Izmācij'se darbiņam,
Māci gudru padomiņu.“
(6676.)

No augšā minētās tautas dziesmas redzam, ka tauta katru darba prasmi vēl par gudrību nebūt neuzlūko. Meita lūdz māti mācīt viņu vispirms darbā jeb praktiskā gudrībā un pēc tam vēl — mācīt „gudru padomiņu“.

Citētā pantīņa saturs liecina, ka to, kas prot vienkāršo, parasto darbu, tauta par gudru nebūt vēl netur un arī par tādu nesauc. Kāpēc?

Tāpēc, ka tādu darbu var iemācīties un izdarīt katrs caurmērspēju cilvēks, bet gudram cilvēkam ir jāstāv pāri par šādu caurmērnieceka līmeni.

Bet ja vienkārša darba zināšana cilvēku vēl nedara par gudru, tad tomēr šī darba nezināšana

un neprašana šo cilvēku par muļķi gan var padarīt" (kā to jau redzējām pagājušā nodaļā).

No sacītā tad izriet, ka gudrība nav katra darītprasme, bet ka tā ir sevišķa un īpatnēja darītprasme.

Bet kādai ir jābūt šai darītprasmei, lai viņu ieskatītu par gudrību? Kādiem jābūt šīs darītprasmes principiem?

Uz šiem jautājumiem papulēsimsies atbildēt nākamās nodaļās.

4. Gudrs ir tas, kas pats māk darbu redzēt un atrast.

„Vai bij māte auklēdama
To prātiņu iedevusi:
To darbiņu darīdama,
Jau es citu iegādāju.“

(6900.)

Par gudrību tauta ieskata ne tik daudz visiem zināmā un parastā darba prašanu, kā apķērību patstāvīgā darba redzēšanā un atrašanā.

Nav gudrs tas strādnieks, kam darbs katru reizi ar pirkstu rādāms, kas darbā stumdams un grūstams. Taisni otrādi: gudrs ir tāds darbdaris, kas pats redz, kur roka pieliekama, kas pats redz, kāds darbs darāms.

Prasme darbu redzēt parasti ir tikai gaišam darbiniekam vai arī pašam darba organizātoram un vadītājam — labam saimniekam.

Šāda darba redzēšana un atrašana prasa sevišķu aci, t. i. izcilu vērību un uzmanību, spilgtu izdomu un kombinēšanas spēju.

Darba saskatīšana ir zināmā nozīmē arī atradums un izgudrojums, kaut arī mazāk svarīgs kā lielie atradumi un izgudrojumi, kam pasaules mēroga nozīme. Šāda darba ieraudzīšana ir, tā sakot, mazs atradums vietējā saimniecībā, mazā privātās dzīves pasaulītē.

Tādi darba redzētāji un atradēji savā saimniecībā ir mazi lokāli Ņūtoni, kas sava dārza ābolā saskata to, ko caurmēra un parasta gara cilvēki neredz.

Parastais darbdaris, bez izcilām spējām, ir tāds, kam viss ir jāpasaka un jāparāda. Saprotama lieta, ka tādā gadījumā šim darbiniekam atkrīt visa nopietnāka rakstura domāšana un gudrošana. Viņa darba gaitas vada un nosaka cita cilvēka gudrība un norādījumi. Bez tam tur darbojas rutīna, visiem zināmie un parastie darba paņēmieni.

Tādu darbu un tādus darba paņēmienus tauta par gudrību neieskata. Tādos gadījumos viņa mēdz sacīt:

„Kas to gan nezina.“

„To jau katrs muļķis prot.“

„Tā nav nekāda māksla,“ u. c.

Kā ar darba redzēšanu vienkāršā saimniecībā, tā tas ir arī mākslas un zinātnes laukos. Viens dzejnieks un rakstnieks bēdājas, ka nevar te-

matus atrast, par ko dzejot, ko stāstos tēlot. Otrs, turpretī, nevar no tematiem un radošām domām ne atkaudies.

Tāpat arī zinātnē un filozofijā.

Gudrs un radoša gara zinātnieks darbu redz vai desmit cilvēka mūžiem, kamēr trulam zinātnes darbiniekam uzdevumi un temati ir jāubago vai arī jāstrādā savs darbs pēc cita dotiem norādījumiem.

Radošam darbiniekam „darbs darbu dzen“, sausam zinātnes amatniekam un neapķērīgam gara darbiniekam darbs ar mokām jādzen uz priekšu.

5. Gudrība — radoša veiksmē darbā.

„Sadomniece, sadomniece,
Mana veca māmuliņa:
Vakarā villu kārse,
Rītā sedze villainīti.“

(6889, 3. var.)

Čaklums un veiksmē nav vienkārši tikai ātras kustības. Darbveiksmē ir zināms talants.

Veicība prasa ne tikai ātru roku un kāju, bet arī ātru smadzeņu un gara reakciju. Tā prasa daudz gara spēka, daudz domu un sadomu.

Vajaga izvēlēties vislabākos darba paņēmienus un metodes, kā darbu vislabāk un visvieglāk pa-

darīt. Bet šādam uzdevumam vajaga gaišas galvas un spējas visu labi apdomāt un sadomāt, kāpēc arī meita sauc savu izveicīgo un darba gudro māmuliņu par — sadomnieci.

„Es nedziežu caur zobim,
Ne tik gaŗi pavilkdama;
Es nedaru lēna darba,
Ne tik ilgi domādama. (6861.)

No šiem tautu meitas vārdiem redzam, ka ātra darba darīšana ir savienota arī ar ātru, apķērīgu domāšanu; bet tādas gara īpašības jau pieder pie gara dāvanām, kas stāv pāri caurmēram.

Veicīgam darba darītājam arī paši darbi seko cits citam. Tikko viens darbs ir pabeigts, vērīgais un apķērīgais prāts jau ir saskatījis un sācis citu.

Citādi tas ir ar trulu un dumju cilvēku. Tas darbā parasti ir tūļa un neveiksmīgs, jo viņam nav to gara spēku, kas veiksmi dara iespējamu.

Veicīgu darbinieku tomēr nedrīkst sajaukt ar, tā sauktiem, „karstas putras strēbējiem“. Tie darbu ātri gan sāk, bet arī ātri to atmet.

Veicīgs darbinieks savu darbu sāk un to arī čakli iztur līdz galam.

Ja veicīgam darbiniekam ir daudz gara spēka, tad „karstas putras strēbējam“ tāda garīga spēka nav daudz, un viņa garīgās enerģijas avots drīz vien izsīkst.

Ar vārdu sakot, darba veiksmē cieši saistās ar cilvēka gudrību. Tāpēc arī kāds sakāmvārds zīmīgi teic:

„Kad mulķībai veicas, tad viņa ir gudrība.“
Altm.

6. Gudrs ir tas, kuŗa rīcība ir saprātīgāka par parasto.

„Ja tu gudris, tautu dels,
Es tev gudru darbu došu:
Es tev došu glāza cīri,
Dzintariņa krēslu taisi.“

(22610, 3. var.)

„Gudra saimniece no pinekļiem
klīmpas izvāra.“ BFK. 295.

Par gudru tauta ieskata tādu darītāju, kas var izdarīt neikdienišķa rakstura darbu.

Šādu neparasta rakstura darbību un aktivitāti tauta ieskata par gudru, lai tā notiek kur notikdama: augu un dzīvnieku valstī vai arī pie cilvēkiem.

Ir pazīstama lieta, ka tauta savā pirmātnējā attīstības posmā, savā agrās kultūras laikmetā visu animizē un personificē. Dzīva un apzinīga tautai šķiet visa pasaule. Tāpēc arī nav brīnums, ka tauta arī gudrību, šo īpatnēji cilvēcisko īpašību, ieskata arī kā piemītošu augiem un dzīvniekiem.

Tā, piem., par gudru tauta ieskata no augu valsts apinīti, tāpēc ka viņš savā augšanas dar-

bībā izdara tādas kustības un virzības, kādas pie
augu lielā vairuma nav parastas.

„Āpinītis gudris vīrs,
Kalnā kāpa raudzīties,
Kalnā kāpa raudzīties,
Kur bagāti miežu lauki.“ (19539.)

„Āpinītis gudris vīrs,
Kokā kāpa lūkoties,
Lai redzētu arājiņu,
Kas lejā miežus sēja.“ (19542.)

Tautai, redzams, uzkritis tas, ka apinītis izda-
ra to, ko citi augi nevar izdarīt. Piem., dadzis vai
nātre nevar uzrāpties augstu kokā, apvīties vi-
ņam apkārt u. t. t. Šāda kustība tautai šķita
it kā apzinīgi izgudrota un atjautīgi izplānota.

Tāpat dažus dzīvniekus tauta ieskata par gud-
riem. Pie tādiem pieder, piem., bīte:

„Kas varēja gudrāks būt
Par bitītes gudrumiņu?
Saulītē ziedus nesa,
Migliņā darināja.“ (30341.)

Un tiešām, lūkojoties bites rīcībā un darbībā,
nevar neuzkrist viņas rīcības sarežģītā daba. Sa-
režģīts meistardarbs jau ir pati šūnu iekārta un
būve, tāpat medus sameklēšana pa puķēm, šū-
nu piepildīšana, aizvākošana u. t. t. Tāda rī-
cība stipri atšķiras no daudzu citu dzīvnieku
rīcības.

Par gudru tauta ieskata arī vāverīti::

„Gudra bija vāverīte,
Gudri bērnus audzināja:
Pati brida dziļus dubļus,
Bērnus laipu laipināja.“ (2334.)

„Gudra bija vāverīte,
Gudri bērnus audzināja:
Starp priedītes, starp eglītes,
Lai caunītis neredzēja.“ (2337.)

Gudra tautai šķita arī caunīte:

„Gudra caunīt' i bijusi,
Gudri bērnus audzējusi:
Kad kājiņas apāvusi,
Tad ielaida siliņā.“ (2402.)

Pats par sevi saprotams, ka cilvēks allaž vien ir nobrīnījies par dažu savu tuvāko draugu, mājas dzīvnieku, gudrību. Tā, piem., tauta par gudriem ieskata zirgu un suni. Bet arī te jāpiezīmē, ka ir starpība starp zirgu un zirgu, suni un suni. Ne visus zirgus tauta lielīja par gudriem, tāpat arī ne visus sunus. Arī te gudrības īpašību tauta pierakstīja tādiem šīs dzīvnieku pasaules individiem, kas spēja izdarīt ko tādu, ko citi nevarēja. Tā, piem., dzērājs priecājas par savu gudru ķēvi, kas viņu pārved mājā arī tad, kad viņš ir neapzinīgā stāvoklī.

„Lai iet kāja, kur iedama,
Es par kāju nebēdāju,
Ka tā mana gudra ķēve,
Pa celiņu darināja.“ (20015.)

Runājot par suni, tauta aizrāda, ka arī dažam sunim ir tādi uzdevumi, ko ne katrs suns var izpildīt. Tādus grūtus, sunim uzliktus uzdevumus var izpildīt tikai gudrs suns un nevis kuņš katrs. Pie gudriem suņiem jāpieskaita medību suņi.

„Aiz Daugavas melni meži,
Pilni caunu, vāverīšu;
Tur vajaga gudru suņu,
Jaunu puīšu medinieku.“ (30438.)

Pārejot no augu un dzīvnieku pasaules pie cilvēkiem, princips paliek tas pats: par gudrām tauta ieskata sevišķas, grūtas, izcilas darbības. Tā, piem., medības ir darbības, ko var izpildīt tikai gudrs un apķērīgs medinieks. Gudrs mednieks ir vajadzīgs pie viltīgo un veiklo zvēru medīšanas.

„Gudram bija caunes dzīt,
Āķīgam vāverītes:
Caune skrēja steigus purus,
Vāverīte garus mežus.“ (30463.)

Neparasts un grūts ir arī jūrnieka darbs. Grūti ir paredzēt laiku, grūti paredzēt jūras untumus, grūti jūrā nospraust sev ceļu u. t. t.

Tāpēc jūrniekam uz jūras darbojoties, laivas un kuģus vadot, ir vajadzīga vērīga acs, laba atmiņa, laba kombinēšanas spēja, ar vārdu sākot, gudra galva. Tāpēc tauta arī stūrmaņus ieskatīja par gudriem cilvēkiem.

„Stūrmanītis, gudris vīrs,
Tas sēž laivas galiņā,
Kur vējiņš laivu pūta,
Tur pagrieza zēģelīti.“ (30860.)

„Stūrmanītis gudris vīrs,
Tas prot laivu nostūrēt,
Ar vējiņu, pret vējiņu,
Tīšām laida sedumā.“ (30939.)

Kā ar darbiem uz jūras, tāpat arī ar darbiem uz sauszemes: ir viegli un parasti darbi un ir grūti un neparasti darbi. Ja vieglos un parastos darbus var darīt katrs, tad grūtos un neparastos darbus var darīt tikai apķērīgs un gudrs cilvēks.

Dzimtbūšanas un klausu laikos darba cilvēkus parasti rīkoja un vadīja kunga un vāgara griba, kunga un vāgara padoms. Bet arī tanīs laikos bija darbi, kurus varēja uzticēt tikai apķērīgākiem cilvēkiem. Tādi darbi bij, piem., gaŗi ceļa braucieni. Tanīs vajadzēja sūtīt gudrākos vīrus un apķērīgākos darbiniekus, jo tas bija neparasts darbs, saistīts ar nejaušībām, ko agrāk nevarēja paredzēt un kurās cilvēkam vajadzēja būt spējīgam uz vietas orientēties.

„Aiz ko mani kungi sūta
Gaṛajā celiņā?
Zināj' mani gudru vīru,
Redz baṛotu kumeliņu.“ (31726.)

„Kālab manis kungi sūta
Tālejāi celiņai?
Zināj' mani gudru vīru,
Aṭṭapīgu valodāi.“ (31726, 5. var.)

„Kādēļ mani kungi sūta
Gaṛajā celiņā,
Zināj' manu labu zirgu,
Pašam labu padomiņu.“
(Turpat, 8. var.)

„Gudram labi ceļu iet,
Kas naudiņas netērēja;
Vienu sieku auzu pirku,
Trīsreiz devu kumeļam.“ (51764.)

Neikdienišķie, neparastie, grūtie un pat ne-
iespējamie darbi ir arī tas mērogs, ar kuŗu
tauta pārbauda cilvēka gudrību. Tu esi
gudrs? Labi, tad es tev došu darbu, no kuŗa tad
redzēsīm, vai tas tiešām tā ir vai nav ar tavu
gudrību. Ja padarīsi, tad būsi gudrs, ja nepa-
darīsi — nebūsi.

„Esi gudra, tautu meīta,
Es tev gudru darbu došu:
Es tev došu zīda diegu,
Liepu lapu kreklu šūt.“ (22609.)

„Gudra bija tautu meita,
Es tai gudru darbu devu:
Es tai devu zelta ierbus,
Lai noada zīda jostu.“ (Turpat, 4. var.)

„Esi gudrs, tautu dēls,
Es tev gudru darbu došu:
Es tev došu jūras olu,
Dreijā vienu skriemelīti.“ (22610.)

„Esi gudris, tautu dēlis,
Es tev gudru darbu došu:
Es tev došu trīs oliņas,
Kal man zīļu vainadziņu.“
(22610, 1. var.)

„Esi gudris, tautu dēls,
Es tev gudru darbu došu:
Es tev došu sila zaķi,
Iedzen lopu laidarā.“ (22612.)

„Esi gudris, tautu dēls,
Es tev gudru darbu došu:
Es tev došu smilgu arkli,
Sisentiņu kumeliņu.“ (22613.)

Minētie piemēri ļoti skaidri pierāda to principu, ka tauta par gudru ieskata to cilvēku, kas var darīt kādu neparastu, neikdienišķu darbu.

7. Gudrs dara jēdzīgu darbu, bet muļķis — blēņas.

„Muļķim prieks blēņas darīt, bet prātīgam — gudrības.“

BFK. 15.

„Kad muļķis domā bērzam sulas laist, tad viņš iet eglājā.“

Altm.

„Vēdzeli novārijis, muļķis aknas met prom.“

Altm.

Gudru un muļķi var pazīt ne tikai no darba darītprasmes, bet arī no darba vērtētprasmes.

Darbu pasaulē ir daudz, tikai visiem tiem nav vienāda vērtība. Daži darbi ir tikai vārda pēc darbi, bet īstenībā tie ir darbības, kam maz jēgas un nozīmes.

Tādas darbības ar maz jēgas mēdz saukt par blēnām, nedarbiem, niekalbībām.

Atkarībā no tam, vai cilvēks strādā jēdzīgu darbu, vai tas nodarbojas ar blēnām, var spriest par šī cilvēka gudrību vai muļķību. Tāpēc arī tauta pareizi saka, ka muļķim prieks blēņas darīt, bet gudram cilvēkam — saprātīgu darbu.

Sacīto raksturo šādi tautas anekdoti::

„Kāds muižnieks iedomājies spēlēt. Viņš sa-
licis atsevišķās kastītēs kaķus, no vecākā runča
līdz jaunākam kaķēnam. Uz kaķu astēm uzsitot,
viņš dabūjis dažādas balsis.“ (P. Birkerts,
„Latv. tautas anekd.“ II. Nr. 1589.)

Te, kā redzams, muļķis barons no kaķiem grib iztaisīt klavieres un no kaķu astēm klaviņu kauliņus.

Kāds cits kungs liek sulainim naktī viņu sargāt, ar nolūku noķert to zagli, kas viņam no vēdera barību izzogot. (Turpat, Nr. 1800.)

Muļķis leitis nodarbojas ar kumēļa perēšanu. (Turpat, anekd. Nr. 3526.)

Muļķis denšciķis vāra virsniekam zupu no naglām un vārot brīnās:

„Kartupeļi mīksti, gaļa mīksta, bet naglas kā cietas, tā cietas.“ (Turpat, anekd. Nr. 3027.)

Dumja sieva mazgā bērnu grāpī, kam apakšā kuras uguns.

„Bet mazais lēkāja no vienas kājas uz otru un blāva kā nelabais.

Te piesteigusies saimniece un rājusies: vai traka esot, bērnam kājas pie dibena piecepšot! Nu tik vēl kalpa sieva apķērusies, ka zem katla kuras uguns.“ (Turpat, anekd. Nr. 756.)

Muļķa bezjēgas darbi allaž nes lielu postu, kā tas redzams no sekošā anekdota:

„Saimniece sūtījusi ganu zēnu pirti kurināt. Puika arī aizgājis un pielicis pirtij uguni klāt pie pakša. Pēc brīža tas iegājis pie saimnieces: „Bet tā deg gan!“ tas pats priecājies. — „Kas tev deg?“ — saimniece nesapratusi. „Prasa kā!“ mierīgi atbildējis puika, „pirts deg!“ (Turpat, Nr. 874.)

Par muļķa bezjēgas darbību vēl runā šādi sakāmvārdi:

„Muļķis iet ceplī vēsumu meklēt.“ Āltm.

„Muļķis vasarā ledu izdala citiem un ziemā to atkal pērk.“ Āltm.

„Muļķis gribēja sāmu sodīt un tāpēc to ie-meta Daugavā.“ Āltm.

„Muļķim muļķa darbi.“ BFK. 50.

„Katram ģeķim savi ērmi patīk.“ Stend.

8. Vispārēji slēdzieni par darbu kā gudrības mērogu.

1. Viens no cilvēka garīgās bagātības, resp. gudrības mērogiem ir — darbs.

2. Darba mācēšana jau ir zināmā mērā gudrība, kaut arī ne katra darba mācēšana.

3. Daudzus parastākos ikdienas darbus prot arī parastie caurmērcilvēki bez sevišķām izcilspējām.

4. Gudrs ir tāds cilvēks, kas var un prot padarīt darbus, ko parastais caurmērcilvēks nespēj.

5. Gudrs ir cilvēks, kas ne tikai prot darīt norādīto darbu, bet kas prot darbu arī pats redzēt un atrast.

6. Gudrs ir cilvēks, kam darbā ir radoša veiksmē, kam darbs labi veicas, jo darba veiksmē prasa daudz miesas un gara spēku.

7. Kas parastos ikdienas darbus neprot darīt, un arī nespēj tos iemācīties, tas ir muļķis, jo viņa gara spējas ir zem caurmērcilvēka gara spējām.

8. Tādā kārtā ar darbu var mērot cilvēka gara spējas un redzēt, vai cilvēks ir gudrs vai dumjš.

9. Latvju tauta šo reālo mērogu ir bieži pielietojusi un savus slēdzienus izteikusi savās gudrībās.

10. Augsti cienīdama darbu, mūsu tauta augstu vērtējusi arī gudrību, kā darba veicinātāju.

IV GUDRĪBA IR OTRA CILVĒKA DABAS IZPRATNE.

1. Gudrs tas, kas spēj izprast otra cilvēka dabu.

„Gan pazinu to meitiņu,
Kuŗa lepna, kuŗa stalta:
Kuŗa lepna, nerunāja,
Kuŗa stalta, nedziedāja.“ (818.)

Katrs cilvēks dzīvo ne tikai dabā un dabas parādību pasaulē, bet arī cilvēku sabiedrībā. Tāpēc cilvēka dzīves notikumi, viņa laimes un nelaiimes brīži lielā mērā atkarājas no tiem cilvēkiem, ar kuriem viņš nāk sakarā, atkarājas no to cilvēku ļaunās vai labās dabas pazīšanas. Aiz tā iemesla cilvēki jau no seniem laikiem ir pētījuši un centušies izprast ne tikai dabas parādības vispār, bet arī apkārtējo cilvēku dabu.

Sevišķi no svara ir izprast to cilvēku dabu, ar kuriem jādzīvo vistuvākā un ciešākā sabiedrībā, t. i. ģimenē. Tāpēc jauni puisi cenšas izzināt meitu un līgavu, resp. savu nākamo dzīves biedreņu dabu un raksturu, un tāpat meitas cenšas izzināt puisi un līgavaiņu, resp. savu nākamo dzīves biedru raksturu.

Tikai šinī izziņā ne visiem ir vienādas spējas. Tos, kam šīs spējas ir lielākas, tos tauta ieskata par gudrākiem, bet pašu raksturu un dabas izzināšanas mākslu — par gudrību.

Šinī cilvēka dabas izprašanas veiklībā ir divi paņēmieni jeb metodes, divi ceļi: 1) intuīcija, kad cilvēks šo izziņu izdara ar savas zemapaizņas palīdzību, un 2) apzinīgā izziņa, kad cilvēks otra dabu un iekšējo pasauli atklāj, to uzziņot un uzziņot pēc zināma cilvēka ārējā izskata, izturēšanās, darbībām, ierašām u. t. t.

Intuīīvās izziņas metode aplūkota sevišķā nodaļā, te dažus vārdus par otro, t. i. apzinīgo cilvēkdabas izziņas metodi.

Te atzīmēsim tikai dažus no šiem izziņas gudrības paņēmieniem. Par otra cilvēka dabu un raksturu var spriest pēc viņa darbības un izturēšanās.

„Ai, tu tautu neveiklīti,
Tavu lielu netikumus:
Divi stundas kājas āvi,
Trešo jūdzi kumeliņu.“ (9335.)

„Zinu, zinu, bet neteikšu,
Kāda vaina šitiem puisiem:
Divas stundas kājas āva,
Trešo rokas pūtināja.“ (BFK. 386.)

„Pie kājiņas noraudzīju
Tautu dēla padomiņu:
Kas kājiņas glīti āva,
Tas tur' gudru padomiņu.“ (21623.)

Tā tad: te meita, novērojot puisi pie kāju aušanas, jau redz un zin, vai viņš ir gudrs vai dumjš, slinks vai čakls.

Tāpat meita zin noteikt puisi raksturu un dabu, novērojot viņa apiešanos ar lopiem, sevišķi ar zirgiem.

„Es neņemtu tā puisiša,
Kas kuļ savu kumeliņu;
Kas kuļ savu kumeliņu,
Tas kuļ savu līgaviņu.“ (9785.)

„Ganīdama noraugos,
Kuŗš puisītis zirgu kuļ;
Kuŗš puisītis zirgu kuļ,
Tas kuļ savu līgaviņu;
Kuŗš puisītis zirgu glauda,
Tas glaud' savu līgaviņu.“
(9785, 4. var.)

„Augdam' puisi nolūkoju,
Ko darīja dzērumā.
Kas piedzēris zirgu kūla,
Tas kuļ savu līgaviņu.“ (9373.)

Te meitas, vērojot puisi apiešanos ar zirgiem, nosaka arī viņa izturēšanos pret savu nākamo dzīves biedreni. Un ļoti pareizi un dibināti: cilvēks, kas var cietsirdīgi apieties ar zirgu un citiem lopiem, tas savā dabā ir ātrs un cietsirdīgs. Bet ja viņš ir nikns un cietsirdīgs, tad nevar gaidīt no viņa mīkstsirdīgus darbus un maigu apiešanos ar cilvēkiem.

Vēl meitas nosaka puīša dabu no viņa ģērb-
šanās un izturēšanās. Tā, piem., diezgan daudz
dainu runā par to, ka cietsirdīgi ir tie puīši,
kas mīl valkāt uz acīm cepuri.

„Es neietu pie tā puīša,
Kam uz acu cepurīte,
Tas būs savi līgaviņi
Asariņu dzērējiņis.“ (9751.)

Cita meita spriež puīša dabu pēc matu krā-
sas.

„Es neietu pie tā puīša,
Kam dzeltenī gaŗi mati;
Kam dzeltenī gaŗi mati,
Tam ir bargā valodiņa.“ (9745.)

„Es neietu pie tā puīša,
Kam dzeltenī matu gali;
Kam dzeltenī matu gali,
Tas kuļ savu līgaviņu.“ (9748.)

Par tādiem pat līgaviņu kūlējiem jaunavas at-
rod arī tos puīšus, kam sarkani mati.

Arī smuki puīši ar sārtiem vaigiem izrādās
par asaru dzērājiem, tāpat sarkanmataini.

„Es neietu pie tā puīša,
Kam sarkani matu gali;
Kam sarkani matu gali,
Tas asaru dzērājiņš.“ (9750.)

„Smuks puisītis sārziem vaigiem,
Izveicīgu valodiņu;
Tas būs savai līgaviņai,
Āsariņu dzērējiņš.“ (BFK. 386.)

Puiši, savukārt, meitas un savas nākamās līgavas pazīst, piem., no dziedāšanas. Laba dziedātāja parasti ir arī laba un veicīga darba darītāja.

„Lūko, brāli, līgaviņu,
Lūko labu dziedātāju;
Kuŗa laba dziedātāja,
Tā tikuse darbiņos.“ (568.)

„Izsavejce man dziedāt,
Izsavejce gavilēt,
Izsavejce man darbiņš
Aiz visām māsiņām.“ (394.)

Bet ne tikai meitas, izrādās, ka arī dziedātāji puiši ir labi darbinieki.

„Kuŗš puisītis čakli gāja,
Tas bij liels dziedātājs;
Kas dziesmiņu nedziedāja,
Tas slinkuma lāpītājs.“ (628.)

Dziedāšanu tauta ieskata par tīk zīmīgu strādības pazīmi, ka jau no tālienes cilvēks par pasacīt, kas ir darbīgs.

„No tālienes vien pazinu,
Kur strādīgas mātes meitas;
Lai darīja ko darīja,
Dziedādamas vien darīja.“ (631.)

Puiši meitas pazīst arī no viņu izturēšanās. Tā piem., tā meita, kas ne labprāt runā, ir lepna savā garā; tāpat lepna ir arī tā, kas nemīl dziedāt.

„Kuŗa upe netecēja?
Kuŗa meita nedziedāja?
Rāvu upe netecēja,
Lepna meita nedziedāja.“ (825.)

Tā meita, kas dzied lūpas kņai bīdama, ir nikna un baŗas ar māmiņu:

„Es neteicu tās meitiņas,
Kas dzied lūpas kņai bīdama:
Tā bāŗas ar māmiņu,
Visu muti plātīdama.“ (862.)

Šī cilvēku pazīšanas gudrība pēc izturēšanās un dažādām zīmēm noiet pat tiktālu, ka tuvinās intuīcijai.

„Dziesmītē vien pazinu,
Kuŗa sieva, kuŗa meita:
Meitas drīzi drīzināja,
Sievas lēni lēnināja.“ (332.)

„Kas godīga meitenīte,
Godam laida valodiņu;
Kas bij kāda negodīga,
Vārdi arī negodīgi.“ (6557.)

Ar vārdu sakot: tauta cilvēku pazišanu pēc ārējām zīmēm un darbībām ieskata par svarīgu un ievērojamu gudrību.

Kas šīs gudrības zin, tas izvairās no daudzām klizmām un nepatikšanām, kas viņas nezina, to gaida daudzi pārsteigumi un nelaimes dzīvē.

2. Gudrs ir tas, kas veikli prot atklāt otra dvēseles noslēpumus.

„Melnā čūska diegu vilka,
Caur pelēku akmentiņu;
Es izvilku puīšam prātu
Pa matiņu galiņiem.“

(BFK. 386.)

Katrā cilvēkā ir divas pasaules: viena atklātā, ko tas ar mieru katram darīt pieejamu, bet otra tāda, ko tas tur par savu noslēpumu. Ja daudz, tad kādu stūrīti no šīs pasaules viņš parāda saviem vistuvākiem cilvēkiem. Bet lielāko vairumu savu noslēpumu cilvēks reti kādam atklāj. Tos viņš parasti paņem līdzī kapā.

Bet citiem cilvēkiem kā par spīti ir sevišķi interesanta otra cilvēka apslēptā un noslēpumainā dvēseles pasaule. Šij interesei ir divi cēloņi: pirmais tas, ka cilvēks vispār tiecas pēc aizliegtā, un, otrām kārtām, tāpēc, ka šī dziļākā un noslēpumainā dvēseles pasaule allaž sevī ietver cilvēka dziļāko būtību, viņa īsto fundamentālo raksturu un īstās sirds tieksmes. Tāpēc arī

šo pasauli izzināt cilvēki cenšas visiem spēkiem. Āp viņu notiek īstie kari. Pats cilvēks viņu sargā, bet citi tur laužas iekšā.

Slēptās dvēseles pasaules izziņa var notikt divējādā ceļā: 1) ar intuīcijas jeb zemapziņas gudrības palīdzību un 2) ar gudras apzinīgas domas palīdzību.

Apzinīgo noslēpumu izziņu panāk apmērām tādā pašā ceļā, kā veikls izmeklēšanas tiesnesis klausīnot noziedznieku atklāj viņa slēpto noziegumu. Tāds izmeklēšanas tiesnesis nozieguma izziņas gaitā parasti izprasa dažādas pavisam uz noziegumu neattiecīgas lietas un uz iegūto ziņu pamata taisa slēdzienus, kas met gaismu uz noziegumu. Tāpat rīkojas arī tauta, resp. vienkāršs tautas cilvēks, ar savu iedzimto vai dzīvē gūto gudrību, izpētīdams otra cilvēka dvēseles noslēpumus.

„Melnā čūska zīdu vilka
Caur akmeni ūdenī;
Tā izvilku padomiņu
Gudrajam tautietim. (10297, 6. var.)

Šinī dvēseles noslēpumu atklāšanas darbā ir visdažādākie paņēmieni. Nav mūsu nolūks te viņus visus apskatīt. Piemēra dēļ te tikai atzīmējam kādu no viņiem.

„Es mākota tautās gāju,
Liekos nieku nemākam;
Vīra mātes godu raugu,
Vai tā mani pamācīs.“ (22605.)

Te redzams tikai viens šāds paņēmieni, resp. metodisks princips, ar kuru meita izzin vīra mātes dabu un raksturu.

Pats par sevi saprotams, ka šādu paņēmienu tautai ir daudz, un tā ir gudrība viņus zināt un prast lietot; katrs to neprot.

Šādai otra dvēseles noslēpumu atslēgšanai gudri cilvēki senāk allaž vien lietojuši mīklas. Tā, piem., tautas pasaka zin stāstīt, ka ķēniņš atmasko pret viņa sievu un bērnu izdarītu noziegumu, uzdodams neuzmināmu mīklu. (Lerch.-Pušk. IV, Nr. 14, 45. VI 2. 1036. lpp.)

Gluži tāpat ar neuzmināmas mīklas uzdošanu brālis atmasko noziedznieku, kas viņam grib no-laupīt māsas glābēja godu un svin patlaban ar viņa māsu kāzas. (Lerch. Pušk. VI, 2. 768. lpp.)

V PIE GUDRĪBAS PIEDER DAŽĀDAS ZINĀŠANAS.

1. Pie gudrībām tauta pieskaita arī svarīgākos dzīves padomus.

Bet kādi gan ir tie svarīgākie praktiskās dzīves padomi, ko par gudrību var ieskatīt? Vai gudrība būtu katra zināšana: piem., putras vārīšana? istabas slaucīšana? siena grābšana? Nē. Gluži vienkāršu darba prasību tauta par gudrību neieskaita. Tā ir vienkārša darba mācēšana. Pie praktiskām gudrībām tauta pieskaita tādas zināšanas un tādu prasmi, kas dzīvei nes vai nu lielāku postu vai lielāku svētību. Pie tādām lietām zemnieka dzīvē un saimniecībā pieder, piem., uguns. Neapdomīga apiešanās ar uguni var zemnieku pataisīt nedaudz stundās par nabaģu, sapostīt viņa dzīvi uz ilgiem gadiem vai visu mūžu. Tāpēc vecāki ļaudis, jaunavas tautās laižot, tām ieteic un dod padomu rūpīgi apieties ar uguni.

„Ej, māsiņa, tautiņās,
Dzīvo gudri, aizgājusi;
Ja tautām salmu jumti,
Necel augstu uguniņu.“ (17733.)

Otra tāda svarīga dzīves lieta ir — atslēga. Atslēga ir mantas sargātāja un glabātāja. Cilvēkam var būt daudz mantas un visāda labuma, bet ja viņš nepratīs visu to sargāt un glabāt aiz

atslēgas, tad viņš tomēr beidzot paliks nabags. Kas atslēgu neprot glabāt, tas pilda cauru maisu. Viņš var strādāt un gādāt cik gribēdams, beigās viņš tomēr būs tūkšinieks. To tauta no piedzīvojumiem ir mācījusies, un tāpēc vecākie cilvēki, jaunažiem dzīvi uzsākot, rūpīgu apiešanos ar atslēgu liek pie sirds kā dzīves gudrību.

„Ej, māsiņa, tautiņās,
Dzīvo gudri, aizgājusi::
Uguntiņš, atslēdziņa,
Abi cieti glabājami.“ (17735.)

Kāds dainas variants arī paskaidro, kāpēc uguntiņa un atslēdziņa ir glabājami:

„Bērni ņēma uguntiņu,
Kalpi zaga atslēdziņu.“ (Turpat, 1. v.)

No praktiskās dzīves principiem, kam svarīga un fundamentāla dzīves nozīme, tautas gudrība mūn vēl divus: čaklību, strādību un taupību.

„Nule mani māte māca,
Tautiņās vadīdama:
Ilgi miegu negulēt,
Gatavā nevalkāt.“ (17748.)

Šie divi lielie dzīves principi ir tiešām ļoti daudzu citu principu ciešais pamats. Kur ir slinkums un izšķērdība, kur dzīvošana tikai no gatavā, no kapitāla, tur drīzi nav ne kapitāla, ne procentu, bet ir posts un nabadzība.

2. Gudrs tas, kas dziesmu daudz zina.

„Kupla, kupla tā eglīte,
Kuŗā putni nakti guļ;
Gudra, gudra tā meitiņa,
Kuŗa dziesmu daudz zināja.“ (40¹.)

Kāpēc gan gudrs tas, kas zin daudz dziesmu? Mūsu dienās taču reti kāds operas vai koncertu dziedātājs ir arī redzams zinātnieks. Jā, tā ir mūsu dienās, bet senāk tas bij citādāki. Senāk dziesmu bagāts cilvēks nozīmēja: 1) zināšanu bagātu cilvēku, jo tautas dziesmās bija ietvertas arī tautas gudrības, daudzas un dažādas gan darba, gan citas dzīvē vajadzīgās zināšanas; 2) dziesmu bagāts cilvēks parasti bij arī apdāvināts un darbīgs cilvēks, kā to liecina daudzas tautas dziesmas, jo interese par dziesmu nozīmēja vispārējo gara modrību un talantu. Dzīves prakse rādīja to, ka tie, kam veicās dziesma, veicās arī darbs un citas lietas.

„Šķirās dziesmas, valodiņa,
I darbiņis izsaveica;
Būs manam bāliņam
Labu ļaužu līgaviņa.“ (187¹a)

„Gāju ceļu dziedādama,
Kā cielava lakstodama;
Gāju puišus smādēdama,
Kā ābolus mētādama.“ (473.)

Pēdējais pants gan neliecina par dziedāšanu un darbu, bet par dziedāšanu un meitas vispārējo aktivitāti, rosību un spēka apziņu. Viss tas ir neapšaubāmas augstāku gara spēju zīmes.

Trešām kārtām: laba dziesmu atmiņa nozīmē labu atmiņu vispār. Zinādams daudz dziesmu, cilvēks savā atmiņā ir uzkrājis arī daudz citu derīgu zināšanu. Bet atmiņa, kas daudz bagātāka par paisto ikdienas atmiņu, arī ir viens svarīgs elements no lielākas gara bagātības un lielāka apdāvinājuma.

Un ceturtām kārtām, dziesmu zinātājs allaž vien ir arī pats dziesmu sacerētājs, t. i. zināms radošs talants, kas kā tāds jau dabīgi stāv pāri par citiem caurmēra cilvēkiem, resp. gudrāks par tiem.

„Gana man greznu dziesmu
Tai mazā galviņā;
Nav vēl viena izdziedāta,
Jau deviņas sacerētas.“ (36.)

„Lai es dziedu, kad es dziedu,
Dziesmu man nepietrūka:
Nav vēl viena izdziedāta,
Simtu jaunu sacerēju.“ (36, 1. var.)

Minētās divas šie piemēram ņemtās dainas nepārprotami runā par dziesmu sacerēšanu. Un ka tādiem dziesmu sacerētājiem un sacerētājām vajadzēja būt, par to nav ne mazāko šaubu, jo citādi mums nebūtu to bagāto dainu krājumu,

kādi mums tagad ir. Tikpat neapšaubāma arī ir otra patiesība: ka sacerētāju galvu skaita ziņā bez šaubām bij mazāk par tām, kas sacerēto vienkārši atdarināja un paturēja atmiņā. Un šīs samērā nedaudzās sacerētājas galvas tauta ar pilnu tiesību varēja pieskaitīt savām gudrākām galvām.

Šie tautas jaunradošie talanti, šī jaunradošā gudrība allaž vien parādījās jau diezgan agrā bērnībā.

„Lielas meitas malti gāja,
Mani mazu līdzī veda;
Ne tās mani malti veda,
Veda dziesmu darināt.“ (675.)

Un piektām kārtām: dziedātājs cilvēks pēc tautas novērojumiem ir arī enerģisks, patstāvīgs, uzņēmīgs. Piem., dziedātāja meita ir ne tikai veicīga darbā, bet arī tāda, kas var mācīt un locīt savu dzīves biedri.

„Es bij' liela dziedātāja,
Bērza birzi locītāja.
Izlocīju bērza birzi
Pa vienam zariņam,
Izmācīju tautu dēlu
Pa savam prātiņam.“ (389.)

Vērā ņemot sacīto, ir saprotams, kāpēc tauta dziesmu zināšanu un prašanu saista ar gudrību un daudz dziesmu zinātāju ieskatīja par gudru cilvēku.

Bez tam vēl jāatzīmē, ka dziesmu zināšanā un pielietošanā parādās arī laba atjauta un attapība, jo dziesmu kaŗos vajadzēja prast ātri atrast atiecīgu dziesmu, ar kuŗu ne tikai „atsist“ pretinieka uzbrukumu, bet arī pašam pāriet pretuzbrukumā. Šo dziesmu kaŗa attapību tauta ļoti augstu vērtēja, un dziesmu kaŗa vadītājas bij lielā cieņā.

3. Vectēvu gudrība — buŗamie un pūšamie vārdi.

Mūsu sentēviem, saprotams, vēl nebij mūsu laiku pasaules uzskata. No viņu viedokļa visa daba bija pilna ar visādiem gan ļauniem, gan labiem gariem, no kuŗu gribas un darbības bija atkarīgs cilvēka liktenis, viņa saimniecība, viņa darba iznākumi u. t. t. Viss atkarājās no tā, kā kuŗš prata šos ļaunos un labos garus virzīt un iespaidot. Un te tautai bij savs kulta, savi noslēpumi, savi īpaši paņēmieni un vārdi u. t. t. Pie tādiem piederēja arī buŗamie un pūšamie vārdi, dažādi ar tiem saistīti paņēmieni. Visi cilvēki šos paņēmienus un vārdus nebūt nezināja: viņi bij, savā ziņā, liels noslēpums. Un, lūk, šo vārdu un noslēpumu zināšanu tauta ieskatīja par lielu un dziļu gudrību.

Lercha-Puškaiša „Latviešu tautas pasaku krājumā“ III 6. lpp. atrodam pasaku „Kā puisis burvjus pārvar“.

„Kādam puisim bij izdevies burvības mākslu noskatīties, izmācīties. Bet, savu mākslu diezin kā prazdams, tas tomēr citiem nekad ļauna nedarīja.

Reiz tā pagasta kungam ievajagas uz savu ot-ru, attālu muižu aiztikt. Kungs paņem minēto puisi par kučieri un aizbrauc. Pusceļā tiem pienāk vakars.“

Nakti braucēji iegriežas kādās mājās. Tur visi mājnieki ļoti bēdīgi. Āpjautājoties par cēloni, braucēji dabū zināt, kā mājās rītā ir puisim un meitai kāzas. Bet kāzu diena tur vienmēr izvēršas par bēru dienu, jo tanī ciemā dzīvo trīs burvji, kas kāzu dienā nomaitā vai nu brūtganu, vai brūti. Burvju gudrībās mācītais kunga puisis nolemj mājniekiem palīdzēt un tos ar savu gudrību no trim burvjiem atsvabināt. Tas viņam arī izdodas. Pēc tam viņi otrā dienā mājas atstāj un brauc tālāk.

Uz ceļa kungs prasa puisim: „Saki, kur tu tādu gudrību mācījies?“

No še sacītā redzam, ka tauta arī burvību zināšanas pieskaita gudrībām.

Lercha-Puškaiša „Latv. t. pas.“ VII 1222. lpp. lasām:

„Viens cilvēks iet burt jeb gudrības mācīties.“

Barontēva „Latvju dainu“ V. sēj. 412. lpp. sāstopam šādu virsrakstu: „Vectēva gudrības, simpātētiski līdzekļi, buņamie un pūšamie vārdi“.

Tas ir nodaļas apzīmējums, kur ievietoti kā tautas gudrības buršanas, vārdošanas un tamlīdzīgiem nolūkiem lietotas dainas.

Saprotama lieta, ka konkrēti atsevišķas šīs gudrības mēs še nevaram atzīmēt, jo viņu ir neskaitāmi daudz. Mūsu nolūkiem pietiek, ka mēs te tikai atzīmējam to faktu, ka šī veida tautas gara mantas, šādi ticējumi tiek ieskatīti par tautas gudrībām.

4. Gudrs tas, kas vienmēr mācās un attīstās.

„Kas gudrs ir, tas pieaug mācībā.“

K. Elv.

„Ar vienu padomu nevar iet pa pasauli.“

BFK. 71.

Kāpēc gan gudrs tas, kas mācās? Vai nebūtu drīzāk pareizi otrādi: kas gudrs, tam nebūtu jāmacās?

Nē. Tautas domas ir pareizas. Jācenšas tikai izprast, kāpēc mācības tieksmei ar gudrību ir tik ciešs sakars?

Ja cilvēks apzinīgi cenšas mācīties un mācās, tad viņš to dara aiz diviem iemesliem: 1) aiz dabiskas intereses un dziņas mācīties, un 2) aiz sajēgas par zināšanu lielo svaru dzīvē.

Vispirms kādus vārdus pār pirmo motīvu: par interesi un zināšanu kāri.

Interese ir prāta slāpes pēc zināšanām, pēc mācības. Tikai tās nav pasīvas slāpes: nē — tās aktīvas un darbīgas dziņas. Un šādas aktīvas dziņas ir vienīgi apdāvinātiem jeb garā bagātiem cilvēkiem.

Tāpēc pēc intereses spara var spriest arī par apdāvinātību jeb dabas doto gudrību: kam liela interese un kāre pēc zināšanām, tam arī lielas gara dāvanas attiecīgā laukā. Pēc intereses īpatnības var spriest arī par cilvēka apdāvinātības īpatnību.

Kam bērnībā liela interese uz mūziku, tas (kaut cik labvēlīgos apstākļos) droši būs nākamais komponists; kam liela interese plānot un veidot — tas nākamais arhitekts vai inženieris; kam liela interese visu vērot, izziņāt — tas nākamais pētnieks, zinātnieks u. t. t.

Talanta interese visspilgtāki parādās lasīšanā. Visi lieli talanti un ģeniji bērnībā un jaunībā ir bijuši lieli grāmatu lasītāji. Dienas un nakts tie pavadījuši pie iemīļotām grāmatām. Kā izslāpuši tie dzēruši no zinātņu avotiem.

Skolā iedami talanti nav apmierinājušies tikai ar skolā sniegtām zināšanām vien, nē — blakus tām tie vēl daudz lasījuši, meklējuši, gudrojuši.

Tādi meklētāji, pēc zināšanām izslāpuši, kāri lasītāji un vērotāji tie paliek visu mūžu.

Talanta interese un zināšanu kāre ir gara slāpes, gara bagātības sekas. Dabas dotā gudrība slāpst pēc vairāk un vairāk zināšanām. Liels ta-

lants vienmēr ir čakls mācībā no bērnības līdz kapa malai.

Tā tad: interese, gara slāpes pēc zināšanām, mācības kāre ir viena no svarīgām iezīmēm un liecībām par cilvēka dabas doto gudrību.

Otrs motīvs ir tas, ka gudrs cilvēks izprot zināšanu lielā varu. Viņš zin, ka zināšanas dzīvē tam būs vajadzīgas: gan pašam, gan citiem. Tāpēc viņš arī tās cītīgi cenšas iegūt. Viņa skats sniedzas tālāku, kā garā nabago skats.

5. Muļķis negrib un neprot mācīties.

„Biezas ausis mums ir.“

Manc. Post. II. 234.

„Spogulis neder aklam nedz (un) gudri vārdi muļķim.“ BFK. 152.

„Kas kā muļķis aiziet uz Rīgu, tas kā nerrs no tās pārnāk.“ Altm.

„Tāds aizgāja, tāds pārnāca (t. i. no skolas).“ BFK. 50.

„Tāda vārņa pērta, tāda nepērta.“ BFK. 50.

„Kas nav mācīts, tas ir lācīt's.“

BFK. 1198.

Pretstats gudram cilvēkam ar savām attiecībām pret mācību ir muļķis.

Cik garā bagātā cilvēka interese un ziņkāre ir liela, tik muļķa zinātkāre ir vāja un niecīga. Vājš gara spiediens noteic vājo interesi.

Ja garā bagātais pats laužtin laužas pēc zināšanām un mācības, tad muļķis un garā nabagais

ir ar varu jādzen. Viņš uz mācību ir stumjams un grūzams.

Skolas mācība to maz interesē. Tāpat maza interese tam uz citām grāmatām. Grāmatas vispār nav viņa draugi. Tāpēc pēc cilvēka attiecībām pret grāmatām var spriest jau par cilvēka gudrību.

Var droši teikt, ka nav gudrs tas skolnieks, kas skolu beidzis priecīgi nomet grāmatas kaktā.

Tāpat nav gudrs tas ārsts vai advokāts, kas augstskolu nobeidzis atstāj grāmatas un iedomājas sevi jau par pilnību.

Tā domājošie ļaudis ir aprobežoti un maz gudri ļautiņi. Viņi arī dzīvē būs slikti speciālisti un arī — maz derīgi pilsoņi.

Intereses un zinātslāpes trūkums ir arī zinātslāpoša gara trūkums. Apmierinātība ar mazzinību ir garā nabaga apmierinātība.

Bet te ir jāaizrāda, ka katrs cilvēks, ko nevar saukt par gudru, vēl nebūt nav arī muļķis tanī nozīmē, kā tauta to saprot. Nebūdams gudrs, t. i. pāri caurmēram, viņš var būt caurmērspēju cilvēks. Un tādu cilvēku ir liels vairums. Tikai tad, kad cilvēka spējas krīt zem šī caurmēra līmeņa, tikai tad tauta runā par muļķi.

Pielietojot zināšanu mērogu, par muļķi tauta sauc tādu cilvēku, kam trūkst pašu ikdienišķāko zināšanu, un kas tās vai nu negrib, vai arī nespēj iegūt. Piemēra dēļ sniedzam te dažus tautas anekdotus.

„Reiz saimnieks nobarojis ļoti treknu teļu un palaidis ārā. Pretim nācis vilks. Saimnieks teicis::

„Redzēs, redzēs, ko tas teļš tam vilkam darīs.“

Vilks apēdis teļu, un saimnieks palicis atplēstu muti.“ (P. Birkerts, „Latv. tautas anekd.“ I Nr. 768.)

„Kalpone izmazgājusi kreklus un, izkarot kaltēties, tā saskaitījusi, ka ir pavisam seši krekli.

Pēc kāda brīža saimniece izkārusi vēl vienu kreklu.

Kad nu krekli izžuvuši, kalpone gājusi tos saņemt. Šī saskaitījusi, aizskrējusi raudādama pie saimnieces un stāstījusi:

„Vai, vai, viens nozadzis kreklus. Kad izkāru, tad bija seši, bet nu ir palikuši krietni mazāk: ir vairs tikai septiņi!“ (Turpat, Nr. 572.)

Cilvēki, kam nav tikdaudz zināšanu, lai izprastu, kas vairāk, vai seši, vai septiņi, vai arī kam nav tikdaudz atceres un sajēgas, ka ne teļš vilku, bet vilks teļu var saplēst, — tādi cilvēki ar tik nepietiekošām zināšanām un apķērību stāv tālu zem caurmēra, citiem vārdiem: tie ir muļķi.

Par muļķa zināšanu nabadzību teic šādi sakām-vārdi un parunas:

„Tad tā muļķis, ka muļķis, ne putna nepazīst.“ BFK. 88.

„Nezin ne tik, kā cūka no saules.“ BFK. 386.

VI GUDRĪBA IR — DZĪVOTPRASME.

1. Gudrs ir tas, kas prot dzīvot.

„Ai dzīvīte, ai dzīvīte!
Pie dzīvītes vajadzēja
Vieglu roku, vieglu kāju
Laba gudra padomiņa.“ (6850.)
„Nemāci gudru kā jādzīvo.“

BFK. 127.

Vai tāds apgalvojums nav nevajadzīgs un nepatīess? Pasaulē taču dzīvo tiklab gudrs, kā muļķis? Un beigu beigās pat katrs dzīvnieks prot dzīvot: dzīvo suns, dzīvo kaķis; kāda tur gudrība?...

Tā gan izliekas, un tomēr tā nav.

Vārdam „dzīvot“ ir divas nozīmes: 1) dzīvnieciskā dzīvošana jeb eksistēšana un 2) cilvēciskā dzīvošana. Pirmā nozīmē tiešām dzīvo jeb eksistē katrs „dzīva dvaša“, katrs, arī visniecīgākais dzīvnieks. Kamēr otrā nozīmē dzīvot ir liela māksla, kas prasa daudz gudrības.

Otrā dzīvošanas jēdzienā ietveras zināma jēga, zināmi kultūrāli, sociāli, ētiski, juridiski, aistētiski un citi principi, pēc kuriem jādzīvo, vai kas cilvēkam jāņem vērā dzīvojot. Un šinī sarežģītajā pasaulē orientēties, dzīvot jēdzīgu kultūras cilvēka dzīvi, dzīvot pēc ētiskiem un jēdzīgiem sociāliem principiem, var tikai tiešām gudrs cilvēks, jo dzīvošana visā patiesībā ir lielākā no

visām mākslām. Šo patiesību tauta bij atzinusi jau sirmā senatnē.

Tāpēc arī tādi tautas teicieni, kā:

„Cilvēks nekad nav diezgan izmācis.“ BFK. 50.

„Jāmācās, kamēr kāju kapā speķ.“ BFK. 50.

„Mūžu dzīvo, mūžu mācies.“ BFK. 50.

Apzinoties dzīvi kā sarežģītu lietu, meita izteic mātei tādu vēlēšanos:

„Es paciestu, māmuliņ,
Visu tavu devumiņ',
Kad tu mani pamācītu,
Kā dzīvojot tautiņās.“ (17266)

2. Gudrība ir prasme apieties ar cilvēkiem ģimenē un mājā.

„Dzīvo gudri, man' māsiņa,
Tautiņās aizgājuse;
Ja tu gudri nedzīvosi,
Vainos tevi tautu dēis.“ (17729.)

Bet kādā veidā tad īsti parādās šī gudrā dzīvošana? Pirmā un galvenā jaunās sievas gudrība ir, kā apieties ar tiem cilvēkiem, starp kuriem tai jādzīvo jaunajās ģimenes attiecībās. Vispirms jau ar savu dzīves biedru, arī savu vīru: būt ar to labās, sirsnīgās, savstarpējas palīdzības un simpatijas attiecībās.

„Dzīvo gudri, man' māsiņa,
Tautiņās aizgājusi:
Pacel krēslu, noaun kājas
Savam maizes arājam.“ (17730)

Otrām kārtām, jaunai sievai jāprot, kā dzīvot un izturēties pret vīra māti jeb dēla māmiņu, kā tauta to dainās sauc. Te tāpat tautas gudrība prasa, lai jaunā sieva pieturas pie pieklājības, godbijības un pakalpības principiem attiecībā pret vecāku cilvēku.

„Ej, māsiņa, tautiņās,
Dzīvo gudra, aizgājusi:
Pacel krēslu, noaun kājas
Tautu dēla māmiņai.“ (17730, 1. v.)

Tāpat pie īstas gudrības pieder prasme izturēties pret vecāko dieveri.

„Māca mani, māmuliņe,
Tautiņās stādīdama:
Sniedz rociņu, pacel krēslu
Vecākam dieveram.“ (17730, 4. var.)

Tā tad: attiecībā pret vecākiem cilvēkiem tautas gudrības ieteiktās izturēšanās principi ir: paklausība, cienība, pietāte.

Bet bez vecākiem cilvēkiem ģimenē ir arī par jauno sievu jaunāki cilvēki, jaunāki ģimenes locekļi. Tāpat ir arī cilvēki ar mazākām tiesībām, piem. kalpotāji. Te nu pamostas jautājums, kā gan jaunai sievai izturēties pret šiem saviem „apakšniekiem“? Arī to tautas gudrība ir paredzējusi. Piem., ja ģimenē ir bāriņi, tad tautas gudrība jaunai sievai dod šādu padomu:

„Dzīvā gudri, man' māšiņa,
Kā tu biji ieraduse,

• • • • •
Ja atrodi pabērnīšus,
Neņem rīkstī rociņā.“ (17733, 1. v.)

Par izturēšanos pret arājiem un ganiņiem gud-
rība saka:

„Tā dari, meitiņa,
Mācīja māmiņa:
Neliedz maizes arājam,
Ne savam ganiņam.“ (17750)

„Tec, upīte, nevilņo,
Lai vilņoja ezeriņš;
Ej, māšiņa, nerāj tautas,
Lai rāj tavi bāleliņi.“ (17752)

Jaunā sabiedrībā un jaunos apstākļos no liela
svara ir tas, kā cilvēks atklāj savu dvēseles sa-
turu, savas zināšanas, savus dzīves principus. Vai
viņš citiem ātri savu iekšējo gara pasauli parā-
da, vai to dara ar lielu uzmanību. Un te tautas
gudrība iesaka lielu uzmanību un atturību. Labāk
ilgāk palikt novērotāja lomā.

„Ej, māšiņa, tautiņās,
Dzīvo gudri, aizgājusi:
Neliecies nemākusi,
Ne visai izmākusi.“ (17734)

Tāpat tauta savos padomos lielu vērību piegriež prasmei rīkoties ar savu mēli jeb valodu.

„Ai, māšiņa tautu meita,
Klausī manu padomiņu:
Gudru prātu, gudru prātu
Valdi savu valodiņu.“ (26097)

Tā tad: pie valodas valdīšanas sevišķi vajag gudra prātu.

„Staigā lēni, runā gudri,
Mana jaunā līgaviņa:
Sak' vārdiņu domādama,
Sper kājiņu raudzīdama.“ (22838)

Tā jaunais vīrs lūdzoši brīdina savu jauno, vēl maz piedzīvojušo līgaviņu. Par visām lietām: apdomība un vēl reiz apdomība vārdos un runā!

Cits padoms ir vēl specifiskāks. Viņš norāda ne tikai uz apdomību runā, bet ieteic pēc iespējas maz runāt.

„Tā ierodi nu, māšiņa,
Kā nebiji ieraduse:
Viegli iet, maz runāt,
Lēni durvis virināt.“ (17751)

Bez tam tauta savās gudrībās ieteic cilvēkiem savstarpējās attiecībās būt pacietīgiem un apvaldītiem. No šīm īpašībām viņa arī spriež par cilvēku gudrību vai negudrību. Prātīgs cilvēks mēdz būt pacietīgs, un par katru nieku viņš „ne-

lēks uz ecēšām“. Arī pret muļķīgiem un neprātīgiem apvainojumiem gudrs cilvēks allaž neuztraucas, bet paliek mierīgs.

„Prātīgs panes neprātīgu.“ BFK. 52.

Tāpat arī gudrs cilvēks nedemonstrē jeb pārāk spilgti neizrāda ne savas sliktās, ne labās īpašības.

„Gudrs vanāgs paslēpj nagus.“ BFK. 1203.

Gudrs cilvēks vispār ir apdomīgāks un atturīgāks savās attiecībās pret citiem cilvēkiem. Tāpat arī apvaldīgāks savu jūtu un emociju izrādīšanā un ierobežošanā.

„Prātīgs cilvēks ir lēns uz dusmām.“ BFK. 345.

Tā tad — gudrībā tauta ietilpina arī cilvēka prasmi apieties ar citiem cilvēkiem tiklab ģimenē un darba gaitās, kā arī dažādās ikdienas attiecībās. Kam šo elementāro jeb vienkāršo un parasto zināšanu trūkst, to tauta par gudru neieskata.

3. Pie gudrības pieder arī cilvēka prasme jēdzīgi izturēties godos un plašākā sabiedrībā.

„Man māmiņa piesacīja,

Tautiņās vadidama:

Ciemā ilgi nesēdēt,

Saimē bargi nedzīvot.“ (17747.)

Cilvēka attiecības ar citiem cilvēkiem ir plašas un vispusīgas. Sociālā dzīve cilvēku apņem tikpat kā atmosfairas gaiss. Tur ir cilvēka at-

fiecības ar ģimenes locekļiem un citiem savas mājas cilvēkiem; tur attiecības ar kaimiņiem, radīem un draugiem; tur attiecības godos, viesībās; tur attiecības ar sava pagasta locekļiem u. t. t. Visās šinīs attiecībās vajaga savas prasmes. Un no šīs prasmes lielā mērā var arī spriest par cilvēka gudrību vai mulķību.

Agrākā nodalā redzējām, ko tautas gudrība saka par izturēšanos ģimenē un mājā, ko tautas vecākā paaudze ieteic jaunai meitai tautās ejot u. t. t.

Te aplūkosim, ko tautas gudrība teic par cilvēka izturēšanos plašākā sabiedrībā: godos, viesībās un dažādā citā plašākā satiksmē.

Vispirms te ir jāizrāda, ka katrai tautai zināmos laikos ir savas ierašas, ieradumi, pieklājības normas.

Katram saprātīgam un saticīgam cilvēkam šīs normas ir jāievēro, jo viņām ir dziļas saknes gandrīz vai katra tautas locekļa garā. Atkarībā no tā, kā cilvēks šīs normas ievēro, šos cilvēkus uzlūko vai nu par pieklājīgiem vai nepieklājīgiem, par gudriem vai muļkiem.

Bet lai šīs attiecību normas ievērotu, tad viņas ir jāzin, jāzin kā daudzas citas dzīvē nepieciešamas atziņas un zināšanas.

Tos cilvēkus, kam tādu elementāro zināšanu trūkst, tauta ieskata par dumjiem. Te kādi piemēri no tautas anekdotiem.

„Puisis uzlūdzis meitu uz danci, bet šī, pieklājības likumus nezinādama un to deju neprazdama, rupji atkliegusi: „Ej bekot, es tāda danča nemāku!“ (P. Birkerts. „Latv. taut. anekd.“ I. Nr. 256.)

„Kāda mātes meita, liekot ciemiņiem (preciniekiem) uz galda sviesta tasi, sakot: „Ēdiet, ciemiņi, nekaunāties, godam likts, ne ēšanai. Ja nav kauna, apēdiet visu!“

Precinieki, to dzirdot, aizbraukuši.“ (Turpat, Nr. 282.)

„Dzīvojis kāds vecpuisis. Viņš uzlūdzis kādreiz savu brūti pie sevis ciemā. Vinā arī atnākusi. Tikko viņa piesēdusies pie galda un sākusī ēst, brūtgans ieraudzījis, ka nazis nefīrs. Tas paņēmis nazi, uzspļāvis uz to un noslaucījis bikšu stilbā.

Šī to ieraudzījusi un pa durvīm ārā. Šis gan saucis atpakaļ, bet viņa nelikusies dzirdot un gājusi tik tālāk.“ (Turpat, Nr. 292.)

„Reiz vienai meitai sabraukuši precinieki, bet tai meitai bijusi iekodusī blusa. Meita noķērusī blusu un nokodusī. Bet par to saskaitušies precinieki un braukuši prom.“ (Turpat, Nr. 315.)

Tādus cilvēkus, kam nav tik elementāras pieklājības jēgas, kā to redzējām no minētiem anekdotiem, tauta sauc vienkārši par dumjiem jeb muļķiem.

Svarīgākos pārkāpumus, ko cilvēki izdara pret elementāro pieklājību, pret vispār pieņemtām ie-

rašām un taktu, tauta savās gudrībās arī aprāda. Minēsim te kaut tautas aizliegumu — muti palaist.

Ar muti sabiedrībā vispār cilvēks var daudz grēkot, tāpēc arī šo apstākli ņem vērā tauta savos prātnieciskajos brīdinājumos.

„Mēle uzkaņ, mēle palaiž.“ BFK. 50.

„Ar mēli var otram muguru pārlauzt.“ BFK. 50, 52.

„Kas mēli palaiž, tam slikti iet.“ BFK. 52.

„Ko mute pelna, to mugura maksā.“ BFK. 50.

Ar mēli uzmanīgi jāapietas visur, kur vien ir darišana ar citiem cilvēkiem, sevišķi lielākā cilvēku pulkā.

Kas godos un sabiedrībā neprot valdīt ne muti, ne naģus, neprot ieturēt zināmu mērenību un taktu, par tādu tauta nodod diezgan iznīcinošus raksturojumus un kritikas.

„Ālējas kā muļķis.“ BFK. 50.

„Duzās kā dulls.“ BFK. 50.

„Iet kā traks (pustraks).“ BFK. 50.

„Nez', kā būtu izērmojies!“ BFK. 50.

Neskopojas tauta arī ar saviem raksturvārdiem, apzīmējot un raksturojot tādus cilvēkus, kā, piem.: vēja pilns cilvēks, draišķis, drapslis, nējēga, dulburis, bulduris, nerrs u. c.

Tā tad — par muļķi tautas gudrība uzlūko tādu cilvēku, kam nav elementārās sapratnes un zināšanas ievērot zināmā sabiedrībā pieņemtos un

vispāratzītos pieklājības ieradumus un saprātīgo izturēšanās taktu.

Sevišķi tauta necieš cilvēkus ar neapvaldītu izturēšanos, bet gudrību saista ar mērenu, taktisku, apvaldītu izturēšanos un zināmu nopietnību.

„Rāms ūdens, dziļš dibens.“ Stend.

Kas viegls vārdos, gaitās, bez takta un savaldīšanās, tas tautai šķiet arī viegls garā.

Saprotams, nav jāiedomājas, ka tautas gudrība cilvēka prāta dziļumu un prātīgumu saista tikai ar nopietnību vien, ka viņa pat godos un viesībās liktu cilvēkam būt mūžīgi nopietnam. Nē. Tauta ļoti ciena prieku, jaučību, atjaufu, gaišu noskaņu — sevišķi godos, bet šim priekam jābūt ieturētam zināmos mērenības un saprāta rāmjos, atjautai un jokam jābūt tiešām atjautīgam un saturīgam. Kad joks ir tukšs, bez atjautas, tad tas ir banāls, nepieklājīgs, bezjēdzīgs, — tad tauta arī pašu jokdari ieskata par tukšu, „vieglu“ cilvēciņu, bez dziļākas jēgas un gudra prāta.

Senāk vecāki cilvēki saviem bērniem līdz ar citām dzīves gudrībām sniedza arī pamācības, kā izturēties plašākās cilvēku sanāksmēs: godos, viesībās u. t. t. Šīs pamācības un zināšanas viņi tāpat uzlūkoja par gudrībām, kas nebūt nav mazāk svarīgas par darba un citām gudrībām. No šo gudrību zināšanas, prasības un izpildīšanas tad tauta, savukārt, sprieda par to, vai zināms cilvēks ir gudrs vai muļķis.

4. Gudrs ir tas, kas saprātīgi spēj izturēties pret reibinošiem dzērieniem.

„Brandvins galvā, prāts vejā.“

BFK. 57.

„Neviens dzerot netiek gudrs.“

L. K. 1913, 17.

„Kam reibonis galvā, tam padoms vejā.“

BFK. 94.

Dzeršana jeb reibinošo dzērienu lietošana ir tāda rīcība, kas cilvēku visvairāk tuvina, ja arī ne ārprātīgam, tad katrā ziņā neprātīgam vai muļķim. Tāpēc dzeršana ar gudrību vismazāk savienojama. Vēl vairāk: no cilvēka attiecībām pret reibinošiem dzērieniem un krogu var lielā mērā spriest, vai cilvēks ir gudrs vai negudrs.

Kad cilvēks piedzēris, tad tas allaž vien ir dumjš. Par to runā tautas sakāmvārdi un dainas.

„Ļaudis mani ģeķi sauca,
Strauju manu kumeliņu.
Ālus mani ģeķi dara,
Auzas strauju kumileņu.“ (20017.)

„Meitas mani dullu sauca,
Druķi manu kumeliņu.
Ālus mani dullu faisa,
Auzas druķi kumeliņu.“ (20017, 1. var.)

Dzērājs vienmēr ir dumjāks par nedzērāju.

Sevišķi tas spilgti izpaužas ģimenē, kur tēvs ir rūpīgs un nedzērājs, bet dēls dzērājs.

„Tēva, tēva tu dēlinis,
Nav tev tēva padomiņis;
Nodzeŗ tēva naudas maku,
Nodzeŗ tēva kumeliņu.“ (20067.)

Un krogs ir tā vieta, kur cilvēks pamet savu
veselo prātu un paliek par ģeķi.

„Kādēļ kungi krogu faisa
Liela ceļa maliņā?
Kur ģeķiem ģeķoties,
Gudrajiem raudzīties.“ (19981.)

„Kādēļ kungi krogu dara
Liela ceļa maliņā?
Krogā brīv visiem iet,
I gudriem, negudriem;
Gudriem brīv raudzīties,
Ģeķiem brīv ģeķoties.“ (Turpat, 2. var.)

Tautai allaŗ vien šķiet, ka alus putām pat
vairāk jēgas, kā alus dzērājam.

„Ālutiņa putiņām
Vairāk gudra padomiņa,
Nekā tēva dēliņam,
Ālutiņa dzērējam.“ (19531.)

Prāts sāk rasties tikai tad, kad dzēruma dul-
lums ir izgulēts.

„Čuči, guli, man' galviņa,
Ālutiņa piedzērusi;
No rītiņa cēlusies,
Nemies gudru padomiņu.“ (19848.)

Gudrs cilvēks parasti no reibinošiem dzērieniem izvairās. Sevišķi gudra meita tur par savu pienākumu tos nelietot.

„Gudri, gudri ciema puīši
Dara saldu alutiņu.
Gudra biju, nepiedzēru,
Lai tie manis nepievīla.“ (19659)

Ko dzēriens viegli veic un kas pēc dzēriena ātri zaudē prātu un padomu, tam šī prāta un padoma nav daudz bijis.

Citādi tas ir ar gudru cilvēku. Tas vai nu nedzēr, nemaz, vai arī dzēr ar mēru un prot sevi savaldīt.

„Alus, alus, brandavīns,
Gudrajam tevi dzert,
Gudrajam tevi dzert,
Kas var tevi novaldīt.“ (19495)

„Alus, alus, brandavīns,
Gudram bija tevi dzert!
Dažu labu apguldīji
Āpautām kājiņām.“ (19496)

No visa sacītā varam taisīt šādus slēdzienus:
1) reibinošie dzērieni cilvēkam paņem prātu un vismaz uz laiku padara to dumju; 2) tas cilvēks, kas neprot sevi ierobežot attiecībā pret dzērieniem, nav gudrs; 3) dzēriens ir zināmā mērā gudrības un padoma pārbaudījums: īsti

gudru cilvēku arī dzēriens par muļķi nevar padarīt, jo viņš prot ieturēt mēru, prot dzērienu, tā sakot, savaldīt.

Tāds ir tautas uzskats par reibinošiem dzērieniem un gudrību.

Tautu meita ar dzērienu grib pārbaudīt tautu dēla gudrību.

„Nes, māsiņa, pilnu kausu
Āpiņota alutiņa,
Raudzīsim tautu dēlu,
Būs ar' gudris dzērumā.“ (19749)

5. Gudrs ir tas, kas prot izraisīties no dzīves sarežģījumiem.

„Muļķis dabū kulienu baznīcā, gudrs — ne krogā.“ BFK. 111.

„Ja nav gudras galvas, turi vieglas kājas.“ BFK. 50.

„Ko tu gudram padarīsi!“ BFK. 60.

„Gudrais iztieks krogā bez kāvienu.“ BFK. 1172.

Dzīve ir raiba ar visādiem, gan labvēlīgiem, gan nelabvēlīgiem gadījumiem. Ālaž vien cilvēks dzīvē nokļūst visādās nelabvēlīgās situācijās, sarežģītos apstākļos, kur tas sapinās, runājot sakāmvārdu valodā: kā gailis pakulās. Nu vajaga atrast izeju, vajaga iztīties un izpiņķēties ārā no sarežģītajiem apstākļiem. Un te nu liela

loma piekrīt cilvēka attapībai un apķērībai. Neattapīgs un dumjš cilvēks tādos sarežģītos apstākļos allaž vien dabū ciest, kamēr gudrs no šādiem apstākļiem izraisās un izpiņķējas.

Sakarā ar sacīto, daži piemēri no tautas tradīciju pasaules. Vispirms kādi anekdoti. Uz gudru izlocīšanos no sarežģījumiem sevišķi veikls ir čigāns. Par šo tematu tautā ir daudz anekdotu un nostāstu.

„Piektajā gadā kāds čigāns bijis nogrēkojies, un barons līcis to pērt. Čigāns ar' vārīgi apgūlies uz sola un teicis: „Āpgūlos jau nu gan, bet diezi', diezi', lielskungs, vai varēšu aizmigt?“ Par tādu joku barons sācis smieties, un čigāns no pēriena ticis vaļā.“ (P. Birkerts, „Latvju tautas anekdotes“. II. 247. lp.)

„Reiz lielskungs līcis čigānu nopērt. Kad čigāns izdzirdis, ka lielskungs pavēl žagariem nobraucīt lapas, tas steidzies atrunāties: „Ko nu, cienīgs lielskungs, pūlēties tik daudz priekš nabaga čigāniņa! Per nu vien tāpat ar visām lapām.“ (Turpat, 247. lp.)

Daudz piemēru augšā minētam principam sastopam arī tautas pasakās.

„Auns ar vilku. Reiz vilks saticis avenu meža malā un sacījis uz to: „Es tevi apēdīšu!“

Avens atbildējis: „Kam tev vajaga pūlēties ēst? Nostājies labāk lejā, atplēti muti; es uzkāpšu kalnā un ieskriešu tev dzīvs rīklē!“

Vilks arī bijis mierā ar tādu avena padomu. Avens uzkāpis kalnā un tad devies ar visiem ragiem vilkam pa atplēstu muti virsū, tā ka vilks bijis uz reizi gar zemi, un pats avens liecies projām, cik tikai jaudājis.

Kad vilks uzcēlies, tad teicis: „Diezin, vai iekšā palika, jeb vai cauri izskrēja?“ (P. Šmits, „Latviešu pasakas un teikas“. I. 230. lp.)

6. Gudrs ir tas, kas prot izvairīties nelaimei un vairāk gūt laimes brīžus.

„Gudrais redz nelaimi un paglābjas, neprāta ļaudis skrien un dabū ciest.“
BFK. 295.

„Gudram visur laime.“
BFK. 124.

„Gudram ir Dievs palīdz.“
BFK. 88.

Katra cilvēka dzīve ir nepārtraukta notikuma virkne, kas viņam nes gan laimīgus, gan nelaimīgus brīžus. Bet pats cilvēks nav tikai pasīvs skatītājs un šo brīžu vienaldzīgs saņēmējs. Viņš ir tas, kas pats šos brīžus sagatavo un sameklē.

Pats cilvēks lielā mērā ir tas, kas savu dzīvi tā iekārto, ka viņa tam sniedz vai nu laimi, vai nelaimi. Un šinī iekārtojumā viena no svarīgākām lietām ir paša cilvēka apķērība un gudra galva.

Gudra galva izvairās no daudziem nelabvēlīgiem un nelaimi nesošiem apstākļiem un sagatavo sev laimīgākus un gaišākus brīžus.

„Gudrais paredz nelaيمي un paglābjas, neprāta ļaudis skrien un dabū ciest.“ Tā zīmīgi teic sakāmvārds.

Šinī ziņā ir raksturīga arī kāda tautas pasaka:

„Gudrā lielmāte. — Vienam rijniekam reiz nemaz neizdevies rijas žāvēt. Vienu dienu atkal sanāk kūlēji: — sers slapjš — nevar kult, jāiet mājā. Otrā nedēļā tāpat: — sanāk kūlēji — nevar kult — sers slapjš. Lielmāte toreiz bijusi muižas valdiniece, jo lielskungs bijis miris — tā nu liek atsaukt rijnieku un noprasa itin bargi: kāpēc nevarot rijas izžāvēt? Rijnieks atbild: „Jā, lielmāte, ko es tur varu darīt — tā uguns ir par vecu! — viņa nežāvē vairs nekādā jēgā.“

„Āk tā! — nu, bet, kur tad mēs citu labāku uguni ņemsim?“

„Kur ņemsim! — tepat mūsu krodzeniekam jau na, stipra uguns, bet viņš, gudrinieks, nedod bez trīs pūri kviešu.“

„Nu, kas jādod, tas jādod!“ lielmāte atsaka un liek iemērīt no klēts trīs pūri kviešu rijniekam. — Un no tās dienas rijas žuva kā trakas. Kā tad nežūs — par trīs pūri kviešu var taču citādi kurināt, nekā bez trīs pūri.“ (Ā. L. Puškaitis. „Latv. taut. teik. un pas.“ VI. d. 1., 366. lp.).

Vēl raksturīgāk par gudru un apķērīga cilvēka cīņu ar nelabvēlīgiem un ļauniem apstākļiem un cilvēkiem ir kāda otra pasaka, kur darbojas vairs ne personifikācija, bet īsts un reāls cilvēks: „Apķērīgam visur laimējas“. Pasaka gan paģara, bet tik raksturīga, ka tomēr turam par vaja-dzīgu to sniegt visā pilnībā.

„Jauns puisis gribēja pasauli redzēt. Viņš atstāj tēva būdiņu un aiziet uz svešu, svešu zemi, kur salīgst pie kāda kunga kalpot. Bet tai zemē bij briesmīgi ļauni ļaudis. Katru svešinieku tie tik ilgi pīnēja, gūstīja, mulšināja, kamēr beidzot savos nagos dabūjuši, to nobeidza, vai vainīgs, vai nevainīgs. Vienīgais cilvēks vēl ar labu sirdi bij tas kungs, kur puisis bij salicis; turpretim tie citi visi, lai Dievs pasargā! Puisis, pie sava kunga kalpodams, bij daudzreiz dzirdējis, kādi ļaudis tai zemē dzīvojot, tomēr bailes viņš nejuta, tik pasmējās, sacīdams: „Lai, lai — apķērībai nav jābaidās ne no paša velna.“

Kādu dienu puisim iešaujas prātā, ar ļaunajiem ļaudīm tuvāki iepazīties. Viņš paņem savu tēva audzinātu ābeļu zizli, kuŗu pats vēl savām rokām bij izkaldinājis visādiem sudraba raibumiem, un tad aiziet. Kungs gan rauga viņu at-turēt, lai tīšā nelaimē neeimot, tomēr tas ne-līdz. Bet kungam bij taisnība. Līdz ko puisis labi pa vārtiem izgājis, te viens vīrs klāt, lai atdodot viņa zizli. Tam priekš gadiem zizlis esot nozudis — tas esot un esot viņa.

„Labi!“ puisis atbild, „ja tas tavs, tad atdošu. Bet iesim pie ķēniņa, lai tas pats savām acīm redz, ka esmu tev to atdevis; citādi vari man otrreiz prasīt.“

Abi aiziet pie ķēniņa. Ķēniņš prasa viltniekam: „Vai tas ir tavs zizlis?“

„Jā, ķēniņ, tas ir mans zizlis,“ viltnieks atbild.

„Nu, puisīt, kā tad tu svešām mantām esi apkrāvis? Vai neesi to zadzis?“ ķēniņš uzprasa.

„Nē, ķēniņ, zadzis neesmu. Šo zizli atradu sava nonāvētā tēva krūtīs. Un, ja nu šim zizlis pieder, tad viņš mana nelaiķa tēva slepkava. Gadiem slepkavu meklēju, nu reiz to atradu. Ņem viņu ciet un svied to cietumā.“

Neko darīt — viltniekam jāiet cietumā.

Mājā pārnācis, kungs prasa: „Nu, kā labi sviedās?“

„Kas kaiš — vienu negēli jau pārmācīju.“

Otrā dienā puisis atkal aiziet. Kungs gan rauga viņu atturēt, lai tīšā nelaimē neņemot, tomēr tas nelīdz. Līdz ko nu puisis labi pa vārtiem izgājis, te kāds vīrs ar vienu aci klāt, lai atdodot viņa otru aci.

„Labi, ja mana otra acs tev pieder, tad to atdošu. Bet iesim pie ķēniņa, lai tas to redz, citādi vari man otrreiz prasīt.“

Abi aiziet pie ķēniņa. Ķēniņš prasa: „Vai puisis tev noņēma otru aci?“

„Jā, ķēniņ, noņēma, noņēma!“

„Labi!“ puisis atbild, „to tūlīt redzēsim. Dabū, vienaci, tūlīt svarus un lieci savu atlikušo aci svērt; es likšu savu aci pretim: ja tava acs būs tikpat smaga, kā mana, tad būšu tev aci zadzis, bet ja tava acs vieglāka, tad tu esi blēdis — tev jāiet cietumā.“

To dzirdēdams, viltnieks saplok. Viņš būšot pārskatījies, lai atlaižot, lai atlaižot.

„Labi, labi!“ ķēniņš saka, „bet lai citā reizē tik traki nepārskatoties, tad ej izgulies cietumā, gan caur to viena acs paliks gaišāka.“

Neko darīt — jāiet cietumā. Mājā pārnākušu kungs prasa: „Nu, kā labi sviedās?“

„Kas kaiš — otru negēli jau pārmācīju.“

Bet ļaunie ļaudis apķērīgo puisi nu bij apgājuši. Ko viņi dara? Tie sagudro tā viņu nobeigt: būšot ķēniņam lūgt, lai darinot dzīras un salūdzot visuvisādus. Tālāk, lai noteicot ielūgtājiem viesiem, ka naža nav brīv līdz ņemt, jāēdot ar ķēniņa nažiem; bet kam ēdot ķēniņa nazis nokristu zemē, tam jāiet pie karatavām. Ķēniņš ļaujās ierunāties. Viņš salūdz viesus; bet viņu par nažiem izlaizdams, tas pats no savas puses vēl pieliek klāt: ja kādam ķēniņa nazis nokristu un būtu pie kartavām jāiet, tad ķēniņš atvēl nosodītam trīs lietas beidzamo reizi lūgties; tik no nāves atlūgties nav brīv. Tā paliek. Viesi sanāk — dzīras sākas — galdi klāti. Viesiem naži labu labie, bet apķērīgajam puisim — bez ķēniņa ziņas — tiši nolikts tāds nazis, kas tikko spalā turās. Līdz nu maizi griezīs, tā būs asminis no

spalas ārā un plūkt! zemē. Patlaban visi sāk ēst; puisis lai piesēžas. Bet līdz ko domā riecienu griezīt, te visi kājās: „Kartavas, kartavas — puisim kartavas, jo nazis gul zemē!“

Neko darīt — no rīta jāiet pie kartavām. Bet puisis par to nemaz nenoskumst; viņš tik smejas un saka tā: „Trīsreiz lūgties man brīv. Nu tad labi: divas lietas lūgšos jau šo vakar, to trešo rītu pie kartavām. Pirmā lieta: atvēli man, ķēniņ, šovakar ar savu meitu labi iztriekties; otra lieta: pavēli, ķēniņ, cīrīt pie kartavām, lai tavi viesi sanestu lielu čupu naudas, ka varu beidzamo reizi ar naudu labi izmētāties; trešā lieta nāks rītu.“

Viss ļaunajiem viesiem būtu bijis pa prātam, bet naudu sanest, lai puisis izmētātu, tas tiem dūrās sirdī.

„Kas to būtu domājis,“ tie sarunājās, „ka ben-des maiss mums tā atmaksās, mūs tā sodīs. Jā, jā, galva tam ir gan; bet nekas: rītu gudrā galviņa aizies.“

Tai vakarā puisis bij tik jautrs, tik jautrs, it kā kartavas būtu smiekla lieta. Ķēniņa meita par jautro puisi tīri pabrīnās. Viņa domā: „Kaut jele tādām cilvēkam būtu lemts dzīvot.“

Otrā rītā katrs atnes savu tiesu naudas un nobēr pie kartavām. Puisis ņem naudu riekuzām un tik laiž gan upē, gan ezerā. Ļaunie viesi tīri pirkstos kož, bet neko darīt. Kad nauda bij izkaisīta, tad puisis uzlec kartavās un saka tā: „Tagad lūgšu trešo lietu; uzklausaties. Tas, kas

redzējis, ka man ķēniņa nazis vakar zemē nokritis, lai nāk šurp: es viņam izduršu acis un tad miršu.“

Tāda apķērība nebij ne sapņota. Visi paliek kā mēmi: kurš nu ļausies acis izdurt. Izgaidās, izgaidās, neviens neronās.

„Nu,“ ķēniņš saka, „ja neviens nav to redzējis, ko tad par velti sodīsim šo cilvēku. Kāpi, puisīt, no kartavām zemē un nāci pie manis; es tev atdomu savu meitu par sievu un ieceļu par jauno valdnieku, jo tik taisnu un gudru cilvēku nebiju vēl atradis.“

(Ā. Lerchis-Puškaitis. „Latviešu tautas pasakas“. I d. 71.—73. lpp.)

7. Gudrs ir tas, kas patstāvīgi dzīves gaitās māk sev ceļu rast.

„Gudrs padomu neprasa.“

BFK. 123.

„Gudrais ceļa neprasa.“

BFK. 266.

„Tas nav gudrs, kas nemāk pats sev palīdzēt.“

BFK. 80.

„Gudrs gudram ceļu neprasa.“

BFK. 127.

Atzīmētie sakāmvārdi nepārprotami dod liecību par to, ka tauta par gudru ieskata vienīgi tādu cilvēku, kas savās dzīves gaitās prot patstāvīgi orientēties, prot pats savu ceļu izlauzt un atrast. Kas iet tikai pa otra norādītām te-

kām, kas seko tikai cita padomam, to tauta ne-
ieskata par gudru. Bet kas rīkojas un darbojas
tikai uz cita pavēli, tas gudrības ziņā stāv vēl
zemāk, to tauta ieskata vienkārši par muļķi, t.
i. kā pilnīgu pretstatu gudram.

„Muļķis kā puļķis, kur dzen, tur lien.“ BFK.
50.

„Muļķis danco pēc otra stabules.“ BFK. 152.

Pēdējie sakāmvārdi atzīmē īpašības, kādas ne-
drīkst būt tam cilvēkam, ko par gudru ieska-
ta, t. i. dancošana pēc otra stabules un iešana
tur, kur to dzen. Citiem vārdiem: pie muļķības
pieder galīga cilvēka nepatstāvība vai arī ot-
rādi: pie gudrības pieder cilvēka patstāvība un
neatkarīga rīcība un darbība.

Zināms, ar to nav sacīts, ka gudrs cilvēks ne-
kad otram padomu neprasītu, nekad otra gud-
rību neizlietotu. Nē, tā tas nav. Gudrs cilvēks
vienmēr prātīs izlietot gan savu pieredzi, gan
citu cilvēku novērotās darbības. Tikai viņš pa-
domu neprasīs no tāda cilvēka, kas prāta ziņā
stāv zem viņa.

„Vai gudrais prasīs muļķam padomu?“ BFK.
112.

„Gudrs muļķim padomu neprasa.“ BFK. 127.

VII SIEVIETES UN VĪRIEŠA GUDRĪBA.

1. Ko tautu meita ieskata par gudru.

„Uzaugusi meita biju
Gudru puisī lūkojos,
Kas negāja krogā dzerti,
Netramdīja kumeliņu.“ (10906.)

Gudrības objektīvais saturs ir dažāds dažādiem cilvēkiem un dažādos apstākļos. Sava gudrība ir zemniekam, sava tirgonim; sava gudrība vecam, sava jaunam. Tāpat sava gudrība ir vīrietim un sava sievietei. Te atzīmēsim to, ko seno latviešu jaunava ieskatīja par gudru cilvēku, sevišķi par gudru vīrieti un līgavaini.

Kā raksturīgākās no tādām jauna vīrieša īpašībām, ko tautu meita pieskaita gudrībai, ir: 1) krogā nedzeršana un 2) saprātīga apiešanās ar zirgiem.

„Man, Laimiņa, to puisīti
Ar gudro padomiņu,
Kas piedzēris neģeķoja,
Nelocīja kumeliņu.“ (10242)
„Es augdama nolūkoju
Vienu gudru tēva dēlu,
Kas piedzēris netrakoja,
Nedauz' sava kumeliņa.“ (9625)

Un abas šīs lietas tiešām ir svarīgas. Kumeliņš jeb zirgs zemniekam ir galvenais maizes

pelnītājs mājās. Kas to neprot cienīt, kas to liek novārtā, tas liek novārtā arī savu maizes pelnītāju un var palikt drīz bez gabala maizes. Bet krogs ir tā vieta, kur neprātnieks var atstāt un sabradāt savu mājas laimi un labklājību, var iegāzt sevi, savu dzīves biedreni un visu māju galīgā postā. Tāpēc cilvēku, kas dzīvi var tā dzīvot, ka viņš no šī posta izvairās, ar pilnu tiesību var ieskatīt par dzīves gudru.

Pie šīm īpašībām, ko tautu meita pieskaita pie gudra cilvēka īpašībām, vēl jāpieliek godīga un cilvēcīga apiešanās ar savu līgavu.

„Dod, Laimiņ, arājiņu
Ar gudro padomiņu,
Kas nedzēra brandavīna,
Nekuļ savas līgaviņas.“ (9495)

2. Sievietes intuīcija.

„Šauras, šauras man aciņas.
Es puisīti cauri redzu.“
(10618).

Mūsu tautas ideoloģijā visvairāk gan piemēru ir par sievietes intuīciju. Tāpēc šis jautājums pelna, ka pie viņa pakavējas tuvāk.

Sievietes intuīcija jau, pirmām kārtām, ir intuīcija vispār, bet tikai ar zināmām īpatnībām.

Amerikas ievērojamais sociologs Lesters Uords par sievietes intuīciju raksta sekoši:

„Aplūkojot sievietes intuīciju no šī laika bioloģiskā viedokļa, ir jāatzīst, ka viņa ir tās gara spējas augstākā attīstība un speciālizācija, kuŗas (t. i. gara spējas) pirmatnējais uzdevums bij — aizsargāt māti un viņas bērnus. Šī spēja (t. i. sievietes intuīcija, P. B.) ir mātes instinkta daļa, un kā visiem instinktiem, tā arī viņai tās tālredzība tieši saskaņota ar attiecīgo šauru uzdevumu. Sievieteī piemītošā spēja ātri un neklūdotes aptvert, kas darāms, kad bērni briesmās, ir attīstījusies cilvēka rases visagrākos laikmetos, kad cilvēks tikko bij pārkāpis dzīvnieciskās attīstības stadiju; šīs sievietes spējas vienīgais uzdevums tad bij — aizsargāt māti un viņas bērnus no apkārtējām briesmām, kuŗas cilvēka prātam attīstoties un cilvēkiem vairojoties un izplatoties zemes virsū tika arvien lielākas. Ar civilizācijas izcelšanos un attīstību šī sievietes spēju sistēma tika vēl pilnīgāka, sarežģītāka un palika par ģimenes apsargātāju visos uzbrukumos, strīdos, apvainojumos, kas nāca no visdažādākām pusēm. Pat uz civilizācijas augstākām pakāpēm sievietei ik dienas un pat ik stundas šīs spējas jāizlieto, lai pasargātu savu godu, atklātu vīrieša neuzticību, aizsargātu abu dzimumu jauniešus no visādiem kārdinājumiem un pavešanas, lai mīkstinātu netaisno vīru un cietsirdīgo tēvu rīcības, lai apvaldītu vīriešu neprātīgo izšķērdību vai pārmērīgo devību un —

neskaitāmos citos gadījumos. Visos šādos jautājumos sievietēm parasti ir jau gatavi lēmumi, kā tālās pagātnes organizētā un mantotā pieredze, ko vada attiecīgie smadzeņu nervu centri, kas smadzenēs izveidojušies un tā piemērojušies saviem uzdevumiem, ka vajadzības gadījumos nemaz nav vajadzīgs tērēt laiku uz pārdomu un apspriedi (bet vajadzīgā un attiecīgā darbība norisinās tieši un ātri. P. B.).

Dažādas briesmas, kas visā vēstures gaitā ir draudējušas sievietei un viņas nevarīgiem bērniem, taču nav devušas laiku lēnai un ilgai gara darbībai. Sieviete ir vajadzējis rīkoties bez kavēšanās, tūlīt, vai arī tikt uzvarētai; un dabiskā izlase ir atlasījusi un dzīvei paturējusi visas tās sievietes, kuŗas ir pratušas tā nekavējoši rīkoties. Pat tagadējam laikam un sabiedrībai vēl spēkā ir pareizie Edisona vārdi: „Sieviete, kas ilgi domā, ir beigta.“

Par šo sievietes īpašību raksta arī H. Spensers (Šis citēts L. Uorda tekstā P. B.).

„Mežonības laikmetā, sieviete, kas mācēja uzreiz uzminēt pēc kustībām, pēc balss izskaņas, pēc sejas izteiksmes tās kaislības, kas uzliesmo viņas mežonīgā dzīves biedrā, ātrāki varēja novērst viņai draudošās nepatikšanas vai briesmas, nekā tāda sieviete, kas bij mazāk veikla jūtu dabiskās valodas izpratnē. Tā kā šī spēja tika pastāvīgi vingrināta, un citus pārdzīvoja tie indivīdi, kam šī spēja piemita visaugstākā mē-

rā, tad arī atzina, ka minētā spēja ir tīri sievietiska īpašība.

Parasti šī sievietes īpašība, kas parādās spējā pēc dažādām ārējām zīmēm uzminēt cilvēka dvēseles stāvokli, tiek ieskatīta vienkārši par spēju otra cilvēka gara stāvokli uzminēt bez sevišķām, redzamām iezīmēm; bet ja šij spējai vēl pievienojas — kas gan reti notiek — psihiskās analīzes spēja, tad gūstam apbrīnošanas cienīgo prasmi izskaidrot citu gara stāvokļus.“ (H. Spensers.)

„... Intuīcija pēc būtības ir sievišķa rakstura, kas izpaužas dažādos veidos. Sievietes raksturīgākā iezīme ir tā, ka sieviete vienmēr ir ārkārtīgi uzmanīga un vienmēr gatava aizstāvēties. Mātei, kam uzdevums rūpēties par jauno paaudzi, ir attīstījusies spēja viegli uztvert vismazākos apdraudējumus un no tiem izvairīties. Viņa nekad neriskē. Ir vispār pazīstama lieta, ka veci kuģa kapteiņi no diviem iespējamajiem ceļiem vienmēr izvēlas vismazāk bīstamo... Sievieteī piemīt tāda pati iedzimta uzmanība, kuŗu viņa pielieto ne tikai pa jūru braucot vai kādos sevišķi bīstamos uzņēmumos, bet vispār un visur, kur vien viņa darbojas. Ja viņai ir izdevība izvēlēties starp diviem ceļiem, tad varam būt pārliecināti, ka viņa visos gadījumos izvēlēsies to ceļu, kuŗš vismazāk bīstams.“ *). Tālāk Uords

*) Lester Ward. „The psychic factors of civilization. Chapt. XXVI.

norāda uz starpību starp vīrieša un sievietes intuīciju.

Vīrieša intuīcija ir aktīvāka rakstura un izpaužas viltībā, diplomātijā, tālredzībā u. t. t.

Sievietes intuīcija ir pasīvākas dabas, un viņu raksturo: uzmanība, biklība, paredzēšanas tieksme, kas kopēji veidojas viņas intuitīvos spriedumos.

Amerikas sociologa intuīcijas teorijai bagātīgus apstiprinājumus sniedz mūsu tautas dziesmas.

„Puisīts saka uz puisīša:
Nevar meitu nolūkāt.
Es puisīti nolūkāju
Vienā kāju āvumā.“ (9335, 8. var.)

„Tautiets mani lūkojāsi,
Šī devīta vasariņa;
Es tautieti nolūkoju
Par istabu pāriedama.“ (Turpat, 12. v.)

Šīs dainas interesantas un raksturīgas tanī ziņā, ka viņas ļoti krasī atzīmē sievietes intuīcijas spilgtumu un viņas pārākumu par vīrieša intuīciju. Ko sievietes intuitīvā izziņa izdara maz momentos, tur vīrietim vajadzīgs allaž ilgs laiks.

„Droši bridu to upīti,
Kur gul oļi dibinā;
Droši ņēmu to meitiņu,
Ko redzēju uzaugot.“ (11093)

Tā tad: puisim vajaga redzēt meitu uzaugot,
vajaga vērot to ilgus gadus, lai viņš to pazītu.
Sievietes intuīcijai, kā redzējām, šis ilgais laiks
nav vajadzīgs.

„Es pazinu purva bērzu
Platajām lapiņām;
Es pazinu to puisīti,
Kurš ir meitu smējējiņš.“ (9819)

Te tautu meita nemin nekādas iezīmes, pēc
kuņām viņa puisi pazīst. Droši vien viņa pati
allaž nezina šīs iezīmes, bet to vienkārši pasaka
viņas iekšējā uzminēšanas spēja — viņas intui-
tīvā gudrība. Dažreiz sieviete arī savus intuitīvos
slēdzienus taisa pēc dažām ārējām iezīmēm, ko
tā vīrietī novēro. Bet šīsniecīgās ārējās iezīmes,
īsti ņemot, ir tikai intuīcijas atmodinātājas un
atslēgas.

„Es pazinu to puisīti,
Būs asaru dzērājiņš;
Stāvu stāv matu gali,
Kā tam dārza dadzīšam.“ (9820)

„Tumsā redzu dziļūdeni,
Dvēselīšu ņēmējiņu;
Acīm redzu tautu dēlu,
Asariņu dzērājiņu.“ (10874)

Ja pirmā daina min kādas ārējas iezīmes, pēc
kuņām meitene spriež par puisa ļauno dabu,
tad pēdējā daina neuzrāda nekādas iezīmes, kas

liecina, ka iezīmes nav saskatījusi apzinīga psi-
che, bet gan tikai zemapziņa.

To sievietes lielo gudro uzmanību, par kuŗu
runā L. Uords, raksturo šādas mūsu dainas:

„Es piekrāpu tautas dēlu
Ar sarkanu āboliņu;
Tautiets mani nepiekrāpa
Ne ar zeltu, sudrabiņu.“ (9843)

Sievietes cilvēka pazīšanas spēja ir bijusi ģi-
menē diezgan pazīstama jau senlaikus, jo brā-
lis lūdz māsu, lai tā palīdz viņam izzināt nāka-
mās līgavas jeb dzīves biedres dabu.

„Darbeniece man' māsiņa,
Lūko manu līgaviņu,
Tu varēji nolūkot
Visādāi darbiņā,
Visādāi darbiņā,
Visādāi tikumā.“ (11079)

3. Pie meitu gudrības pieder arī vīra dabū- šanas prasme.

„Es bij' meita, es bij' gudra,
Es dabūju arājiņu.“ (9633.)

Iziešana pie vīra un laulības dzīve pieder pie
sievietes dzīves svarīgākiem notikumiem. Tāpēc
arī visas tās zināšanas, kas uz to attiecas, sie-

vieta pieskaīta pie savām dzīves gudrībām. Plašāk un aptverošāk par šīm gudrībām runāsim vēlāk, te atzīmēsim tikai pašu šo atziņu kodolu.

Pie šī rakstura meītas gudrībām pieder vispirms puiša ieīnteresēšana par sevi jeb tas, ko tagad sauc par koķetēšanu. Šī meītu gudrība jau sāk parādīties agrā bērībā.

„Maza biju, bet jau gudra,
Māku puišus kaītināt:
Es uzkāpu uz akmini,
Lai domāja lielu meītu.“ (10285)

„Maza biju, bet jau gudra,
Māku puišus kaītināt:
Puiši gāja apkārt kalnu,
Es par kalnu pārtēcēju.“ (10286)

Bet daudz vairāk vēl apsvēršanas un gudrības meītai vajag pie vīra izvēles un apprecēšanās. Kas to izdara ar vieglprātību un neapdomību, tā nav gudra.

„Prāta, jēgas man nebija
Iet pie tāda delverīša;
Vai augdama neredzēju,
Ko darīja dzērumā?“ (21899)

Tā tad: bez prāta, bez gudrības, bez apsvēršanas izdarīta precība nes postu. Puiši vajadzēja

jau mēcēt novērot agrākos gados. Pēc apprecē-
nās ir jau par vēlu. Tāpēc prātīga un gudra mei-
ta agrāki meklē padomu.

„Padomiņu man dodiet,
Padomiņa man vajaga;
Ļauna vārda nedodat,
Tā man vis nevajaga.“ (23030)

Kam tāda padoma nav, tā izdara dažu labu
neapdomātu soli, par ko vēlāk jāžēlojas.

„Vaile, manu muļķa prātu,
Jaun' aizgāju tautiņās;
Nu būt' vaļas lasīties
Patīkama tēva dēla.“ (22043)

Citādi tas ir tai meitai, kurai ir savs garīgs
kapitāls, savs padoms, sava gudrība.

„Tautās gāju es meitiņa,
Bet ar savu padomiņu:
Ne tautieša kalpotāja, —
Būšu tava valdītāja.“ (21811)

Gudrība dod meitai pašapziņu, lepnumu un
arī — varu, jo gudrība ir liels spēks. Valda
katrā ziņā gudrākais, ne dumjākais. Tāpat tas
ir arī ģimenes attiecībās, ģimenes un mājas saim-
niecībā.

4. Pie puīša gudrības pieder — labas sievas dabūšana.

„Ale, manu muļķa prātu,
Jauns aizgāju tautiņās;
Nemācēju autu siēt,
Ne pēc sievas piederēt.“
(22042)

Precēšanās ir svarīgs dzīves solis ne tikai sievietes, bet arī vīrieša dzīvē: varbūt tas vissvarīgākais. Tāpēc arī daudz prāta un gudrības vajadzīgs taisni šinī svarīgā momentā. Citādi ir kļūda uz kļūdām, nelaime uz nelaimes.

„Brālīt' tavu muļķa prātu
No jaunām dieniņām;
Kam tu ņēmi līgaviņu
No bajāra meitiņām?
Viņa diža, viņa lepna,
Viņa tevi ienīdēs.“ (31188)

Gudrības pie precēšanās vajaga pašam, gudrības vajaga arī nākamai sievai, citādi dzīve ir posta dzīve.

„Biezu kāršu sētu pinu,
Lai sivēni nelodā;
Labu ļaužu bērnu ņemu,
Lai nenīka dzīvošana.“ (22313, 1. v.)

Ja meitai nav gudra padoma, tad gudrs tautu dēls arī pasaka:

„Es, meitiņa, tevi ņemtu,
Tev nav gudra padomiņa;
Man jāvalda tēva zeme,
Vajag gudras līgaviņas.“ (11134)

Bet ne tikai meitas gudrs prāts spēlē lielu lomu. Ir arī tādi faktori, ko piedzīvojuši cilvēki ieteic ņemt vērā precoties.

„Es jums teikšu, jauni zēni,
Savu gudru padomiņu:
Baltu ķēvi nepērciet,
Daiļu sievu nepreciet.
Balta ķēve, daiļa sieva,
Tā ir vīra nelaimīte:
Balta ķēve jāmazgā,
Daiļa sieva jāglabā.“ (21174, 3. var.)

VIII DAŽĀDAS ĀRĒJAS UN CITAS GUDRA CILVĒKA PAZĪMES.

Gudrībai ir sava īpatnēja būtība ar attiecīgām fundamentālām īpašībām. Bez tam vēl gudrībai ir dažas ārējas īpašības un pazīmes.

Pie gudrības būtības, kā redzējām, pieder dažas prāta un domāšanas īpašības, bez tam vēl zināms ideju un domu saturs, resp. dažādas atziņas un zināšanas.

Bet visas tās ir, tā sakot, cilvēka gara īpašības un bagātības. Tās ar aci nevar saskatīt.

Bez šīm gudrības būtiskajām un iekšējām īpašībām viņai ir vēl, kā jau minēts, zināmas ārēji saskatāmas un vērojamas īpašības. Tādas ir, piem., gudra cilvēka īpatnēja izturēšanās, viņa darbības, viņa ārējais izskats u. t. t. Šādas īpašības tauta ir mācījusies novērot ilgas pieredzes ceļā.

Ievērodama šādas īpašības un īpatnības, tauta tad attiecīgo cilvēku ierindo gudro cilvēku grupā un nošķir viņu no parastā ikdienneka vai arī muļķa.

Aplūkosim te dažas no tām ārējām gudra cilvēka īpašībām tautas uztvērumā.

1. Tiklab gudru, kā mulķi var pazīt no runas satūra.

„Gudram gudri vārdi.“ BFK. 71.

„Ģeķam ģeķa valoda.“ BFK. 71.

„Mulķim mulķa runa.“ BFK. 72.

„Runā kā bez jēgas (v. prāta).“
BFK 190, 386.

Cilvēka gara pasaule izpaužas viņa vārdos un runā. Tāpēc dabīgi, ka no viņa vārdiem, no viņa runas var spriest par runātāja gara pasauli.

Runātāja vārdi rāda, vai runātāja galvā vairāk mulķības vai gudrības.

Bet lai no cilvēka runas spriestu par viņa gudrības elementiem, tad jāņem vērā vairāki runas aspekti. Tādi ir: 1) runas saturs, 2) runas veids, 3) runas vieta un apstākļi.

Vispirms vērība piegriežama runas saturam.

Runas saturs ir domu pasaule, kas izpaužas vārdos. Ja šij domu pasaulei trūkst loģikas, trūkst jēgas, ja viņa satur rokām taustāmu aplamību un nesaskaņu ar īstenību, tad tādu runu sauc par mulķīgu.

Tādu mulķīgu runu vērojam, piem., tautas anekdotos.

„Die kunga aiziet mālderis un saka:

„Mēs atnācām pondzelēt.“

„Cik tad jūsu ir?“ — jautā kungs.

„Mēs esam trīs: es, podiņš un pondzele,“ atbild mālderis.“ (P. Birkerts, „Latv. taut. anekd.“ I. 1003.)

„Viens zemnieks stāsta otram:

„Ko domā! Es šonakt braucu pa ceļu un redzu: krīt viena zvaigzne taisni zemē. Krīt un uzkrīt uz mana ratu ilks galā. Un ilks tūlī nolūza...” (Turpat, 823.)

„Viena saimniece uz otru::

„Ko tu, Jāņa māt, darītu, kad burlaki tevi nosistu?”

Otrā: „Ko ta' nu darītu, jādzīvo vien būtu.” (Turpat, 765.)

Ar muļķi ir grūti saprasties un domas izmainīt; muļķim grūti arī ko pierādīt, tāpēc tauta saka:

„Labāk ar āzi badīties, nekā ar muļķi strīdīties.” BFK. 1218.

„Ko ar muļķi runāt, ko ar pliku plūkties.”
BFK. 50.

Muļķis nevar uztvert otra runātāja domu īsto saturu, nevar to izprast, kritiski apsvērt un atspēkot. Viņš allaž vien runā pavisam par kaut ko citu. Viņa domu bultas iet mērķim garām. Tāpēc domu izkarošana ar muļķi ir velts darbs.

Citādi tas ir domas izmainot ar saprātīgu un gudru cilvēku. Tas runā par lietu, bet ne ap to. Tas uztver domu kodolu, to izprot, novērtē un izsaka vai nu savu piekrišanu, vai arī motīvētu noraidu.

Gudra cilvēka runai ir jēga, ir mērķim piešķaņotas domas un domām reāls un saprātīgs saturs.

Muļķa runai šādu lietu trūkst.

Bez runas satura vēl jāņem vērā laiks un vieta, kad un kur tiek runāts; tāpat cilvēka vecums.

Ja, piem., muļķību izrunā bērns, tad šādu muļķību mēdzam apzīmēt tikai par naivitāti, jo no bērna vēl nevar prasīt pieauguša cilvēka prāta gatavības. Piemēra dēļ šāds tautas anekdots:

„Sieva, kurai nomiris vīrs un naudas ar nekādas nav bijis, bēdājusies, ka nebūs ko ēst.

To izdzirdis mazais dēlēns un pamācījis:

„Nebēdā, māt! Ja nebūs ko ēst, kustināsim tāpat muti, lai vēders domā, ka ēdam.“ (P. Birkerts. „Latv. taut. anekd.“ I. 31.)

„Tēvs prasījis mazam dēliņam, vai viņš gribētu sev māsiņu. Zēns atbildējis:

„Et labāk glibu dildiņu (zirdziņu)!“ (Turpat, Nr. 23.)

„Pēcītis: „Saki, māmiņ, no kāda koka tās Ziemassvētku eglītes ir taisītas?“ (Turpat, Nr. 46.)

„Jānītis saka uz Pēterīti: „Iesim uz gulēšanas sacīksti: kad tu pirmais aizmiedz, tad pasaki man, bet kad es aizmigšu, tad pateikšu tev.“ (Turpat, Nr. 47.)

Ja tādi runātu ne bērns, bet 20 gadus vecs cilvēks, tad, protams, tas būtu jāuzlūko par muļķi.

Augšā minētos gadījumos noteicošais apstāklis bij laiks, resp. cilvēka vecums. Tāds pats svarīgs moments, kas jāņem vērā, spriežot par runas gudrību vai muļķību, ir vieta un apstākļi, kur un kādos tiek runāts. Piem., kāzās nerunā

bēru runas un bērēs kāzu runas. Tāpēc tauta teic:

„Nav nekā muļķīgāka, kā gudrība nevietā.“

BFK. 266.

Saprotama lieta, ka citi cilvēki par gudru neieskatīs tādu, kas, piem., krogū pie dzērāju galda sāks turēt prātīgas un pamācošas runas. Gudrs cilvēks ir tas, kas runā par lietu un runā pie tam īstā vietā un laikā. Gudra doma vienmēr saistās ar kritisku apsveri un apsvērumu par runas laiku, vietu un attiecīgiem apstākļiem. Citiem vārdiem: gudru cilvēku pazīst no tā, ko viņš runā, kad viņš runā un kur viņš runā.

Vientiesītim un muļķim šādas apsveres trūkst.

Bet ne ikreizes un ne vienmēr cilvēka domu un prāta pasauli var vērtēt pēc runas. Ir brīži, kur arī gudrs cilvēks izteic negudras domas. Tāpēc tauta teic:

„Ne katrreiz gudrai mutei gudri vārdi.“

BFK. 125.

Tikai tādas reizes gan vairāk būs jāuzlūko kā izņēmumi no vispārēja likuma.

2. Gudrs ir mazrunīgs, bet muļķis — plāpīgs.

Tauta novērojusi, ka arī mazruna vai daudzruna var būt kā ārēja pazīme, kas raksturo cilvēka prāta attīstības pakāpi, citiem vārdiem — var būt par gudrības vai muļķības mērogu.

a. Muļķību raksturo plāpība.

„Plāpība ir muļķības tikums.“ Altm.

„Nerram gaŗa mēle.“ Altm.

„Muļķis nekad nemēdz klusēt.“ BFK. 75.

„Muļķis daudz plāpā.“ BFK. 71.

Kā no augšā atzīmētiem sakāmvārdiem redzams, tad tauta muļķību saista un raksturo ar daudzvārdību un daudzrunību. Patiesībā vajadzēja būt otrādi: kam daudz ir „iekšā“, tam daudz vajadzēja nākt arī „ārā“, bet īstenībā ir pretēji: jo mazāk ir „iekšā“, jo vairāk nāk „ārā“.

Saprotama lieta, ka runāšana vai nerunāšana vien vēl cilvēku netaisa ne gudru, ne muļķi. Nevienš nesauks skolotāju, mācītāju vai augstskolas profesoru par dumju tāpēc, ka tiem pēc viņu nodarbības ir daudz jārunā.

Tautas domātā daudzrunība jeb plāpība atliecas uz cilvēka dabas jeb rakstura īpašību. Šinī ziņā cilvēki ir dažādi: citi ļoti runāšanas kāri, plāpīgi, citi mazrunīgi, atturīgi, vārdos skopi.

Tauta novērojusi, ka daudzrunības un plāpības tieksmes reti kad savienojas ar dziļāku domu saturu, bet taisni otrādi.

Šo savu vērojumu viņa bez augšā minētiem vēl izteic šādos sakāmvārdos:

„Tukša muca tālu skan.“ BFK. 50.

„Pilna muca neskan, tukša skan.“ BFK. 810.

Arī tautas dziesmas apstiprina to pašu domu:

„Velti meklē smagu graudu
Tik lielāsi pelavās;
Velti gaidi gudru vārdu
Garās meitu valodās.“ (12994))

Un tiešām: sievietes allaž vien mēdz runāt daudz, runāt par visādiem dzīves sākumiem, cita citu aprunāt vai citādii kult tukšas tenkas. Tādās sarunās tiešām ir velti meklēt daudz gudrību, tāpat kā velti meklēt graudus lielās pelavās.

b. Gudrību raksturo mazrunība.

„Gudram maz ir valoda.“ BFK. 5.

„Gudrs cieš klusu.“ BFK. 143.

„Gudrais klusē.“ BFK. 141.

„Gudra galva, šaura mute.“ BFK.
237.

„Daudz domu, maz vārdu.“ BFK.
152.

Bagātam gara saturam skops izpaudums — tāds ir otrs savādais pretstats, ko tauta atradusi cilvēka dabā viņa prātu vērojot. Gudrs cilvēks maz grib runāt.

Šo pašu patiesību pauž arī tautas dziesmas.

„Lieli ļaudis, gudri ļaudis,
Tie vis daudzi nerunāja,
Tie izvēla valodiņu,
Kā no rieksta kodoliņa.“ (34252)

Bet ar ko gan izskaidrojama šī nesaskaņa starp domu tukšumu un vārdu vieglumu, vai arī starp domu dziļumu un vārdu skopumu?

Pirmais un svarīgākais motīvs ir cilvēka kritiskais domu aspekts.

Gudrs cilvēks, iekams savas domas izteic, grib lietas pamatīgi pārdomāt un apsvērt, bet tas prasa laiku; muļķis runā bez nopietnākas pārdomas un kritiskas apsveres. Viņš maz interesējas par to, vai viņa vārdiem ir kāda jēga vai nav. Tāpēc viņš arī ātrāki var „izšaut“ savus vārdus.

Turpretī gudram cilvēkam nopietni jāpārdomā ne tik vien vārdu saturs, bet arī viņu lietderība attiecīgos apstākļos un cilvēkos; muļķis par to maz interesējas.

„Muļķis grib runāt visur un arvienu; gudrs — tikai ar gudru un ir tad ne arvienu.“ BFK. 88.

„Kad muļķi runā, tad gudri stāv klusu.“ BFK. 88.

„Gudram ar gudru nav ko runāt.“ BFK. 120.

Bez tam muļķim trūkst arī paškritikas. Viņš neprot nosvērt sava garīgā satūra vērtību vai nevērtību. Viņš savu dumjību allaž iedomājas par gudrību, ko steidzīgi grib parādīt citiem, un tāpēc runā.

Gudrais lietu apsver un rīkojas otrādi. Viņa stingrākā paškritika to attur no savas gudrības nevajadzīgas izpausmes.

Tad vēl viens motīvs. Savas dvēseles bagātības cilvēks ne ikreiz var rādīt citiem. To darot viņš allaž var daudz pazaudēt. Viņš viegli var atdot citam savus vērtīgus atradumus un jaunas idejas, kas tam maksājušas daudz pūļu un smaga darba. Citi šīs idejas var viegli tad paņemt un tās izmantot. Idejas izdomātājam tas var būt smags morālisks un materiāls zaudējums. Visu to apsverot, viņš tāpēc ir uzmanīgs un atturīgs ar savām jaunām domām un idejām.

„Gudrs cilvēks nesaka savu padomu.“ BFK. 345.

Muļķim, turpretim, nav ko zaudēt, ja arī viņam trūkst jēgas savas domas saglabāt, tāpēc viņš arī runā un visu izplāpā.

Muļķis arī savu intimo dvēseles dzīvi, savu jūtu pasauli allaž vien neprot paturēt sev, bet iznes, tā sakot, uz tirgu. Gudrs to nedara. Viņš zin, ka reti ir tie cilvēki, kas prot taktiski aprieties ar otra cilvēka noslēpumiem vai viņa jūtu dzīvi. Tauta tāpēc teic:

„Muļķim sirds uz mēles, gudram — mēle sirdī.“ BFK. 288.

Sakarā ar visu sacīto tauta vēl sniedz šādus imperatīvus:

„Daudz zini, maz runā.“ BFK. 1176.

„Daudz zināt, maz runāt.“ BFK. 1204.

3. Gudram cilvēkam nav muļķa iedomības un uzpūtības.

„Muļķība un lepnība ir viena tēva bērni.“ BFK. 165. 115.

„Muļķība un lepnība aug uz viena celma.“ BFK. 266.

„Gudrais atzīst, ka viņš ļoti maz zin.“ BFK. 266. 277.

Katram cilvēkam ir sava pašvērtības apziņa, savs pašlepnums. Bet ir starpība starp cilvēka normālu pašlepnumu un iedomību, uzpūtību, resp. pārspīlētu lepnumu.

Tauta novērojusi, ka šāds pārspīlēts lepnums ir otrādā samērā ar cilvēka gudrību un īsto pašvērtību. Jo garīgi mazvērtīgāks kāds cilvēks, jo viņš iedomīgāks un uzpūtīgāks. Tāpēc arī tautas sakāmvārdi:

„Tukšā galvā daudz lepnības.“ BFK.

„Kur lepnas domas, tur padoms īss.“ BFK.

„Iepūties kā tīfars.“ BFK. 3.

„Tukša muca tālu skan.“ BFK. 50.

Cilvēka aprobežotība un dumjība liedz viņam redzēt sava gara tukšību un pareizi novērtēt savas spējas.

Ar gudru cilvēku tas ir citādi. Viņš redz, ka viņam daudz vēl trūkumu, viņš grib vēl daudz mācīties un gudrāks kļūst; viņš zin, ka iedomība to īstenībā vērtīgāku nepadarīs, jo pasaulē ir vēl cilvēki gudrāki par viņu u. t. t. Sakarā ar to viņa pašvērtības jūtas turas mērenības robežās un neizpaužas iedomībā un uzpūtībā.

Die šīs cilvēku grupas pieder arī tie, ko tauta savās pasākās sauc par „mulķīšiem“. Kad tēvam trīs dēli, tad parasti divi no tiem ir gudri un viens — mulķis. Šis „mulķītis“, šis kautrīgais, klusais, neuzkrītošais dēls allaž vien izrādās darbos un īstenībā pārāks un gudrāks par diviem, tā saucamajiem un iedomātiem gudriem brāļiem. Tikai patiesībā tie nav viss bijuši īsteni gudri, bet tikai uzpūtīgi un sevi par gudriem iedomājušies. Īstā gudrība iemītusi tikai kautrīgā, klusā brāļa galvā, kas ticis dēvēts par mulķīti. Bez tam:

„Neslavē dienu priekš vakara!“ BFK. 50.

Gudrībai vajaga parādīties darbos, vēlākās gaitās, ne pirmā acumirkļī. „Gudrie“ brāļi ir prātīgi tikai šinī acumirkļī, bet tie neredz, kas būs pēc tam: rīt un parīt. Tā sauktais „mulķītis“ to paredz. Viņš prot upurēt acumirkļa labumu, lai gūtu lielākus labumus nākotnē. Bet tālredzība ir viena no gudrības labākām sastāvdaļām. Bez tam „gudrie“ un uzpūtīgie brāļi neprot novērtēt ne savus spēkus, nedz arī apstākļus. „Mulķītis“ to prot, tāpēc tas kautrīgs. Mērena kautrība ir saprātīgas vērtēšanas pazīme. Kam tādas nav, tam droši var apšaubīt viņa gudrību.

Tā tad: gudrība iet roku rokā ar mērenu kautrību, kamēr dumjība soļo kopā ar uzpūtību.

„Skanošs trauks vienmēr tukšs.“ BFK. 264.

„Lepnība ir mulķībai pusmāsa.“ BFK. 131.

„Tukša vārpa galvu ceļ, pilna noliecas.“ BFK. 131.

„Lielība muļķību perē.“ BFK. 71.

„Lepnība un muļķība ir māsas.“ BFK. 71.

„Lielība ir muļķa rota.“ BFK. 71.

„No desmit nerriem sevi slavē tikai divreiz pieci.“ Altm.

„Muļķa mute mīl lielus vārdus.“ Altm.

„Neviens tik bieži kā muļķis neskatās spogulī, lai tur ieraudzītu gudru.“ Altm.

„Viena tukša vārpa stāv augstāku, nekā desmit pilnas.“ Altm.

„Tukša muca tālu skan; viegla galva augstu stāv.“ BFK. 995.

4. Gudrs cilvēks mīl patiesību.

„Gudrs niekus negrab.“ BFK. 52.

„Gudrs niekus negrib.“ M. —

Endz.

Patiesības mīla ir viena no gudra cilvēka raksturīgām iezīmēm. Šī iezīme mēdz iet kopā ar kādu otru patiesībai radniecisku īpašību — objektivitāti.

Kas ir objektivitāte?

Objektivitāte ir cilvēka gara īpašība liekas aplūkot un ņemt tādas, kādas tās īstenībā ir, nesaistot viņas ar savām personīgām interesēm vai simpatijām un antipatijām.

Pretstatā objektivitātei stāv subjektivitāte, kas ir lietu un parādību apskate no savu interešu, savu simpatiju un antipatiju viedokļa.

Subjektīvītāte un subjektīvisms ir sīka un patmīlīga cilvēka īpašība, kas visur redz un grib redzēt tikai savas patīgās intereses.

Lielāks un cildenāks gars visur meklē lietu īsto dabu un būtību, parādību īstās attiecības un vēro tās skaidra intelekta jeb prāta gaismā, jūtu ēnu neaptumšots. Citiem vārdiem — gudrs jeb liela gara cilvēks mīl patiesību.

Ir diezgan grūti izskaidrot, kāpēc un kādā kārtā objektīvītāte un patiesības mīla ir saistījusies ar gudra un izcilspēju cilvēka garu, bet dzīves īstenībā tas tā ir. Šo patiesību apstiprina psiholoģija un kultūras vēsture.

Angļu filozofs Reskins patiesības mīlu ieskata kā talanta un ģēnija pamatiezīmi. Bez tam vēl viņš patiesības mīlai veltī šādus cildenus vārdus:

„Tu nevari īsti un no sirds mīlēt patieso sauli, t. i. dabas gaismu un viņas krāsas, ja tu nemīli garīgo sauli — taisnību un patiesību. Netaisni un nepatiesi cilvēki nevar patiesi priecāties par dabas gaismu, viņi nezina, ko šis vārds nozīmē.“

Tāpat Karleils dēvē sirsnīgu, īstu patiesības mīlu kā ģēnija pirmo un svarīgāko īpašību.

Šīs savas domas un savus vārdus Karleils arī apstiprinājis ar saviem darbiem, un ne par velti viņu dēvē par „sava laika Anglijas sirdsapziņu.“

Savonarolla u. c.). To cilvēku skaits, kas savas patiesības atziņas ir samaksājuši ar cietumiem un trimdām, ir vēl lielāks (Galilejs u. c.).

Bet nav ikreizes jāņem šie vislielākie zinātnes spīdekļi. Arī šaurākā sfērā, arī ikdienas dzīvē gudrākie vienmēr ir tie, kas patiesību aizstāv, kaut arī par to būtu jācieš. Cik daudzi, piem., no mūsu tēviem un sentēviem nav cietuši gan miesas sodus, gan nodošanu zaldātos, gan izlikšanu no mājām, gan citas pārestības no vācu kungiem tikai tāpēc vien, ka tie ir sacījuši un aizstāvējuši patiesību, kamēr visādi sīki lišķi ir apmierinājušies ar nepatiesībām un dažādām dzīves nejēdzībām.

Jā, objektivitāte un patiesības mīla, patiesības aizstāvēšana ir cildenas gara īpašības, kas īpatnējas tikai izcilām personām, īsti gudriem cilvēkiem: vienalga, vai tos ņem pasaules, tautas, vai arī tikai sava pagasta un savas pilsētas mērogā.

5. Gudram nav mulķa neprātīgās stūrgalvības.

„Gudram var daudz ko iestāstīt, muļķim — neko.“ BFK. 71. 315.

„Nestridies ar muļķi.“ BFK. 158.

„Muļķim vienmēr taisnība.“ BFK. 71.

„Gudrs dēls klausā tēva pamācīšanu.“ BFK. 150.

„Gudrais arī muļķim allaž dod taisnību.“ Altm.

Katram saprātīgam un apzinīgam cilvēkam ir sava pārlicība, savs pasaulviedoklis, savs uz-

Pārrunās viņš ļaujas pārliecināties, ja loģiska domu gaita to prasa; pārliecināts tas atkāpjas no veciem, iemīļotiem viedokļiem un pieņem jaunus.

Ne tāds ir muļķis. Tas stūrgalvīgi turās pie saviem veciem ieskatiem. Tas neļaujas pārliecināties. Viņš cita loģiku noraida vienkārši tāpēc, ka tā ir cita.

Viņam ne patiesība no svara, bet gan vienkārši viņa reiz pieņemtais viedoklis. Tādu gara atiecību pret lietām sauc par stūrgalvību.

Stūrgalvība ir nelietderīga un nepamatota stīvšanās pieņemt motivētas un pareizas citu cilvēku domas, resp. tā ir tiepīga un nepamatota palikšana pie savām nepareizām domām un nepareiziem viedokļiem.

Ja muļķis ir tiepīgs, tas izskaidrojas ar šī garīgi aprobežotā cilvēka mazāku gara lokanību, kas nemīl domāt un „galvu laužīt“, jo vieglāki ir domāt vecu domu, braukt pa iebrauktām sliedēm.

Stūrgalvība līdz ar to ir, zināmā mērā, gara nabadzība, mazāka gara aktivitāte un mazāk spējīgas domas pazīme.

Katra jauna doma prasa gara piespiešanos, prasa gara aktivitāti, darbību čaklumu. Bet muļķim šādu gara īpašību trūkst.

Tāpēc garā nabagi cilvēki ir gadu simteņiem palikuši pie saviem tēvu tēvu nedibinātiem ie-

skatiem un stūrgalvīgi atteikušies tos grozīt, kamēr izcilgari, talanti un ģeniji laikmeta ieska-
tus ir ikreizes pārbaudījuši, kritiski apsvēruši
un sakarā ar to vai nu pārveidojuši, vai arī pa-
visam atmetuši, ja tie izrādījušies kritiskā pār-
baudē par nedibinātiem un nepietiekošiem.

Talanti un ģeniji nepazīst mulķīgas un nedibi-
nātas stūrgalvības.

Bet tas vēl nenozīmē, ka gudrs cilvēks savus
uzskatus un pārlicības viegli mainītu. Nē. Ko
viņš atrod par pierādītu un pamatotu, pie tā
viņš paliek vēl ciešāk kā strūgalvis. Tikai tas
nav tiepums un stūrgalvība, bet tā ir pamatota
pārlicība. Tā piem., Galilejs „stūrgalvīgi“
palika pie savām domām par zemes griešanos.
Kad viņu tā laika garīdzniecība ar varu gribēja
piespiest atteikties no saviem ieskatiem, tad viņš
mācēja vismaz sevī lepni pateikt: „Un tomēr vi-
ņa (t. i. zeme, P. B.) griežas.“

Tā tad: mulķi raksturo stūrgalvība un nepa-
matota tiepība, kamēr gudru cilvēku raksturo
loģiski pamatota un stingra pārlicība.

Mulķis tiepjas aiz gara slinkuma un domu
nevīžības, kamēr gudrais „tiepjas“ aiz saviem
pamatotiem motīviem un dibinātiem pierādīju-
miem, kas ir viņa gara aktivitātes sekas.

6. Vārdu saskaņa ar darbiem.

„Ar domām debesīs, dibens pelnos.“
BFK. 50.

„Domāt var daudz, padarīt maz.“
BFK. 71.

„Muļķis gudro, gudrais dara.“ BFK.
1200.

„Runā kā vecais tēvs, dara kā mazais bērns.“ BFK. 310.

„Ko līdz vārdi, kad nav darbu.“ BFK.
50.

Klasiskajā pasaulē par filozofiem jeb gudribas mīlētājiem ieskatīja tos cilvēkus, kas ne tikai gudrību meklēja un mācīja citiem, bet arī tos, kas paši pēc savām mācībām kā filozofi dzīvoja. Tur gudra cilvēka jēdzienā ietilpa divas lietas: 1) gudra, saprātīgu domu pilna galva un 2) prātīga, ētiska rīcība un dzīve.

Šis uzskats ir arī valdošais latvju tautā. Arī te gudra cilvēka jēdzienā ietilpst abi šie elementi.

Cilvēkus, kas tikai mētājas ar gudriem vārdiem, bet paši tiem neseko un pēc tiem nedzīvo — tauta nicina. Tos viņa nesauc par gudriem, bet par „gudriniekiem“, „pārgudriem“, „gudragalvām“ u. t. t.

Klausoties tādu cilvēku vārdos un spriedumos tauta ar smīnu piezīmē: „Klausāties uz maniem vārdiem, bet neskatāties uz maniem darbiem“, piedomādama pie anekdota par mācītāju, kuŗa vārdi nekad nav saskanējuši ar viņa darbiem.

Šī vārdu saskaņa ar darbiem arī ir viena sastāvdaļa no tām ētiskām īpašībām, ko tauta prasa no katra tāda cilvēka, ko viņa par gudru sauc.

Vārdu nesaskaņa ar darbiem ir liekulība, morālisks zemums. Kur tauta tādu novēro, tur tā sajūt necieņu. Bet gudrību tauta vienmēr savieno ar patiesu cieņu.

Bez tam: īsti gudrs cilvēks pats nesaskaņu nepielaiž. Tas nesaietas ar viņa patiesības mīlestību, nesaietas ar viņa vērtējošo domu un viņa ētiku. Viņš labāk mazāk sola un vairāk dara, nekā otrādi.

Gudrs iepriekš nelielās ar saviem darbiem; viņš pat par tiem nemīl iepriekš runāt. Viņš zin, ka dzīve ir raiba un nejaušību pilna: tā var aizkrustot ceļu viņa darbiem un gaitām. Un tad ir nepatīkami: nav turēts dotais vārds, dotie solījumi, apgalvojumi u. t. t.

Gudram cilvēkam ir mazāk vārdu, mazāk solījumu, bet tie ir drošāki, tie ir vairāk saskaņoti un savienoti ar darbiem, kā vientiesīgām un dumjam cilvēkam.

Cilvēks, kas viegli sola, tas maz apsver, un kas maz apsver, tas maz rīkojas ar prāta, ar apdomas, apsvēruma līdzekļiem.

Kas gausi sola, tas solījumu augsti vērtē un daudz sver. Bet to var darīt cilvēks ar nopietnākām gara vērtībām, resp. gudrs cilvēks.

Citiem vārdiem: gudrs cilvēks rīkojas tā, lai viņa vārdi saskanētu ar darbiem.

7. Kopsavilkums.

Satverot vienkopus redzamāko no tā, ko tauta novērojusi pie gudriem cilvēkiem, dabūjam šādas iezīmes (kas papildina agrāk atzīmētās gudra cilvēka īpašības):

1. Vispirms jau gudru cilvēku var pazīt no viņa runas: gudram cilvēkam arī runa ir gudra, ģekim — otrādi.

2. Gudrs cilvēks bez tam nav daudzrunīgs jeb plāpīgs: viņš runā maz, bet tad lietā un vietā.

3. Gudrs cilvēks nav arī ne iedomīgs, ne uzpūtīgs. Tāds parasti ir tukšs un mazvērtīgs cilvēks.

4. Gudrs cilvēks dzīves un domu (pārliecību) lietās nav ietiepīgs un stūrgalvīgs. Viņš piekāpjas, kur viņam nav taisnība, un ļaujas sevi pārliecināties.

Aprobežots cilvēks, turpretī, ir stūrbaks: viņš stūrgalvīgi paliek pie sava, kaut arī tā būtu rokām taustāma aplamība.

5. Gudrs cilvēks mīl patiesību un nīst niekus, kaut arī viņam patiesības dēļ nāktos ciest.

6. Gudram cilvēkam allaž vārdi saskan ar darbiem. Viņš nav liekulīgs.

7. Gudram cilvēkam ir arī vajadzīgā nopietnība; viņš nav „vēja pilns“. Vieglprātība nepiestāv gudrībai.

8. Gudram cilvēkam ir dzīves takts, uzmanīga, saprātīga un piemērota izturēšanās pret citiem cilvēkiem.

B. ATSEVIŠKA CILVĒKA GUDRĪBAS AVOTI.

1. Gudrības ziņā visi cilvēki nav vienādi.

„Visiem nav vienāda galva.“ BFK.
315.

„Ne visi suņi ar astēm, ne visi cilvēki ar saprašanu.“ BFK. 237.

„Kas var visus uz vienu prātu griezt.“
Stend.

„Cik dažādas galvas, tik dažādi prāti.“ Stend.

Iekams runā par gudrības avotiem, t. i. par to, kur katrs atsevišķs cilvēks gudrību var ņemt, vispirms ir jāatzīmē tā patiesība, tā tautas atziņa un tas novērojums, ka gudrības ziņā visi cilvēki nav vienādi. Kā daudzās citās lietās valda liela dažādība starp cilvēkiem, tā arī gudrības ziņā.

„Ne visām liepiņām
Līdz zemei lapas auga;
Ne visām māmiņām
Ir vienāds padomiņš. (3212)

Ar garīgām mantām un garīgām vērtībām ir tāpat kā ar laicīgām: tur ir savi mazturīgie, savi turīgie, savi bagātnieki un savi pavisam nabagie.

Šo pašu uzskatu apstiprina arī zinātne. Tā, piem., pazīstamais angļu zinātnieks Fr. Galtons savā grāmatā „Talanta iedzimtība“ raksta:

„Es pavisam nevaru piekrist tai hipotēzei... kas apgalvo, it kā visi cilvēki pasaulē nākot gan-

drīz vai pilnīgi vienādi un ka vienīgais faktors, kas radot starpību starp to vai citu puiku, starp to vai citu pieaugušo, esot vienīgi čaklība un pūles sevis izveidošanā. Es uz katēgoriskāko noliedzu to domu, it kā visi cilvēki no dabas būtu vienādi.

Parādības, ko novērojam bērnu istabā, skolā, universitātē un dažādos cilvēku nodarbības laukos pēcskolu laikmetā, sniedz bagātīgus pierādījumus, kas apstiprina taisni pretējo (t. i. ka cilvēki nav no dabas vienādi. P. B.).“*)

Tālāk Galtons aizrāda, ka cilvēki nevienādi savu garīgo spēju ziņā tāpat, kā tie nevienādi sava fiziskā spēka, sava auguma vai citu īpašību ziņā.

Bet ja nu cilvēki savu spēju ziņā no dabas nevienādi, tad rodas jautājums: kāpēc tas tā? No kā šī dažādība atkarājas? Kādi viņas dabīgie cēloņi un noteicošie apstākļi?

Par šo jautājumu tauta ir sen domājusi un izteikusi daudz pareizu, skaistu un gudru atziņu.

2. Gudrība kā dabas balva.

„Makuliti Dieviņš māca,
Nemākuli — māmuliņa;
Nemākuli nevarēja
I māmiņa izmācīt.“ (3035)

Raksturīgākais no gudrības veidiem ir — cilvēka izcilais apdāvinājums, izcilās gara dāvanas. Bet šī veida gudrības dziļākais pirmavots ir

*) Фр. Гальтонъ. Наслѣдственность таланта. Перев. съ англ. 1875. г. 15. l. p.

— iedzimtība, dabas devums. Kā cilvēkam no dabas ir viņa augums ar īpatnējām fiziskām īpašībām, tāpat viņam no dabas arī jau zināmas gara spējas.

„Tas jau tā: kā kuŗam dots.“ BFK. 50.

„Pats jau nepaņemsi.“ BFK. 50.

Tā tauta filozofiski nosaka tādos gadījumos, kur runā par dabas dotām gara dāvanām jeb cilvēka dabiskām spējām.

Dabas devums ir tik negrozāms, ka tam savos attiecīgos apmēros tādām arī jāpaliek visu cilvēka mūžu. Vismaz pielikt šim devumam nekā nevar, atņemt gan (piemēram, sabojāt savu veselību u. t. t.).

„Kāda zālīte dīgusi, tāda nokalst.“ BFK.

„Ikkatrs gan tiek vecāks, bet ne gudrāks.“
BFK. 80.

„Katrreiz gudrība neaug līdz ar bārdu.“
BFK. 62.

„Gudrību ar kausu galvā neieliesi.“ BFK. 112.

„Gudrību ar kaŗoti neieliesi.“ BFK. 94.

„Gudrība nav ar kaŗoti smeļama.“ BFK. 112.

Tā zīmīgi dabas negrozāmo gudrības devumu iztulko tautas sakāmvārdi. Tāpat arī dainas:

„Cirvs bez kāta, puiss bez prāta
Stāv pie priedes siliņā.
Cirvim kātu gan ielika,
Puišām prāta neielika.“ (13002)

„Slot' bez kāta, meit' bez prāta
Stāv istabas kaktiņā.
Slotai kātu gan ieliku,
Meitai prātu neieliku.“ (13002, 1. var.)

Bez tam izcilas gara dāvanas parādās jau diez-
gan agri. Tās vērojamas jau bērnībā.

„Mazajam liniņam,
Tam ir sīksta pakuliņa;
Mazajam bāliņam,
Tam ir gudris padomiņš.“ (3412)

„Maza, maza man galviņa,
Bet jo gudrs padomiņš:
Vecākais bāleliņš
Man prasīja padomiņu.“ (3660)

Tā tad: viens no gudrības avotiem ir — daba,
dabas dāvanas. To pats cilvēks nevar paņemt:
to viņam līdz dod vecāki, bet arī neatkarīgi no
savas gribas.

„Katram cilvēkam Dievs savu tiesu dod.“
BFK. 71.

„Gudrību nevar iedzert.“ BFK. 71.

„Visiem nav viegla galva.“ BFK. 237.

„No bībeles vien gudrs netapsi.“ BFK. 127.

„Galva dod padomu, rokas maizi.“ BFK. 131.

3. Gudrība kā retā dabas balva.

„Reti bija gudri vīri,
Reti kupli ozoliņi.“ (1734)

Augšā citētā tautas dziesmā tauta izsaka atziņu, ka reti ir gudri vīri, ka gudrība vispār ir retā lieta.

Vēlākā laika Eiropas zinātne ir pilnīgi vienprātis ar mūsu sentēviem. Angļu zinātnieks Fr. Galtons savā jau minētā darbā par „Talanta iedzimtību“ uz plašu pētījumu un statistisku datu pamata nāk pie slēdziena, ka izcilspēju cilvēki ir ap 250 uz viena miljona Anglijas iedzīvotāju, t. i. viens izcilnieks uz 4000 caurmērspēju un zem caurmērspēju Anglijas pilsoņiem.

Ar vārdu sakot: gudri cilvēki nāk tikai pa vienam uz tūkstošiem.

„Dzelzs ir diezgan, tērauda trūkst“ (BFK. 320) — tā teic kāds mūsu tautas sakāmvārds. Ar viņu tauta grib sacīt: parasto caurmērību ir diezgan, trūkst tikai izcilnieku, trūkst gudru cilvēku.

Viss lielais cilvēku vairums ir caurmērspēju ļaudis jeb caurmērnieki. Kam prāta vēl mazāk, tos tauta sauc par muļķiem. Muļķis, kā jau citā sakarā aprādīts, ir cilvēks, kam gara spējas, sevišķi domājošais prāts ir zem caurmēra normas.

Ja cilvēkam dabas dotās gara spējas salīdzina ar materiālām bagātībām, tad gudrie cilvēki ir gara bagātnieki. Kā saimnieciski bagātiem cil-

vēkiem ir daudz materiālo vērtību, tā gara bagātņiem ir daudz psīhiskās bagātības: daudz zināšanu, atziņu, daudz radošās iespējas.

Kā saimnieciskā dzīvē nabago ir vairāk kā bagāto, tā arī gara dzīvē garīgi mazturīgo ir vairāk kā gudro. Sacīto apliecina gan dažādo tautu sakāmvārdi, gan arī ievērojamie domātāji un prātnieki. Tā, piem., latviešu sakāmvārdi teic:

„Gudru maz, muļķu daudz.“ BFK. 54.

„Muļķība atrodama uz katra stūra.“ BFK. 71.

„Mācīt var maz, mācīties — visi.“ BFK. 152.

„Muļķi var nokratīt no katra krūma, gudru nenokratīsi pat no koka.“ Altm.

„Muļķībai vairāk īrenieku nekā prātam.“

BFK. 71.

„Muļķība ir varenāka par prātu.“ BFK. 1161.

Sevišķi krieviem daudz atjautīgu sakāmvārdu par augšā sacīto*), piem.:

„Krievu zeme ar muļķiem, paldies Dievam, uz simts gadiem apgādāta.“

„Muļķu pilni kaktu kakti.“

„Cik Dievam dienu, tik pasaulē muļķu.“

„Visus pasaules muļķus nesaskaitīsi.“

„Muļķus ne sēj, ne stāda — tie paši aug.“

„Ne katrs gudrs, kam galva.“

„Uz muļķiem pasaule turas.“

Vācieši teic:

* „Вл. Даль. Пословицы русск. народа“. 1904. Т II, 158—176 l. p.

„Muļķiem pieder pus pasaules (tikai ne tas, kas tur iekšā).“ (Vanders.)

Cicerons attiecībā uz muļķu daudzumu teic: „Ār muļķiem ir pilna visa pasaule.“

Ievērojamais „Muļķības slavinājuma“ autors, Roterdamas Erasms, tāpat saka, ka visa pasaule esot muļķības templis un ka viss liela's cilvēku vairums esot muļķi tikai dažādos veidos.

„Muļķība cilvēkam tikpat dabīga īpašība, kā zirgam lasītneprasme.“ (Roterdamas Erasms.)

Roterdamas Erasms muļķu pasauli gan, šķiet, padara pārāk plašu, jo viņš muļķu katēgorijā ierindot arī visus tos cilvēkus, ko nevar par gudriem saukt. Citiem vārdiem: viņš tur ierindo arī lielu caurmērspēju cilvēku skaitu. Bet tomēr sava laika lielākais zinātnieks un cilvēku pazinējs nebūs daudz kļūdījies.

Erasma, Galtona, Cicerona un daudzu citu ievērojamu zinātnieku domas tā tad sakrīt ar mūsu tautas gudrības atziņu, ka gudru cilvēku pasaulē nav daudz.

4. Dabas dotās gudrības (talanta) lielā nozīme.

„Visas skolas mācības nemaksā vienas galvas gudrības.“ Stend.

Gudrības celtne, kā redzējām, sastādās no vairākām sastāvdaļām, kā, piem., no dabas dotā talanta, no dzīvē un mācībās iegūtām zināšanām u. t. t.

Svarīguma ziņā, salīdzinot šīs sastāvdaļas, tauta nāk pie slēdziena, ka dabas dotam apdāvinājumam piekriņt tā vissvarīgākā loma. Tas ir katras gudrības īstais pamats. Tāpēc arī tauta zīmīgi izsaka augšā atzīmēto patiesību, ka „visas skolas mācības nemaksā vienas galvas gudrību“, t. i. nemaksā iedzimtā talanta, kas ir īstais gudrības avots un citu gudrību veidotājs.

Ja nav šī iedzimtā talanta, tad arī skolas, vecāku un citu mācības maz ko palīdzēs: mulķis no dabas paliek mulķis arī ar visu mācīšanu un skološanu. Tāpēc tautas dziesma šo domu arī skaisti izsaka, ka

„Mākulīti Dieviņš māca.“ (3035)

T. i. apdāvinātu cilvēku māca viņa iedzimtais jeb dabas dots talants, kamēr:

„Nemākuli nevarēja
I māmiņa izmācīt.“ (3035)

Tiesa, arī mazāk apdāvināts cilvēks var mācīties, gūt zināšanas un tikt gudrāks, bet ne īsti gudrs. Viņa gudrībai ir zināmas robežas, par ko augstāk tas nevar celties. Cilvēkam spējas ir lielā mērā tas pats, kas putnam spārni. Neviens putns nevar celties augstāki, kā viņa spārni to nes. Māju pīlei vai vārņai nav ērgļa spārnu un nav arī ērgļa lidojuma.

Jau minētais angļu zinātnieks Fr. Galtons, runājot par gara spējām un viņu attīstības ie-

spēju, tās salīdzina ar cilvēka fizisko spēku. Viņš aizrāda, ka, piem., kalējs ar savu darbu, āmuru cilājot, var gan labi attīstīt savus roku muskuļus, taču ne bez mēra. Dzimuša atlēta jeb stiprinieka spēku kalēja rokas muskuļi tomēr nekad nerasnīgs.

Tāpat tas ir arī ar gara spējām. Caurmērspēju cilvēks var gan savas spējas attīstīt un mācīties, bet tomēr talanta un ģenija gudrības robežas un iespējas viņš nekad nerasnīgs. Maksimālām iespējām daba novelk savas robežas.

Ievērojot visu sacīto, izprotam, ka dabas dotām spējām jeb dabas dotai gudrībai ir milzu nozīme; redzam, ka dabas dots talants ir liela un svarīga dabas dāvana.

Sacīto apstiprina arī zinātnes, mākslas un visa kultūras vēsture. Ievērojamus un paliekamus zinātnes darbus ir radījuši lieli zinātnes talanti, tāpat kā lielus un paliekamus mākslas darbus lieli mākslas talanti. Tāpat tas ir arī ar citiem kultūrvēstures un vēstures darbiem vispār.

Izcilspējas ir arī izcilīspējas; izcilīspējas pārvēršas izcildarbā; izcildarbi ir redzamākie fakti kultūrvēsturē. Citiem vārdiem — lielas kultūrvērtības var radīt un arī tiešām rada dabas dotie izcilgari, resp. cilvēki, kas gudri jau no dabas.

Tāda ir dabas doto spēju nozīme.

5. Iedzimtība kā dabiskās gudrības avots.

„Gudra tēva gudri bērni.“ Stend.

„Kāds tēvs, tāds dēls.“ Stend.

„Kādi vecāki, tādi bērni.“ Stend.

„Kāds tēvs, tāds dēls; kāda māte, tāda meita.“ Lautenb.

Iedzimtība ir tāds dabas likums, pēc kuŗa vecāki pārraida savas miesas un gara īpašības uz bērniem jeb pēcnākamjiem.

Šī likuma pēc bērni parasti ir līdzīgi vecākiem, tāpat vienas tautas un vienas rases locekļi zināmās īpašībās savstarpēji viens otram līdzīgi.

Iedzimtība gādā par to, ka rases un tautas uzglabājas un pastāv gadu simteņiem un tūkstošiem. Tagadējie ķīnieši ir lielā mērā tie paši, kādi tie bija tūkstošiem gadu atpakaļ, tagadējie vācieši lielā mērā tie paši, kas bija senie ģermāņi, un krievi — tie paši, kas senās slavu ciltis u. t. t.

Bet ja iedzimtības ceļā vecāki pārraida savas īpašības uz bērniem, tad dabīgi ir sagaidīt, ka bērni no vecākiem mantos arī savas gara spējas, resp. gudrību.

Tauta tā arī domā. Bez augšā minētajiem sakāmvārdiem to vēl apliecina sekošie:

„Tas dēls krīt pēc tēva.“ Kr. Ulm.

„Tas ir tēvam tik līdzīgs, kā no viņa acīm izlīdis.“ Stend.

„Kāda māte, tāda meita.“ BFK. 50.

„Ābols nekrīt tālu no ābeles.“ BFK. 50.

„Rīts, vemts tēva dēls.“ BFK. 50.

Pēc augšā minētiem sakāmvārdiem iznāk, ka tēvu īpašības manto dēli, bet māšu īpašības — meitas. Vai tas tiešām tā? Ko teic piedzīvojumi un zinātne?

Iedzimtības jautājums ir vairākiem aspektiem jeb vairākām tendencēm. Un viena iedzimtības tendence ir tiešām augšā minētā. Mākslas un zinātnes vēsture zin daudz interesantu gadījumu, kas šo augšā minēto tendenci apstiprina un uz faktiem atbalsta. Te daži piemēri no angļu zinātnes vēstures.

Ievērojamā dabas zinātnieka Čarlsa Darvina tēvs, Erasms Darvins, arī bij dabas zinātnieks: ārsts, fiziologs. Čarlsa Darvina dēls arī kā ievērojams dabas zinātnieks staigāja tēva pēdās.

Teilori: tā ir vesela zinātnieku dzimta, no kuras kā izcili zinātnieki minami: Čarlss Teilors, Izāks Teilors, Džefrijs Teilors un Džons Teilors.

Kassinī ģimene 122 gadu laikā Anglijas zinātnei dod vairākus ievērojamus astronomus.

Ievērojamā „Loģikas sistēmas“ autora Džona St. Milla tēvs tāpat bij ievērojams zinātnieks.

Mākslas, sevišķi mūzikas vēsture sniedz ne mazāk krasus piemērus, kas apstiprina augšā atzīmēto iedzimtības tendenci. Piem., vācu mūziķu Bachu ciltī ir sešas mūziķu paaudzes.

Feitu ciltī jeb ģimeņu virknē ir 58 vīriešu kārtas locekļi, kas ir bijuši mūzikas profesori, bet šīs ģimenes augstākais sasniegums ir ģeniālais Johans Sebastjāns Bachs.

Bēthovena tēvs un vectēvs ir bijuši profesionāli mūziķi.

Tāpat Mocarta tēvs ir spējīgs mūziķis, kapellmeistars un komponists.

Arī Haidna, Rossini un daudzu citu mūziķu tēvi ir bijuši redzami mūzikas talanti.

Līdzīgu talantu secību, spēju mantošanu no tēviem var konstatēt daudzu aktieŗu, rakstnieku un politiķu ģimenēs.

Šie fakti tā tad apstiprina mūsu tautas gudrības konstatējumu: „Kāds tēvs, tāds dēls“. Bet tā ir tikai viena iedzimtības tendence. Ne ikreiz viņa atfaisnojas, un to zin arī tautas gudrība. Tāpēc aplūkosim vēl citas iedzimtības tendences, par ko atrodam liecības mūsu tautas gudrībā.

6. Ne vienmēr gudriem tēviem gudri dēli.

„Ne visi bērni ir tādi, kādi vecāki.“ BFK. 90.

„Liela galva, der tēva cepure, bet padoms vējā.“ BFK. 266.

Viena iedzimtības likuma tendence, kā redzējām, bij tā, ka dēli manto tēvu spējas, bet meitas māšu spējas. Šim iedzimtības principam tomēr ir daudz izņēmumu. Allaž vien izcīlgudriem tēviem ir dēli bez tēva padoma un bez tēva talanta. Šo patiesību tauta izteic gan savos sakām-vārdos, gan arī tautas dziesmās, kā piem.:

„Laikos man tēva svārki,
Laikos tēva kažociņš;
Sēstos tēva krēsliņā,
Nava tēva padomiņa.“ (3097)

„Sēdu tēva krēsliņā,
Liku tēva cepurīti;
Liela tēva cepurīte,
Trūkst man tēva padomiņa.“ (3100)

Modernā zinātne itin labi zina, ka dabas likumiem ir arī savi izņēmumi. Šī atziņa jau sen ir bijusi mūsu vērīgajiem un gudrajiem sentēviem. Ļausim tomēr modernai zinātnes un mākslas vēsturei apstiprināt šo mūsu tautas novērojumu un atzinumu ar kādiem piemēriem.

Ievērojamā Anglijas valsts vīra Olivera Kromveļa dēls Ričards Kromvelis pavisam nebij ne pēc tēva, ne pēc mātes. Viņš bij slinks un apātisks. Ar prieku viņš atsacījās no saviem svarīgiem pienākumiem, kas tam bija uzlikti pēc viņa ievērojamā tēva nāves.

Pazīstamā kvēkera Uiljama Penna dēlam nebij nekā kopēja ar savu augsti ētisko un gudro tēvu; viņš bij vienkārši bezgodis un nelietis.

Nedaudz labāks bija Mārtiņa Lutera dēls. Viņa gudrajam tēvam Mārtiņam Luteram vienmēr nācās sūdzēties par šī sava dēla nekārtību un nepaklausību. Dēls allaž vien tēvu noveda vai līdz izmisumam.

Pazīstamais gudrais angļu lords Česterfilds uzrakstīja savam dēlam īpašu pamācības un dzīves gudrības grāmatu vēstuļu veidā; bet viņa dēls tomēr izauga rupjš un dumjš.

Rakstnieka Valtera Skota dēls bija aprobežots kavalērijas virsnieks, kas lielījās ar to, ka neesot lasījis nevienu no sava tēva uzrakstītiem romāniem.

Tāpat ģeniālā komponista Mocarta dēls bij baņķieris, naudas vīrs, kas ar nicināšanu atsaucās par sava lielā tēva iemīļoto darba lauku — mūziku. Kāds mūzikas cienītājs viņu apmeklēja, kā šķietamu sava tēva un mūzikas dievinātāju. Par to bagātais Mocarta dēls lieliski noskaitās un apmeklētājam nikni uzsauca: „Vēl lai parauj, ko Jūs no manis gribiet? Es mūziķis?! Nē! Es esmu baņķieris!” Un izrāvis no kabatas pilnu sauju spožu naudas gabalu, tas tos nometis uz galda piezīmēdams:

„Lūk, šo mūziku es mīlu!”

Tamlīdzīgiem piemēriem varētu pildīt daudz lapas puses, bet pietiks. Lai tikai lasītājs palūkojas savā apkārtnē un piedomā pie saviem paziņām, tad viņš itin viegli uzskaitīs arī pats labi daudz līdzīgu piemēru, kur darbīgiem, vērtīgiem un gudriem vecākiem ir mazvērtīgi un ģekīgi bērni.

Tā tad arī te tautas novērojumi un konstatējumi ir pilnīgi pareizi. Tauta ir pareizi izteikusi tiklab galveno iedzimtības likumu, kā arī svarīgākos viņa izņēmumus.

7. Savu gudrību dēli manto allaž vien arī no mātēm.

„Gudri bija tie deliņi,
Kam bij gudras māmuliņas;
Kam nav gudras māmuliņas,
Tie vērsiši, ragainiši.“ (41722)

Iedzimtības faktus vērojot, tauta ir atradusi, ka dēli savu gudrību, resp. talantu nebūt nemanto tikai no tēviem, bet gan arī no mātēm. Šo patiesību izteic arī augšā minētais pantīņš.

Pie tādiem pat slēdzieniem ir nākuši arī daži iedzimtības pētnieki un psihologi. Tā, piem., franču zinātnieks Žolī savā grāmatā „Lielās personības“ izsaka domas, ka „lielas personības vairuma gadījumos savu dabu manto vairāk no mātēm, kā no tēviem“. Viņš atstāsta arī Bifona ieskatus, kas visu savu dzīves laiku turējies pie tās pārliecības, ka bērni savas prāta un ētiskās īpašības manto no mātēm. Šo principu viņš attiecinājis arī pats uz sevi, silti atsaukdamies par savu māti, kas tiešām bijusi ļoti gudra sieviete un bagāta ar dažādām zināšanām.

Turpinādams savu argumentāciju, Žolī raksta: „To pašu patiesību var sacīt par Platōnu (t. i., ka viņš savas gara dāvanas mantojis no mātes, P. B.), Bekonu, Kondorsē, Kivjē, d'Alambēru, Uatu.“*)

*) Г. Жоли. Психология великихъ людей. Перев. съ франц. 1894. г. 33. l. p.

Vēl autors aizrāda uz brāļu Grakchu ievērojamu māti Kornēliju, uz sv. Ludviķa māti, uz Indriķa IV māti Žannu d'Albrē, uz Bonaparta māti — Leticiju, sv. Augustina māti — sv. Moniku u. c.

Sen-Bevs vēl aizrāda uz V. Skotta, Bairona, Lamartina ievērojamām mātēm, kas saviem dēliem ir devušas gan viņu bagāto jūtu pasauli, gan dzīvo fantaziju un arī spējo domāšanu.

Tad vēl jāmin Gētes māte, no kuŗas viņš sakās mantojis savas dzejnieka dāvanas; tāpat angļu dzejnieki Grejs un Kupers ieskafa savas mātes par sava dzejas talanta avotu.

Arī vācu ievērojamais filozofs Kants izsakās, ka viņš savus stingros ētiskos principus mantojis no mātes; tāpat franču rakstnieks Fontenels par savām spējām pateicās savai mātei.

Ar vārdu sakot: faktus, kas runā par labu mātēm, kā dēlu apdāvinātības avotam — pietiekoši dod zinātnes, mākslas un arī politiskā un kultūras vēsture.

Netrūkst arī zinātnieku, kas šo uzskatu aizstāv ar zinātniskas argumentācijas palīdzību.

Saprotama lieta, ka šī principa aizstāvjiem ir arī daudz taisnības. Iedzimtība ir sarežģīta parādība ar vairākām tendencēm, no kuŗām katru atbalsta ievērojams faktu skaits.

Mums te no svara atzīmēt to, ka šīs jaunlaiku zinātnes izfīrztās iedzimtības tendences ar viņu

svarīgākiem likumiem un principiēm ir jau izteiktas mūsu tautas gudrībās: sakāmvārdos un tautas dziesmās.

8. Vecāki kā atziņgudrību avots.

„Kur puisīti, tu būt' ņēmis
Savu gudru padomiņu,
Ja nebūtu māmuliņa,
Tevi gudru audzējuse?“ (3193)

Gudrības jēdzienā, kā jau agrāk minēts, ietveras divas svarīgas sastāvdaļas: 1) gudrība kā iedzimts talants un 2) gudrība kā iegūtas zināšanas un atziņas, t. i. atziņgudrība.

Ja talants jeb gardāvanas ir dabas dotas un tās vairs iegūt no jauna vai arī viņām klāt pielikt nevar (ja daudz, tad izkopt), — tad ar zināšanām, ar atziņgudrībām ir taisni otrādi: tās var vienmēr no jauna gūstot papildināt un vairot.

Zināšanu un atziņgudrību piegādē no pat agrās bērnības ievērojama loma piekrīt vecākiem un skolai. Bet tā kā senākus laikus latviešiem skolas nebija, tad galvenie savu bērnu skolotāji un apgādātāji ar zinībām, dažāda rakstura pamācībām un gudrībām, bij bērnu vecāki: meitām galvenā kārtā mātes, bet dēliem tēvi un arī — mātes.

„Kam derēja veca zeme,
Kam vecā māmuliņa?
Griķam der veca zeme,
Padomam māmuliņa.“ (3186)

„Lēni, lēni bērziņš auga,
Lēni lapas darināja;
Lēni augu pie māmiņas,
Gudru ņēmu padomiņu.“ (3199)

Ja arī cita nekāda labuma nebūtu no vecās
māmuliņas, kā tikai tas, ka viņa spēj dot gudrus
padomus, arī tad par viņu ir vērts gādāt.

„Padomam vien turēju
Savu vecu māmuliņu;
Ja nebij cita laba,
Jel padoma devējiņa.“ (3218)

Māmiņas padomu bērni izmanto līdz vislielākam vecumam:

„Iet saulīte zemumā,
Iet māmiņa vecumā,
Vēl es teku tecēdama
Pie māmiņas padomiņa.“ (3165)

Kad mātes vai vecāku vispār vairs nav, tad
tik bērns sajūt un atzīst, cik daudz pietrūkst
gan padoma, gan citādā ziņā.

„Laudīm veca māmuliņi
Panīkuse barojama;
Kaut man būtu māmuliņi
Jel padoma devējiņa.“ (3202)

„Kur es iešu, kur tecēšu,
Kam vaicāšu padomiņu?
Nei man tēva, nei man mātes,
Nei īstena bālēliņa.“ (4727)

No sacītā redzam, ka tauta ieskata vecākus par vienu no svarīgākiem zināšanu un gudrību avotiem. Gadi un piedzīvojumi vecākiem ir devuši zināšanas, bet viņu mīlestība pret bērniem spiež šīs zināšanas un savu gudrību atkal nodot bērnu rīcībā tāpat kā citu savu mantu.

Par šo patiesību runā arī sakāmvardi:

„Māte gudrāka par meitu.“ BFK. 87.

„Mātes padoms vienmēr labs.“ BFK. 262.

„Mātes padoms allaž dārgs.“ BFK. 264.

„Neaizmirsti, ko vecāki māca.“ BFK. 296, 356.

„Neaizmirsti to, ko vectēvs māca.“ BFK. 308.

„Labāk klausīt vecāku padomu, nekā ēst vecāku kumosu.“ BFK. 1174.

9. Audzināšana un mācība kā gudrības avots.

„Bez ēšanas tālu netiksi, bez mācīšanās nekur.“ BFK. 237.

„Mācība ir visaugstākā manta.“ BFK. 308.

„Viss, ko mācās jaunībā, paliek sirmā vecumā.“ BFK. 1162.

„Neviens nav par vecu, lai mācītos.“ BFK. 1200.

„Cilvēkam jāmacās, kamēr mirst.“ BFK. 1204.

Gudrībai un audzināšanai ir divi vienādi aspekti. Gudrība nav tikai zināšana, bet arī darītprasme.

Kas gudri spriež un nedara, tas nav gudrs, bet tikai „gudrinieks“.

Tas pats ir audzināšanā un mācībā. Audzināšana nav tikai zināšanu došana vien, bet arī darītmācīšana, darītgrības un darītiespējas došana.

Audzināts cilvēks ne tikai zin, kā jādara, bet viņš arī spēj darīt un tiešām dara.

Audzināšanā zināšana ar darītmācēšanu vienmēr iet roku rokā. Bērns, kas zin, ka tīrība jāievēro, bet to neievēro, nav labi audzināts, bet tikai mācīts. Labi audzināts bērns to zin un arī dara.

Mācība ar audzināšanu vienmēr iet vienkopus. Abas viņas ir gudrības avoti, jo mācība dod zināšanu, un audzināšana — darītprasmi.

Zināt un darīt, ierast un darīt, padarīt labus ieradumus par otru dabu — ir gudrība.

Kad tauta runā par mācību, tad viņa nedomā tikai skolu vien, bet domā tiklab skolu, kā visu dzīves gaitu. Cilvēkam ir jāmacās tiklab skolā, kā arī dzīvē līdz mūža galam.

„Mācies, tad tapsi gudrs.“ BFK. 71.

„Kas skolā iet, tas gudrs tiek.“ BFK. 284.

„Cilvēks macās, kamēr dzīvo.“ BFK. 271.

„Cilvēks macās, līdz kāju kapā sper.“
BFK. 1203.

„Cilvēks macās līdz vecumam.“ BFK. 1203.

„Gadu simteni dzīvo, gadu simteni mācies.“
BFK. 1185.

„Mācies līdz kapa malai.“ BFK. 131.

Atzīmējot talanta lomu mācībā un gudrības gūšanā, tautas gudrība teic:

„Kad saprot, tad viegli mācīties.“ BFK. 356.

Bet pazobojojies par skolas gudrību mēdz sacīt:

„Četras nedēļas skolā gājis, tomēr vēl nav gudrs.“ BFK. 310.

Viena no pirmām un svarīgākām skolām tomēr ir vecāku mācība un vecāku audzināšana.

„Lēni, lēni ozols auga,
Lēni lapas darināja;
Grūti augu pie māmiņas,
Lēni lasu padomiņu.“ (3200)

Lai arī nāk lēni šīs audzināšanas un darba gudrības, bet viņas ir vērtīgas. Tāpēc vecākiem kā audzinātājiem un gudrības avotam piekriņt lie-la loma, jo saprātīgi vecāki ieradina bērnus domāt, strādāt un jēdzīgi dzīvot.

„Sēdies, mana māmuliņa,
Zemajā krēsliņā:
Zema tava sēdēšana,
Augsta tava valodiņa.“ (3241)

Augsta valoda nozīmē to pašu, ko „augsta gudrība“, augsta zināšana. Tikai māmiņas zināšanas nav vārdi vien, bet vārdi pārkausēti darbos.

Un dzīvais māmiņas piemērs ir labākais audzināšanas un īstas gudrības avots, arī bērnos viņš sakausē vārdus kopā ar darbiem vienā īstā augstvērtīgā principā. Īsti gudrs ir vienīgi tas, kas domā, runā un dara. Tikai tādiem gudriem pieder un piederēs pasaule.

Bez tam padoms ir labs tad, kad tas ir, tā sakot, sasāpējis, kad dzīves vajadzība ir nobriedusi. Tad arī pamācošs vārds ir neatsveŗami vērtīgs.

„Dod, Dieviņ, dzīv' atrast
Tautu dēla māmuliņu;
Ja nebūs darītāja,
Būs padoma devējiņa.“ (23143)

Gudrība, kā zināšanas, lielā mērā līdzinās tekošam ūdenim: gudrība cilvēka galvā nāk un aizplūst. Ne visas tās zināšanas paliek, kas tur ieplūst.

No svara ir — saistoši faktori, spēki, kas var garā ieplūdušās zināšanas saturēt. Un tādi spēki ir — cilvēka vajadzības. Jo vairāk viņas ir sasāpējušas, jo labāki. Zināšana, kas spiedošā vajadzībā gūta, visdziļāki iespiežas atmiņā, un visdārgāka tā izliekas. Tāpēc arī meita, kas tautās izgājusi, tad vien īsti tikai prot māmiņu novērtēt, kad dzīve tai uzstāda grūti atrisināmus jautājumus un problēmas.

10. Gudrību dod piedzīvojumi un pieredze.

„Neviens gudrs nav piedzimis, bet gan tāds var nomirt.“ BFK. 112.

„Mācies pati, sērdienite, Tev nevaid mācītāja.“ (4709)

„Kas daudz redz, tas daudz zin.“ BFK. 87.

Ja daba cilvēkam dod talantu, tad dzīve dod pieredzi un pieredze zināšanas. Bet zināšanas, kā redzējām, arī ir gudrība. Cilvēks var būt liels ģenijs, bet bez pieredzes viņa iedzimtās gara dāvanas nevar pārvērsties gudrībā.

„Kā visa mūsu atziņa sākas ar pieredzi, par to nav nekādu šaubu; jo kas gan citādi modinātu mūsu atziņas spēju un darbošanos, ja ne priekšmeti, kas ierosina mūsu jūteklus un pa daļai paši rada priekšstatus, pa daļai pamudina mūsu sapratnes darbību salīdzināt tos, salīdzīt vai atšķirt, un tādējādi pārstrādāt jūteklisko iespaidu neapstrādāto vielu priekšmetu atziņā, kas saucas pieredze? Laika ziņā tā tad neviena mūsu atziņa neiet pieredzei pa priekšu, tā vienmēr sākas ar pieredzi.“ (Kants, „Tīrā prāta kritika“ Ā Rolava tulk., 43.—44. lp.)

Tā šo patiesību filozofiski formulē ģeniālais Kants.

Ja pieredze dod atziņas, tad piedzīvojumi, t.i. sarežģītākas dzīves pieredzes dod cilvēkam arī sarežģītākas atziņas jeb gudrību.

Un jo nepatīkamāki un sāpīgāki šādi piedzīvojumi, jo parasti cilvēks vairāk gūst no viņiem gudrības.

„No tiesas pārnākot visi gudri.“ BFK. 1206.

Kad cilvēkam nav prakses un piedzīvojumu, tad viņa zināšanām nav sevišķas uzticības. Tad tās ir tikai „galvas zināšanas“, kas no citiem saklausītas un nav pārbaudītas, nav pārgājušas, tā sakot, miesā un asinīs.

Tādu bezpiedzīvojumu spriedēju tauta piezobo.

„Ko tu, židiņ, zini no riteņiem, kad tu neesi braucis!“ BFK. 50.

„Ko tu zini no pasaules!“ BFK. 50.

„Izmēģini pats un tad runā!“ BFK. 50.

„Kad dzīvosim, tad redzēsim!“ BFK. 50.

11. Vecums jeb gadi kā gudrības avots.

„Vecam gudra galva.“ BFK. 280.

„Aug cilvēks, aug gudriba.“ BFK.
262.

„Prāts aug līdz ar cilvēku.“ BFK.
71.

„Aug laiks, aug prāts.“ BFK. 87.

„Sirma galva tomēr gudrāka.“ BFK.
66.

„Vira gadi — prāta gadi.“ BFK. 1200.

„Vecie putni par gudriem, lai ļautos noķerties.“ BFK. 266.

„Veca gudriba labāka nekā jauna.“
BFK. 190.

Viens no svarīgākiem un dabiskākiem gudrības avotiem ir cilvēka gadi jeb vecums.

Ir visiem zināma un pazīstama lieta, ka no bērna nevar prasīt tās gudrības, kā no pieauguša. Bērns ir tikai vēl topošs cilvēks, un topoša ir arī viņa gudrība.

Patīdaba tā ir ierīkojusi, ka bērnam vēl nav visu to gara spēju, kas vajadzīgas gudrai domāšanai un gudrībai. Bērnā tikai vairāk vēl strādā uzmanība un ziņkāre, ne saprātīga domāšana.

Bet bērna uzmanība un ziņkāre vāc pieredzes un piedzīvojumu materiālus, no kuriem tad vēlāk viņa ar gadiem pastiprinātā domāšanas spēja varēs veidot dažādas atziņas, zināšanas un gudrības.

Bērnā pieaugot viņa spilgtās bērna fantāzijas vietā arvienu vairāk stājas apzinīga domāšana, kas tad arvienu vairāk bērnu padara gudrības ziņā gatavāku un pilnīgāku.

Ar vārdu sakot: bērnam pieaugot, pieaug un stiprinās viņa prāta spējas, tāpat pieaug viņa novērojumi un pieredzes krājumi.

No šiem bagātākiem pieredzes krājumiem bērns vēlākos gados jau kā jauniešs vai pieaudzis cilvēks ar savām pilnīgākām gara spējām izveido lielākus un vērtīgākus atziņu krājumus, t. i. tiek gudrāks.

Un jo vairāk krājas gadi cilvēka mūžā, jo līdz ar šiem gadiem krājas arī cilvēka gudrība. Tāpēc vīra gados cilvēks ir gudrāks, kā bērībā un jaunībā, bet sirma galva ir vēl gudrāka par vīra galvu.

„Priekš mācības cilvēks nekad nav par vecu.“
BFK. 358.

„Veciem ļaudīm sirmi mati, bet jauns padoms.“
BFK. 71.

„Veci kauli, jauna galva.“ BFK. 71.

„Klausi no veciem gudrību, no jauniem padomu
prasi.“ BFK. 1184.

„Veciem ļaudīm gudrs padoms.“ BFK. 219.

„Prāts ar gadiem nāk.“ Stend.

„Laiks padomu spriež.“ Stend.

„Ar gadiem gudrība nāk, kad pasaulē dzīvo.“
Stend.

„Veca gudrība labāka nekā jauna.“ BFK. 3, 71.

„Jauns ar spēku, vecs ar prātu.“ BFK. 50.

„Veci celmi, dziļas saknes,
Kuplas auga atvasītes;
Veci vīri, sirmas bārzdas,
Runā gudras valodiņas.“ (27295)

„Kam tie veci vīri ģelde,
Kam tie veci ozoliņi?
Veci vīri padomam,
Ozoliņi pamatam.“ (27277)

Bet kā daudziem dabas un dzīves likumiem
ir savi izņēmumi, tā arī šim. Pirmais izņēmums
ir ar garā mazspējīgiem cilvēkiem jeb mūļkiem,
otrs — ar pārāk veciem.

Kas jau no dabas kā mūļķis ir piedzimis un
savu mūžu kā tāds dzīvo, tas arī dzīves gaitās

sevišķi gudrs netiks. Viņam arī gadi un vecums maz ko dos.

„Kas muļķis piedzimis, tas muļķis arī nomirs.“
BFK. 50.

„Mūžu nodzīvojis un tomēr vēl muļķis.“ BFK.
50.

Otrs izņēmums ir — ar pārāk lielu vecumu, kad cilvēka mūža gaitās sāk iestāties tas, ko zinātnieki sauc par „vecuma vientiesību“.

Vecumam tuvojoties mazinās cilvēka lokanība, muskuļu spēks un pieņemamība, tā sauktā, skleroze jeb artēriju pārkaļķošanās.

Organisma fiziskai pusei novalkājoties un nolietojoties, mazāk spēcīgs tiek arī gars. Vispirms jau sāk vājāka palikt atmiņa, tad fantāzija un vēlāk arī pati domāšana.

Bez tam vecs cilvēks arī ne labprāt vairs uzņem jaunas atziņas, citiem vārdiem — viņš vairs nemācās. Tāpēc arī sakāmvārds teic:

„Vecu pamācīt ir tas pats, kā dot mironim zāles.“ BFK. 66, 152.

Citiem vārdiem: tā kā mironis vairs nepieņem zāles, tā arī pārāk vecs cilvēks vairs nepieņem nekādas pamācības.

Vēl vairāk: pārāk veca cilvēka gudrību krājums pat iet mazumā. Daudz no savām zināšanām vecs cilvēks jau aizmirst, bet vājās domāšanas dēļ viņa apķērība patreizējos apstākļos un dažādos dzīves sarežģījumos tiek daudz mazāka. Visu to novērojusi arī tauta, un tāpēc viņa savos sakāmvārdos teic:

„Kad vecums nāk virsū, tad prāts laižas lapās.“ BFK. 1218.

„Vecs cilvēks tikpat kā mazs bērns.“ BFK. 50.

12. Nelaime kā gudrības avots.

„Nelaime ir cilvēka mācītāja.“ BFK. 71.

„Pēc nelaimes katrreiz top gudrāks.“
BFK. 266.

„Ātrāk nav gudrs, kamēr nelaime notiek.“ BFK. 296.

„Nelaime iemāca cilvēkam arī gudrību.“ BFK. 116.

Agrāk sacījām, ka piedzīvojums un pieredze ir visu atziņu un zināšanu avots. Bet tomēr: ir starpība starp vienu pieredzi un otru.

Cilvēks dzīvē pieredz daudz, bet ne no visiem piedzīvojumiem un pieredzēm viņš ko atmin un mācās: cita aiziet pilnīgi neievērota, cita atstāj atmiņā mazas pēdas, kamēr cita dziļi iespiežas prātā, daudz liek domāt, gudrot un slēdzienus taisīt.

Bet kādas tad ir tās pieredzes, kas vairāk modina un rosina domas?

Pirms atbildam uz šo jautājumu, ir jāņem vērā šāda psiholoģiska patiesība: visvairāk cilvēka domu un garu nodarbina tas, kas skar viņa intereses, viņa emociju un jūtu pasauli; viss tas, kas cilvēkam sniedz vai nu prieku un baudu, vai sāpes un bēdas.

Visu to, kas cilvēkam dod baudu, viņš ņem vērā un pēc tā cenšas arī turpmāk. Tāpat viņš ņem vērā visu to, kas dod sāpes un ciešanas: ņem vērā, lai no tā tad turpmāk izvairītos.

Bez tam ir vēl liela starpība starp prieku un bēdas sniedzošo pieredzi. Izrādās, ka prieka brīžos cilvēks mazāk domā, bet vairāk priecājas, bauda un pēc tam ātri izbaudīto aizmirst. Kamēr ar sāpēm un bēdām tas ir citādi. Bēdās un sāpēs nav ko acis aizdarīt un ielaisties patīkamā bezdomu pusmiegā: sāpēs un bēdās ir jādodomā, kā no viņām ārā tikt tagad un kā tās novērst arī turpmāk. Gadījumi allaž ir diezgan sarežģīti un prasa daudz galvas lauzīšanas. Bet nekas: galva tomēr tiek „lauzīta“, domu daudz top pārcilāts, prātojumu daudz izprātots, daudz jaunu derīgu atziņu atrasts, daudz gudrību gūts.

Bez tam vēl sāpēs gūtās atziņas dziļi iespiežas atmiņā un paliek uz ilgiem laikiem.

Sāpēs un nelaimēs gūtās atziņas cilvēks nu sniedz arī citiem, kā labas pamācības, kā vērtīgas gudrības.

Bet arī gudrību klausītājiem ir divējādas auses: 1) vienas, kas līdzīgās klizmās nav bijušas, un 2) otras, kam ir bijušas līdzīgas bēdas un nelaimes.

Pirmajām ausīm gudras pamācības iet garām, bet otrās viņas uzklausa, uztver un patur kā vērtīgas un derīgas zināšanas. Tādas pamācības dzirdot, grūtībās bijis cilvēks sevī nodomā vai arī iz-

saucas: „Vai cik labi! Es jau sen un ilgi par to domāju, kā no tādām klizmām izsargāties, bet nu es zināšu!“...

Te gudrība ir sastapusi dzirdīgu ausi, kas tādu vārdu, tādu atziņu ir sen gaidījusi, kamēr pirmajā gadījumā minētā gudrība ausij ir negaidīts viesis un patlaban nevajadzīga.

Tā tad: nelaime divējādā ziņā veicina gudrību: 1) vispirms jau pats nelaimē kritis cilvēks ir spiests daudz domāt un atrast derīgas atziņas, un 2) nelaيمي pārdzīvojušam cilvēkam ir dzirdīgas ausis gudrības saklausīšanā, uztverē un prātā paturēšanā.

Tāpēc arī tautai ir diezgan daudz sakāmvārdu un parunu par šo problēmu.

Bez augšā minētiem sakāmvārdiem atzīmēsim te vēl kādus variantus:

„Sveša nelaime dara gudru.“ BFK. 163.

„Pēc zaudējuma cilvēks paliek gudrāks.“ BAK.
552.

„Caur skādi paliek cilvēks gudrs.“ L. A. 1852.,
22.

„Nelaime padara cilvēku gudru.“ BFK. 316.

„Neviens ļaunums nav tik liels, ka no tā nevarētu smelties labuma.“ BFK. 71.

„Nelaime ir skola, kurā neapdomīgie var mācīties.“ BFK.

„Nelaime gan ir dārgāka, bet arī vienīgā skola, kur muļķi (v. neapdomīgie) var mācīties.“
BFK.

„No nelaimes mācās vairāk, nekā no tūkstots padomdevējiem.“ BFK. 120.

„Ātrāk neviens nav gudrs, kamēr nelaime notiek.“ BFK. 296.

„Kad nelaime notikusi, tad mutes visiem gudras.“ BFK. 127.

„Pēc nelaimes visi gudri.“ BFK. 112.

Vecāku zaudēšana un bārenes liktenis patiesībā ir liela bērna nelaime. Un tomēr šī nelaime izaudzina ētiski skaistus un arī gudrus cilvēkus. Bāri un bārenes allaž vien ir gudrāki un darbīgāki par tiem bērniem, kam vecāki un apgādnieki ir dzīvi. Bāriņiem gribot negribot ir jāsaturas:

„Ko, bērniņ, darīsim,
Bez tēviņa palikusi?
Celsim āgri, gulsim sebu,
Jemsim paši padomiņu.“ (4720)

Ar vārdu sakot: ja bērns negrib tikt samalts dzīves sudmalās, viņam pašam ir jādomā, jāgudro, jārod izejas grūtībās, pašam ar savu prātu un gudrību jāmeklē staigāt grūtais dzīves ceļš.

Tā tad: piedzīvojumi dod atziņas un gudrību, un jo rūgtāki kādi piedzīvojumi, jo vairāk ciešanu pilni, jo dārgāki tie maksā, jo viņi vērtīgāki, jo viņos vairāk vērtīgas gudrības.

13. Gudrību dod materiāli zaudējumi.

„Skola maksā naudu.“ BFK. 50.

„Prāts maksā naudu.“ BFK. 66.

Runājot par piedzīvojumiem, kā gudrības avotu, mēs izteicām tās domas, ka visvairāk cilvēku māca sāpīgie piedzīvojumi. Pie tādiem piedzīvojumiem pieder arī — materiālie zaudējumi.

Tādi materiālie zaudējumi allaž vien un pat lielā mērā ceļas taisni caur neapdomību. Ir cilvēks neapdomīgs tirgū — zaudējumi; neapdomīgs viņš veikalā — zaudējumi; neapdomīgs savos solījumos — atkal zaudējumi; neapdomīgs viņš saimniecībā — tāpat zaudējumi; ceļ viņš neapdomīgi ēku — atkal zaudējumi u. t. t., u. t. t.

Bet visos tādos zaudējumos cilvēkam nākas nožēloties un nodusmoties galvenā kārtā uz sevi pašu. Tādos gadījumos cilvēks mēdz sūkstīties un gausties:

„Vai es to nevarēju labāki apskatīties!“

„Vai es to nevarēju iepriekš visu labāki izrēķināt!“

„Vai man tik viegli visu to vajadzēja solīt!“

„Kam man to vajadzēja darīt!“

„Nu: uz priekšu es gan būšu gudrāks!“ u. t. t.

Bez tam: tādos gadījumos cilvēks sevi mierinādam ar zināmu rūgtumu nosaka:

„Nu, nekas: uz priekšu būšu gudrāks! Skola maksā naudu.“

Un tiešām: naudu maksā ne tikai tā skola, kurā vecāki sūta savus bērnus, bet naudu, kā redzams, maksā arī tā lielākā no visām skolām, t. i. dzīves skola.

Visdārgāki samaksātās dzīves stundas mēdz būt arī tās labākās un pamācošākās.

14. Vērība un uzmanība kā gudrības faktors.

„Neturi acis kabatā.“ BFK. 356.

„Kas klausās, tas sakrāj.“ BFK. 356.

„Visi skatās, bet ne visi redz.“ BFK. 120.

„Kas neuzmana, to nevar pamācīt.“ BFK. 295.

„Uzmanība un gudrība vienmēr labas.“ BFK. 87.

Zināšanu un gudrības iegūšanā liela loma piekrīt dažām cilvēka spējām, kas pa daļai ir dabas dotas, pa daļai paša cilvēka izveidotas. Viena no tādām spējām ir — cilvēka vērība un uzmanība.

Spēcīga dabiska uzmanība ir cilvēkam jau iedzimta. Tā ir dabas dāvana. Lieliem talantiem parasti arī uzmanība un vērība ir kā spēcīgas prāta īpašības.

Intensīva jeb spēcīga uzmanība izcilspēju cilvēkam palīdz ilgi saistīt prātu pie vienas pētāmas vai aplūkojamas lietas un tādā kārtā palīdz atklāt šinī lietā tādas īpašības, ko caurmērspēju cilvēks ar parasto uzmanību nevar izdarīt. Tā-

pēc arī sakām vārds teic, ka „visi skatās, bet ne visi redz“. Un tas ir tiesa: cilvēku ar spilgtu uzmanību un vēribu ir ļoti maz. Īsti spilgtā vēriba un uzmanība, kas ilgi prātu var piesaistīt vienai vietai, ir tikai lieliem ģenijiem. Kristapa Kolumba uzmanība ap 15 gadu bij piesaistīta domām par jaunu ceļu uz Rīt-Indiju un par jaunām zemēm. Grieķu filozofs Sōkrats, ieraudzīdams uz dievnama durvīm uzrakstu: „Pazīsti pats sevi“, palicis ilgi stāvēt un par to domājis.

Kāds cits sengrieķu izcilgars, Archimēds, ar tādu uzmanību bijis nogrimis domāšanā un savu ģeometrisku figūru aplūkošanā, ka nav dzirdējis, ka ienaidnieki ieņēmuši viņa dzimto pilsētu, uzlauzuši viņa istabas durvis un pacēluši ieročus jau viņa nogalināšanai.

Angļu ievērojamais matemātiķis Nūtons ierauga parastu parādību, ko citi cilvēki jau tūkstošām reizēm bij redzējuši, t. i. ābola krišanu no ābeles. Un viņa uzmanība paliek kā piekalta šim ikdienas faktam. Uzmanība spiež viņa prātu ilgi par to domāt, un šīs domāšanas iznākums ir — ievērojamā gravitācijas likuma atrašana.

Tādu piemēru varētu uzskaitīt daudz. Bet princips ir skaidrs: cilvēks ar spilgtu uzmanību un vēribu var fikt pats labāki pie jau esošām gudrībām un patiesībām un bez tam vēl atrast jaunas, līdz šim nepazītas patiesības.

Visi lieli atradēji un izgudrotāji, kas atraduši jaunas patiesības, izgudrojuši jaunus cilvēci

derīgus ierīkojumus — visi tie ir bijuši cilvēki ar izcilu vērību un spilgtu uzmanību.

Šīs īpašības viņiem ir palīdzējušas redzēt un saskatīt dažreiz parastās lietās pavisam jaunas un nepazītas iezīmes un īpašības. Citi cilvēki ar mazāku vērību šīs lietas ir gan skatījuši, bet tomēr nav redzējuši to, ko ir ieraudzījuši jau agrāk minētie talanti un ģeniji ar savu spilgtu vērību un uzmanību.

Vērā ņemot sacīto, redzam, ka spilgtā vērība un uzmanība gan nav tieši pati gudrība, bet viņa ir viens no ceļiem un līdzekļiem pie gudrības tikt.

Kaut arī spilgtā vērība un uzmanība ir iedzimtas, tad tomēr nav sacīts, ka cilvēks arī pats ar savu gribas spēku nevarētu izkopt un uzlabot savu uzmanību. Vingrinādams un piespiezdams savu uzmanību ražīgā darbā, katrs cilvēks to var levērojamā mērā vingrināt un uzlabot.

Tikai nav jādomā, ka spilgtāka uzmanība un vērība zinātniekiem un pētniekiem vien ir no svara. Nē. Arī katram vienkāršam tautas cilvēkam viņas ir zināšanu un gudrību avots.

Vērīgs strādnieks vieglāki iemācīsies savu darbu, ātrāki apķērsies arī, kā kuŗš darbs padarāms. Tāpat viņš dzīves gaitās ātrāki saskatīs sev draudošās briesmas un mācēs no tām izvairīties.

Vērība un uzmanība ir cītīgākie gudrības meklētāji un atziņu uzlasītāji.

15. Nevērība un vāja uzmanība saistās ar mulķību.

„Mulķis aiziet uz jūrmalu smiltis
meklēt un atnāk mājā viņas neda-
būjis.“ Altm.

„Mulķis desmit gadu dzīvo zem eg-
lēm un tomēr sauc viņas par prie-
dēm.“ Altm.

„To zirgu jā, ko meklē.“ BFK. 50.

„Paņem acis rokā, deguns parādis.“
BFK. 50.

Pilnīgi pretstatā ar gudra cilvēka vērīgo uz-
manību ir aprobežota cilvēka vājā un nevērīgā
uzmanība.

Ja izcilspēju cilvēkam viņa gars ar intensīvu
uzmanību pievēršas vērojamām lietām, tad ar
mazspējīgu, ar sīkgara cilvēku tas ir taisni ot-
rādi. Viņa uzmanība, viņa gars pie vērojamām
lietām kavējas tikai uz īsu brīdi vai, vēl biežā-
ki, noslīd pavisam tām garām.

Ar neuzmanīgu un mazvērīgu cilvēku notiek
tā savādā parādība, ka viņš gan lietas skata, bet
neredz.

„Skatīt skatās, bet neredz.“ BFK. 50.

„Iet kā bez galvas (acu).“ BFK. 50.

„Vai tev acu pierē nav?“ BFK. 50.

Tā reizēm brīnīdamies, reizēm pārmezdami ap-
kārtējie norāj nevērīgu cilvēku par viņa lietu
neredzēšanu.

Šo parādību labi raksturo arī daži tautas anekdoti:

„Bijusi jākuļ kādās mājās rija. Puisis aizsūtīts uz pļavu, lai pārvedot četrus zirgus. Puisis aizgājis, uzkāpis vienam zirgam mugurā, trīs piesējis pie koka un jājis meklēt to ceturto zirgu. Izjājis visas malu malas, bet kā nav, tā nav! Beidzot mājsnieki, nevarēdami puisi ar zirgiem sagaidīt, gājuši to meklēt. Redz, puisis jā un skatās uz vienu un otru puisi, it kā kaut ko meklētu. Šie nu prasījuši, ko viņš meklējot? Puisis atbildējis, ka meklējot ceturto zirgu.

„Bet kas tad tas, kam tu esi mugurā? — suns, vai?“ jautājuši mājsnieki.“ (P. Birkerts. „Latv. taut. anekd.“ I. Nr. 709.)

„Vienu nakti kungs izdzirdis, ka dārzā dzied kāds svešas zemes putns: „Žī — žā —, žī — žā!“ Kungs par to bijis varen priecīgs un nevienam nekā neteicis, bet pats arī ārā negribējis iet, domādams, ka gan jau rīt pie dienas gaismas redzēšot.

Kad nu atnācis rīts, tad kungs jau agri jo agri uzcēlies augšā un gājis dārzā apskatīt jau no putnu. Dārzā iegājis, viņš atradis kokus nozāgētus un nevis svešas zemes putnu. Tad kungs pats teicis uz sevi: „Ak tu, dumais kungs, domā, ka svešas zemes putns dzied, bet nedzird nemaz, ka paša dārzā zagļi kokus zāgē!“ (Turpat, Nr. 1584.)

Pirmā anekdotā puisis zirgu, saprotams, skatīja un arī manīja, jo viņš taču tam sēdēja mugurā, bet tomēr „neredzēja“. Citiem vārdiem: puisis zirgu gan skatīja un juta, bet tomēr neredzēja. t. i. nesajēdza, ka jātais zirgs ir taisnīgs objekts, ko viņš meklē. Lietas būtība te tā, ka vientiesīgā puīša uzmanība pārāk viegli slīdēja garām vērojamām parādībām.

Otrs anekdots raksturo dumja kunga vājo uzmanību, kas neskaitāmas reizes ir sastapusies ar darbā esoša zāģa skaņām, bet tomēr nav tās pietiekoši iegaumējusi. Naktī dzirdot no jauna jau vairākkārt dzirdētās zāģa skaņas, nevērīgais kungs zāģa „dziesmu“ notur par kādu ārzemes putna dziesmu.

Bet kāds sakars gan ir uzmanībai ar gudrību, kas taču galvenā kārtā ir domāšana?

Sakars tāds, ka arī uzmanība prasa domāšanu. Lai skatītos un redzētu, lai klausītos un dzirdētu, tad vajaga arī domāt, vajaga domu procesā patlaban gūto pieredzi saistīt ar jau atmiņā esošām, agrāk gūtām pieredzēm un idejām. Tikai tad, kad tas ir sekmīgi izdarīts, notiek īstā redzēšana vai dzirdēšana, kas ir vienā un tai pašā laikā arī parādības saprašana.

Tā tad vājas uzmanības cēlonis ir vājā domāšanā, resp. gara nabadzībā.

16. Paša pūles kā gudrības avots.

„Ka cilvēks pats prātu neņem, citi tam nedos.“ Lautenb.

„Gudriba maksā daudz pūļu.“ BFK. 324.

„Gudribu ar kausiņu neieliesī.“ BFK. 237.

„Kas cilvēkam gudribu lies, kad pats negrib mācīties.“ BFK. 1208.

Cilvēks gan manto no dabas savas gara spējas, bet ne savas zināšanas jeb savas atziņgudrības. Pie tām viņam jātiek dzīvojot. Arī citi cilvēki par viņa gudribu daudz nerūpēsies, ja viņš pats to nedarīs.

Kā citas vērtības cilvēkam jācenšas pašam iegūt, tā arī gudriba. Gudrības kā vērtīgas un derīgas zināšanas cilvēkam ir jākrāj ar tādām pat rūpēm un pūlēm, kā dažs krāj naudu un dažādas materiālas bagātības.

Bez pūlēm un mācīšanās skolnieks netiek pie skolas zināšanām, students netiek pie augstskolā sniegtām zinātnes atziņām; tāpat bez pūlēm amatnieks netiek pie amatprasmes un dzīves cilvēks — pie dzīvotprasmes. Visas zināšanas prasas pūles un — galvenais — paša pūles un paša darbu.

Cilvēks lielā mērā ir ne tikai pats savas laimes, bet arī pats savas gudrības kalējs. Ja kādam ir kaut cik redzamas gardāvanas, tad ar savu čaklību, ar savām pūlēm un darbu tas var sasniegt diezgan ievērojamus gudrības un zinātnu augstumus.

17. Dzīves skola kā gudrības avots.

„Dzīve ir labākais skolotājs. BFK. 152, 71.

„Dzīve izmāca visus.“ BFK. 152.

„Gan jau pasaule izmācis.“ BFK. 1162.

„Kas skolā nemācas, to mācis pasaule.“ BFK. 71.

„Dzīve vislabākā skola.“ BFK. 1200.

Agrāk jau redzējām, ka piedzīvojumi cilvēkam sniedz zināšanas un gudrību.

Zinām arī, ka ciešanas un sāpes cilvēku dara gudrāku.

Bet tauta labprāt mīl runāt par — dzīves skolu.

Kas ir šī dzīves skola? Vai tā kāda iestāde?

Nē. Dzīves skola ir visa cilvēka dzīves gaita ar tiem pārdzīvojumiem, ko šī dzīves gaita sniedz viņa garam. Bet ko gan sniedz dzīves gaita cilvēkam?

Viņa sniedz tam bagātīgus piedzīvojumus un līdz ar piedzīvojumiem daudz atziņu.

Bez tam dzīve sniedz cilvēkam līdz ar piedzīvojumiem daudz sāpju un ciešanu.

Bet mēs zinām, ka tās zināšanas, kas gūtas ar ciešanām un sāpēm, vislabāki iespiežas cilvēka atmiņā, vairāk ierosina viņa domāšanu, viņa prātu traucēšanos pēc dažādu problēmu atrisināšanas u. t. t. Ar vārdu sakot: dzīve dara cilvēku gudrāku.

Dzīves mācībai vēl tā līdzība ar skolu, ka tiklab dzīve, kā arī skola piespiež cilvēku mācīties. Tikai dzīves spiediens ir daudz lielāks, kā vecāku un skolotāju rājienu un sodi.

Vecāki soda un žēlo, tāpat skolotāji soda un skatās, bet dzīve soda un neskatās. Dzīve soda — bez žēlastības, vai tu raudi, vai dziedī.

Dzīve ar cilvēku dara tāpat, kā dažreiz nerātņi zēni ar kaķi: pa laipu iedami iemet platas upes vidū. Kaķim atliekas vai nu grimt dibenā, vai peldēt. Un viņam ir jāpeld.

Tāpat arī ir cilvēkam dzīvē: viņam atliekas vai nu mācīties, vai dabūt smagus sītienu un pat aiziet bojā.

Tā kā dzīves skola ir nežēlīgāka un bargāka par vecāku un skolotāju skolu, tad arī tautas gudrība teic, ka to, ko neizmāca skola — izmācīs dzīve. Un tā arī ir: skolā neizmācītos dzīve vai nu izmāca, vai salauž un noslauka no dzīves skatuves.

18. Gudrība kā gudrības avots.

„Gudrība gudrībai ceļu rāda.“ BFK. 298.

„Gudrais gudro māca.“ BFK. 71.

„Gudrais dumjo māca.“ BFK. 287.

„Kas ar gudriem draudzējas, tas taps gudrs.“ BFK. 150.

Gudrībai, kā redzējām, ir divas saknes: iedzimtās garadāšanas jeb dabas dotā gudrība un vēlāk iegūtās zināšanas.

Pirmā nozīmē gudrība var būt gudrības avots tanī ziņā, ka gudrs bērns manto savu iedzimto gudrību no saviem gudriem vecākiem.

Otrā nozīmē gudrība ir gudrības avots tanī ziņā, ka cilvēks savas zināšanas var smelt tikai tur, kur viņas visvairāk ir.

Bet kur tad viņas īsti ir?

Gudrība, kā zināšanas, ir vai nu gudra cilvēka galvā, vai arī gudra cilvēka uzrakstītās grāmatās, t. i. tagadējā grāmatniecības laikmetā.

Senāk, kad mūsu sentēviem iespīestu grāmatu nebij, tad vienīgais gatavu gudrību avots bij gudra cilvēka galva, viņa atmiņa un viņa lietderīgie padomi.

Tāds, gudrām atziņām, padomiem un pamācībām gudrs cilvēks senāk bij kā staigājošs gudrību apcirknis vai vesela gudrību klēts.

„Padomam vien turēju
Savu vecu māmuliņu;
Kad pietrūka padomiņa,
No māmīņas pavaicāju.“ (3219)

Šīs gudrās māmuliņas un gudros vectētiņus padomu un gudrības ziņā izmantoja ne tikai bērni vien, bet arī apkārtējie, kam vien ar viņiem nācās kopā dzīvot. Gudrību saņēmējiem nu pašiem atkrita pūles vajadzīgās gudrības un atziņas izdomāt. Viņi tās paņēma jau gatavas.

Tagadējā literatūras laikā lielā mērā ir tāpat. Tagad gudrība ir noguldīta grāmatās, ko rakstī-

juši gudri cilvēki. Grāmatas lasītājs šīs gudrības paņem gatavā veidā. Vēl vairāk: šinīs laikos pat pašam šīs gudrības vienmēr nav jāsameklē. Tagad jau lielā mērā gudrības bērniem un jauniešiem „ielej“ skolās, lai tikai viņi māc tās saņemt.

Bet skolas gudrību pirmavots ir — gudrās galvas. Vispirms tās atziņas un zinātnes izdomāja, tad izsacīja vai nu runātā, vai iespiestā vārdā, to guva skolotāji, un tie nesa gūtās mācības tālāk skolniekiem, resp. plašākām tautas masām.

Tāda vienmēr ir bijusi gudrības izcelšanās un gaita: vispirms tā radusies visgaišākās, resp. ģeniju un talantu galvās un pēc tam izplatījušās tālāk augšminētā kārtā.

Tās fizikas, ķīmijas, astronomijas, matemātikas, dabas zinātnes, medicīnas, ētikas, filozofijas un citas derīgas zināšanas, ko tagad zin vai katrs skolnieks vai students, tās senāk varēja atrast un arī atrada tikai īsti ievērojami domātāji, lieli izcilgari, talanti un ģeniji. Tagad viņu atradumi ir uzkrāti, un nu viņi, savukārt, ir avots, no kura paaudzes var smelties un atsevišķi cilvēki mācīties un tikt gudri. Senāko gudro cilvēku gudrība ir tikusi par avotu tagadējo cilvēku gudrībai.

19. Katru cilvēku par gudru vis nevar pataisīt.

„Muļķis piedzimis, muļķis nomiris.“
BFK. 120.

„Muļķis bijis, muļķis paliek kā no
rita, tā vakarā.“ BFK. 125.

„Nav līdzekļu muļķi par gudru pa-
taisīt.“ BFK. 199.

„Piedzēris dullumu izguļ, muļķis muļ-
ķību nekad.“ BFK. 94.

Šie tautas sakāmvārdi izteic to patiesību, ka katra cilvēka iedzimtos un no dabas dotos gara spēkus un potences nevar vairs palielināt un pāvairot. Sevišķi šī patiesība redzama divos izcilos gadījumos: kad cilvēka gara spējas ir daudz pāri par caurmēru vai arī daudz zem caurmēra. Pēdējā gadījumā cilvēku sauc par muļķi. Un tauta novērojusi, ka šādu muļķi nevar labot jeb par gudru pataisīt nekāda mācība, nekādi tēva vai mātes padomi, nedz citi dažādi faktori: kā muļķis bijis, tā muļķis paliek.

„Kas negudrs ir, tas jau gudrs netaps.“ Štend.

„Spogulis neder aklam, nedz arī gudri vārdi
muļķim.“ BFK. 152, 178.

„Gudri vārdi neder muļķim.“ BFK. 71.

„Kas muļķis bijis, tas muļķis paliek.“ BFK. 50.

„Gudrība lieka pie muļķa.“ BFK. 154.

Muļķis pat neņemās tās zināšanas, kas caurmērcilvēku tomēr paceļ uz augstākas pakāpes gudrības ziņā, jo ir stārpība starp mācītu un nemācītu caurmērnieku.

Vērā ņemot visu sacīto, iznāk, ka izglītība, audzināšana, zināšanu iegūšana var daudz ko darīt gudrības ziņā, bet tomēr ne visu. Kas gara ziņā ir pārāk zemu, to arī izglītība pārāk augstu nevar pacelt. Katru cilvēku par gudru nevar pataisīt.

Arī gadi tur nelīdz: ne vīra gadi, ne vecums.
„Pieaudzis un tak vēl muļķis.“ BFK. 52, 2.

Cirvim kātu gan ielika,
Puisim prātu neielika.“

„Padoms muļķim nepalīdz.“ BFK. 131.

„Zēns, kas liefi der, jau ar 15 gadiem ir vīrs,
bet kas liefi neder, vēl ar 40 gadiem ir bērns.“
BFK. 288.

„Tu esi vīrs, kam bārzda, bet tomēr tev vēl
bērna prāts.“ BFK. 266.

„Dažs paliek sirms, ne gudrs.“ BFK. 87.

„Tāds izjāja, tāds pārjāja.“ BFK. 87.

„Kāds aizgāji, tāds pārnāci.“ BFK. 262.

„Pleška par mazu, lai visu saprastu.“ BFK.
266.

20. Spēcīgas jūtas mazina padoma un gudrības lomu.

„Ar aukstu sirdi var viegli būt ap-
domīgs.“ BFK. 322.

„Dusmās cilvēks nezina, kas labs, kas
jauns.“ BFK. 65.

Gudrība pēc savas būtības ir vairāk prāta vei-
dojums. Bet prāts nekad nestrādā viens. Garī-

go spēju saime ir diezgan liela, un ja vienam šīs saimes loceklim tiek vairāk, tad citiem paliek mazāk.

Bez prāta gara spēju saimē vēl darbojas instinkti jeb dabas dotās dziņas, jūtas un kaislības. Tie ir vecākie psihiskās ģimenes locekļi. Viņi allaž vien prāta rīcības brīvību ierobežo un viņa lomu mazina. Prāts gan stājas cīņā ar šīm varām, bet ne ikreiz sekmīgi. Daudzas un daudzas reizes uzvar instinkti, jūtas un kaislības, bet prāts ar saviem labiem un prātīgiem domājumiem paliek novārtā un atmetsts.

Piem., lielās dusmās cilvēks izdara neprātīgas lietas, kas vēlāk rūgti jānožēlo, kad dusmas rimušas un mierīgais prāts apsver dusmu nelabvēlīgās sekas. Tāpat daudz posta dara nepārdomāta mīla un citas kaislības. Viņas prātu neklausa un prāta darbību aprobežo.

Tāpēc arī daudzas jūtas, instinkti un kaislības ir uzlūkojami kā prātam naidīgi un gudrību iznīcinoši vai vismaz to mazinoši faktori.

Bet šim principam ir arī vēl otra puse: spēcīgas jūtas var reizēm būt arī gudrības veicinātājas. Visi lielie zinātnieki un filozofi ir deguši spēcīgās zināšanu kaislībās un tikai zem šo spēcīgo kaislību varenā spiediena sekmīgi strādājuši un radījuši savus nemirstīgos darbus.

Kaislības un jūtas ir prātam naidnieki tad, kad viņas darbojas ne tanī virzienā kā prāts, bet gan citā virzienā. Ja, turpretī, jūtu un dar-

bību tendence saskan ar prāta darbības tendenci, tad jūtas un kaislības ir prāta darbību veicinoši faktori.

21. Kopsavilkums.

Svarīgākās patiesības un principi par atsevišķa cilvēka gudrības avotiem:

1. Gudrības ziņā visi cilvēki nekad nav vienādi.

2. Gudrībai ir divas „saknes”: dabas dotās gara spējas jeb talants un iegūtās zināšanas.

3. Dabas doto gudrību jeb talantu cilvēks saņem kā mantojumu, ko viņa priekšteči uzkrājuši pa paaudžu paaudzēm.

4. Gudrība, kā lielāks talants, ir diezgan reta dabas balva. Tādu gūst tikai viens no simtiem un pat tūkstošiem. Gudru cilvēku dzīvē nav daudz.

5. Savu iedzimto gudrību cilvēks manto, kā jau sacīts, no saviem priekštečiem, lielāko tiesu no vecākiem. Šo spēju mantošanas kārtību sauc par iedzimtību.

6. Iedzimtībai ir vairākas tendences.

7. Viena iedzimtības tendence ir tā, ka gudriem tēviem ir arī gudri dēli.

8. Bet šij tendencei ir arī savi spilgti izņēmumi, un gudriem tēviem (sevišķi ģenijiem) ir arī prāta ziņā zemu stāvoši dēli.

9. Otra iedzimtības tendence ir tā, ka gudrie dēli savas spējas manto no gudrām mātēm.

10. Otra gudrības sakne ir atziņu gudrība, zināšanas.

11. Atziņugudrību avots ir: vecāki, skola, pieredze, piedzīvojumi, gadi, resp. vecums.

12. Sevišķi labi gudrības piegādātāji ir rūgti un sāpīgi piedzīvojumi, materiāli zaudējumi un nelaimes.

13. No cilvēka gara spējām gudrību veicinoši un sekmējoši spēki ir: vēriba, uzmanība, domāšana.

14. Atziņugudrību gūšanā liela loma piekrīt paša pūlēm. Pašam jākaļ sava gudrība tāpat, kā sava laime.

15. Visvērtīgākās atziņugudrības cilvēkam dod dzīves skola: dzīves sniegtā pieredze, dzīves pamācība un pārmācība.

16. Gudrības avots ir arī vēl pati gudrība: viena gudra galva māca citas. Gudrs spēj vairāk gudru atziņu citiem sniegt kā caurmērnieks vai muļķis.

17. Spēcīgas jūtas un kaislības var būt gan gudrības ienaidnieki, gan arī viņas draugi, atkarībā no tā, kādā virzienā viņas darbojas.

18. Katru cilvēku par gudru vis nevar pataisīt. Kam no dabas gara spējas pārāk mazas, kas no dabas ir muļķis, to arī mācība par gudru nevar pataisīt.

C. GUDRĪBAS VĒRTĪBA

Subjektīvi vērtība ir mūsu psīches pozitīvā parādību uztvere.

Objektīva vērtība ir visam tam, kas cilvēkam sniedz pozitīvus un dzīvībai derīgus pārdzīvojumus.

Vērtība ir maizei tāpēc, ka viņa palīdz uzturēt mums dzīvību. Vērtība ir pajumtam un apģērbam tāpēc, ka tie mūs sargā no veselībai un dzīvībai kaitīgiem atmosfēras iespaidiem.

Katra vērtība saistīta ar kādu vajadzību. Vajadzība guļ vērtībai pamatā. Tāpēc pēc vajadzības rakstura arī šķiro objektīvo vērtību raksturu.

Ja vajadzību pamatā ir materiālās vajadzības, tad runā par materiālām vērtībām; ja pamatā ētiskās vajadzības, tad runā — par ētiskām vērtībām u. t. t.

Bet reizēm viens objekts var apmierināt vairākas un dažādas vajadzības, tāpēc var runāt par šī objekta dažādām vērtībām.

Tādas dažādas vērtības ir arī gudrībai.

1. Gudrības materiālā vērtība.

„Gudrība labāka par zeltu.“ BFK.
49, 50.

„Gudrība vairāk maksā nekā zelts
un dimants.“ BFK. 52.

„Gudrību nevar atsvērt ar zeltu.“
BFK. 165.

„Gudrība ir labāka par perlēm.“
BFK. 116.

No materiālās vērtības viedokļa gudrībai ir divi aspekti: a) gudrība salīdzinot ar materiālām vērtībām un b) gudrība kā tāda, kas pārvēršas materiālās vērtībās.

Vispirms tauta savās tradīcijās mīl gudrību salīdzināt ar materiālām vērtībām, kā to redzam no augšā minētiem sakāmvārdiem, kuņus vēl šie papildinām.

„Gudrību nevar atsvērt ne ar naudu.“ 1

„Kas gudrs, tas bagāts.“ BFK. 75, 1203.

„Gudrība ceļ namu.“ BFK. 147.

„Gudrība vairāk nekā zelts un sudrabs maksā.“ 5.

„Gudrība maksā naudu.“ BFK. 49, 53.

„Gudrība maksā zeltu.“ BFK. 172.

„Ar saprašanu var dabūt naudu, bet ne ar naudu saprašanu.“ BFK. 1203.

„Zināšanas ir manta, un darbs ir šīs mantas atslēga.“ BFK. 322.

„Gudrība labāka nekā zelts un sudrabs.“ BFK.
1161.

„Ar padomu gudrais var tālāk tikt nekā mul-
ķis ar naudu.“ BFK. 71.

„Gudrība un saprašana ir labāka par zeltu.“
BFK. 345.

„Kas amatu māk, tam nauda nāk.“ BFK. 237.

„Labs padoms zelta vērts.“ BFK. 152.

„Lobok gudrs ar profu, na duroks ar zoltu.“
BFK. 1206.

„Gudram un strādīgam uz akmeņa maize aug.“
BFK. 1219.

Un tautai pilnīga taisnība: gudrība var zeltu
nopelnīt un zeltā pārvērsties, bet zelts gudrībā
nevar. Un kas gan to var pateikt, kur robežas
tam zelta daudzumam, ko gudrība var nopel-
nīt? Kas varēja pateikt, ka mazā Amerikas pui-
kas, Edisona, galvā ir miljardu bagātības un ci-
tas visai pasaulei derīgas kultūras vērtības?

Mūsu zemkopju tauta saka:

Daža laba rudzu klēts
Gudra vīra galviņā.“ (12373)

„Es neņemšu kviešu klēti
Pretī vīra padomiņu;
Iztērēju kviešu klēti,
Mūžam vīra padomiņš.“ (22911)

Gudrība, kā redzējām, var pārvērsties zeltā,
bet zelts bez gudrības drīz vien izput.

„Ja, Dieviņ, mantu dodī,
Dodi gudru padomiņu;

Manta vien maz der lieti,
Ja nav gudra padomiņa.“ (34215)

Tā tad: tautas atziņa ir tā, ka mantai bez gudra padoma ir ļoti maz vērtības. Tauta no piedzīvojumiem zin, ka muļķa dēli izputina ātri tēva krātās bagātības.

„Mūžam gudra gudrība,
Vējā liela bagātība.“ (11444, 1. var.)

2. Gudrības ētiskā vērtība.

„Gudrs dēls ir tēva prieks.“ BFK.
150.

„Gudriba savējos nekad neapkauno.“
BFK. 60.

„Kas mācību māc, to augsti cēļ.“
BFK: 273.

Ētiskā vērtēšana ir vērtēšana no laba un ļauna viedokļa. No subjektīvā viedokļa ētisks ir tas, kas cilvēkam sniedz dziļu apmierinājumu un sirds mieru.

Gudrībai, kā ētiskai vērtībai, ir vairāki aspekti. Aplūkosim te dažus no viņiem.

Vispirms gudrība sniedz apmierinājumu pašam cilvēkam, apmierinājumu, kas neskar citu cilvēku labumu un intereses. Pašam cilvēkam ir prieks, kad viņš sevi sajūt par garā gaišu un saprātīgu būtni.

Vecāki vai arī piederīgi liek maza bērna mūtē jau vēlēšanos būt gudram.

„Neliec mani, māmuliņe,
Bez ziediņa šūpulī;
Liec maizīti, liec naudiņu,
Liec gudro padomiņu.“ (1725)

„Dod, Dieviņ, man uzaugt
Ar gudro padomiņu:
Prieka būtu māmiņai,
Jole prieka līgavai.“ (1876)

„Šuj, māmiņa, man krekliņu
Deviņām vīlītēm;
Devītā vīlītē
Liec man gudru padomiņu.“
(1341)

Dažam pat šķietas, ka labāki ir pavisam nedzīvot, ja nav gudra padomiņa.

„Labāk mani māmuliņa
Ij auklēt niauklētu,
Kad nejāju laba zirga,
Netur' gudra padomiņa.“ (29817)

Kad bērns redz, ka viņam nav tā padoma, kas tēvam, tad viņš par to dziļi skumst.

„Sēdu tēva krēsliņā,
Liku tēva cepurīti;
Liela tēva cepurīte,
Trūkst man tēva padomiņa. (3100)

„Velku tēva kažociņu,
Nav manāi mēriņā;
Sēžu tēva krēsliņā,
Nav man tēva padomiņa.“ (3111)

Ja, turpretim, cilvēks sajūt, ka viņam ir tas gara gaišums, ko par gudrību sauc, tad viņš jūt prieku jau no mazām dienām.

„Maza, maza man galviņa,
Bet jau gudrs padomiņš:
Vecākais bāleliņš
Man prasīja padomiņu.“ (3660)

„Sīku mani sīcināja,
Mazu mani mazināja;
Pie sīkuma, pie mazuma
Bija gudris padomiņš.“ (21482¹)

Tāpat par savu gaišu prātu priecājas pieaugušie: vienalga, vai tas būtu tautu dēls vai tautu meita. Gudrības apziņa paceļ viņu pašvērtības jūtas.

„Sak' ozolu cietu koku,
Nava liepas cietumiņ';
Saka gudru tautu dēlu,
Nava manu gudrumiņ'.“ (23065)

Bet ne tikai pašam cilvēkam ir labums no gudrības, ne tikai viņam pašam gudrība ir ētiska vērtība, arī citiem cilvēkiem gudrs cilvēks ir ētiska vērtība.

„Gudrais dēls iepriecina tēvu.“ BFK. 147.
Un tas ir tiesa, par gudru bāliņu vai māsiņu
priecājas visi ģimenes piederīgie.

„Ej, māsiņa, tautiņās,
Dzīvo gudri, aizgājusi,
Lai atnāca laba slava
Jaunajām māsiņām.“ (17740, 5. var.)

Tā tad: māsiņas gudrais padoms dara godu
tai ģimenei un tai mājai, kur viņa augusi un
bērnību pavadījusi.

Vispār, latvju tauta goda jautājumu ļoti bieži
saista ar gudrības jautājumu. Gudrība dara go-
du pašam, un uz gudrību lepni arī piederīgie.

„Ai, meitiņa vīzdegune,
Necel augstu deguntiņa!
Es neraugu tava goda
Pie vīzīga deguntiņa,
Godu raugu darbiņā,
Gudrajā padomā.“ (11027)

Par gudru padomu priecājas ne tikai piede-
rīgie, bet gandrīz vai katrs godīgs cilvēks vai
radniecībā tālāk stāvošs.

„Ai, pādīte, sīka, maza,
Tavu gudru padomiņu:
Sacerējse ar māmiņu
Tādu liksmu vakariņu.“ (1463)

„Mazajam liniņam,
Tam ir sīksta pakuliņa;
Mazajam bāliņam,
Tam ir gudrs padomiņš.“ (3412)

Kad kristību viesi vēl jaunpiedzimušajam bērnam laimes, tad tie, starp citu, vēl arī gudru padomiņu.

„Audzi tāda, krusta meita,
Kā es pate krusta māte:
Gan garuma, gan resnuma,
Gan ir gudra padomiņa.“ (1454)

Par gudrības ētisko vērtību vēl runā šādi sakāmvārdi:

„Gudrība ceļ cilvēku.“ BFK. 71.

„Gudrība neļauj kaunā krist.“ BFK. 237.

3. Gudrības ģimeniskā vērtība.

„Droši bridu pār upiti,
Zinu olas dibinā;
Droši gāju pie tā puīša,
Zinu gudru padomiņu.“
(11095. I. var.)

Agrāk sacījām, ka vērtības pamatā ir cilvēka vajadzības. Vajadzības ir tas faktors, kas nosaka vērtības īpatnējo raksturu. Bet viena no spēcīgākām cilvēka tieksmēm un vajadzībām ir viņa seksuālais jeb ģimenes instinkts, ģimenes vajadzība. Cilvēka ģimenisko vajadzību apmie-

rina otrs cilvēks. Bet šim otram cilvēkam var būt daudzas un dažādas īpašības: citas ģimeniski vērtīgas un patīkamas, citas nevērtīgas un nepatīkamas.

Te pamostas jautājums: kāda ir gudrības ģimeniskā vērtība? Kā uz šo vērtību skatās vīrietis un sieviete?

Vispirms pakavēsimies pie tā uzskata, ko izsaka sieviete par gudrības ģimenisko vērtību.

Izrādās, ka latvju sieviete jeb tautu meita starp vīrieša vēlamām īpašībām gudrībai ierāda ļoti izcilu vietu. No muļķa vīrieša viņa izvairās. Padumjam puisim tautu meita lepni pasaka:

„Ej, puisīti grēvelīti,
Ne es tava līgaviņa;
Cita māte malīnā
Gudri dēlu audzināja.“ (9326)

„Nevarēju, nevarēju
Ar tautieti saderēt:
Ko ar muļķi saderēšu,
Kad nav gudra padomiņa?“ (26889)

No muļķa tēva dēla vairīdamās, meita tiecās pēc gudra tēva dēla.

„Šķir, māmiņa, man gosniņu,
Šķir ar baltu muguriņu;
Šķir, Dieviņi, arājiņu,
Šķir ar gudru padomiņu.“ (16470¹)

Arī Laimai meita izlūdzas gudru tēva dēlu:

„Man, Laimiņa, to puisīti
Ar gudro padomiņu,
Kas piedzēris neģeķoja,
Nelocīja kumeliņa.“ (10242)

Tāpat meita lūdzas arī Dievu, lai tas viņai
vīru piešķir ar labu padomiņu.

„Dod, Dieviņ, linus labus,
Liniem labas pakuliņas;
„Dod, Dieviņ, linus labus,
Vīram labu padomiņu.“ (9492)

Tāpēc arī pirms izešanas pie vīra, nolūkojot
sev piemērotu tautu dēlu, meita rūpīgi cenšas
izzināt arī puisī no gudrības un prāta viedokļa.

„Šķūņa jumtu gan redzēju,
Paša šķūņa neredzēju;
Tautu dēlu gan redzēju,
Padomiņa nezināju.“ (10644)

Gudrs dzīves biedrs meitai vajadzīgs tāpēc,
lai būtu kas dzīvē piedod padomu un lai līdz
ar to visa dzīve būtu nostādīta uz drošākiem pa-
matiem. Augdama meita dzīvo vecāku padoma
atmosfērā. No vecākiem aiziedama viņa grib, lai
vecāku vietu izpilda viņas mūža biedrs — vīrs.

„Ātrauj jods stundas draugu,
Kad man nava mūža drauga,
Kad man nava mūža drauga,
Kas dod gudru padomiņu.“ (9362)

Arī skaista meita savu skaistumu grib izmai-
nīt ne uz puisa skaistumu, bet gan uz viņa gud-
rību.

„Melnā samta man matiņi,
Zaļā zīda matpīnīte;
Gudrai dēlu māmiņai
Auklēt manu arājiņu.“ (10295)

Bet ne tikai gudra meita nevar apmierināties
ar muļķa tēva dēlu, — sievietē jau pēc savas
īpatnējās psiholoģijas vēlas un var apmierinā-
ties tikai ar tādu vīrieti, kas prāta ziņā būtu pā-
rāks par to.

„Viena augu, gudra augu
Es savai māmiņai.
Kur būs gudris tēva dēls,
Kas nāks mani baidināt?“ (10928)

Vīra gudrība ir sievas laime un labklājība. To
tautu meita labi zin.

„Āi, tautieti, tēva dēls,
Turi gudru padomiņu!
Es tavā padomā
Kā zilīte vainagā.“ (22879)

Gudrība vērtīgāku padara ne tikai vīrieti, bet
arī sievieti, kā ģimenes locekli. Kaut arī vīrietis
sievietē augsti ciena viņas skaistumu, tad tomēr
nevar sacīt, ka viņš vienaldzīgi paietu garām
arī sievietes gaišam prātam un viņas gudrībai.
Izvēloties sev dzīves biedreni, puisi allaž vien
meklē sev gudras līgavas.

„Es, meitiņa, tevi ņemtu,
Tev nav gudra padomiņa;
Man jāvalda tēva zeme,
Vajag gudras līgaviņas.“ (11134)

Šajā dainā puisis arī pasaka motīvu, kāpēc viņš vēlas gudru līgavu: laulības dzīve nav tikai romantika vien, tā ir arī saimnieciska un praktiska dzīve, bet tādā dzīvē bez prāta nekā neizdarīsi.

Kā gudra meita nevarēja apmierināties ar negudru puisi, tāpat arī gudrs puisis nevar apmierināties ar tādu meitu, kas nebūtu gaiša savā prātā.

„Gudra mana māmuliņa,
Gudru mani audzējusi;
Gudru ņemšu līgaviņu,
Savas dzīves kopējiņu.“ (11188)

„Zila zaļa līdaciņa,
Nāc ar mani spēlēties:
Visgudrajā mātes meita,
Nāc maņā rociņā.“ (11450)

Bieži vien dzīves biedra izvēlē lomu spēlē materiālais stāvoklis. Puīši allaž mēdz meklēt meitas ar bagātu pūru. Bet saprātīgi puīši to gan nedara. Daudzi labāk ņem nabagu, bet gudru sērdienīti nekā bagātu mātes meitu.

„Sēju rudzuš, sēju miežus,
Ņemšu sievu šoruden.

Kad paauga rudzi, mieži,
Nezināju, kādu jemt;
Vai jemt gudru sērdienīti,
Vai bāgātu mātes meitu.
Jemš' bagātu netikušu,
Grūts mūžiņš dzīvojot;
Jemšu gudru sērdienīti,
Būs man gudra līgaviņa." (11444)

Kāds šīs pašas dzejas variants noslēdzas ar šādām divām skaistām un zīmīgām rindām, kā augšminētās bārenītes izvēles motīvu:

„Mūžam gudra gudrība,
Vējā liela bagātība.“
(Turpat, 1. var.)

Agrāk kāda daina atzīmēja arī cēloni un motīvu, kāpēc puisis grib ņemt gudru sievu: lai tā palīdzētu saimniekot un valdīt viņa tēva zemi. Bet ne tikai zemes valdīšanā vien ir vajadzīga sievas gudrība. Ģimenes dzīve ir kopēja sasprišanās visdažādākos dzīves gadījumos un jau-tājumos, kur ne vienmēr cilvēks viens pats visu var izgudrot. Tāpēc ir labi, kad vienas galvas vietā ir divas galvas, un kad ir tāda sieva, kas dažā labā gadījumā ir spējīga kādu padomu dot.

„Es var' dzert alutiņu,
Bij man galva nesējiņa;
Bij man gudra mātes meita,
Kas piedeva padomiņu.“ (19655)

Kā jau minējām, mīlas attiecībās liela loma
piekrīt skaistumam un greznumam, bet tomēr
gudrībai vienmēr paliek izcila vieta.

„Ko līdz manim grezna sieva,
Kad nav gudra padomiņa?
Padomiņis zirgu jāja,
Greznums tek kājiņām. (21251)

Tāpat vīrietim daiļais augums maz līdz, ja vi-
ņam nav gudra padoma.

„Kas no rudzu gaŗ' auguma,
Kad nav laba briedumiņa?
Kas no daiļa tēva dēla,
Kad nav gudra padomiņa?“ (11917)

Kad paņem vīru, vērā ņemot tikai viņa skais-
tumu, tad vēlāk tas rūgti jānožēlo.

„Augumiņš tautiešam,
Ne gudrais padomiņš.
Man' māsiņa i aizgāja,
Augumai raudzīdama.“ (21413)

Līgavas vai līgavaiņa izvēlē cilvēka vecums
parasti mazina iespaidu. Bet gudrība, gaišs prāts
atdod atpakaļ daudz no tā, ko vecums ir laupī-
jis. Tā sakāmvārds teic:

„Lai ir sirmi mati, kad tik gudrs padoms.“
BFK. 122.

4. Gudrība stiprāka par varu.

„Ar varīti, jūs, kundziņi,
Ar padomu bāleliņi;
Ar varīti nevarēja
Padomiņu pievaret.“ (31276)

Vara. Jā, bet kas ir vara? Mūsu tēvi uz to atbildētu: vara ir kungiem un valdīšanām. Un nevar teikt, ka tas būtu nepareizi: vara patiesi ir zināmas tiesības par kādu otru cilvēku vai cilvēkiem: tam pavēlēt, to rīkot un vajadzības gadījumā pielietot fizisku spēku. Vara ir tiesai un policijai, kas vajadzības gadījumā var dot rīkojumus, pielietot pat ieročus. Augstākā vara ir valdībai, kuŗas rokās ir tiesa, policija, kuŗa spēki, ar visiem un visādiem ieročiem.

Par mūsu sentēviem (pēc pirmās patstāvības zaudēšanas) vara un valdīšana bij vācu kungiem, kas valdīja par muižām, pagastiem un arī par mūsu sentēvu personām, gan kā dzimtcilvēkiem, gan kā kļaušu laiku cilvēkiem. Bez tam šie vācu kungi allaž vien bij savā varā netaisni, pat cietirdīgi un varmācīgi. Vietā un nevietā tie izlietoja savu bardzību, rupju un cietirdīgu apiešanos, pārmērīgi tos nodarbinot un pielietojot miesas sodus.

Lūk, šāda tiesiska un fiziska vara bij briesmīgs spēks, kas laužīja un mocīja mūsu sentēvu zālos, spēcīgos, bet beztiesiskos stāvus.

Ko gan viņi varēja likt pretī šai varai?

Gudrība bija allaž vien tas spēks, kas bij varēnāks par šo sociālo, tiesisko un fizisko varu. Ar gudrību allaž vien mūsu sentēvi vai viņu gaišākās galvas, viņu talanti un izcilcilvēki glābās no mocošās un netaisnās vācu kungu varas.

„Augsti kalni, vīksnes celmi,
Tur aug smuidras atvasītes;
Veci vīri, gudri vārdi,
Tie jauc kungu padomiņu.“ (31277)

Gudrība, kā fizisku varu pārspējošs spēks, parādās arī tautas pasakās. Piem., Lercha-Puškaiša „Latvju tautas pasaku“ III. krājumā ir pasaka „Kā gudrais sulainis jaunajam valdniekam ieprecinājis līgavu“.

Kad gudrais un viltīgais sulainis kāda ķēniņa meitu aizvīl uz savu kuģi, lai tad viņu novestu savam kungam, un kuģis atstāj krastu, tad vecais ķēniņš redz, ka viņa meita ir viltus kārtā nolaupīta.

„Pēc dienvīdus princeses tēvs pamanīja, kas noticis. Ātri tas apķērās, pasauca visus pasaules palīgus sev palīgā. Bet jūra bij plata un dziļa; palīgi tādēļ ar spēku nevarēja līdzēt, tiem bij jāķēras pie gudrības.“ (Turpat, 77. lpp.)

Tā tad: kur spēks nelīdz, tur jāķēras pie gudrības, jo tās vara ir lielāka par spēka varu.

No gudrības, kā jau reiz aizrādijām, pašam velnam ir bail. (Lerchis-Puškaitis „Latvju tautas pasakas“ III. 87. lpp.)

Ka gudrība un garīgais spēks ir vara, to pārlicināties ne tikai pasakās. Arī modernos karos, kur cīnas ar dažādiem spēkiem un varām, uzvar taču garīgais un kultūrālais pārsvars. Te gars gan ir pārvērties un ietvēries kara tehnikā, kara taktikā un stratēģijā. Gars taču ir tas, kas radījis modernos tankus un nocietinājumus, kas izgudrojis un veidojis aeroplanus, motorizētas divīzijas u. t. t.

Tā tad: ja runā par to, ka gudrība ir stiprāka par varu, tad jāņem vērā, ka gudrība arī ir vara, liela un varena vara, tikai viņai vajaga kristālizēties attiecīgās juridiskās, sociālās, politiskās, militārās vai citādās formās. Gudrība jau nepaliek tikai domātā un runātā vārdā. Gudra doma top gudrs vārds, top gudrs darbs, gudrs iestādījums, gudrs veidojums, darinājums un rīkojums.

Nav jāaizmirst, ka gudrība ir pārvarējusi un arvienu vairāk pārvar pat varenos dabas spēkus un priekškus: vējus, jūras, kalnus, gaisu u. t. t. Gudrība ir radījusi okeāna milzeņus, gudrība radījusi sarežģītās un varenās mašīnas, cēlusi milzu fabrikas, gudrība ir iespiedusies kalnu iekšienē un no turienes iznesusi zeltu, sudrabu un citas vērtības. Gudrība ir rakusi tuneļus kalniem cauri, vilkusi tos zem upju gultnēm; gudrība ir iekarojusi gaisu un ļāvusi cilvēkiem pārlidot se-

nāk neaizsniedzamas kalnu galotnes. Gudrība ir radījusi visas modernās kultūras brīnišķās ērtības. Gudrība ir glābusi arī cilvēkus no neskaitāmām slimību mokām un izrāvusi viņus no nāves rokām.

Tā tad: gudrība ir tiešām viena no vislielākām varām pasaulē. Vajag prast tikai viņu pareizi un vietā lietot.

„Labāk gudrība nekā spēks.“ BFK. 344.

„Gudrība ir labāka kā bruņas.“ BFK. 345.

„Ar prātu vajag iekarot to, ko nevar iekarot ar spēku.“ BFK. 120.

5. Gudrajam pasaulē noteicošā loma.

„Gudram pieder pasaule.“ BFK. 160,
1203.

„Ko nevar ar spēku, to var ar prātu.“ BFK. 50.

Šīs tezes, šīs patiesības ir papildinājums agrāk sacītajam: ja jau gudrība ir vara, ja viņa ir viena no lielākām varām, kas pārvēršas daudzās citās sociālās, politiskās, militārās un rūpnieciskās varās — tad nebūt nav jābrīnas, ka „gudram pieder pasaule“. Tagad mēs šo patiesību izsakām tā, ka augstākās kultūras tautām pasaulē ir noteicošā loma. Kur augstāka kultūra, augstākās kultūras tautas saduras ar zemākām, tur parasti uzvar augstākās kultūrtautas. Amerikā pārcēlies gudrākais eiropietis uzvarēja mazāk gudros indijāņus. Tāpat Āfrikā, Āzijā un citur.

Arī privātā un pat ģimenes dzīvē gudrais allaž vien ir tas, kas gūst noteicošo varu:

„Paldies saku Dieviņam,
Kas man deva padomiņu;
Es nelieti tautu dēlu
Caur pirkstiem izlocīju.“ („Tautas
dziesmas“ I. 41126)

Šim vispārējam likumam, kas pareizs ir attiecībā uz kultūras tautām, tomēr ir daudz izņēmumu dzīvē.

Dzīvē pazīst daudz gadījumu, kur gudri cilvēki dzīvē ieņem ļoti zemu stāvokli, bet par viņiem valda daudzkārt dumjāki vai gudrības ziņā zemāki stāvoši cilvēki. Kāpēc?

Tas tāpēc, ka bez gudrības, kā domāšanas, izdomas spējas, lomu spēlē vēl griba, darbība, dažas ētiskas īpašības: drošsirdība, nekaunība („Kas kaunu neprot, badu nemirst“), uzbāzība u. t. t.

Gudri cilvēki allaž vien ir kautrīgi un kā tādi paliek tālāk no dzīves pīrāga. Dumjāki, bet nekaunīgāki un uzbāzīgāki pievirzās viņam tuvāk, gūst no tā lielāku kumosu.

6. Gudrības dzīves vērtība.

„Nieki būs, māmultte,
Bez padoma dzīvojot.“ (10419)

Dzīves ir dažādas: ir lielā sociālā (valsts- un nacionāli-saimnieciskā dzīve) un privātā, atse-

višķa cilvēka mājas un ģimenes dzīve. Abas viņas cilvēkam ir vajadzīgas, nepieciešamas un svarīgas.

Tuvāka katram ir viņa atsevišķā, mazā, privātā dzīve: viņa ģimenes dzīve piederīgo vidū, viņa mājas saimnieciskā un darba dzīve. Bet arī šīnī „mazajā“ dzīvē, lai viņu labi dzīvotu, bez čaklām kājām un rokām vajag vēl „liela“, resp. gudra prāta, gudra padomiņa.

Kam gan nebūs nācies novērot, ka vienā un tanī pašā zemnieku mājā viens zemnieks dzīvo nabadzīgi un gandrīz vai mirst badu, bet nāk otrs un paliek turīgs, pat bagāts un dzīvo laimīgu dzīvi. — Kāpēc? — Pirmam nebij gudra padoma, bet otram tāds ir. Otrs māc izprast un labāk atrisināt tās desmitas un simtas mazās dzīves problēmiņas, ko viņam naceļ priekšā reālā privātā dzīve.

Meitene, lūgdama Dieviņam gudru arājiņu, izsaka šādu patiesību:

„Visa mana dzīvošana
Arājiņa padomā.“ (9482)

Beigu beigās katra daudz maz ciešama dzīvošana prasa lielākā vai mazākā mērā savas gudrības.

„Nieki būs, māmuliņe,
Bez padoma dzīvojot;
Tautu dēls gultu taisa,
Gulta prasa paladziņu.“ (10419)

Gudrībai, tā tad ir vispusīga dzīves vērtība, kas atviegļina daudzo un dažādo cilvēka dzīves vajadzību apmierināšanu, kas mazina cilvēka postu un sāpes un pavairo viņa labklājību un laimi.

7. Gudri vīri kā liela sabiedriska vērtība.

„Gudru vīru, gudru vīru,
Gudru vīru daudz vajag!
Kariet, mātes, šūpulīšus,
Audziniet gudrus vīrus.“ (1732)

Dzīve, kā jau sacījām, ir: 1) šaurāka apjoma, mājas un privāta dzīve un 2) plašāka vēriena — sabiedrības dzīve.

Sabiedrības dzīve ir: biedrību, organizāciju, valsts un visas tautas dzīve.

Mēs runājam, ka gudrībai liela loma šaurākā privātās dzīves lokā: ģimenē, mājās un privātajā saimniecībā.

Bet vēl jo lielāka loma gudrībai piekrīt šinī lielākajā dzīves lokā: lielajā sabiedrības dzīvē. Tur galvenā loma piekrīt plašākas sabiedrības: pagasta, pilsētas, tautas un valsts interesēm. Tur gudrība ir īstā dzīves sula. Bez gudriem vīriem nav sekmīgas, lielas kultūras un valsts dzīves. Viņi ir visas kultūras, visas garīgās pasaules sāls, viņas esence, viņas īstais zieds. Jo vairāk kādai tautai tādu gudru vīru, jo vairāk tādai tautai

iespēja pacelties uz augšu savā kultūrā. Tāpēc saprātīgas tautas vadības un valdības rūpējas par jaunu talantu un ģeniju atrašanu un audzināšanu, atverot viņiem ceļu un piemērotu darba lauku.

Bet ne tikai tagadējais laiks prot vērtēt talantus jeb gudros vīrus. Tos pratuši vērtēt augsti vienmēr. Ārī mūsu sentēvi un mūsu zemes dažādie valdnieki un valdītāji.

„Kungi prasa gudrus vīrus;
Kur ņemsim gudrus vīrus?
Nule māte pakāruse
Gudra vīra šūpulīti.“ (1732)

Tā tad, arī vācu kungiem, mūsu senču kalpinātājiem nebūt nebij vienalga, kāds darba spēks, kādas darba rokas bij viņu rīcībā: viņi sauca pēc tādām darba rokām, kuŗas vadītu gudra galva, viņi sauca pēc gudriem vīriem.

„Kungi sauca gudra vīra,
Kalniņā stāvēdami.“ (1733. I. var.)

Šīm gudrajām mūsu senču galvām tad varēja uzticēt gan tāļos braucienus, gan sarežģītākos darbus un amatus, gan māju saimniekošanu, dažādu darbu vadību u. t. t. Gudru var visur lietot, bet ko darīsi ar muļķi?

8. Gudrības vispārējā vērtība.

„Gudriba ir laba lieta.“ BFK. 161,
108, 150, 147.

„Iekrāj gudrību, jo gudriba pasaulē lieti der.“ BFK. 165.

„Gudriba nekad nenovist.“ BFK. 111.

„Simts muļķu neatsver viena gudrā.“ BFK. 152.

Bez atsevišķiem, speciāliem gudrības novērtējumiem latvju tautas prātnieciskā doma ir devusi arī gudrības vispārējus novērtējumus. Tādi ir, piem., augšā minētie sakāmvārdi.

Raksturīgs un daudz izteicošs ir sakāmvārds, ka „simts muļķu neatsver viena gudra“. Citiem vārdiem: viens gudrs cilvēks ir simtkārt vērtīgāks par cilvēku, kam gudrības nav. Tauta pat domā, ka:

„Labāk gudrs ienaidnieks nekā muļķis draugs.“
BFK. 159.

No gudra ienaidnieka var ko mācīties, no muļķa drauga — nekā.

Kad ģeniālo Krievijas caru Pēteri Lielo sakāva zviedri, tad viņš vis nenoskuma, bet sacīja: „No zviedriem mēs mācīsimies, kā viņus pašus uzvarēt.“

Tas tiešām arī notika. Un kad viņš zviedrus beidzot sakāva, tad viņš uzdzēra uz zviedru, kā savu skolotāju, veselību. Jā, — viņš bij mācījies no saviem gudrajiem ienaidniekiem.

Citādi tas ir ar muļķi draugu. Tāds draugs ir vai nu mazvērtīgs, vai taisni kaitīgs. Krievu sa-

kāmvārds arī taisni pasaka, ka „pakalpīgs muļķis ir bīstamāks par ienaidnieku.“

Bez tam vēl tauta uzsver gudrības plašumu, viņas nevīstošo zaļumu un dzīvības spēju.

„Gudrības un jūras nevar neviens izsmelt.“
BFK. 138.

Jo vairāk kāds domā, jo vairāk izdomā; jo vairāk meklē, jo vairāk atrod; jo vairāk pēta, jo vairāk atklāj. Gudrība verd kā mūžam neizsīkstošs avots. Gudrība zeļ un zaļo, kā mūžam nevīstošs koks.

„Gudrība nekad nenovīst.“ BFK. 111.

Gudrības vispārējo vērtību vēl raksturo šādi sakāmvārdi:

„Gudra sieva nav ar zeltu atsverama.“ BFK. 190.

„Kas lasīt māc, tam labums.“ BFK. 273.

„Labs padoms vienmēr dārgs.“ BFK. 264.

„Cilvēks bez gudrības, tāpat kā zivs bez asakās.“ BFK. 264.

„Labāk bez galvas nekā bez prāta.“ BFK. 268.

„Gudrības nepārspēj nekāds karstums, tāpēc viņa nekad nenovīst.“ BFK. 330.

„Mums būs mūsu pašu azotī rokas iešaut un kā mēs dzīvojuši apdomāt.“ Manc. Post. III. 106.

„Ar prātu var daudz ko panākt.“ BFK. 152.

„Padoms paliek padoms, lai arī kurlais to nedzird.“ BFK. 71.

„Gudrība ir vērtīga dāvana.“ BFK. 71.

„Malka bez uguns ir cilvēks bez prāta.“ BFK. 237.

„Ko līdz galva bez gudra padomiņa.“ BFK.
1203.

„Labāk klausīt gudra vīra rāšanos nekā ģeķa
dziedāšanu.“ BFK. 345.

„Domas ir debesu meitas, vārdi — zemes dēli.“
BFK. 120.

„Labs padoms nav zemē metams.“ BFK. 1151.

Tik cildenās domās tautas prātnieciskais ģenijs
ir par gudrību, par viņas lielo, svarīgo, lomu un
vērtību.

Ievērojot gudrības lielo nozīmi, viņa un viņas
avoti tāpēc ir sargājami un saudzējami.

Galva ir gudrības rezidence, un meitene lūdz,
lai pārmācot viņu nesīt pa galvu, jo tur mīt
gudrība:

„Sitat mani kur sizdami,
Par galviņu nesitat:
Galvā man viss prātiņis,
Viss gudrais padomiņš.“ (34306)

„Sitiet mani, kur sitiet
Par galviņu nesitiet:
Izteik mani asentiņi,
Nava gudra padomiņa.“ (34308)

Šis tautas prātojums un atzinums par gudrību
pat zinātniski, bioloģiski pareizs: bez pietiekošas
asiņu bagātības smadzenēs tiešām ar domām iet
vāji: domu aparātam nav dzenošā spēka. Asinis
uztur ne tikai cilvēka dzīvību, bet arī viņa domu
svaigumu un gudrību.

9. Kopsavilkums.

Gudrības vērtība ir ļoti daudzpusīga un dažāda.

1. Gudrībai ir materiāla vērtība, t. i. gudrība var materiālās vērtībās pārvērsties, resp. viņas radīt.

2. Gudrībai ir arī ētiskā vērtība, kas paceļ cilvēka pašapziņu un labsajūtu.

3. Gudrībai ir ģimeniska vērtība, jo viņa ir materiāli drošākas un morāliiski stabilākas ģimenes dzīves veicinātāja.

4. Salīdzinot ar dažādām pasaulīgām varām, gudrība allaž vien izrādās stiprāka tiklab par fizisku, kā arī par sabiedrisku vai materiālu varu.

5. Gudrībai pasaulē allaž ir noteicošā loma.

6. Gudrībai liela sociāla vērtība: viņai svarīga nozīme tiklab katra atsevišķa cilvēka dzīves gaitās, kā arī lielāku sabiedrisku grupu sekmīgā rīcībā un darbībā.

7. Gudri vīri katrai sabiedrībai ir liels garīgs kapitāls. Viņi ir arī lieli dzīves uz priekšu virzītāji un viņas gaitas noteicēji.

8. Gudrības vērtība vispār ir ļoti liela un ļoti daudzpusīga.

D. DAŽĀDI GUDRĪBAS ASPEKTI

1. Vieglāk būt gudram vārdos nekā darbos.

„Vieglāk gudram cita labā, nekā sevi labā.“ BFK. 1203.

„Otru zin mācīt, bet pats nedara.“
BFK. 50.

„Gudrinieks! Dari pats, tad redzēsim!“ BFK. 50.

Gudrībai ir divējāds raksturs: vārdu un darba raksturs.

Vispirms gudrība ir vērtīga zināšana un parasti tāda, kas attiecas uz kādu rīcību vai darbību. Citiem vārdiem: gudrība ir kāds praktisks padoms, kā rīkoties vienā vai otrā dzīves gadījumā.

Bet ļoti bieži ir tā, ka cilvēks darbības gudrību un padomu gan zin, bet tomēr pašu darāmo darbu nedara un gudrību neizpilda. Tam lielāko tiesu par cēloni ir dažādi pašā cilvēkā iemītoši prefēji spēki, kā piem., slinkums un dažādas kaislības, kas ir stiprākas par prāta padomiem. Otrs gudrības veids ir tas, kur gudrība ir savienota ar izpildi. Šis gudrības veids ir visvērtīgākais.

Pirmais jeb vārdiskais gudrības veids tomēr ir dzīvē ļoti izplatīts. Viņam allaž vien ir diezgan smieklīgs raksturs, un tāpēc tautā par to ir diezgan daudz zobgalību. Bez tam vārdiskai gudrībai ir vēl viena īpašība: cilvēki labprāt mīl dot un ieteikt tādus vārdu padomus otram cilvēkam.

vēkam, labi zinādami, ka viņi paši tos nepilda un nepildīs.

Saprotama lieta, ka otram šādus padomus ir vieglāki dot, nekā pašam pildīt, jo otram dotais padoms maksā tikai nedaudz vārdu, kamēr pašam padomu pildīt — maksā darbu, piespiešanos un pūles.

To visu tauta novērojusi un minēto patiesību atzīmē gan kā faktu un biežu parādību, gan arī par viņu kritiski zobojušos savos sakāmvārdos, parunās, dziesmās un pasakās. Atzīmēsim šeit tikai pazīstamo sakāmvārdu: „Klausāties uz maniem vārdiem, bet neskatāties uz maniem darbiem.“ Vai arī: „Dažs liekas tik gudrs esots, ka viņš no lielas gudrības dzirdētu, kad vēzis šķauda.“ Manc. Post. I. 93.

2. Gudrība un bagātība.

„Kas bagāts, tas gudrs.“ Lautenb.

„Ka cilvēkam manta, tā tas gudrs.“

Lautenb.

„Kam manta, tas gudrs.“ Lautenb.

„Kam nauda, tas gudrs, bet visgudrākais cilvēks bez naudas ir vislielākais muļķis.“ BFK. 296.

Tautas gudrība nekad nav no dzīves bijusi atrauta. No dzīves viņa ir izaugusi, dzīvei tā lemta un dzīvei tā tiek pielietota. Tāpēc cilvēkus, kas dzīvē prot labi iekārtoties, kas dzīvē prot labi tikt uz priekšu — tos tauta allaž dēvē par

gudriem. Šis uzskats tā ir tautā iegājis, ka gandrīz pats par sevi saprotams. Gudrība un spēja dzīvot labos apstākļos, tautai šķiet gandrīz kā līdzīgi jēdzieni.

Bet ir vēl viens „elements“, kas cilvēkam palīdz dzīvē labi iekārtoties: tā ir — nauda. Kam nauda, tas dzīvē vieglāki tiek cauri. Tam nav vajadzīgs daudz lauzīt galvu dzīves grūtībās. Par naudu visu nopērk. Ar naudu cilvēks līdzas tāpat un pat vēl vairāk kā ar gudru prātu. Tāpēc arī tauta mēdz sacīt: „Kam nauda, tas gudrs.“

Saprotams lieta, ka tauta īstenībā un savos sirds dziļumos nekad bagātību vien par gudrību neieskaista. Tāpēc šie teicieni par naudu un gudrību vienmēr ir savas irōnijas un zobgalības pilni. Tautā ir arī daudz citu gudrības formulējumu, kas skaidri un gaiši izteic, ka katrs bagātais nebūt vēl nav gudrs.

„Ar zeltu apkrautam ēzelim ir visi ceļi vaļā.“
BFK. 50.

„Gudrību nepirksi par naudu.“ BFK.

Tā zīmīgi šo patiesību tauta izteic sakāmvārdos, un tās arī ir tautas īstās domas par gudrības un bagātības attiecībām.

Citiem vārdiem: bagāts tu gan vari būt, bet tas nav sacīts, ka līdz ar to tu arī gudrs būsi.

Šinī jautājumā jāņem vērā vēl viens apstāklis, un tas ir tas, ka bagātība allaž vien tiešām ir saistīta ar gudrību, jo ļoti bieži cilvēkam ar savu gudrību un pūlēm ir izdevies pie bagātības kļūt. Bez tam ir vajadzīga arī gudrība, lai

bagātību noturētu pat tad, ja tā mantota no vecākiem. Tā tad — allaž vien bagātība ar gudrību tiešām saistās.

Bet dzīvē ne mazāk bieži ir gadījumi, kur bagātība uz laiku ir rokā cilvēkiem, ko nevar ieskaitīt par gudriem, bet kas allaž vien ir aprobežoti un pat dumji. Visu to tauta savās gudrībās ir izpratusi un izteikusi.

„Ar saprašanu var dabūt naudu, bet ne ar naudu saprašanu.“ BFK. 1203.

3. Gudrība un apstākļi.

„Bāba rudenī gudrāka, nekā vīrs pavasarī.“ BFK. 1179.

„Kad Dievs sirdī, ķeizars kabatā — tad gudrības pietiek.“ BFK. 356.

„Gudrība bez speka ir — nabadze.“
BFK. 308.

„Nakti arī gudrelis paliek muļķis.“
BFK. 237.

„Ar tukšu vēderu — tad var domāt.“ BFK. 324.

Jautājums par gudrību un apstākļiem pa daļai jau apgaismots, runājot par bagātību un gudrību. Starpība tikai tā, ka šie minētais temats savā aptvērumā ir plašāks, jo bagātība ir tikai viens no dzīves apstākļiem, bet tādu apstākļu var būt vairāk, kas cilvēka dzīvi padara ērtāku vai neērtāku.

Ja cilvēks nolikts spaidīgos apstākļos, tad viņš tiešām jūtas it kā muļķis un nezina, ko darīt, ko iesākt.

Pats par sevi saprotams, ka grūtos apstākļos iestidzis cilvēks nebūt ik reizes nav muļķis, bet apstākļi ir tik sarežģīti un nelabvēlīgi, ka arī gudram cilvēkam no viņiem nav iespējams izraisīties.

Tāpēc tautas, apspriežot un vērtējot cilvēka gudrību, ņem vērā viņa apstākļus, kuŗos tas patreiz dzīvo. Citiem vārdiem: katrs cilvēks, gudrības ziņā to novērtējot, ir jāņem normālos apstākļos un tikai tad jāspriež. Šo principu tauta izteic šādos sakāmvaŗdos:

„Katram sava gudrība.“ BFK. 190.

„Suns gudrs savā dabā.“ BFK. 355.

Kad pietiekoši gudrs un saprātīgs cilvēks reizēm nonāk grūtos apstākļos un ar visu domāšanu un gudrošanu nevar no klizmām ārā kļūt, tad tas ar rūgtu irōniju mēdz sacīt:

„Gudro kā gribi, kā aste pakaļā, tā pakaļā.“
BFK. 266, 364.

„Padoms padoma galā, tomēr gudrs netiek.“
BFK. 127.

„Lai gan lapsa gudra, tomēr kādreiz iekrīt lamatās.“ BFK. 316.

4. Neīsta gudrība un gudrinieki.

„Runā kā vectēvs.“ BFK. 190.

„Tam tik daudz gudrības, kā pievistas kājas gaļas.“ BFK. 50.

„Gudrs kā Rīga.“ BFK. 1162.

„Gudrs kā liels vīrs.“ BFK. 1172.

„Gudrs kā Skudru Juris: izdod rudzus, nopērk maizi.“ BFK. 295.

„Tam tik daudz saprašanas, kā vardei lidošanas.“ BFK. 71.

„Kad darbs pabeigts, tad katrs gudrs.“ BFK. 125.

Līdzās īstai gudrībai dzīvē ļoti parasta ir neīstā jeb šķietamā gudrība. Citiem vārdiem: tā ir gudra izlikšanās, gudrības gribēšana, bez gudrības varēšanas.

Gudrība ir tāda lieta, ko cilvēki labprāt vēlas, jo gudrība paceļ cilvēka reputāciju, viņa cieņu.

Kā citas dārgas un retas lietas lielais cilvēku vairums mēdz iekārot, tā arī gudrību.

Bet viena lieta ir gribēt gudram būt un otra — tiešām tādām būt. Ja gudrības gribēšana nesaskan ar gudrības varēšanu, tad tā paliek smieklīga, tāpēc arī tautā ir daudz zobgalīgu sakām-vārdu un parunu par tādiem gudrības gribētājiem jeb, kā tauta viņus mēdz saukt, par „gudriniekiem“ vai „pārgudriem“.

Šo zobgalību tautā ierosina tā pati nesaskaņa starp vēlamo un īstenību, kā dažā labā citā lietā.

Kad materiālās lietās tauta vēro tādu nesaskaņu, tad tā mēdz teikt:

„Tas tikpat kā pirtij dakstiņu jumts.“ BFK. 50.

„Tas tikpat kā cūkai sedli.“ BFK. 50.

Gudrības lietās šo nesaskaņu tauta apzīmē bez augšminētiem sakāmvārdiem un parunām vēl šādi:

„Gudrs kā nabaga suvēns.“ 1201.

„Tam prāts aizgājis mežā.“ BFK. 124.

„Gudrs kā nabaga sunēns.“ 1201.

„Gudra nemaz nevajaga, kas otru var smiet.“
BFK. 138.

„Gudrs kā mācītāja sivēns.“ BFK. 386.

„Pārgudrs gribēdams tapt, negudrs palicis.“
Stend.

Savu zobgalīgo jeb irōnisko aspektu tauta izsaka vēl šādos sakāmvārdos:

„Vai tu traks, kas par gudrinieku!“ BFK. 300.

„Gudrs kā vecs cilvēks.“ BFK. 386.

„Gudra, gudra man' māsiņa, putrā ziepes iemetuse.“ BFK. 266.

5. Ļauna gudrība.

„Dažam ir vērīga galva, bet tikai uz nedarbiem.“ BFK. 330.

„Katrs zaglis ir gudrs.“ BFK. 87.

„Kas var nelieša prātu izzināt, kas zvaigznes izskaitīt?“ BFK. 71.

Nc vienmēr gudrība ir tikai kaila intelektuāla rakstura. Allaž vien tai ir arī savi ētiskie jeb tikumiskie aspekti. Citiem vārdiem: gudrība var

kalpot labam, bet viņa var kalpot arī ļaunam. Ja cilvēks gudro, kā viņš varētu pacelt zemes ražu, apkarot kādu slimību, atvieglināt darbu, izgudrot kādu mašīnu — tad viņš strādā labu un arī ētisku darbu.

Bet ja cilvēks gudro nāvīgās gāzes, ar ko cilvēkus noindēt, ja viņš gudro līdzekļus, kā labāki dzīvokļus vai bankas uzlauzt un apzagt — tad tāda gudrība ir ļauna gudrība.

Diemžēl, daudz prāta un domu, daudz radošas gudrības tiek izšķiests taisni šādiem ļauniem nolūkiem, tiek izšķiests, nevis lai celtu cilvēka un tautas labklājību, bet lai to postītu un ārdītu.

Cilvēka doma parasti kalpo viņa dažādiem instinktiem, vajadzībām un tieksmēm.

Bet tā kā cilvēkam viņa dabā ir ļoti daudz ļaunu instinktu un dziņu, tad prāts, diemžēl, kalpo arī šiem instinktiem un tiem kalpodams rada ļaunu gudrību.

Šādas ļaunas gudrības zinātnē un dzīvē ir ļoti daudz.

Šī ļaunā gudrība ārdā tiklab atsevišķa cilvēka, kā arī veselas tautas un visas cilvēces dzīvi un kultūru.

Pats par sevi saprotams, ka katra godīga un ētiska cilvēka pienākums ir apkarot ļauno gudrību un veicināt to gudrību, kurai ir ētisks raksturs.

6. Dažādi tautas prātojumi par gudrību.

Šinī savā pētījumā par tautas gudrību esam pēc iespējas atzīmējuši galvenās idejiskās līnijas jeb svarīgākos principus.

Pats par sevi saprotams, ka vēl paliek sīkākas līnijas un sīkāki principi, kurus visus šī darba apmēri neļauj iztirzāt, analizēt un motivēt. Tāpēc sniegsim viņus tikai pašas tautas formulējumos jeb izkalumos:

„Mana galva, tava roka.“ BFK. 87.

„Ne visi, kas stipri, arī gudri.“ BFK. 1203.

„Gudrs vīrs — pirtī aka.“ I.

„Katrs piedzīvojums sākas ar maizi un beidzas ar grāmatu.“ BFK. 1172.

„Kad neklausa galva, lai klausā kājas.“ BFK. 1172.

„Lai domā zirgi, tiem lielas galvas.“ BFK. 1172.

„Neeji ar stipru lauzties, ne ar gudru tiesāties.“ BFK. 1170.

„Galviņa kā eļļa.“ BFK. 237.

„Mācās kā dundurs par biti.“ BFK. 71.

„Bērns un muļķis iespēj tik daudz prasīt, ka gudrajam jāsāk galva kasīt.“ BFK. 71.

„Lai domā vērsis, tam liela galva.“ BFK. 71.

„Augstus kokus ātri pārkons nosper.“ BFK. 152.

„Kas pareizi atbild — it kā saldu muti dod.“ BFK. 345.

„Cilvēks ir cienīgs, ka viņu tur gudru.“ BFK. 288.

„Gudras vistas arī nātrēs iet.“ BFK. 288.

„Staigā ar prātu.“ BFK. 356.

„Ko gudrumā izdomā, to dzērumā izdara.“
BFK. 78.

„Neesi pārliecīgi taisns un neturies pats par gudru.“ BFK. 345.

„Gudram gudra cilpa.“ BFK. 127.

„Prātīgi darīts, kad nav sacīts.“ BFK. 1200.

„Daudz galvu, daudz prātu.“ BFK. 386.

„Labs padoms nav zemē metams.“ 1161.

„Kas nav galvā, tas ir kājās.“ BFK. 386.

7. Kopsavilkums.

No dažādiem gudrības aspektiem vēl vērā jāņem šādi:

1. Gudram būt ir vieglāki vārdos nekā darbos.

2. Gudrība un gudrības iespējas vienmēr dzīvē atkarājas no daudziem un dažādiem apstākļiem.

3. Dažreiz dzīves apstākļi ir tik sarežģīti, ka viņos pat gudrs cilvēks liekas muļķis esam.

4. Gudrība ir lielā mērā relatīvs jēdziens: par viņu runājot jāņem vērā, par ko runā un kādos apstākļos runātājs atrodas.

5. Gudrība ir īsta un neīsta jeb viltota.

6. Kad pats cilvēks sevi domājas gudru, bet īstenībā tāds nav, tad viņu tauta sauc ar irōnisku piegaršu par „gudrinieku“, vai „lielu gudrinieku“.

7. Kad gudrs cilvēks pārāk daudz no sevis iedomājas, tad to tauta sauc par pārgudru.

8. Dažreiz par gudru tauta mēdz saukt arī bagātu cilvēku, tāpēc ka bagats viegli tiek cauri dzīves grūtībām. Bet savā dziļākā pārliecībā tauta bagātību nebūt netur par gudrības svarīgu elementu.

9. Vērā ņemot ētisko aspektu, gudrība var būt ļauna un laba. Laba ir tā gudrība, kas izpaužas labos darbos, ļauna — otrādi.

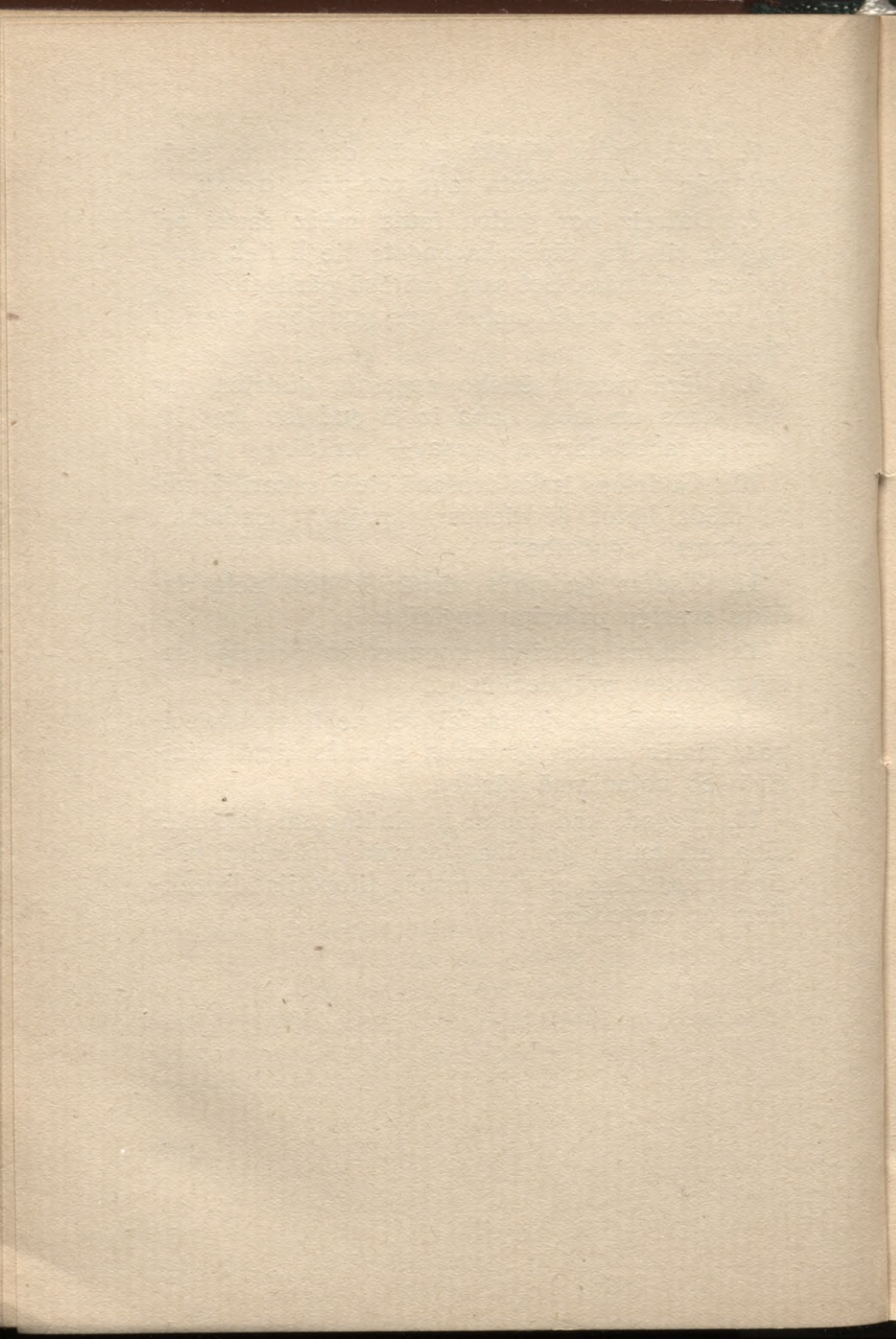
10. Gudrības izskaidrošanā ciešā sakarībā tauta mēdz lietot jēdzienus: „prāts“, „padoms“, „apdoms“, „gudrība“.

11. Tautas gudrībās vispār ir ļoti liela dažādu svarīgu principu bagātība.

12. Tautas gudrības kopums un principi sastāda tautas prātniecību.

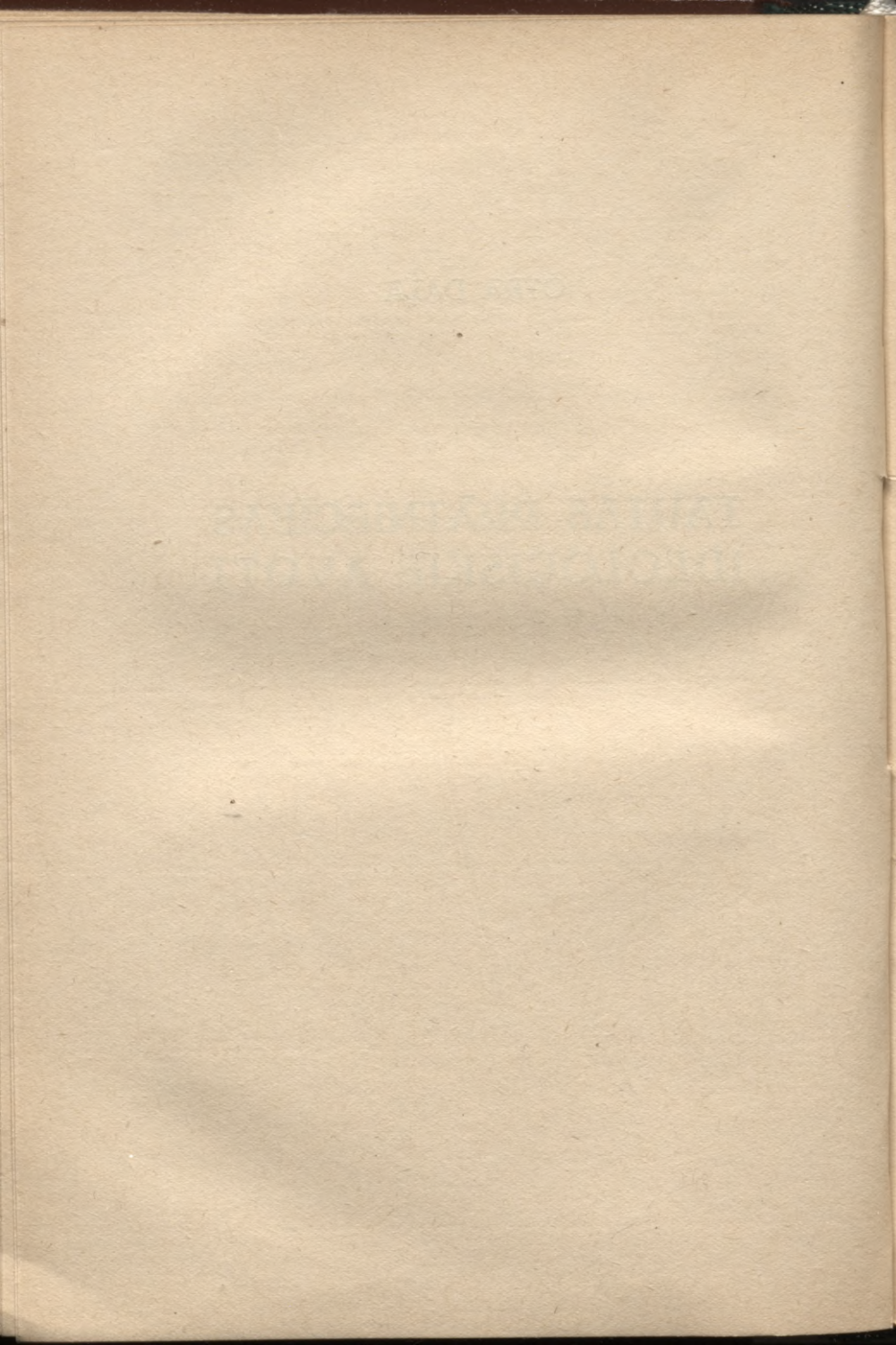
13. Kāmēr latvju tautai vēl nebij rakstniecības, tāmēr tautas gudrības atradās tikai intuitīvā jeb nojaušamā kārtībā.

14. Tagad, kad tautai ir zinātne un rakstniecība, arī tautas gudrības jasaved zinātniskā kārtībā un sistēmā ar zinātniskās filozofijas līdzekļiem un metodēm.

OTRA DAĻA

**TAUTAS PRĀTNIECĪBAS
IDEOLOĢISKIE AVOTI**

Tautas tradīcijas kā viņas prātniecības avots

IEVADS.

Zelts var būt divējādā veidā: 1) vai nu sa-
kausēts stieņos un izstrādāts dažādās lietās, 2)
vai arī atrasties mazos graudiņos iskaisīts kal-
nu smiltīs.

Lai dabūtu skaidro stieņu un monētu zeltu,
tad zeltu saturošās kalnu smiltīs ir jāskalo un
zelta graudiņi no turienes jādabū laukā, lai pēc
tam tos savienotu lielākās masās.

Tāpat tas ir arī ar tautas gudrību un prātnie-
cību. Viņa var būt vai nu sakārtota zinātniskā
sistēmā, t. i. eksistēt kā zinātne, vai arī atras-
ties izkaisītā, nesistēmatiskā, neorganizētā vei-
dā un pie tam iemistota citā visdažādākā rak-
stura tautas ideoloģijas masā.

Saprotams, ka zelts vienmēr paliek zelts, tik-
lab stieņos un monētās, kā arī smilšu masās ie-
kaisīts. Bet viegli saprotams arī, ka masīvais
stieņu un monētu zelts ir derīgāks un vērtīgāks,
kā ar smiltīm sajauktais.

Tāpat arī tautas gudrība ir vēlamāka un de-
rīgāka tad, kad tai ir zinātniskas sistēmas veids,
kad tā ir savākta un apstrādāta ar zinātniskām
metodēm.

Šinī ziņā tautas gudrību vēl gribētos salīdzināt ar kodificētiem un nekodificētiem likumiem. Anglijā un Amerikā, kas balstās uz ierašu tiesībām, praksē ir pazīstami, tā sauktie, kāzusu likumi. Tas nozīmē tik daudz, ka par likumu tiek ieskaitīts motīvēts tiesneša spriedums katrā atsevišķā tiesu prāvā jeb kāzusā.

Amerikā šie kāzusi, t. i. motīvētie tiesnešu spriedumi, ir savākti par vairāk simtu gadiem un sakopoti vairāk tūkstošu sējumos, kas izpilda likumu kopojuumu vietu.

Saprotama lieta, šie likumi kopā ar konkrētiem gadījumiem un tiesnešu motīviem ir interesanta viela pētniekiem, bet juridiskā praksē viņi ļoti apgrūtina orientēšanos, jo sadabūt attiecīgo likumu pa vairāk tūkstošu sējumiem, nav viegla lieta. Tāpēc arī Amerikas juridiskā praksē ikdienas vairāk un vairāk tiek likumi sistematizēti un kodificēti. Kad likumi ir kodificēti un pēc zinātniskas sistēmas sakārtoti, tad vajadzības gadījumā tiklab jurists, kā privāts cilvēks var viņos vieglāki orientēties.

Līdzīgā stāvoklī atrodas mūsu tautas prātniecība. Viņa ir plaša, vispusīga un interesanta, tikai viņa ir ne mazākā mērā izkaisīta, kā likuma principi un panti Amerikas kāzusos un kāzusu grāmatās.

Mūsu tautas gudrība ir iekaisīta un iemistrotā visā mūsu tautas ideoloģijā: tautas dziesmās, pasakās, mīklās, anekdotos, teikās, māņos, sakāmvārdos u. t. t.

Saprotama lieta, ka gudrība paliek gudrība, un viņai sava vērtība vienmēr, tikai pie šīs vērtības ir grūti piekļūt — tikpat grūti kā piekļūt kalnos izkaisītam zeltam vai tūkstošiem sējumos iekaisītiem Āmerikas likuma principiem. Tāpēc ar tautas gudrību ir jādara tas pats, ko amerikāņu juristi ir darījuši ar saviem likumiem: arī mums savi gudrības likumi ir jākodificē, t.i. jāsakārto zinātniskā sistēmā, pielietojot zinātniskās metodes.

Tās vietas, kur mēs tautas gudrības meklējam un atrodam, ir tautas gudrības avoti.

Bet kas tad īsti ir šie tautas gudrības avoti?

Tie ir dažādi tautas ideoloģijas veidi un žanri, kur iekaisītas, starp citu, ir arī tautas gudrības, tautas prātniecības graudi.

Konkrēti šos ideoloģijas veidus kā tautas gudrības avotus mēs jau augšā minējām, tie ir: tautas dziesmas, tautas pasakas, tautas sakāmvārdi un parunas, tautas māņi u. t. t.

Saprotama lieta, ka šie avoti nav ultimātīvie jeb galējie: par tādiem ir jāuzskata tautas radošā prātnieciskā gara dzīles. Bet tomēr šis avots ir par plašu un daudzpusīgu, lai aprobežotos tikai ar viņa nosaukšanu. Šī avota dažādie „ūdeņi“ ir šķirojami un klasificējami; bet to darot mēs nonākam dabīgi pie tā, kas jau sacīts un izdarīts: pie tautas tradīciju dažādiem veidiem. Tie ir jau kristalizējušies un izveidojušies,

un tāpēc mēs par viņiem varam runāt, kā par diezgan jau noteiktām ideoloģiskām vienībām.

Tā tad: par galveniem tautas gudrības avotiem, par tiem kalniem, no kuņiem mēs izskalojam tautas gudrības zeltu, mēs ieskatām visas mūsu tradīcijas, kā tautas radošā gara konkrētos veidojumus.

Bet kāpēc tad tauta savas gudrības ir tā izkaisījusi? Kāpēc viņa tās ir iemīstrojusi tautas pasakās, teikās, anekdotos u. t. t.?

Tas ir jau sarežģītākas dabas jautājums, kuņ plašāk atrisināt un iztīrīt te nav vieta. Te tikai varam sacīt, ka pirmatnēji tautas radošais gars nestrādā pēc iepriekš sagatavota plāna un šēmām. Viņš savu darbu dara pēc citiem principiem un likumiem.

Tāpat tauta savus prātojumus nav veidojusi ar nolūku radīt taisni prātnieciskas vērtības. Nē. Tautas gudrības izcelšanās notikusi neapzinīgi, līdztekus citām svarīgākām parādībām, sakarā ar pašas tautas eksistences jeb uzturas cīņu.

Pirmais un galvenais tautas mērķis un uzdevums ir bijis: dzīvot. Šis ir plašs jēdziens, plašs būtisks process, kas ietver daudz un dažādas parādības. Tur ēšana un ģērbšanās, tur darbs un ģimenes dzīve, tur kopdarbība ar kaimiņiem un citiem cilvēkiem, tur cīņa ar dabu, tur ticība, tur mākslas tieksmes u. t. t. Ar vārdu sakot: desmit un simtu visdažādāko cilvēku vajadzību apmierināšana. Lūk, šo daudzo un dažādo

vajadzību apmierināšana, tas ir pirmais un galvenais katra cilvēka un visas tautas dzīves uzdevums. Un šī sarežģītajā vajadzību apmierināšanas jeb dzīves procesā ir dzimusi visas tautas ideju un domu pasaule, arī tautas gudrība. Tautas mērķis ir bijis ne šīs gudrības radīt tieši kā tādas, bet radīt domu formulas, kas palīdzētu dzīvot sarežģīto dzīvi. Citiem vārdiem: gudrību rašanās ir vairāk sekundāras un līdzteku dabas.

Pats reālais dzīvošanas process vispirms ir bijis tas, kas tautai uzspiedis savu sistēmu un savu kārtību. Un šī kārtībai ir pieskaņojusies arī visa tiklab atsevišķa cilvēka, kā arī visas tautas domu un ideju pasaule.

Bet šī dzīves un dzīvošanas sistēma allaž vien ir cita un citāda kā zinātnes izstrādātās sistēmas.

Dzīves cīņā tautas radošais gars nešķirojot ir radījis un arī tagad rada un pludina vienkopus visdažādākās ideoloģijas vienības.

Šo tautas gara radīšanas veidu zinātnieki sauc par sinkrētismu.

Sinkrētisms krasi izpaužas sevišķi tad, kad tautas vēl atrodas uz zemas attīstības pakāpes. Tad tautas radošais gars pludina savu ideoloģijas plūdumu, kurā ir viss vienkopus: tur ir reliģija un mīti, tur fantazija un dzeja, tur patiens stāsts un teika, tur anekdots, tur mīkla, tur paruna un sakāmvārds u. t. t. Kā kurš dzīves gadījums to prasa.

Tikai attīstītākas tautas, uz augstāka kultūras līmeņa, kam jau sāk izveidoties atsevišķas zinātnes un gara disciplīnas — tikai tās sāk dažādus ideoloģijas veidus nošķirt un klasificēt. Noteiktāki nodalās zinātne, nodalās māksla, nodalās reliģija, filozofija u. t. t.

Bet arī tad, kad viss jau ir nodalīts, kad literatūras teorijas ir izstrādājušas un nospraudušas dažādu literārisku vienību robežas — pat tad vēl sinkrētisms nebūt nav iznīcināts. Un ne tikai tautas ideoloģijā vien. Pat atsevišķu ideologu darbos tāds sinkrētisms lielā mērā vēl pastāv. Piemēram, dzejnieku darbos nebūt nav tikai tīrie aistētikas elementi vien, tīrās fantazijas un liriskās emocijas — nē. Tur ir arī prātojumi, filozofiskās domas un idejas u. t. t. No latviešu autoriem varam minēt piemēra dēļ kaut Raiņa, Poruka, Blaumaņa, Skalbes, Aspazijas un citu redzamāko dzejnieku dzejas darbus.

Tā tad ar sinkrētismu ir jārēķinās vienmēr un visur, bet jo sevišķi tautas tradīcijās jeb tautas ideoloģijā.

Tāpēc, stājoties pie tautas gudrību kodifikācijas jeb savešanas sistematiskā kārtībā, ir jāpārbauda visi galvenie tautas ideoloģijas jeb tautas tradīciju veidi un no viņiem jāizvāc tautas gudrības principi.

Šie dažādie tautas tradīciju veidi tad arī ieskaitāmi par tautas gudrības galveniem ideoloģiskiem avotiem.

I IKDIENAS JEB SARUNU VALODA KĀ TAUTAS PRĀTNIECĪBAS AVOTS.

Kā pirmais un visdabiskākais tautas prātniecības avots ir jāuzlūko ikdienas sarunu valoda. Bet šis avots šķiet arī visneparastākais. Tāpēc viņam arī piegriezta vismazākā vērība: cilvēki nemēdz pētīt to, kas par daudz pazīstams.

Ikdienas sarunas cilvēku no visām pusēm apņem tāpat kā gaiss. Kā gaisam piegriež maz vērības, tā arī ikdienas sarunu būtībai, viņas ideoloģiskam sastāvam un viņas idejiskai bagātībai. Viss ir pārāk parasts. Uzmanība vienmēr vairāk saistās pie neparastā.

Un tomēr — ikdienas sarunas ir interesants pētības priekšmets. Viņā daudz ir prātnieciskā elementa, jo sarunās cilvēks ne tikai atstāsta notikušo, bet arī vērtē, kritizē, problēmizē, gudro un prāto.

Te kādi piemēri.

G. Reinharda „Labēna tēva atmiņās” sastopam šādu vietu:

„Bet tur otrā istabas galā, man iepretim, sēž vēl viens pūlītis. Iešu arī viņus apraudzīt. Še trīs — četri jaunekļi un citi labi padzīvojuši vīri apsēdušies ap Labēnu tēvu. Labēnu tēvs ir kādus 80—90 gadus vecs sirmgalvis. Ikkatrs, kas ar viņu reiz ticis, labprāt vēlas noklausīties viņa pamācošās runas un patīkamos stāstus. Šis goda vīrs redzējis savā ilgajā mūžā daudz baltu

un nebaltu dienu, piedzīvojis dzimtbūšanu, gājis muižā darbos un sagaidījis sen sen gaidītos brīvības laikus; viņš arī ir mājas uz renti turējis un beidzot par dzimtu iepircis. Lai gan viņš jau lielu vecumu sasniedzis, tad tomēr viņš ir vēl tik spīrgts, ka spēj pats pārlūkot, uz spieķīša atspiedies, savus gājējus. Citās darīšanās gan dēls iet tēva vietā, bet pie mājām tiks tikai pēc pēdējā nāves. „Ko var palaisties tagad uz bērniem,“ vecītis atteic, kad kāds grib iestāstīt, lai jel atdodot mājas dēlam, „kā tad nu iet tepat mūsu Zariņam? Atdeva mājas dēlam, un nu dēls dzen pavisam no mājām ārā. Tēvs par saviem pūliņiem nedabūn ne maizes kumosīņa. Labi vēl, kad znots to pietur, citādi jau tikai kar tarbas kaklā un vazājies pa pasauli.“ (Sēta, Daba, Pasaule“. Piektā burtnīca, 51. lpp.)

Šinī fragmentā parādās vecā Labēna tēva prātojumi par vecāku un bērnu attiecībām un arī padomi un gudrības, kā tādos gadījumos ir jārikojas. Ar vārdu sakot: tas ir gleznaināks prātojums par to pašu principu, ko izteic sakām-vārdi:

„Ātdod bērniem mantu, ej pats diedelēt (ubagot).“ BFK. 50.

„Bērnu maize — nabagu maize.“ BFK. 57.

„Viens tēvs var uzturēt desmit bērnus, bet desmit bērni nevar uzturēt vienu tēvu.“ BFK. 50.

Bijušā Vietalvas skolotāja Kārļa Jirgena grāmatā „Mana vectēva nostāsti“ sastopam šādu vietu:

„Svētdienas pēcpusdiena Medņos.

„Mārtiņ-dēls, vai tu arī šodien iesi uz krogu?“ māte prasīja.

„Iešu, iešu, māt; jāuzdanco kāds kazāks!“ Mārtiņš smiedamies atbildēja.

„Tev, dēls, tik kazāks! Bet ej vien, dēls, ej! citādi cilvēki sacīs, ka tu esi par daudz lepns,“ māte sacīja.

„Ko nu, māt, par manu lepnību,“ Mārtiņš noteica.

„Lepns tu esi gan, Mārtiņ! Par ko tu lielkungam roku nebučo?“ tēvs jautāja.

„Tēt, kad es lielkungu ieraugu, tad man vectēva nāve nāk prātā. Tu esi daudzreiz man stāstījis...“ Mārtiņš atbildēja.

„Vai tu, dēls, gribi vectēva nāvi atriebt?“ māte iejautājās.

„Pats Dievs, māt, atriebj līdz trešam un ceturtaim augumam,“ Mārtiņš atbildēja.

„Dēls, tas jau bija man jādara, bet...“ tēvs sacīja.

„Nekā, tēt! Tu to nevarēji, jo tu vedi zirgus muižas stīrtā; un tad jau mēs vairs nedzīvojam tēvu tēvu Medņos. Nē, tu to nevarēji!“ Mārtiņš noteica.

„Ai, ai, dēls; kad tu riebsi, tad tu pats vairāk cietīsi, nekā atriebsi,“ māte sacīja.

„Māt, pērt mūsus per pastāvīgi un bez gala; bet jo per, jo cilvēki paliek sirdī nemierīgāki; vai par velti cilvēki sāk iet bariem muižās lūgties...“ Mārtiņš runāja.

„Baru, dēls, ieskata par dumpi. Par to ne tik vien peļ, bet nodod zaldātos, laiž caur stroju, sūta uz Sibiriju, pat nāves sodu spriež,“ tēvs gaudi runāja.

„Bez upura, tēv, i Dievs nekā nedod,“ Mārtiņš atteica.

„Dēls, liec Dievu mierā!“ māte iesaucās.

„Tev, māt, taisnība; tā ir cilvēku darišana,“ Mārtiņš atbildēja.

„Dēls, esi apdomīgs. Jauniem karstas asinis, drīz iekrīt!“ tēvs sacīja.

„Dievs gādās, tēv; labāki laiki nāks!“ Mārtiņš izsaucās.

„Tā labi, dēls; Dievs gādā par visu,“ māte noteica.

Mārtiņš brauca muižas darbos. Viņu vairāk reizes „mājas kārtībā“ nopēra, ko viņš pacietīgi panesa un nežēlojās nevienam par to. Bet īgnums gūlās sirdī un kā smags šķēps griezās smadzenēs.“ (141.—143. lpp.)

Citētā fragmentā ir trīs latvju tautas zemnieku prātojumi gan par klaušu laiku cilvēku attiecībām, gan par zināmām cilvēku rīcībām un kas ar to saistīts. Piem., Mārtiņa mātes prātojumi un atziņas par atriebību: „kad tu atriebsi, tad tu pats vairāk cietīsi nekā atriebsi“.

Šis gudrojums ir līdzvērtīgs sakāmvārdam, un varbūt viņu arī par tādu var ieskatīt. Viņš izsaka to pašu, ko līdzīgie sakāmvārdi:

„Otram riebdams, tik pats sev sarieb.“ BFK. 52.

„Atriebība nesnauž.“ BFK. 53, u. c.

Tāpat prātnieciskas ir dēla Mārtiņa atziņas:

„Bez upuŗu i Dievs nekā nedod.“

Arī tēva prātnieciskais biedinājums un konstatējums:

„Dēls, esi apdomīgs. Jauniem karstas asinis, drīz iekrīt!“

Pie atmiņu veida literātūras ar prātnieciskiem elementiem pieder arī rakstnieka Kārļa Studenta atstāstījumi un apraksti par saviem piedzīvojumiem, redzējumiem un dzirdējumiem kolportiera gaitās.

Viņš šos pieredzējumus un dzirdējumus Latvijas lauku sētās, ceļos un ciemos ir uzrakstījis trijās grāmatās: „Kolportiera piedzīvojumi“, „Nēlūgtos ciemos“ un „Trejdeviņās sētās“.

Piemēra dēļ te atzīmējam kādu no K. Studenta uzrakstītām sarunām ar prātniecisku raksturu.

„Salijis un slapjš ieeju Stāgaru vecajā mājā. Te veca māmiņa, satinusies biežā villainē, kŗauj no priekšauta uz krēsla ābolus. Var redzēt, ka viņa tikko ienākusi no āra. Ierunājos, vai kādam te nevajaga grāmatu.

„Nezin, kam nu vajadzēs,“ gausi atbild māmiņa. „Es jau vairs tikko burkānu vāgu saredzu, grāmatā nekā. Nupat nācu no burkānu vilkšanas. Slapjš, lietuss, nav nekāda strādāšana. Iedeva saimniece ābolus, ņemat nu jūs ar, — pag, kuŗš ta' būs tāds mīkstāks,“ un izmeklējusi divus lielākos un skaistākos ābolus, viņa sniedz tos man.

„Paldies, ka jums pašiem neaug...”

„Nemiet vie', nemiet, cik ta' nu es viņu apēdu, viens cilvēks. Man jau neviena vairs nav. Vīrs pirms kara nokrita no stalažām un nositās. Dēls nomira kara laikā slimnīcā. Tā es paliku viena pati kā koks,” viņa stāsta, priekšauta stūrī slaucīdama slapjās acis.

„Ak, jūs no Rīgas,” viņa turpina. „Man jau ar' tur radi dzīvo. Agrāk kādreiz, kad man vēl kas bija, atbrauca, tagad nekā. Tā jau ir. Lai nu kādam kas ir vai nav, varēja jau satikties tās pašas mīlestības pēc. Vai ta' tā manta vien nu tas augstākais. Bet tagad jau to mīlestību maz daudzina, visi uz to mantu vie'...” un viņa atkal noslauka acis.

„Jā, tagad pa tiem kara laikiem ļaudis pavisam pārvērtušies. Nav vairs kā senāk. Tad to mantu skatīja mazāk, vairāk dzīvoja no mīlestības,” iebilstu.

„Kā tad — no mīlestības. Tā jau tā augstākā manta. Kad tā būtu, tad jau visu varētu paciest, bet kad viņas nav, tad pavisam grūti. Es jau nu ar' pūlos, strādāju. Maizīti, paldies Dievam, sev nopelnu. Kad jau nu vairs pavisam nevarēs, — kauns gan ir, — būs jāvirina pagasta durvis.” (144.—145. lpp.)

Tā tad: te vienkārša lauku sieviņa, atcerēdamās savus likteņus un savas bēdas, izsaka arī savus prātojumus par cilvēkiem vispār un par viņu likteņiem, par mantas un par mīlestības nozīmi un lomu cilvēka dzīvē. Starp citu, viņa prā-

to, ka cilvēkiem vajadzētu būt mazāk patmīļīgiem, bet vairāk mīlestības pilniem, jo augstākā ir ne materiālā manta, bet gan siltas, līdzcietīgas simpatijas un jūtas.

Tādu prātnieciska rakstura tautā noklausītu sarunu rakstnieks K. Students savās grāmatās ir atstāstījis labu tiesu. Tā ir vēl maz piekopta folklōras nozare, un no šī viedokļa K. Studenta grāmatām ir izcila nozīme.

Te pievienoju vēl dažus no jaunākā laikā ievāktiem materiāliem par tautas prātniecību.

L-ņs, lauksaimnieks, Rāmuļu pagastā, ap 70 g. vecs, par darbu runājot izteicas šādi:

„Kad zāģi vilksi, maize būs; darbu darīsi, padēdis būsī.“ BFK. 1197.

Jānis Bl., kalējs, ap 60 g. vecs, Sērmūkšu pag., savu prātojumu par darbu nobeidz ar sakām-vārdu:

„Āmats netop lamāts.“ BFK. 1197.

Minna L—cis, lauksaimniece, 66 g. v., Sērmūkšu pag., kritizējot šī laika meitas, starp citu izteicas šādi:

„Vai tad nu tagad vairs tik kaunīgas meitas kā agrāk. Pašas krīt tēviņiem virsū; kad tik būtu kas ņemtu!“ BFK. 1197.

Tā pati persona par tagadējo iedzīvošanās kāri izteicas:

„Ko nu tagad! katrs raun, kur var. Raun vai zirgam no p—las ārā!“ BFK. 1197.

Matilde Pr., lauksaimniece, 68 g. v., Sērmūkšu pag., pārrunājot par radu attiecībām, izteicas:

„Rads rada velns. Skatās vie', vai jau nemirs kāds nost, ka var dabūt mantu!“ BFK. 1197.

Mārtiņš V—rs, grāvracis, 72 g. vecs, Rāmuļu pag., par cilvēku uzbāzību runājot izteicas:

„Kas jau kaunu neprot, tas badu gan nemirst.“
BFK. 1197.

Tā pati persona, salīdzinot veco un jauno paudzi, nāk pie šāda vērtējuma:

„Kas tad tagad par cilvēkiem: mīksti kā olu čaumalas. Agrāk, tad tik bija veči! Kur nu tagad, jaunie netiek ne tuvus.“ BFK. 1197.

Reinis G., rokpelnis, 70 g. v., Rāmuļu pag., par jaunību izteicas:

„Jauns jau ar savu trakumu vairāk nomokās nekā ar darbu. Vai tad viņam liela cilvēka prāts!“
BFK. 1197.

Pēteris C., lauksaimnieks, 35 g. v., Rāmuļu pag., par laimi runājot izteicas:

„Katreiz jau māte raušus necep.“ BFK. 1197.

Šie piemēri, kas noklausīti taisni pašas reālās dzīves gaitas sarunās, liecina, ka vienkārši cilvēki savās dzīves lietās vienmēr izsaka kādas prātnieciskas domas. Dažreiz viņi savus slēdzienus formulē paši, dažreiz izlīdzas ar attiecīgiem tautas formulējumiem, t. i. sakāmvārdiem.

Sarunu valoda īstenībā ir tāds ideoloģijas veids, kur sinkretiskā jeb jauktā veidā atrodas ļoti daudzi ideoloģijas un literātūras žanri.

Ikdienas valodā ir vēstošās prozas (stāsta, pastāsta, nouvelles, anekdota, drāmas u. c.) dīgļi.

Tāpat ikdienas valodā arī zinātnes un prātniecības dīgļi.

Tā, piem., ikdienas valodā cilvēki iztirzā — zemkopības, lopkopības, biškopības, tirdzniecības, medicīnas un daudzu citu zinātņu jautājumus, ko praktiskā dzīve liek uz dienas kārtības.

Bet no filozofiska rakstura elementiem ikdienas sarunās var minēt: dažādu dzīves problēmu iztirzi, cilvēku darbību un pašu cilvēku vērtējumu, uzskatu un viedokļu cīņas, atzinumus un spriedumus par daudz un dažādiem dzīves jautājumiem, pamācības, ieteikumus u. c.

Vērā ņemot sacīto, tāpēc nevar paiet garām sarunu valodai kā tautas prātniecības avotam.

Ikdienas sarunās jau dzimst arī sakāmvārdi un parunas, resp. viņi ir tikai ikdienas sarunu daļas un fragmenti.

II TAUTAS PRĀTNIECĪBA PASAKĀS UN TEIKĀS.

Pasakas ir tāds tautas vēstījuma veids, kurā tauta stāsta par dažādām neikdienišķām, brīnišķām lietām un notikumiem. Tur ir milži ar fantastisku spēku, tur briesmoņi ar vairākām galvām, tur mazie čaklie rūķīši, tur pūķi, kas mantu nes, tur velni, burvji, raganas u. t. t. Un visas šīs neparastās un brīnišķās būtnes dara vēl brīnišķākus darbus. Tikai viss tas notiek „kaut kur“, „kādā valstī“, „kādā ķēniņa pilī“ u. t. t., — ar vārdu sakot: nenoteiktā vietā un tāpat arī — nenoteiktā laikā.

Teika ir tāds pat nereāla un brīnišķa rakstura stāsts, tikai ar to starpību, ka te stāsts un notikums saistās ar zināmu noteiktu vietu vai citu kādu reālu noteiktu objektu, piem.: notiekošais saistās vai nu ar Dundagas pili, Babītes ezeru, Ogres upi vai citu kādu noteiktu vietu, tāpat ar kādu dzīvnieku vai stādu.

Galvenais elements teikās un pasakās ir — vēstošais. Bet tomēr — netrūkst tur arī prātnieciskā elementa. Vēstošais ar prātniecisko tur iet roku rokā. Piem., aizrādīsim uz aitioloģiskiem, kosmoloģiskiem, psiholoģiskiem, ētiskiem, dzīvesfilozofiskiem elementiem mūsu teikās un pasakās.

1. Aitioloģiskie elementi tautas teikās un pasakās.

Modernā filozofija par aitioloģiju sauc to nozari, kas nodarbojas ar cēloņu problēmu. Citiem vārdiem: aitioloģija ir mācība par cēloņiem.

Bet tā kā parādību lauki ir dažādi, tad arī aitioloģijas nozares ir dažādas. Te aizrādīsim uz dabas zinātnisko, bioloģisko un vēsturisko aitioloģiju.

Dzīvodama tuvu dabai, mūsu tauta ir daudz domājuši par dabas aitioloģiju, t. i. domājusi, kur radies tas vai cits dzīvnieks, tāds vai cits augs u. t. t. Piemēram citējam kādu aitioloģisku tautas pasaku.

„Kā dzeguze izcēlusēs. Kāda meita iet ezerā mazgāties. Velns iznāk no ūdens apakšas, sagrābj meitu pa vidu un norauj sev līdz dibinā līdz lieliem dzelzs vārtiem. Velns atslēdz vārtus, ievēd meitu savā pilī un apprec to. Tā nu paiet daži gadi. Reiz velna sieva iedomājas ar saviem diviem bērniem — puiku un meiteni — tēvu virs zemes apciemot. Bet velns ātrāki nelaiž, kamēr zelta ratiņš vērpijot tik daudz sadilšot, ka priekš vērpišanas nederīgs. Sieva nu vērpi ikdieniņas tiši pie karstas krāsns, lai zelta ratiņš atkustu un zelta spoles labāki diltu. Pēc kāda laika ratiņš pavisam sadilis, un nu velnam jālaiž pie tēva. Viņš iedod sievai rīkstīti un pieteic, lai ar to piesitot pie dzelzs vārtiem, tad vārti atdarīšoties un ezera ūdens atšķiršoties

uz katru pusi. Atpakaļ nākot lai ar rīkstīti paplunčinoť ūdeni, tad ūdens pats pašķiršoties. Sieva nu ciemojās pie tēva labu laiku, bet no sava vīra, kā arī no viņa pils nestāsta ne pušplēsta vārdiņa. Tēvs meitai arī neko neuzbāžas par to, bet tai vietā labāki izprašina abiem bērniem visu uz to smalkāko. Bērni nu izstāsta no pils, no ezera, no rīkstītes un no paša tēva — velna. Tēvs tūdaļ slepen paņem meitas rīkstīti, aiziet uz ezeru, paplunčina ūdenī un nošauj savas meitas vīru — velnu. Otrā, trešā dienā meita paņem savus bērnus un iet uz velna pili atpakaļ. Bet ezera malā tā ierauga, ka vīrs pludojas pa ūdens virsu pagalam. Viņa tūdaļ prasa bērniem, vai nav kādam no rīkstītes kaut ko izplāpājuši. Šie neliedzas — esot vectēvam pateikuši.

„Kāpēc teicāt! nu mums visiem trijiem vairs nav iespējams dzīvot!“ To sacījuse, māte uzsit ar rīkstīti puisēnam — tas paliek par ozolu; uzsit ar rīkstīti meitiņai — tā paliek par liepu. Beidzot tā uzsit arī pate sev ar rīkstīti un paliek par dzeguzi.“ (Lerchis-Puškaitis. „Latviešu tautas pasakas“ I. 172.—173. lpp.)

Bez tam vēl mūsu teiku krājumā sastopam līdzīgas teikas:

„Kā lakstīgala cēlusies“ (Tēvijas“ feļet. 1893. g. Nr. 14.

„Kā kaķis cēlies“ (Lercha-Puškaitis „Latviešu t. un pas.“ V. 50. lpp.).

„Kā vilki cēlušies“ („Jelg. Latv. Biedr. Rakstu krāj. III. 62. lpp.).

Tamlīdzīgas bioloģiska rakstura teikas ir arī par augiem:

„Kā usnes cēlušās“ („Ātbalss“ kalend. 1894. g. 31. lpp.).

„Kā tabaka cēlusies“ („Tēvijas“ feļet. 1888. g. Nr. 16).

„Kā apinis cēlies“ (Lercha-Pušķ. „Latv. t. u. pas.“ V. 50. lpp.).

Bez šiem, tā sakot, vairāk fundamentāliem jautājumiem teikas nodarbojas arī ar sīkāku zooloģisku un botānisku parādību izskaidrošanu. Piemēra dēļ minēsim kādas no šādām parādībām:

„Kur' gadījās mazā auziņa“ (t. i. mazā auziņa, kas parasti auzu skarā ir kopā ar lielākiem auzu graudiem. P. B.) (Jelg. Latv. Biedr. Rakstu kr. V. 15. lpp.).

„Kāpēc stārkam melna aste“ („Dienas Lapas“ pielik. 1888. g. 160. lpp.).

„Kāpēc bezdelīgai astē robs“ („Tēvijas“ feļet. 1891. g. Nr. 14).

„Kāpēc cūkai tik maz saru uz muguras“ (Lerch. Pušķ. „Latv. t. un pas.“ I. 173. lpp.),

„Kāpēc bezdelīgas rudenos uz dienvidiem iet“ (Mājas Viesa pielik. 1871. g. Nr. 22).

„Kāpēc lakstīgalas tikai pavasarī dzied“ („Mājas Viesa“ pielik. 1871. g. Nr. 33).

„Kā zaķis dabūja pāršķeltas lūpas un kāpēc viņš ir tik bailīgs („Tēvija“ 1886. g. Nr. 22).

„Kāpēc zaķis lēc“ („Dienas Lapa“ 1888. g. 195. lpp.).

„Kāpēc zvirbulis lēc“ („Dienas Lapa“ 1888. g. 104. lpp.).

„Kāpēc vēzis iet ačgārniski“ („Dienas Lapa“ pielik. 1888. g. 133. lpp.).

„Kā vilkam mēlnas lūpas tikušas“ („Balt. V.“ 1889. g. Nr. 159).

„Kāpēc pupai vienā galā iegarens melnums“ („Dienas Lapas“ pielik. 1888. g. 277).

„Kādēļ dzilnai sarkans pakausis“ („Balss“ 1887. g. Nr. 34).

Bez šiem jautājumiem tauta daudz ir interesējusies par jautājumu: kā putni dabūjuši savas dziesmas?

Kā putni dziedāt mācījušies. „Kad putni bija radīti, tad Dievs teicis: „Eitāt nu paši pie cilvēkiem dziedāt mācīties!“ Tūlī visi izklīduši. Arī lakstīgala ar lēli (nakts bezdelīgu) sarunājušies steigties: lakstīgala laidīšoties pie arāja, lēlis pie malējām maltuvē. Labi. Un nedabūja ne apskatīties: — lakstīgala jau pie arāja prom, kurš patlaban kli! kli! vērstuvei zemi noklabināja. „Ā! kli, kli! — tas itin jauki,“ lakstīgala iesaukusies un sākusi tūlī mēli pakaļ izlocīt...

Džūkstē stāsta, ka lakstīgalas dziesma šāda esot:

„Ku bij? ku bij?
— Tīrgū, tīrgū.
Ko pīrk, ko pīrk?
— Zīrgu, zīrgu.
Kāds bij, kāds bij?
— Klibs, klibs!
Ved mežā,
Sien pie koka,
Liec vāli pierē,
Sauc vīlup!“

Jeb: sien pie koka — sit, sit! jeb: Žagata, maīta, nesaki vilkam: kur gani ganīs, kur dūmi kūpēs, kur tavus kauliņus gruzdinās; jeb („Dienas Lapas“ etnogr. feļ. 1892): Ar baltu ķēv', ar baltu ķēv' uz Rīgu brauc, uz Rīgu brauc; ar kārkļa vic', ar kārkļa vic' sit pa līp, sit pa līp, jeb (Lielvārdē Auseklis uzr.): Tpru, tpru, tele, tele, Se. se, se, Cui, cui, cui, čīvu, čīvu svelp.) (Lerchis-Pušķ. Latv. tautas teik. un pas. V. 98. lpp.).

Līdzīgas teikas par putnu dziesmu celšanos ir gandrīz par visiem mūsu zemes putniem: par cīruli, bezdelīgu, melno strazdu, griezi, ķikutu, stērsti, balodi, ūpi, medni, ceplīti, vālodzi, pūci, dzeguzi, čaksti, rubeni, zīli, žagatu, pelēko ciēlavu, žubīti, irbi, sniedzi, kraukli, vīstīķi, grozgalvi, dzilnu, pelēko strazdu u. c.

Pie šī veida aitioloģisko problēmu teikām patiesībā vēl jāpieskaīta arī teikas par cilvēka cel-

šanos. (Sk. P. Šmits „Latviešu pasakas un teikas“ XIII. sēj. 17.—23. lpp.)

No sacītā redzam, ka mūsu tautas bioloģiskai aitioloģijai ir ļoti plašs vēriens. Gandrīz vai par katra dzīvnieka izcelšanos tauta ir domājusi un mēģinājusi dot savus izskaidrojumus.

Pats par sevi saprotams, ka šiem izskaidrojumiem nav tagadējās zinātnes rakstura un dziļuma, bet tas negroza lietas galveno būtību. Galvenais te ir pati šī cēloņu meklēšana un prātošana par viņiem. Šī prātošana ir bērnišķa, skatoties no šī laika zinātnes viedokļa, bet ar kļūdīšanos tikai cilvēce ir tikusi uz drošākiem un skaidrākiem atziņu ceļiem.

2. Kosmoloģiskie elementi mūsu teikās.

Kosmoloģija ir dabasfilozofijas nozare. Pēc būtības viņa ir mācība jeb zinātne par pasauli, galvenā kārtā par pasaules izcelšanos.

Par pasaules celšanos ir domājusi ne tikai antīkā un modernā zinātne un filozofija, bet par šo problēmu savas galvas ir laužījuši arī vienkāršas tautas ļaudis dažādās zemēs jau senlaikus un to starpā arī mūsu senči. Mūsu teiku un pasaku krājumos ir arī pasakas un teikas par šo problēmu. Piemēra dēļ te citējam kādu: „Kā zeme cēlusēs“.

„Kad Dieviņš zemi gribējis radīt, tad sūtījis velnu ūdenī: lai raugot, vai nevarot smiltis dabūt

— tās lai uznesot kādu tiesu. Velns iegājis ūdenī — meklējis, meklējis — nevarējis dabūt. Atņācis atpakaļ — teicis: — ūdens tukšs esot. Nu sūtījis otrreiz: — lai aplūkojot labi! Velns meties dibinā, dzelmē un kā ķēris ar pirkstiem — aizķēris gan smiltis: laba tiesīna sagājušas aiz velna nāgiem un tās tad uznesīs. Nu dieviņš izkasījis aiz velna nāgiem melnumus — smiltis — sabēris sauja un sviedis pa ūdens virsu. No šīm smiltīm tūdaļ radusies cieta zeme.“ (Lerchis-Pušķ. „Latv. taut. teikas un pasakas.“ VI. I. 196.—197. lpp.) (Citas analogiskas mūsu teikas sk. P. Šmits „Latv. pasakas un teikas“ XIII. 13.—17. lpp.; 116.—124. lpp.)

Par zvaigžņu izcelšanos tautas teika stāsta:

„Viņos laikos Mēness apprecējis Sauli. Viņi piedzīvojuši daudz bērnu: visas zvaigžnes. Bet vienreiz Mēness palicis neuzticams: sācis mīlēt ar rīta zvaigzni. Nu Saule sanīdusies ar savu vīru un pavēlējusi rīta zvaigžnei arvien viņas tuvumā uzturēties.“ (P. Šmits. „Latv. pasakas un teikas“ XIII. 216. lpp.)

Te īstenībā jāpieskaīta arī teikas par kalnu, leju, ezeru un upju rašanos.

Lai nu kā tauta ir atrisinājusi un izskaidrojusi jautājumus par zemes, pasaules un zvaigžņu izcelšanos, no svara mums te atzīmēt tikai to, ka tauta par šīm problēmām ir gudrojuši un prātojuši. Citiem vārdiem: teikās ir tautas prātumi.

3. Filozofijas un psiholoģijas elementi teikās.

Bez kosmoloģiskiem un aitioloģiskiem jautājumiem tauta ir domājusi vēl par daudz citiem jautājumiem, kurus vispārējā filozofija un psiholoģija ieskata par savai kompetencei piekrītošiem.

Tā, piem., tauta prāto par to, kas ir mūžība. (Teika „Mūžība“, „Balt. Vēstn.“ pielik. 1892. g. Nr. 44.)

Kādā otrā teikā tauta mēģina atrisināt jautājumu: kādēļ tagad cilvēki vairs nezina sava mūža gala.

Teika stāsta:

„Senos laikos, cilvēkam dzimstot, Dievs dzirdam! nosacījis, kurā dienā tam jāmirst. Bet tas cilvēkiem nebijis par labu: — viņi mūža galam tuvojoties, nemaz vairs nestrādājuši — vazājušies no viena ciema uz otru un tikai gaidījuši nāves dienu.

Reiz Dievs gājis gar Vēderu mājām (Vēderu mājas atradušās starp Jaunmuižu un Jaudzumiem, Anneniešos; bet viņas sen jau iznīcinātas) un redz: saimnieks plēš jaunu ēku nost, baļķus skalda malkā un nes namiņā dedzināt.

„Kamdēļ tā?“ Dievs vaicājis.

„Jā, kas man vairs ko taupīt: rītu man jāmirst, aizparīt sievai jāmirst, ko es vairs mežā kulšos — pasildīšu ar tiem pašiem kūts baļķiem lapiem siltu dzeņamo.“

Dievs par to dikti palicis pikts — uzklēdzis saimniekam:

„Tu nebēdnieks! tu nemirsi vis ar sievu, kad būsi iedomājies — vēl ilgi padzīvosiet. Bet, nu es redzu, kādi jus, cilvēki, esiet, ja jums ko pasaka priekšlaiku. Tādēļ no šā brīža neviens pats vairs nedabūs mirstamo dienu zināt.“ („Latv. taut. teik. un pas.“ VI. i. 195. lpp. Citas analoģiskas teikas sk. P. Šmits „Latviešu pasakas un teikas“ XIII. sēj. 25.—30. lpp.)

Tā tad, domājot par jautājumu, vai labi vai slikti ir zināt mūža galu, tautas gudrība nepārprotami nāk pie slēdziena, ka labāki, ja cilvēks nezin sava mūža galu. Tad viņš lietderīgi pavada savu laiku un rūpējas par savu dzīvi līdz pat miršanas stundai. Bet ja viņš jau iepriekš zin savu miršanas stundu, tad viņš uz to gatavodamies sāk vest palaidnīgu dzīvi un atteikties no lietderīga darba. Tā ir interesanta un svarīga dzīves filozofijas problēmas atrisināšana.

Tāpat tautas filozofiskā doma ir domājusi par likteņa problēmu. Tautas gara mantās sastopam arī teikas un pasakas par likteni.

Piem., „Teika par likteni.“ („Tēvijas“ feļet. 1891. g. Nr. 17.)

Līdzīgā kārtā tautas prātnieciskā doma ir domājusi un gudrojši par daudzām psiholoģiskām problēmām: par dvēseli, par sapņiem, par sievietes niknumu un daudzām citām cilvēka dabas īpašībām.

Piem., kāda Lercha-Puškaiša „Latvju tautas teiku un pasaku“ krājumā ievietota teika stāsta par nāru kā skaistu jaunavu zeltainiem nesapītiem matiem, ar dimanta kroni galvā, kas paceļas no sarkana ezera dzidrajiem ūdeņiem. Šī nāra tomēr nav laimīga, un viņa lūdz kādu jaunieši viņu izpestīt no aukstās dzelmes. Bet kāpēc skaistā nāra nav laimīga? Viņa saka: „Mums nav dvēseles un tad vien tik varam dvēseli iemantot, ja kāds cilvēks — kam ir dvēsele — mūs mīl.“

Ilgodamās un slāpdama pēc dvēseles, nāra, brīnīšķi dziedādama, ieviļina jauno cilvēku dzelmē un ar to nogrimst. (VI. i. 198.—199. lpp.)

Šī teika, risinādama laimes problēmu, norāda, ka cilvēkam bez mīlošas dvēseles tomēr nav laimes, kaut arī tam būtu skaistums un bagātība.

Kāda cita pasaka prāto par to, kur un kā cēlies sapnis:

„Vecie ļaudis saka, ka sapnis izceļoties tā: gulot dvēsele atšķīroties no miesām un izstaigājoties pa dažādām vietām; bet staigājot viņa parādot šīs vietas miesai arī. Dvēsele skraidot apkārt tauriņa izskatā; tādēļ arī sakot, ja tauriņu ieraugot: „Re, re, kur dvēselīte skraida!“

Reiz divi puisi pieguļā uzkūruši uguni un nolikušies gulēt. Viens drīzumā aizmidzis, otram miegs nenācis; tas palicis nomodā un redzējis: — biedram izlaižoties no mutes balts tauriņš, aplaižoties trīs reizes vienam krūmam, iesprūkot atkal mutē atpakaļ, un biedrs tūlīņ atmožoties,

stāstīdams, ko sapņojis: viņš esot redzējis ērmotu sapni: — pienācis viens vīrs un stāstījis, ka pieci soļi no šī ugunsкура, zem krūmiņa esot nauda — to lai viņš izņemot.

Labi, — sākuši rakt un patiesi atraduši naudu.“ (Lerchis-Pušk. „Latv. t. t. un pas.“ VI. i: 220.—221. lpp.)

Līdzīgi prātojumi par sapņiem sastopami daudzās citās mūsu tautas pasakās. Šie prātojumi tanī ziņā interesanti, ka viņos daudz kopēja ar citu tautu prātojumiem par šo objektu, t. i. to tautu, kuŗas vēl nav skārusi modernā kultūra. Interesanti atzinumi par to sastopami angļu filozofa H. Spensera pētījumos.

Ar vērīgu aci tauta uztvērusi arī starpību starp sievietes un vīrieša psihi. Viņa novērojusi sievietes lielāku emociānālītāti, lielāku jūtu svārstību un pētījusi, kā tas gan varējis notikt?

Kāda pasaka „Kādēļ sievas tik niknas?“ stāsta:

„Reiz kāda pikta sieva saķildojusies ar velnu un ieklupusi tam matos. Velnam nejauki sāpējais — saucis palīgus. Te piepeši gadījies eņģelis ar zobīnu un gribējis izšķirt; bet abi plūcējies iepīkuši — ne domāt. Beidzot eņģelis nocirtis abiem galvas un tad izšķīris gan. Tomēr nedzīvus atstāt īsti neticies, bet atdzīvināt nedrīkstējis, jo labi zin — plūksies atkal, — ko nu? Sadomājis tā: pielicis velna rumpim sievas galvu un sievas rumpim velna galvu; tagad abi iz-

cēlušies un neplūkušies vairs. Bet no tā laika velniem tikai sievas stiprums un sievām atkal velna piktums." (Lerchis-Pušķ. „L. t. t. un pas." V. d. 51. lpp.)

Par sievietes plāpību sk. P. Šmits „Latv. pasakas un teikas" XIII. 37. lpp.

Tāpat tauta ir domājusī par naidu. (Turpat, XIII. s. 30. lpp. teika „Darbs, prāts, naidš"); par kaunu (turpat, 31. lpp.) un daudziem citiem psiholoģiskas dabas jautājumiem.

4. Ētiskais jeb tikumfilozofiskais aspekts pasakās.

Šis aspekts ieņem pasakās ļoti redzamu vietu. Ētiskais vērtējums tur krasi apzīmējis divas pretējas parādību grupas ar labām un ļaunām, pozitīvām un negatīvām īpašībām. Sakarā ar šo jautājumu T. Zeiferts raksta:

„Tāpat tikumiskā vērtējumā ir viena otrai pretī nostādītas rubriķas. Vieni tikumiskā ziņā cildināmi, otri peļami, vieni balti, otri melni. Šī šķirošana sniedzas cauri no apakšas līdz augšai, no vienkāršiem cilvēkiem līdz varoņiem un gariem: pašā augšā kā laba un ļauna simboli stāv Dievs un Velns.

Taisnības jūtas dabū savu pilnīgu gandarījumu: labie un ļaunie saņem galā katrs savu pienācīgo algu. Lai labais ieietu arī kādā ellē, varam būt droši, ka viņš no tās tiks ārā. Tikumiskā mēraukla ir zināmos gadījumos ļoti stingra. Par

neuzticību vāra piķa katlā, par meliem ved pie karatavām. Viltība nav parasti nekas atmetams; ar to daudzkārt izglābjas no ļaunas varas un novelk tai robežas.

Cilvēka iekšiene tiek cieši pārbaudīta, uzmeklēnot tur pašmīlību, mantkārību. Gudrie brāļi, kam šādas īpašības, paliek vienumēr kaunā; turpretim vientiesīgais, nesavtīgais muļķīgais brālis panāk lielas lietas. Tomēr arī šim galā jādabū materiāla alga. Arī vislabākais sasniedz pilnīgu apmierinājumu tikai tad, kad viņš iemantojis pili, ķēniņvalsti, princesi." (Latv. rakst. vēst., 122)

Šīs pašas domas izsaka arī prof. P. Šmits sava pasaku krājuma „Latviešu pasakas un teikas” ievadā.

„Bieži mēs dzirdam domas, ka pasakas esot sacerētas vienīgi laika kavēklis bez kādas morāles jeb citas pamācības.” (66. lpp.)

Šo uzskatu P. Šmits apstrīd, aizrādot vispirms uz brāļu Grimmu pasaku krājumu „Kinder- und Hausmärchen” (bērnu un mājas pasakas), kas šķietas izdotas audzināšanas nolūkiem.

Tāpat 14. g.s. izdotās pasakas „Gesta Romanorum” noderējušas par materiālu garīdznieku sprediķiem.

„Stipri garīga nokrāsa ir arī arābiešu „Tūkstoš un vienai nakti.” (Turpat, 66. lpp.)

Tāpat ķīniešu pasaku krājuma Liao džai džy ji rediģētājs aizrādot, ka pasaku krājums tiek izdots, „lai cildinātu tikumu un nosodītu netikumus”.

„Seno indiešu pasaku krājumi... ir sastādīti tīri garīgiem nolūkiem.“

Tālāk prof. P. Šmits aizrāda, ka visu tautu pasakās un arī, zināms, mūsu pasakās skaidri saskatāmi ētiski principi, starp tiem, piem., dzīves optimisms un taisnības principi.

„Fakts ir tas, ka visu tautu tradīcijās valda optimisms... Līdz ar optimismu tauta atzīst arī kādu taisnību pasaulē, un ja kur notiek netaisnība, tad tā ir nenovēršamais un nesaprotamais likteņa lēmums: tam tā vajadzēja notikt un citādi nemaz nevarēja būt. Ja kāds pirmātnīgs cilvēks atstāsta kādu piedzīvojumu, sapni jeb otra stāstītu notikumu, tad viņa stāstījums gan arī nebūs gluži brīvs no viņa optimisma un fātālisma. Šādos stāstos tad arī varēsīm atrast, kādas domas par pasaules taisnību, kas jau tuvojas mūsu morāles jēdzieniem.“ (Turpat, 67. lpp.)

„Mūsu pasaku un teiku morāles pamatos stāv cieši un sirsnīgi dzimtas sakari, kuŗi neizbeidzas pat ar nāvi. Daudz pasakās mirusī māte vēl apmeklē savu mazo bērnu, viņa sniedz savu palīdzīgu roku arī pieaugušai bārenītei Pelnurušķītei. Mirušais tēvs vēl no kapa dod padomus savam paklausīgajam dēlam, sevišķi vēl nonicinātajam jaunākajam brālim, kuŗu vecākie brāļi tura par muļķi.

Tāpat arī godīgi bērni tur par savu negrozāmu pienākumu paklausīt saviem vecākiem. Kad tēvs aiz pārskatīšanās izdzen savu nevainīgo dēlu no mājas, tad tas arī aiziet bez kādas preto-

šanās. Bet patiesība tomēr nāk gaismā, un padzītais dēls ar saviem laimīgiem piedzīvojumiem ir atradis pilnīgu gandarījumu par pārciesto ne-
taisnību. Ārī pēc nāves godīgie bērni vēl nav
galīgi šķirti no saviem mīliem vecākiem...

Ja nu vecākiem dzimtā bija tāda cienība, tad
arī viņu vara tika iedomāta ļoti liela un viņu
vārdiem piešķīra pat pārdabīgu nozīmi...

Nabaģa godīgam zemniekam palīdz Dievs jeb
Laimes māte, tā ka tas beidzot top bagāts; tur-
pretī skaudīgais bagātnieks, kurš savai mantkā-
rībai nezina robežu, zaudē visu savu mantu un
top nabags. Ļaunais kungs pēc nāves top pār-
vērstš par zirgu jeb tiek vārīts elles katlā; bet
viņa godīgais darbinieks dabūj ar šo zirgu braukt,
vai arī kurināt šo elles katlu.

Katra derīga manta ir Dieva dāvana, kas ir
glabājama ar cienību, par visām lietām mūsu
dienišķa maize ir jātura godā. Pēc teikas vār-
diem senāk viss labības salms bijis pārklāts ar
graudiem, bet kad kāda palaidnīga māte tīrījusi
savu netīro bērnu ar maizes garozu, tad Dievs
labībai pavisam atņēmis graudus. Bet kad Die-
vam žēlojies sunš, ka no maizes trūkuma arī
viņam būšot badā jāmirst, tad Dievs tomēr esot
labībai atstājis suņa tiesu graudu, t. i. tik garu
vārpu kā suņa muti. Augstprātīgo meitu, kas
mātes dāvāto maizes kukulīti nosviedusi zemē,
velns ierāvis apakšzemē. Tā arī varam saprast
seno latviešu parašu, ka zemē nokritis maizes
gabaliņš ir jānobučo.

Pie visām tautām ir sastopami senie cienījamie uzskati, ka nav jātraucē miroņu miers un nav jāaizkaŗ viņu kapi. Ir mums daudz teiku, kur miroņa dvēsele tikmēr moka kapa aizkaŗēju, kamēr tas nav aiznesis paņemtās lietas atpakaļ, lai tās arī būtu tikai kapa smiltis. Turpretī ļoti pateicīga ir šī dvēsele, ja kāds palīdz kārtīgi aprakt viņas miesas, kā mēs jau redzējām kādā agrāki minētā pasakā.“ (Turpat, 68.—69. lpp.)

„Katrā pasakā tiek spilgti uzsvērtā starpība starp labiem un ļauniem, stipriem un glēviem, strādīgiem un slinkiem cilvēkiem. Pēc pasaku morāles labajiem ir jātop par valdiniekiem, bet sliktajiem jāpaliek par apakšniekiem. Turpretī kārtu priekšrocībām pēc dzimuma ir pasakās gluži niecīga nozīme...“ (Turpat, 70. lpp.)

„Taisni galvenais pasaku skaistums pastāv šai dažādu dzīves sarežģījumu brīnišķīgā atrisinājumā, kur taisnība arvien ņem virsroku par netaisnību. Šādus brīnumus mēs sastopam arī vislielākos mākslas dzejas ražojumos, kā: Homera eposos, Dantes „Dievišķā komēdijā“, dažās Šekspīra drāmās un Ģētes „Faustā“.“ (Turpat, 71. lpp.)

Pie ētiskām pasakām jāpieskaīta arī satiriskās pasakas, kas graīza dažādus netikumus. Kā tādās minamas: „Pasaka par Laimes māti“, „Vīrs sievas darbos“, „Par pikto sievu“, „Par gudro sievu“ u. c.

5. Dzīvesfilozofiskais aspekts mūsu tautas pasakās.

Patlaban runājām par tikumiskiem principiem tautas pasakās. Redzējām, ka tauta ieskata tikumiskos principus par tādiem, pēc kuriem cilvēkiem ir jādzīvo. Tiem, kas pēc šiem principiem dzīvo, dzīve no sākuma, varbūt, arī grūtāka, bet beigu beigās viņa tomēr iekārtojas labāki.

Šādu principu atziņa jau īstenībā ir tautas dzīves gudrība jeb dzīvesfilozofija.

Piem., tautas pasakās ir vesela virkne pasaku par bārenīti un mātes meitu (sk. P. Šmits „Latviešu pasakas un teikas“ V. no 307.—452. lpp.). Šinīs pasakās redzam bārenītes grūto dzīvi un pārestības, ko tā cieš no pamātes. Bet bārenīte savā dabā ir labsirdīga, čakla un visiem izpalīdzīga. Par to arī viņas dzīve beigu beigās, pēc visām pārciestām grūtībām, tomēr tiek vainagota ar labākām, vieglākām un laimes apmirdzētām dienām.

Mātes meita, turpretim, ir izlutināta, slinka, augstprātīga, cietsirdīga, patmīlīga un neizpalīdzīga citiem viņu nelaimēs un grūtos brīžos. Viņa skatās tikai uz savu labu, uz savām acumirklīgām interesēm. Tāpēc arī viņas dzīve beigu beigās iznāk otrāda nekā viņa vēlas, t. i. grūta, ciešanu pilna, nelaimīga.

Dzīvesfilozofiskie slēdzieni no visa tā ir diezgan skaidri: dzīvi dzīvojot jābūt labsirdīgam, izpalīdzīgam saviem tuvākiem; sevišķi palīdzīga

roku jāsniedz tiem, kam uzbrukusi nelaime vai grūti brīži. Jāatsakās no kārdinošas pašmīlības un reizēm jāmeklē savs labums upurēt sava tuvāka labumam. Kaut arī tas allaž vien liekas grūti, tad tomēr tas ir ceļš uz labāku un laimīgāku dzīvi.

Lielajā tautas pasaku krājumā vēl ir daudz pasaku par trim tēva dēliem, no kuriem divi gudri un viens mulķis. Šādā vai tādā kārtā visi viņi iet dzīvē un visi viņi iet savu laimi meklēt. Tā sauktie gudrie tēva dēli iet savās gaitās ar pašlepnumu, bravūru, ar izsmieklu nobīdīdami pie malas visu, kas tiem gadās ceļā un lūdz pēc kādas palīdzības.

Citādi rīkojas, tā sauktais, mulķītis. Viņš savas gaitas iet klusi, bez trokšņa, bez uzpūtības, ar siltu sirdi atsaukdamies uz visiem, kas pie viņa meklē kādu palīdzību.

Gala rezultāts gaitām ir tāds, ka lepnie un uzpūtīgie brāļi bagātības vietā sasniedz nabadzību, veiksmes vietā neveiksmes, laimes vietā nelaimes.

Tā sauktā mulķīgā brāļa kluso kautrīgo darbu, kas darīts bez kādas iepūtības un pašmīlas — vaināgo sekmes, panākumi, bagātīgs atalgojums, atzinība un laimes apstarota dzīve. Uzpūtīgajiem gudrajiem brāļiem parasti jānāk pie mulķīša lūgties un jādzīvo no mulķīša žēlastības.

Še jāpiezīmē, ka, tā sauktais, „mulķīgais brālis“ nav vis mulķis šī vārda tiešā nozīmē, bet ka tas ir tas, ko mēs tagad saucam par ideālistu. Ideālists ir cilvēks, kas atsakās no savām perso-

nīgām interesēm, tās upurēdams citu labumam, neprasot, kas viņam par to būs?

Tā sauktie „gudrie brāļi“ ir dzīvē labi pazīstamie egoisti, kas negrib ne pirksta celt otra labā, bet gan iepūtīgi pasaka: „Vai es iešu citam gultu taisīt“, „kas man no tā atleks“, „kas man par labumu no tā“, „ne mana cūka, ne mana druva, padzen sivēnus, lai ēd“, „rauj tevi piķis“ u. t. t.

Ideālistu dzīve gan parasti ir grūtāka. Tā ir vienmērīga atsacīšanās no sava labuma, no savām interesēm. Tāpēc arī īstie dzīves cilvēki, tā sauktie reālpolitiķi, šos cilvēkus mēdz saukt vienkārši par muļķiem. Pasakās arī tauta viņus par muļķīšiem saukusi. Bet tautas sirds un tautas simpatijas tomēr ir šo muļķīšu, šo ideālistu pusē. Un tautas dzīves gudrība ir tā, ka šādas ideālista īpašības ir dzīvē augstāk vērtējamās; kā viņas, kā dzīves princips, ir labāks nekā tas egoisma princips, ko sludina dzīves reālpolitiķi vai pasakās, tā sauktie, gudrie brāļi.

Bez tam tautas pasaku krājumā ir vēl daudzas pasakas, kas runā tieši par dzīvesfilozofijas vissvarīgāko problēmu, t. i. par laimi un nelaimi: piem., P. Šmita krājuma „Latviešu pasakas un teikas“ IX. 416.—430. lpp. „Laime un nelaime“.

Bet nav jādodomā, ka tikai šinīs pasakās tauta risinātu laimes un nelaimes problēmu, nē. Šī problēma risināta ļoti lielā pasaku vairumā.

Pasakā „Kunga laime“ („Latviešu pasakas un teikas“ X. 149.—150. lpp.) sastopam šādu tīri filozofisku vietu. Jauneklis meklē laimi un uz

kāda tilta sastop nabagu ar koka kāju, šurpu turpu pa tiltu staigājam. „Te jaunekli uzrunājis nabags un jautājis, ko šis te staigājot. Jauneklis izstāstījis tam, ka te šim esot jāstāstos sava laime.

„Vai ta' tu, dēls, laimei ar tici?“ jautājis vecītis.

„Laime nav vairāk nekas kā sapnis. Ja tu tici laimei, tad tev jātic arī sapņiem. Es tev, dēls, pastāstīšu sapni, kas sola laimi.“ (150. lpp.)

Šāda saruna jau ir tīri filozofisks prātojums un problēmas risinājums. Bet šāds prātojums par laimi tautas pasakās nav vienīgais.

Še mēs minējām tikai dažus no tiem dzīves filozofijas principiem, ko tauta uzstāda savās teikās un pasakās, dažas no tām dzīvesfilozofijas problēmām, ko tauta tur mēģina atrisināt. Viss latvju tautas lielais pasaku krājums nav nebūt tikai skaistu fantastisku stāstu krājums, bet tas ir vienā un tai pašā laikā gleznains tautas dzīvesfilozofijas problēmu un viņas dzīves principu risinājums un apgaismojums.

Daudz ētiskā un dzīvesfilozofiskā elementa ir arī, tā saucamās, dzīvnieku pasakās jeb fābulās. Katrā dzīvniekā parādās kāda spilgta cilvēka dabas jeb rakstura īpašība, vai pareizāki: katrs dzīvnieks ir kādas spilgtas cilvēka rakstura īpašības personificējums. Tā, piem., ēzelis raksturo muļķību, cūka — nefirību, balodis — nevainību, čūska — viltību u. t. t.

Tāpat dzīvnieku pasakās ir reprezentēti daudzi citi dzīvesfilozofijas principi. Piemēra dēļ te sniedzam kādu pasaku, kas ir spilgti interesanta no viena gala līdz otram. Kā virsraksts šij pasakai ir taisni pazīstamais sakāmvārds un arī pazīstamais dzīves princips: „Nepateicība ir pasaules alga“:

Reiz kāds saimnieks iet caur lielu mežu un ierauga zalti, iesprūdušu akmeņu starpā. Zaltis žēli lūdzas saimnieku, lai jel viņu atpestot, ko šis arī izdara. Bet par pateicību atpestītais zaltis rauga saimniekam rokā iekost. Tas atrauj savu roku nost un jautā dusmīgā balsī: „Vai tādēļ tevi izpestīju, lai man rokā iekod?“

„Kā tad lai tevīm pateicos, jo labdarītājam iekost ir jau pasaules alga.“

Saimnieks tādai runai netic; bet zaltis apņemas liecinieku dabūt, kas to pašu teiks. Viņš aizved neticīgo pie suņa un jautā sunītim: „Saki, plušķi, kāda ir pasaules alga?“

„Ja man pasaules alga jāpierāda, tad stāstīšu pats savu dzīves gājumu.“ Sunītis, plušķītis, nu iesāk tā:

„Piedzimu klēts priekšā kā visi kuceni un lēkāju siltajā saulītē tāpat, kā mani citi brālīši. Bet vēl nemācēju ne riet, kad iau kaimiņa saimnieks mani atšķīra no mātes un pārnesa saviem bērniem par paiju. Nevaru teikt, ka man ar bērniem nelabi gāja: dabūju piena lakt, cik gribējās. Vēlāk bērni mani apnika, un nu saimnieks man pavēlēja klētis sargāt, govīs ganīt, zagļus

riet. Divreiz esmu aizdzinis veselu zagļu pulku no viņa klētīm, vienreiz viņa dēlu no upes izvilcis, desmit gadu govis saņēmis un piecas reizes vilku no avīm atgāņājis. Par pateicību saimnieks mani vakar aizdzen uz mežu, jo tā jau ir pasaules alga.“

„Vai nu dzirdēji?“ zaltis iesaucās un atkal taisās saimniekam rokā kost. Bet šis atrauj roku un saka: „Gribu vēl vienu liecinieku dzirdēt.“

Nu zaltis to aizved pie zirga un jautā: „Saki, bēriņi, mums abiem, kāda ir pasaules alga?“

„Ja man pasaules alga jāpierāda, tad stāstīšu pats savu dzīves gājumu.“

Zirdziņš, bēriņis, nu iesāk tā:

„Augu pie mātes līdz trešajam gadam; bet ceturtajā biju pieaudzis tik daiļš, slaiks un glums zirgs, ka ceļmalā ļaudis apstājās, kad priekš karītes aizjūgts rikšoju. Tā tas gāja līdz septītajam gadam. Te kādā rudenī, savu kungu no slepkavas rokām glābdams, tā pārskrējos, ka palika divas kājas stīvas, klibas. Kungs nu mani, klibi, nodeva zemnieku zirgu barā, kur ar visām klibajām kājām desmit gadu sakalpoju: vilku vezumus, kūlu labību, vazāju ecēšas, aru laukus. Un nu, kad vecumā nekā vairs nespēju, mani ņem čigānam pārdot par smiekla naudu. Tomēr es tādēļ nekurnu, jo tā jau pasaules alga.“

„Vai nu dzirdi?“ zaltis atkal jautā un taisās saimniekam rokā kost. Bet šis atrauj roku un saka: „Gribu vēl vienu liecinieku dzirdēt.“

Tagad zaltis to aizved pie lapsas un izstāsta strīdiņu; bet lapsa saka, ka vajagot līdz tai vietai aiziet, kur strīdiņš sācies, lai taisni spriestu. Iedams saimnieks klusu piebiksta lapsai, lai izspriežot viņam taisnību; bet lapsa tikpat klusu atkal atčukst: „Vai būs man par to pīlīte, zostiņa, vistiņa, tītariņš?”

„Būs, uz galvošanu būs!”

Tā runādami tie sasniedza to vietu, kur zaltis iesprūdis.

„Te ir tā vieta; spriedi nu, kāda ir pasaules alga!” zaltis uzaicina lapsu.

Bet lapsa, viltņiece, afsaka, ka nemākot ātrāki taisnību izspriest, kamēr šis neparādot, kā īsti bijis iesprūdis. Zaltis ielien akmeņu starpā un iesprūst no jauna. Lapsa, to redzēdama, piemin akmeni un pārspiež zaltim galvu, teikdama: „Tāda ir pasaules alga!”

Saimnieks nu ved lapsu uz mājām, lai aizmaksātu par taisno spriedumu. Lapsa paliek pagalmā laizoties, un saimnieks ieiet pie saimnieces pēc pīlēm, zosīm. Bet saimniece, to dabūjusi zināt, paliek pikta un uzsauc saimniekam: „Vai tev kādas pīles, zosis, vistas, tītari pieder?” Raugi tik viņas aiztikt, tad redzēsīm. Viesul, Piktul, cui! pi! trieciet to viltņeci, lapsu, no pagalma mežā.” Lapsa, nabadzīte, muka, muka; bet mazuliet tēva dotās bikšeles suņi tomēr ieskrāmbāja.

Tāda ir pasaules alga.”

(P. Šmits. „Latviešu pasakas un teikas” I. 277.—278. lpp.)

III TAUTAS ANEKDOTS UN DZĪVES FILOZOFIJA.

Kā tautas pasakās, tā arī tautas anekdotos ir dzīves filozofijas jeb prātniecības elementi.

Tautas anekdots ir tuvu radniecisks tautas pasakai. Bet zināma starpība tomēr starp abiem ir.

Tautas anekdots ir mazs, koncentrēts nostāstiņš, kas tautā tiek stāstīts it kā reāls jeb paties notikums un kuŗa valdošais un noslēdzošais elements ir kōmiskais (kāds joks, asprātība, dīvdomība, pārpratums u. t. t.).

Bet būtu nepareizi domāt, ka anekdotu nozīme ir vienkārši cilvēka uzjautrināšanā. Nē. Tautas anekdotam ir vēl cita nozīme, vēl cits aspekts: tas ir kritiskais. Gandrīz katrs tautas anekdots ar savu kōmiku un satīru graiza kādu cilvēku netikumu vai dzīves nelabvēlīgu parādību. Piemēra dēļ te atzīmēsim dažas no tām cilvēka vai dzīves vājībām, ko kritiski vērtē tautas anekdoti.

Dumjība. Diezgan daudz ir anekdotu, kuŗās kritiski vērtēta šī cilvēka vājība. Piem., jauna sieva mazgā bērnu grāpī, zem kuŗa vēl kuŗas uguns (756*). Dumjš saimnieks piesien svešam kaķim pie astes degošu slotu. Kaķis ieskrien rījā, un rija nodeg (772).

*) Iekavu skaitļi apzīmē anekdota numuru manis sastādītā krājumā „Latvju tautas anekdotes“, „Literāturas“ izdev.

Sieva vāra pirkstu Ķīnas tēju kā kāpostus un dod to bērniem strēbt (755).

Barons nezina, cik cūkai šķiņķu, un kalpi to visādi muļķo (1770).

Barons nezina, kā grāvja gaņums jāmērī. Grāvracis iestāsta, ka jāmērī viena mala un tad arī otra un liek kungam divkārsī samaksāt (1773).

Cītam kungam atkal kalpi iestāsta, ka maize smird, tāpēc ka zeme mēsloja (1538).

Vēl kādam kungam iestāsta, ka zagli no vēdera pa nakti barību izzog. Kungs liek sulainim ar kančuku rokā zagli vaktēt, un sulainis kungam krietni sadrāž pa vēderu (1630).

Pārmērīga ziņkārība. Ziņkārība jau laba lieta, bet kad tā pārmērīgos apmēros un nevietā, tad tā pārvēršas par nevēlamu parādību. Šo parādību kritiski graiza, piem., anekdoti 568, 570, 571 u. c.

Aizmāršība. Piem., sieva liek vīram iesiet mezglu mutautiņā, lai tas neaizmirst iemest vēstuli, bet pati aizmirst vēstuli iedot (1558).

Izkraidība. Piem., izklaidīga saimniece ved uz tirgu krējumu pārdot un neredz, ka mucīnai spunde izkritusi un krējums tek laukā (652).

Izkraidīgs puisis meklē ceturto zirgu (trīs pie pavadas turēdams) un neievēro, ka viņš pats ceturtnam sēd mugurā (709, 710).

Slinkums. Piem., meita precību gados, lielās, ka viņa ļoti čakla vērpēja un savērpjot trīs līnu kodeļas rītā un divas vakarā. Bet kad gud-

ri-viltīgs precinieks paslēpj līnu kodeļā klēts atslēgu un atkal pēc nedēļas atbrauc, tad izrādās, ka meita vēl nav atslēgu dabūjusi (325).

Slinka saimnieka meita skatās, ka citi tīrumā strādā un tik priecājas, ka nāks precinieki (rāvēji) un viņu aizvedīs; rāvēji nāk gan, bet paņem strādīgo meitu un slīņķi atstāj (345).

Uzpūtība un iedomība. Kāds zemnieks ved Mēra lielkungu Ceļķeli. Vedējs, zinādams kunga uzpūtību un slavas kāri, kungu tik slavē, un kungs tik dod dzeramnaudu. Pasklavē atkal, — dod atkal! Pasklavē vēl — dod vēl (1528).

Tāpat tautas anekdoti savā kōmiskā vērtējumā kritiski graiza tādas ētiski-negatīvas parādības, kā: rupjību (1893, 1519, 1897); dusmas, piktumu, bardzību, cietsirdību, kauslību (1793, 1828, 1830, 507, 525, 529); ķildīgumu, kašķību, tiepumu (512, 515); skopumu (1619, 1542); melus un divkosību, bailību un mazdūšību, netīrību, pārmērīgu ēšanu, dzeršanu, pļāpību u. t. t.

Ievērojot šo anekdotu kritiski vērtējošo un ētisko aspektu, viņi, t. i. anekdoti, jau sen ir izmantoti kā ētiskas audzināšanas līdzekļi.

„Reliģiski-ētiskā virzienā izdoti vairāk facēciju (t. i. anekdotu. P. B.) krājumu. Vērtīgākais no tiem ir baskāju mūka Johana Pauli izdotais „Schimpf und Ernst“ (1522. g.) ar apm. 700 „nopietniem un jocīgiem piemēriem, parabolām un stāstiem cilvēku labošanai“, kā pats sastādītājs izsakās. Grāmata domāta sprediķotā-

jiem miegainās draudzes uzmundrināšanai. Še liels skaits anekdotu. Saturā atspoguļojas arī laikmeta tikumi un psīche." (A. Birkerts. „Ānek-dote pasaules literātūrā“.)

No jaunāka laika garīdzniekiem 19. gadu sīm-tenī pie mums anekdotu plaši izmantojis Jel-gavas mācītājs, tā sauktais, Vecais Konrādijs.

No visa sacītā redzam, ka anekdots sevī ie-tver bez tīrā kōmiskā elementa ļoti svarīgo vēr-tējošo un kritisko elementu. Bet šie elementi jau pieder pie filozofiskās domāšanas.

Tādā ziņā tautas anekdots ir ne tikai intere-santa tautas novelle, bet arī tautas dzīves filozo-fija gleznainā, konkrētā un atjautīgā formā un stilā.

IV PRĀTNIECĪBA TAUTAS PARUNĀS UN RAKSTURVĀRDOS.

I. Prātniecības elementi parunās.

Parunas ir tautas valodā izveidojušies un bieži lietoti izteicieni. Viņas ir gatavas izteiksmes formas jeb izveides.

Valodas formu krātuvē tautas parunas ir tikpat kā izkalta nauda, ar kuŗu viegli rīkoties valodas „saimniecībā“.

Kā nauda pašam nav jākaļ, bet tikai jāpielietā, tā arī parunas: tās pašam vairs nav jāizdomā, bet vienkārši jāpaņem no atmiņas fonda un jāpielietā attiecīgā gadījumā. Tas ir viegli un ērti.

Paruna savu populāritāti gūst ne tikai ar savu saturu, bet arī ar savu formu, ar savu māksliniecisko izveidi. Šīs izveides paņēmieni ir: 1) salīdzinājums (piem., auksts kā ledus, vīrs kā ozols u. c.), 2) metaforas (piem., gaŗu iesmu drāzt, ar acīm apēst u. c.), 3) stereotipiski izsaučieni (piem., lēnām pār tiltu! bāz pats savu asti āliņģī! u. c.) u. t. t.

Bet parunām ir vēl otrs aspekts: prātnieciskais. Viņš gan nav tik viegli saskatāms, bet tomēr viņš ir. Parunas tanī ziņā ir tuvu rada sakāmvārdiem, kas ir jau pirmās šķiras prātnieciska viela. (Sakāmvārda apcerei turpmāk ziedota īpaša nodaļa.)

Prātnieciskie elementi parunā ir šādi: 1) vispārinoši atzinumi, 2) kritiski sankcionējumi un noliegumi, 3) raksturojumi, 4) mudinājumi un aicinājumi u. c.

Piemēra dēļ ņemsim šādas parunas:

„Slinks kā maiss.“ BFK. 50.

„Slinks kā stieņa gabals.“ BFK. 197.

„Slinks kā vecs vilks.“ BFK. 262.

„Izlaidies kā teļš.“ BFK. 190.

Šīs parunas vispirms raksturo slinku cilvēku, to pielīdzinot gan maisam, gan vecam vilkam, gan teļam, gan stieņa gabalam.

Šinī salīdzinājuma raksturojumā ir liela domu koncentrācija. Piem., to, ko sniedz slinkā raksturojot ar diviem vārdiem „kā teļš“, to varētu tikai sniegt vai panākt ar plašu jo plašu aprakstu. Un tad arī vēl jautājums, vai raksturojums būtu tik spilgts.

Otrām kārtām, šīs parunas sevī ietver vērtējumu un kritiku. Raksturojošie apzīmējumi: „kā maiss“, „kā vecs vilks“, „kā teļš“ nav tikai auksti raksturojumi, bet tie ir arī vērtējumi un kritika līdz ar galīgu un bargu gala spriedumu. Vērtējuma gaita ar vērtējošu spriedumu ir prātojuma process.

Tā tad katrā parunā ir liela domu koncentrācija, vērtēšana un kritika, bet tie ir prātojuma jeb filozofijas elementi.

Parunas raksturo un vērtē ne tikai cilvēku kā veselu, kā visu personību, bet tās raksturo arī viņa atsevišķas darbības un rīcības. Piemēri:

„Iet kā aizmidzis.“ BFK. 50. (Teikts par neuzmanīgu cilvēku.)

„Nocērt kā ar cirvi.“ BFK. 190. (Teikts par nepiemērīgu „strupu“ atbildi.)

„Bļauj kā aizkaufs.“ BFK. 262.

„Glūn kā kaķis uz zvirbuli.“ BFK. 152.

„Lien kā lapsa pie reņģu vezuma.“ BFK. 152.

„Sarūdzis kā krējuma ķērne.“ BFK. 152.

„Ieskrējis kā sesks slazdā.“ BFK. 152.

„Taisās kā uz baznīcu.“ BFK. 152.

„Izkritis kā no mākoņiem.“ BFK. 152 u. c.

Citas parunas ar šavām prātojošām atziņām un saviem konstatējumiem stāv ļoti tuvu sakām-vārdiem. Tādas parunas ir, piem.:

„Parāds nav brālis.“ BFK. 50.

„Viena pagale nedeg.“ BFK. 50.

„Suņam neaug vilka spalva.“ BFK.

„Suņa kūtī gaļu neglabā.“ BFK.

„Viens suns vien ilgi nerej.“ BFK.

„Vējam nevar pretī atpūst.“ BFK.

„No vilka gans netiek.“ BFK.

Tāda pat rakstura ir daži imperatīvi, nolieguni, uzmodinājumi u. c.:

„Prasi suņam desu.“ BFK.

„Kar nu zobus vadzī.“ BFK.

„Skrej nu vējam pakaļ!“ BFK.

„Ķer nu čigānu krūmos!“ BFK.

„Laidies dibenā, nesaldē nagus!“ BFK.

„Ved, ved kaķi dūmos.“ BFK. 50 u. c.

Katrai no šīm īsajām parunām ir dziļš intuitīvs saturs, no kuŗa parunā ietvertais izteikums

ir tikai viens fragments, viens intuitīvās un apzinīgās domu ķēdes loceklis. (Sikāki pie šī jautājuma noskaidrošanas kavējamies nodaļā par sakāmvārdu.)

Parunas ar saviem prātnieciskiem elementiem sastopamas arī tautas dziesmās, piem.:

„Man bij viens bālenītis
Kā ezera gaigalītis;
Ir to pašu meitas ķēra
Kā to vēja vanadziņu.“ (5443)

„Es meitiņa kā puķīte,
Kā Vāczemes maģonīte.
Uz man' visi puīši krita,
Kā tie vēja vanadziņi.“ (5412)

Šinīs dainās ir parunas ar attiecīgiem vērtējumiem, piem., „bālenītis kā ezera gaigalītis“, „meitiņa kā puķīte“, „puīši kā vēja vanadziņi“ u. c.

Šie teicieni nav tikai salīdzinājumi vien: tur ir arī kvalitātes vērtējums, kaut arī gleznaini izsacīts.

Negatīva kritika izteikta, piem., šādā tautas dziesmā:

„Kur, bāliņi, tādu ņēmi,
Kur tev tāda gadījās?
Kā cūciņa rekšīnāja,
Ar māmiņu bārdamās.“ (21756)

Ar vārdu sakot, parunas, ar viņās ietvertiem vērtējošiem un kritiskiem elementiem, tauta plaši lietā gan ikdienas sarunās, gan savās dziesmās.

2. Raksturvārdi.

Raksturvārds ir īsa raksturojoša un vērtējoša izteiksmes formula. Vienā vai pāris vārdos šī izteiksmes formula raksturo un arī tanī pašā laikā vērtē kādu cilvēku.

Bet ko nozīmē cilvēku raksturot?

Tas nozīmē: uztvert un atzīmēt šī cilvēka dabas svarīgākās, būtiskākās iezīmes, viņam piemītošās svarīgākās īpatnības.

Raksturojums tāpēc ir būtisko īpatnību kopojums — izteikts vārdos.

Bet cilvēka raksturojumu var izteikt plaši un arī īsi. Raksturvārds to izteic pavisam īsi: viendivus vārdos. Raksturvārds tāpēc ir kondensēta un koncentrēta domu formula: maz vārdu, daudz satura.

Otra raksturvārda funkcija ir — vērtēšana. Kādu lietu vērtēt nozīmē: to salīdzināt ar kādu citu lietu kā mērogu, nozīmē rast attiecības starp izvēlēto mērogu un vērtējamo lietu, nozīmē atklāt šīs lietas pozitīvo vai negatīvo dabu. Vērtējot cilvēks redz šīs lietas nozīmi no savu interešu vai kādu par vispār pareiziem atzītu principu viedokļa.

Vērtējumu izdara tiklab jūtas kā prāts.

Jūtas vērtību izjūt, bet prāts to izprot un motivē. Tāpēc vērtēt kādu lietu, nozīmē arī to no zināma viedokļa aplūkot, iztīrīt, izprāt un prātojumu noslēgt ar loģiskai domai pieņemamu gala slēdzienu — vērtējumu.

Raksturvārds tā tad sevī ietver arī vērtējošo gala spriedumu, resp. vērtējumu.

Tā, piem., ja kādu cilvēku raksturvārds apzīmē jeb nosauc par „tūlu“, tad tas nozīmē, ka šis cilvēks pēc savas dabas un darbības ir tūlīgs, t. i. neveikls, neražens, lēns, neveiksmīgs. Tāds viņš ir darbā, tāds viņš ir sabiedrībā, tāds viņš ir ceļā, ģimenē un visur. Gausi un neveikli viņš lokās un gorās: darbs un darīšanas viņam nekurp uz priekšu neiet. Tāds ir tūlas raksturojošais aspekts.

Bet šinī vārdā ir arī vērtējošais. Vārds sevī ietver arī tautas negatīvo šāda cilvēka novērtējumu. Nosaucot kādu cilvēku par tūlu, līdz cilvēki to ir svēruši, vērtējuši negatīvi, un tūlas apzīmējumā ir arī notiesājošais spriedums šādam cilvēkam.

Raksturvārds ir tuvs parunai. Istenībā raksturvārds nav cits nekas kā saīsināta paruna. Piem., raksturvārds „miega mice“ ir saīsināta paruna: „Tas ir gan miega mice“.

Raksturvārds „niekalbis“ līdzinās parunai „tas ir gan niekalbis“. Tāpat raksturvārds „vēja grābeklis“ līdzinās parunai „tas ir gan vēja grābeklis“ u. t. t.

Tauta savās dažādās gaitās diezgan daudz lietā raksturvārdus: lietā gan ikdienas gaitās un sarunās, gan savos stāstījumos, dziesmās u. t. t. Tā, piem., kāda tautas dziesma dzied:

„Koksirdītis tēva dēlis,
Pie akmeņa tev gulēt.“ (21681)

Šinī tautas dziesmā tautu meita raksturo un līdz ar to arī kritiski novērtē nejūtīgu un ciet-sirdīgu tēva dēlu.

„Vai, brālīti, lētdabīti,
Vaļās tevi tautu meita.“ (21788)

Te ar dzejā ietvertu raksturvārdu „lētdabītis“ māsa kritizē savu brāli, novērtē viņa glēvo raksturu un paredz šī glēvuma sekas.

„Kā, māsiņ, tev patika
Neveiklītis arājiņš?
Es negribu neveikliša
Ne ieloka aizkaram.“ (21884)

Šinī tautas dziesmā tautu meita kritizē un vērtē neveiklīti. Viņa izteic par neveiklīti negatīvu spriedumu.

Kāda otra meita neveikli vērtējot prāto un saka:

„Zudīs mans augumiņš,
Ar neveikli dzīvojot.“ (21905)

Miegainu meitu tauta savās dziesmās raksturo par „miegulīti, snaudulīti“ (21973); dzērāju pusi par „visu krogu dzērājiņu, visu meitu „brūtgāniņu“ (26983).

Bet bieži vien tauta saviem negatīvajiem raksturojumiem un vērtējumiem pieliek vairāk emoci-nāla jeb jūtu elementa. Tad negatīvais novēr-

tējums izpaužas ne tikai mierīgā un labsirdīgi-
neatzinīgā novērtējumā, bet gan asā nosodīju-
mā, niecinājumā un pat nicinājumā.

„Ļumpis bija mans vīriņis,
Es tā ļumpja sieva biju.
Kā bij man sava mūža
Ar to ļumpi nodzīvot!“ (21890)

„Sadugusi saule tek
Pretim lietus mākoņām;
Tā saduga mans prātiņš
Pret nelietai tēva dēlu.“ (21902)

„Es tā tūļas negribēju,
Man tas tūļa gadījās:
Divas stundas kājas āva,
Trešo jūdza kumeliņu.“ (21872)

Bet kur gan raksturvārdā ir prātnieciskie jeb
filozofiskie elementi? Piem., tanī pašā rakstur-
vārdā „tūļa“? Filozofija taču ir sarežģīta prāto-
šana, rīcība ar veseliem spriedumiem un sprie-
dumu virknēm, bet te — viens vienīgs vārds? Un
tur lai būtu filozofija?

Atbildot uz šiem jautājumiem, vispirms ņem-
sim vērā abus sākumā atzīmētos raksturvārda
aspektus: raksturojošo un vērtējošo.

Lai dabūtu kāda cilvēka, piem., tā sauktā „tū-
ļas“ koncentrēto raksturojumu vienā vārdā, tad
ir vajadzīgs:

1) par tūļu atzīmēto cilvēku rūpīgi novērot
viņa darbā un dažādās gaitās;

2) bez tam vēl vajadzīgs no liela vairuma šī cilvēka dažādo iezīmju un īpašību izdalīt ārā viņa kustības un darbības īpatnību, t. i. viņa neveiklību un gausību kā sevišķi raksturīgas;

3) bez tam vēl nepieciešami šī cilvēka dabas īpašības salīdzināt ar citu cilvēku attiecīgām īpašībām un darbībām;

4) vajadzīgs atrast, ka, tā sauktā, „tūlas“ darbības un rīcības ir daudz lēnākas un neveiklākas par citu cilvēku darbībām;

5) pēc vispusīgiem novērojumiem un salīdzinājumiem tad taisīt savu gala slēdzienu, ka minētais cilvēks ir gausāks un neveiklāks par daudziem citiem cilvēkiem un ka tāpēc to var raksturot kā tūlu.

Tās visas ir diezgan sarežģītas prāta operācijas, kurām var pielietot vārdu „prātojums“; citiem vārdiem, vienā vārdā ietvert ģenerālizētu patiesību.

Saprotams, ka viss šis process parasti nav „redzams“ un skaidri nomanāms. Cilvēka psīches un domu gaitas allaž iet saīsinātu ceļu. Daudzi domu ķēdes locekļi un daudzi prāta darbības procesi notiek zemapziņā; apzinīgai psīchei tie nav nojaušami, bet tomēr viņi notiek.

Tāda prāta darbības gaita, kur daļu domāšanas izdara zemapziņa, bet tikai vienu daļu apziņa ir diezgan sekmīga, bet no apziņas viedokļa viņa iet it kā lēcieniem. Bet ar šādiem lēcieniem viņa tiek ātrāki uz priekšu.

Raksturvārda raksturojošā daļā prātošana ir: salīdzināšanā, īpatnību izlasē, to apvienojumā un koncentrācijā, ģenerālizācijā.

Tad ņemsim otru raksturvārda aspektu — vērtējošo.

Vērtējošais elements ir katrā raksturvārdā, kaut arī neuzkrītošā veidā. Piem., jau minētā raksturvārdā „tūļa“ ir noteikti negatīvs novērtējums. Bet lai pie šāda novērtējuma tiktu, tad ir vajadzīga šāda prāta darbība:

1) par tūļu raksturoto cilvēku attiecīgā vērtēšanas nolūkā salīdzināt ar citiem cilvēkiem;

2) apspriest citu cilvēku veiklāko darbību labās un sliktās puses;

3) apspriest tūlīgā cilvēka neveiklās un gausās darbības vērtīgās un nevērtīgās puses;

4) salīdzināt vērtības ziņā tūlīgās un veiklās darbības;

5) tad taisīt slēdzienu, kādas darbības ir labākas un kāda cilvēkdaba labāka: gausā un tūlīgā vai veiklā un raženā;

6) Kad nopietnas vērtēšanas un kritikas ceļā atrasts, ka gausās darbības ir mazvērtīgākas par veiklajām, tad vajadzīgs sameklēt attiecīgu un piemērotu vārdisku formulējumu, ar ko apzīmēt šo iezīmju īpašnieku.

7) Tāds vērtējuma formulējums ir attiecīgais raksturvārds ar savu īpatnējo izteiksmi, šinī gadījumā „tūļa“.

8) Raksturvārda formulējumā ir arī emoci-
nāla nokrāsa: piem., vārds „tūļa“ modina jau
negatīvu jūtu noskaņojumu pret attiecīgo cil-
vēku.

9) Vispār prātnieciskais elements raksturvār-
da vērtējošā daļā ir kritiskā attieksme, kritiskais
prātojums un, beidzot, kritiskā novērtē.

V MĪKLAS UN TAUTAS FILOZOFIJA.

Lai labāki izprastu mīklu un filozofijas attiecības, tad īsumā aplūkosim abu šo ideoloģisko parādību būtību.

Kas ir filozofija?

Filozofija nav tikai gatavu gudrības formulu krājums, filozofija ir arī pati šī gudrības formulu radošā gara darbība.

Filozofija ir vispirms filozofiskā gara darbība jeb filozofēšana.

Un kas ir filozofēšana?

Filozofēšana ir zināmu uzdevumu risināšana, gudrošana par dažādiem dabas un dzīvības izvirzītiem jautājumiem ar nolūku tos atrisināt, izskaidrot, nezināmo darīt par zināmu un pazīstamu.

Kas ir visa pamats? Kas ir cilvēks? Kas ir dvēsele? Kas ir dzīve? Kas ir laime? Kas ir dzīves mērķis? Kā kļūt laimīgam? Kāpēc dzīvē tikdaudz nelaimes un bēdu? Lūk, tie ir jautājumi, ko stāda cilvēkam daba un dzīve, un filozofējošā doma cenšas viņas atrisināt, uzminēt.

Un kas ir mīkla?

Mīkla arī ir uzdevums, jautājums. Piem., 1. Kas aug bez saknes?

2. Kas vasaru neatkūst un ziemu nesasalst? (Ākmens.)

3. Kas tā par lietu, kas sāpes neclara un asinis neizlej? Kas visas zemes aplaimo un ko pats ķeizars pagodina? (Arkls.)

4. Kuŗš ātrāki skrien kā zibens? (Cilvēka domas.)

Tā tad: filozofija uzdod atrisināšanai uzdevumus, un — to pašu dara arī mīklas.

Filozofijas uzdevumi nav viegli atrisināmi, arī mīklas uzdevumi dažreiz tikpat grūti.

Tad — tālāk.

Kādas gara spējas nodarbojas ar filozofisko uzdevumu risināšanu?

Filozofisko problēmu risināšanā nodarbojas visvairāk cilvēka intelekts: domāšana un fantāzija.

Piemērām, lai atbildētu uz filozofijas uzstādīto jautājumu: kas ir laime?, tad jāpārcilā ļoti daudz cilvēka dažādo gara stāvokļu, tie jāsalīdzina rodot līdzības un nelīdzības, vienādas parādības jāapvieno lielākās grupās (ģenerālizācija), jāizceļ kopējas un vispārējas īpašības u. t. t.

Pēc ilgākas tādas kravāšanās domās ar dažādiem cilvēka gara stāvokļiem, dabūjam to uzminējumu jeb atrisinājumu, ka laime ir patīkams, baudas bagāts un apmierināts cilvēka gara stāvoklis.

Un ko dara mīklu minot?

To pašu. Lai atminētu mīklu: „Kas ātrāki skrien kā zibens?“ mums ir garā jāsameklē visi „ātrskrējēji“, jāsalīdzina un tad jāatrod tas ātrākais.

Tad — filozofija savu problēmu atrisināšanai pēta attiecīgo parādību un lietu pasauli, vācot materiālus attiecīgo problēmu atrisei; to pašu dara arī mīklas minētājs, meklējot pēc mīklas uzminējuma. Mīklas minēšana arī ir savā ziņā pētīšana.

Mīklu minot vajaga arī spilgtas fantazijas, iedomāties dažādas lietas, situācijas, kombinācijas.

Tāpat filozofēšana: filozofam ir jāuzstāda hipotēzes jeb varbūtības. Tad šīs varbūtības jāpārbauda, jāsalīdzina, jāvērtē saskaņā ar gala mērķi.

Tā tad — atkal līdzīga darbība.

Bet kāds ir tas dziļākais avots, no kura filozofiskā gara darbība verd? Kāda ir tā vispirmā atspere, kas filozofisko un zinātnisko darbību ierosina un iekustina?

Filozofijas dziļākais gara avots ir: cilvēka interese un zinātkārība. Bez šī pirmavota filozofijas nebūtu.

Zinātkārība ir zināšanu kāre. Viņa ir psīches tieksme pēc zināšanām. Kā organisms tiecas pēc barības, tā gars tiecas pēc gara barības. Zinātkārība un interese ir garīgais bads.

Interese jeb zinātkārība spiež intelektu (prātu) darboties: ārpusauli, domu un ideju pasauli aplūkot un izprast.

Kad prāts sastopas ar nezināmu parādību, tad viņš uz brīdi ir savādi pārsteigts. Viņš stāv

un brīnās. Pēc izbrīnas momenta prātu nospiež neziņas jūtas.

Neziņas jūtas ir nepatīkamas. Tās aizvairo cilvēka pašlepnumu. Bet — spēcīgāku garu neziņa arī spārno. Viņa rosina prātu gūt jaunas, papildu atziņas un neziņu pārvarēt. Aiz tumšās neziņas slēpjas gaišā zināšana. Neziņa ir kā burvju plīvurs, aiz kuŗa ir interesenta un vilinoša jauna atziņu pasaule. Šinī ziņā neziņa ziņkārību vēl iededzina: „Kas tas, vai kas tur īsti var būt?“

Sāk strādāt pētīšanas un meklēšanas dziņas. Sāk darboties un neziņas tumsā šauties spārnotā fantazija. Viņa stāda hipotēzes, un — domājošais prāts tās pārbauda.

Tā zem intereses un ziņkārības spiediena sāk darboties viss plašais un sarežģītais pētīšanas un meklēšanas gara aparāts.

Meklēšanas un pētīšanas dziņas vēl spārno nākotnes izredzes. Meklētāja priekšā vienmēr mirdz meklējuma gala rezultāts — atradums, atrisinājums. Bet atraduma un atklājuma jūtas ir skaidras un patīkamas. Tās ir — cīņas un uzvaras prieks. Tas ir pētošā gara — labākais darba atalgojums.

Lūk, šī interese un ziņkārība, kas iekustina visu pētīšanas mašīnēriju, tā ir viena un tā pati tiklab filozofisko uzdevumu atrisināšanā, kā arī mīklu sacerēšanā, uzdošanā un minēšanā.

Bez intereses un ziņkārības ir vēl viens psihisks pamatspēks, kāš kopējs filozofijai un mīk-

lai: tas ir rotaļu instinkts jeb rotaļdzīņa.

Rotaļdzīņa ir ievērojama parādība cilvēka fiziskā un garīgā pasaulē. Viņas dziļākais pamats ir nervu enerģijas pārplūdums un pāri palikums, kas acumirkļi organismam nav vajadzīgs tiešā dzīves cīņā un uzturas gādāšanā.

Bet enerģijai jeb spēkam ir tā īpašība, ka viņš ilgi nevar potenciālā jeb bezdarbības stāvoklī uzturēties. Tāda uzkrāta enerģija drīz vien paliek par kustību un dažādu darbību impulsiem (ierosinājumiem). Un tie ātri pārvēršas dažādās darbībās.

Ja nu organismam ar uzkrāto enerģiju nav nekādu praktisku mērķu, tad uzkrātā enerģija pārvēršas svabadā darbībā bez praktiskiem nolūkiem. Tāda darbība ir — rotaļa.

Rotaļa ir uzkrātās un brīvās nervu enerģijas patēriņš bez praktiskiem nolūkiem.

Rotaļu pazīst jo plaši jau dzīvnieku pasaulē. Tā piem.: rotaļājas kaķis bez sevišķa nolūka kokā kāpdams, kamoliņu veldams; rotaļājas pavasārī ģanos izdzīts jēriņš, pa grāvi no vienas puses uz otru lēkādams, rotaļājas suns, ar otru suni bez nīknuma cīnīdamies, u. t. t.

Par bērnu rotaļām būtu lieki bilst: tās visiem pārāk labi zināmas.

Brīvā rotaļā var darboties ne tikai muskuļi, bet arī gars, t. i. dažādas psihiskās spējas. Ro-

taļājas, piem., prāts, jūtas, fantazija, dažādas dziņas u. t. t.

Šinī gara rotaļdarbībā sākumi daudzām mākslas un zinātnes parādībām.

Rotaļdziņa un rotaļdarbība ir arī viens no tiem spēkiem, kas kopējs mīklai un filozofijas pasaulei.

Vai tas tiešām tā varētu būt?

Ka mīkla ir gara rotaļa, to diezgan gaiši aprāda tas, ka bērni darbojas mīklas uzdodami un minēdami, gluži tāpat, kā visticinās iedami, slēpdamies vai citas rotaļas izvezdami.

Bet filozofs, šis nopietnais gara cilvēks? Vai tas rotaļātos līdzīgi jaunam puikam, kas ķer visticinās un min mīklas?

Savādi tas izliekas, bet principā tas tā ir.

Starpība starp mīklu minētāju puiku un uzdevumu risinātāju filozofu tikai darbības nopietnības pakāpēs, ne būtībā.

To diezgan gaiši arī pasacījuši daži no filozofiem. Aizrādīsim kaut uz sengrieķu pazīstamo matēmatiķi un filozofu Pītagoru.

Kad kāds jauns cilvēks viņam vaicā, kas ir filozofija? tad viņš filozofijas būtību un jēdzienu izskaidro šādi:

„Mūsu dzīvi var pielīdzināt Olimpiskajām spēlēm (rotaļām). Vieni šinīs sapulcēs meklē slavu un laurus, citi dzenās pēc peļņas, pārdodami un pirkdami dažādas preces, bet trešie, cildenākie, tur ierodas ne peļņai un aplausu gūša-

naī, bet gan ar vienīgo mērķi — baudīt brīnišķos skatus, visu redzēt un zināt kas notiek. Gluži tāpat... mēs ierodamies pasaulē, kas arī ir ļaužu kopoījums, un tur daudzi pūlas baudas pēc, citi mantas dēļ, un tikai ļoti niecīgs skaits ir to, kas nicinot mantu un tukšo godkāribu, pēta dabu. Tos pēdējos es saucu par filozofiem. Nav nekas cildenāks par to, ka būt skatītājam bez kādiem materiāliem labumiem sev; tāpēc arī šinī dzīvē gudrošana un dabas pētīšana nesalīdzināmi cildenāka par katru citu nodarbību.“

Tā atbild filozofs Pītagors kādam jauneklim Leontijam. Šo Pītagora izskaidrojumu filozofijas vēsturnieki arī ieskata par pirmo vārda „filozofs“ pielietošanu, ar to apzīmējot „gudrības mīlētāju“.

Šoreiz mēs te šo vietu citējam (no Ljuisa „Filozofijas vēstures“ II. nod.), lai uzsvērtu filozofiju kā darbību, kas daudzos gadījumos ir it kā pati savs mērķis, kur filozofs strādā galvenā kārtā tāpēc, ka viņa prāts grib darboties, funkcionēt, rotaļāties, tāpēc, ka pati šī bagātā un aktīvā gara rotaļa ir patīkama, nerunājot par šīs prāta rotaļas blakus aspektiem.

Šis filozofiskas gara darbības aspekts ir pavisam tuvs mīklas psiholoģijai, kā garīgai rotaļai.

Tikai te mums jāatgādina, ka filozofs vienmēr nestrādā tikai aiz tīras gara baudas vien: viens no lielākiem spiedieniem, kas liek filozofēt ir

dzīves spiediens, kas prasa daudzu filozofijas jautājumu atrisināšanu.

Bet arī mīklai un mīklas minēšanai daudzos gadījumos ir citi aspekti un citi nolūki, bet tas mūsu šē izteikto uzskatu neapgāž.

Gara rotaļtieksme vispār ir ļoti svarīgs faktors visā jaunradošā gara darbībā.

Izcilpersonu jeb talantu un ģeniju dzīvais un darbīgais gars prasās pēc darbības.

Rotaļdziņa padara aktīvas arī citas jaunradošas darbības sastāvdaļas, un — jaunradošais apārāts darbojas.

No šīm citām garīgās jaunrades spējām te jāmin gavenā kārtā šādas: 1) būves un veidošanas dziņas, 2) ekspresijas jeb izteiksmes dziņas un 3) sacerēšanas dziņas.

Veidošanas dziņa liek fantāzijai un prātam izdarīt visas dažādas tēlu un jēdzienu kombinācijas, bet ekspresijas un sacerēšanas dziņas liek izveidotos jēdzienus, hipotēzes, teorijas vai atsevišķas gudrojumu vienības izteikt jeb formulēt vārdos.

Iedzimtais talants vai citi gara pilnības faktori aktivizē augšā minētās tieksmes un dziņas, kas darbojoties rada gan mīklas, gan zinātni un dažādas filozofijas vienības.

Tā tad mīklas un filozofijas radniecība ir pavisam tuva, vērā ņemot šīs gara vienības radošos pamatus un faktoros.

Bet ar to vēl šī radniecība nav izsmelta.

Mīklas bez tam ir, lietojot Kanta terminoloģiju, zināmā mērā, „tīrā prāta kritika“. Citiem vārdiem: mīklas ir līdzeklis cilvēka domāšanas un spriešanas spējas, viņa fantazijas un atjautas pārbaudei vai arī demonstrēšanai.

Te interesantas dažas no mūsu tautas pasakām.
Piem.:

„Gudrais mežsarga dēls“ (Lercha Pušk. pasaku krāj. I. Nr. 16., 48—49 lpp.) un „Gudrā meita“ (Lercha-Pušk. pas. kr. VI. Nr. 151).

Tādu un tamlīdzīgu pasaku daudz.

Citās pasakās savukārt meitas ar mīklām pārbauda savus preciniekus un izvēlas tikai to, kas viņu mīklu pārbaudi iztur un kuŗu viņas tad atzīst par gudru un sevis cienīgu.

Latviešu jaunavas ļoti ciena gudrus vīriešus un tādus arī cenšas izvēlēties par saviem dzīves biedriem.

„Ei, puisīti, grēvelīti,
Ne es tava līgaviņa;
Cita māte maliņā
Gudri dēlu audzināja.“ (9326)

Mīklas senāk ir bijušas tas pats, kas tagad skolās un psiholoģiskos institūtos dažādi prāta un domāšanas pārbaudījumu testi.

Sevišķi senie grieķi mīlējuši mīklas. Par viņu kaislību uz mīklu uzdošanu un minēšanu dod liecību kāda teika, it kā pats Homērs būtu nomiris no dusmām, ka nevar uzminēt mīklu, ko

tam uzdevuši zvejnieku puikas. Šī mīkla ir sekoša:

„Ko paņēmām, to aizmetām, ko nepaņēmām, to nesam sev līdz.“ Kas tas ir?“

Arī Homēra dziedājumi stāsta par sengrieķu mīklu minēšanu. Hēsiods savā poēmā „Melampodija“ apraksta sacīksti mīklu minēšanā starp diviem sengrieķu zīlniekiem — Mopsu un Kalchantu. Arī šo dziedājums vēsta it kā Kalchants būtu saslimis un nomiris aiz dūsmām, ka Mopss bez lielas domāšanas uzminējis to Kalchanta uzdoto mīklu, ko viņš ieskatījis par neuzmināmu.

Par sarežģītu un grūtu mīklu tika ieskatīta tā mīkla, ko Sfinksa uzdevusi un kuŗu atrisinājis Edips. Mīkla šāda: „Kādaī četrkājainai būtnei ir divas kājas un trīs kājas, bet tikai viena balss; kāju skaits ir pārgrozīgs, un kad viņu visvairāk, tad šī būtne visvājāka.“ Kas tā ir par būtni?

Hēsiods arī savā dzejojumā „Keiksa kāzas“, stāsta, ka kāzu dzīrēs tikušas uzdotas un minētas mīklas. Mīklu uzdošanā un minēšanā sevišķi atjautīgi bijuši rapsodi jeb sengrieķu tautas dzejnieki. Vēlāk mīklu uzdošana un minēšana palikusi par visas tautas patīkamu laika kavēkli un nodarbošanos. Vakaru dzīrēs un sanāksmēs mīklu minēšana bijis labs līdzeklis uzturēt vakara jautrību. Mīklu sastādīšanā sevišķi veikli un atjautīgi bijuši dorieši. Tā piem., Kleobuls, viens no septiņiem grieķu gudrajiem, un viņa meita sevišķi mīlējuši mīklu minēšanu un

mīklas kā dzejas veidu. Epicharms, ievērojamais grieķu komiķis no Kosas salas, sevišķu baudu bij atradis mīklās ar interesantu vārdu rotaļu.

Bet nav jādomā, ka tikai dorieši vien mīlēja mīklas, viņas mīlēja visa grieķu tauta.*)

Ka mīklām tautā tiešām bijusi arī tāda funkcija, to liecina vēl patreizējie folkloristu pētījumi. Tā piem., mīklu vācēji un pētnieki Randolfs un Spradli par Ziemeļ-Amerikas Sav. Valšķu Ozarka kalnu apdzīvotāju mīklām rakstīdami, piezīmē, ka pie tagadējās paaudzes tēviem mīklām bijusi daudz citāda nozīme nekā tagad.

„Tad jaunie ļaudis mēdza sēdēt ap ugunsķuru garos ziemas vakaros un minēt mīklas. Mīklas viņiem pildīja to pašu uzdevumu, ko tagad prāta pārbaudes testi (the modern intelligence — tests) un spēja uzminēt grūtas mīklas parasti tika ieskatīta par labi attīstīta prāta iezīmi.“**)

Bet kāpēc ar mīklu uzdošanu un minēšanu var pārbaudīt domāšanas spējas?

Domāšana savā dziļākā būtībā nav cits nekas, kā prāta process, kurā viņš saista asociācijas ceļā vairākas idejas. Un jo vairākas, dažādākas, tālākas un mazāk līdzīgas idejas prāts prot saistīt un apvienot, jo spēcīgāks ir tāds prāts.

*) А. Тиховъ. Греческая поэзія до Гомера. 1892. 81—82 лр.

**) Vance Randolph and Isabel Sprandley. Ozark Mountain Riddles. The Journal of American Folk-Lore. Vol. 47. Nr. 183. (1936. g.) 81. lap. p.

Angļu zinātnieks un filozofs Ņūtons prata atrast līdzību starp vienkāršu ābolu krišanu un debesu ķermeņu kustēšanos un tādā kārtā atklāja plaši aptverošo gravitācijas likumu.

Kāds otrs angļu filozofs, Herberts Spensers, sēdot operā un vērojot baletdejoņājas patīkamās, graciozās kustības un salīdzinot tās ar lielu vairumu citu kustību, izved likumu, ka graciozas un patīkamas ir tādas kustības, kas tiek izdarītas ar iespējami mazāko enerģijas patēriņu.

Visi lielie domātāji, atradēji un izgudrotāji ir pratuši tvert plašas un tālas attiecības starp ārēji maz līdzīgiem priekšmetiem un parādībām.

Reti kur šo domu īpašību: tvert priekšmetu un parādību līdzības var novērot tik labi, kā mīklu izgudrošanā un atminēšanā. Tur tiešām vajaga domā plaša vēriena: ātri pārbaudīt visdažādākos priekšmetus un parādības, rast viņu līdzības, pārbaudīt viņu dažādās iezīmes. Bet tā jau ir domāšanas un fantazijas darbība.

Sekmīgi šo darbu var veikt tikai tas, kam ir šāda spilgta fantazija un žirgta domu darbība ar plašu vērienu un spēju vērtēšanas aktivitāti.

Lūk, tāpēc mīklu minēšana ir labs filozofiskas domas un gudrības pārbaudes līdzeklis.

Mīklu un sakāmvārdu radniecība.

Mīklu filozofisko aspektu raksturo vēl viņu radniecība ar sakāmvārdiem. Ka sakāmvārds ir filozofiska vienība, kā tautas aforisms, to redzēsim kādā no turpmākām nodaļām.

Bet mīklas dažbrīd tik cieši pieslejas sakām-
vārdiem, gan satura, gan formas ziņā, ka tās
pat grūti atšķirt.

Te vispirms jāmin jautājumu sakāmvārdi un
jautājumu mīklas. Piem.:

Vai avens ies pie vēža vilnas prasīt?

Vai viens suns vien pasaulē raibs?

Kas tev par daļu, ka žīds ēd cūkas gaļu?

Suns suņam kurpes šuj, kas šuj nabaga ka-
ķīšam?

Kas dos nabaga bērnam klinģeri?

Kas dos nabagam ar lielgabalu šaut?

Salīdzināsim šos sakāmvārdus ar dažām mīk-
lām:

Kas padara gudru bez prāta un stipru bez
spēka? (Degvīns.)

Kur mazs bērns sēž, bet liels nevar sēdēt?
(Zem galda.)

Kas kaŗas nekaŗams? (Kvēpi.)

Kas iet dienu un nakti, neprasa ne ēst, ne
dzert? (Pulkstenis.)

Daudzas, savukārt, ir tādas mīklas, ko lieto
sakāmvārdu vietā. Piem.: „Skrūvēts, būvēts —
vējš pūš cauri“ (Sēta.). Šo mīklu var lietot arī
attiecībā uz neizdevušos un paviršu darbu.

Tāpat mīklas:

„Kur lācis tup, tur melnums paliek.“

„Nomiris dzīvu apglabā.“

„Kalns ar leju saietas.“

„Bezkauna aiz vārtiem, labdaris istabā“ u. c.

Slēdzieni.

Satverot kopā visu sacīto par filozofiju un mīklu, nākam pie šādiem slēdzieniem:

1. Filozofēšana jeb prātošana ir zināmu uzdevumu risināšana ar nolūku nezināmo padarīt par zināmo un saprotamo.

Mīklu minēšana tāpat ir zināmu uzdevumu risināšana.

2. Filozofijas uzdevumu nav viegli atrisināt; mīklu — tāpat.

3. Filozofijā galvenās darbinieces ir domāšana un fantazija; mīklu minēšanā un sacerēšanā — tāpat.

4. Filozofijā ir jāuzstāda hipotezes un tās jāpārbauda; mīklu minēšanā — tāpat.

5. Filozofijas dziļākais gara avots ir cilvēka interese un zinārkārbība; mīklas — tāpat.

6. Filozofijā strādā cilvēka meklēšanas un pētīšanas dziņa, mīklā — tāpat.

7. Tiklab filozofijā, kā mīklā sava loma piekrīt cilvēka rotaļas instinktam, t. i. gara rotaļai.

8. Tiklab filozofijai, kā mīklai dzīves un vēstures gaitās ir bijuši arī svarīgi praktiski uzdevumi.

9. Tiklab filozofijai, kā mīklai piekrīt zināma loma cilvēka gara spēju un gudrības pārbaudē.

10. Mīklai ir liela radniecība arī ar īpatnēji filozofisko folkloru — tautas sakāmvārdiem.

VI MĀŅI UN TAUTAS GUDRĪBA.

1. Māņu jēdziens.

„Maģijas... pazīmes arvienu paliek tās pašas: ticība pārdabiskiem spēkiem, ko cilvēkam iespējams saistīt (ar lūgšanu jeb vārdiem un burvības darbību jeb līdzekļiem).“

Prof. K. Straubergs.

Latviešu vārdiem „māņi“ ir vismaz divējāda nozīme, divējāds saturs.

Vispirms ar vārdu „mānis“ jeb „māns“ tauta apzīmē to, ko mēdz saukt arī par spoku.

Tāds spoks jeb māns tautai šķita nedabīgā nāvē nomiruša cilvēka gars, kas pēc nāves vēl staigā apkārt.

„Māņi ceļoties no tam: ja kāds cilvēks pakapo- ties jeb viņu nonāvējot, jeb kaut kā citādi bez laika nomirstot ātrāki, nekā Dievs viņam to nolīcis, tad tāds nelaiķis staigājot līdz savai nolemtai mirstamai dienai par māņi apkārt.“*)

„Šai, no cilvēka izgājušai, nemirstīgai daļai esot iespēja darboties. To sauca pa lielākai daļai par ēnu; bet ja tā parādījās vai kā nebūt darbojās — par garu, spoku un mānu.“**)

Tāda pēc mūsu tautas tradīcijām ir viena nozīme vārdam „māns“.

*) A. Lerchis-Puškaitis. „Latviešu tautas teikas un pasakas“, VII. 454. p.

**) Turpat 13. l. p.

Otra šī vārda nozīme ir: māns kā krāpnieks, viltnieks, apzinīgs melotājs.

Ja sakām: „ko tu mānies!“, tad ar to gribam izsacīt: „kāpēc tu apzinīgi saki nepatiesību un blēņas.“

Šinī nozīmē māns ir cilvēks, kas mānus izteic ņeb mēnās, bet mēni ir tā nepatiesība, ko šis māns izteic. Citiem vārdiem: mēni ir izsacītie nieki un blēņas; vai arī: mēni ir tādi izteikumi, kuŗiem patiesībā nav atiecīgas un reālas īstenības.

Ja runā par „tautas mēņiem“, tad domā tautas nepareizos un nepamatotos stāstījumus un ticējumus.

Tā tad: tautas mēni nozīmē tikdaudz kā tādi ticējumi, kuŗus tagadnes cilvēks vairs nevar atzīt.

Šis jēdziens sakrīt arī ar to, pie kā turās pazīstamais mēņu un burvību vēsturnieks, dāņu zinātnieks Dr. Lēmanis. Arī viņš par mēņiem apzīmē tādus ticējumus, ko neatzīst ne tā laika zinātne, ne oficiālā reliģija.

Uzskati par mēņiem laikmetu gaitās grozās. Ko vienā laikmetā uzskata par neapgāžamu reliģijas dogmu vai zinātnes patiesību, to kādus gadu simteņus vēlāk jau bieži vien uzlūko par mēņiem. Tāpēc mānus definējot ir nepieciešami pielikt klāt piezīmi par „tā laika“ vai „zināma laika“ reliģiju un zinātņi.

Piemēram, I. gadu simtenī pēc Kristus baznīcas tēvi ticēja ļauniem gariem un velniem. Šī ticība bij baznīcas dogmats.

Pagāja vairāk kā tūkstotis gadu. Daudz kas bij grozījies, bet reliģija tomēr vēl ticēja, ka cilvēki var stāties līguma attiecībās ar velnu un tad ar viņa palīdzību darīt visādas ļaunas lietas. Šos velna kontrahentus sauca par burvjiem un raganām. Vidus laikos viņus simtiem un tūkstošiem visās zemēs dedzināja uz ugunssārtiem.

Vēlāk kristīgā ticība šo burvju un raganu hipotezi jeb ticējumu atmeta un sāka to uzlūkot vienkārši par māņiem. Tā senāk neapgāžamā un neapstrīdamā dogma laika gaitās pamazām palika par māņiem.

Tā tad: māņu jēdzienu noskaidrošanā vienmēr no svara ir ņemt vērā patreizējo zinātnes un reliģijas stāvokli un zināt to attiecības pret pagātni. Ko tagadējā zinātne un reliģija vairs neatzīst un atmetusi, to tā nosauc par māņiem.

Tā tad: māņi ir tādas domas un jēdzieni, ko zināma laika zinātne un reliģija atrod par nesaskaņā un pretrunā stāvošiem ar viņu patreizējiem atzinumiem un ieskatiem.

Pagaidām aprobežosimies ar tādu māņu definējumu.

2. Māņu jēdziena konkrētais saturs.

„Māņi stāsta par burvības spēku
vai vispārīgi pārdabisku spēku jeb
arī notikumiem, kas ar to sakarā.“

Prof. K. Straubergs.

Pagājušā nodaļā atzīmētās definīcijas vājā pusē ir tā, ka viņa neuzrāda jēdziena konkrēto saturu, neuzrāda tās „lietas“, kas īsti ietilpst šinī jēdzienā.

Sakarā ar to te daži paskaidrojumi.

Māņu jēdzienā un arī visā māņu ideoloģijā ir divas galvenās parādību grupas: 1) pati māņu teorija un 2) māņu kults.

Māņu teorija ir tautas ticējumi dažādiem pārdabiskiem spēkiem un gariem, gan labiem, gan ļauniem.

Šis māņu ideoloģijas spārns saplūst kopā ar tautas agro jeb, tā saukto, pagānu reliģiju, kur pēc tautas ticējumiem visa daba ir pilna ar visādiem gariem, gan labiem, gan ļauniem.

Piem., senie latvieši ticēja gan vēja mātei, gan lauku mātei, gan meža mātei, gan dažādiem lopu patroniem, bez tam vēl pūķiem, jodiem, lietuvēniem, vilkačiem, dažu cilvēku sakariem ar pārdabiskiem spēkiem, gan ļauniem gan labiem.

Māņu teorija ir analogiska reliģijas jeb ticības teorijai.

Otra parādību grupa, kas ietveras māņu jēdzienā ir — māņu kults (no latīņu vārda „cultus“ t. i. kalpošana, godināšana).

Māņu kults sevī ietver dažādus rīkojumus, likumus un rēģulas, kas attiecas uz kalpošanu tiem pārdabiskiem spēkiem, kam tauta māņu laikmetā tic.

Šī māņu kulta ideoloģija ir konsekventas sekas no pirmās māņu grupas, t. i. no māņu teorijas. Ja jau tauta tic, ka meži, lauki, pļavas, upes un mājas ir pilnas ar dažādiem apzinīgiem un darbīgiem gariem, kas cilvēkam var darīt gan labu, gan ļaunu, tad ir gluži dabīgi, ka cilvēki cenšas stāties ar šiem gariem sakarā un darīt uz tiem iespaidu, lai viņus noskaņotu darboties sev par labu.

Bet kā to izdarīt? Kā izpatikt gariem? Kā piespiest viņus sev kalpot?

Atbildot uz šiem jautājumiem, tauta ir izdomājusi visādus līdzekļus, ceļus un paņēmienus, kā to izdarīt. Viņa ir izstrādājusi veselu šādu kalpošanas sistēmu, ar visādām darbībām, kas jādara un kā jārikojas, lai cīnītos pret ļauniem gariem un labvēlīgi sev noskaņotu labos garus.

Šo iedomāto likumu un reģulu zināšanu tauta savos māņu ticējumu laikmetos, uzlūko par lielu gudrību.

Šādu māņu zināšanu un gudrību tautai senākos laikos bij liels krājums. Viņai bij sava gudrība, ko darīt dažādos svētkos, svētdienās un citos laikos, lai tiklab paši cilvēki, kā arī lopīņi tiktu pasargāti no slimībām, nelaīmēm un visa cita ļauna. Tā piem., Pūpoļu svētdienā vajadzēja pērt lopus ar pūpoliem, lai tie ir brangi un apaļi; Lie-

lās piektdienas rītā vajadzēja ar driģenēm šaut, lai zvirbuļi labībā nekrīt; Jāņu vakarā vajadzēja laukus meijot ar pīlādžu zariem, lai skaugi neko nevar padarīt; Vastalāvjos vajadzēja veļu mazgāt, lai balti lini u. t. t.

Cilvēkus, kas sevišķi bagāti bij ar māņu gudrībām, kam sevišķa prasme un veiksmē bij ar gariem sazināties, tos izsaukt, kalpināt u. t. t., sauca par burvjiem, zīlniekiem, pūšlotājiem, vārdotājiem, pareģiem u. t. t.

Tautas māņos bez pārdabiskā aspekta, kā vēlāk redzēsim, bij daudz praktisku un dzīvē derīgu gudrību.

Tāds galvenos vilcienos ir māņu jēdziena konkrētais saturs, kas šo jēdzienu padara skaidrāku un saprotamāku, jo vispār māņu jēdzienā vēl valda diezgan liela neskaidrība.

Kāda pēdējā laikā vācu valodā iznākusi speciāla enciklopēdija par māņiem, piezīmē, ka līdz šim nav izdevies izstrādāt apmierinošu māņu definīciju un ka tādu arī nebūs iespējams izstrādāt turpmāk, ja uz māņiem lūkosies no subjektīvi-reliģiskā viedokļa.

Enciklopēdija no savas puses sniedz šādu māņu definīciju:

„Māņi ir ticība tādu neizskaidrotu dabas spēku nojautai un iedarbei, kas pat reliģijas mācībā nav pamatoti.“*)

*) „Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens“. Herausgegeben von E. Hoffmann-Krayer. 1927. Bd. I. 66. lp.

Arī viens no mūsu rūpīgākiem māņu un maģikas pētniekiem, prof. K. Straubergs, māņu jēdziena saturā ietilpina „burvības spēku vai vispārīgi pārdabisku spēku jeb arī notikumu, kas ar to sakarā“.

3. Māņos — zinātnes sākumi.

„Māņi un burvība — tie ir cilvēka domāšanas pirmie soļi reliģijas un zinātnes laukos.“ Dr. Lēmanis.

Angļu filozofs Herberts Spensers savos „Filozofijas pamatprincipos“ kādā vietā saka:

„Mēs ļoti bieži aizmirstam, ka nav ļauna bez laba, aizmirstam arī to, ka katrā maldā ir daļa patiesības (a soul of truth)...

Ticējumus, kas pierādījušies par galīgi nesaņemīgiem ar faktiem, parasti mēdz aizmest prom ar nicību un iēnumu; bet antagonisma niknumā reti kādam nāk prātā sev jautāt, kas šinīs ticējumos bijis tāds, kas reiz pie sevis ir saistījis ļaunu prātus? Bet viņos tomēr kaut kam tādā vajadzētu būt...

Lai arī cilvēku ticējumi būtu cik maldīgi būdami, lieta tomēr tā, ka viņi reiz ir izauguši no pieredzes faktiem, un tad viņos ir mītusi un varbūt arī tagad vēl mīt kāda patiesības daļiņa, kaut arī tā būtu ļoti maza...“*)

*) Herb. Spencer. The First Principles. 1870. 3. lp.

Šīs angļu filozofa domas pilnā mērā ir attiecināmas arī uz mūsu māņiem sakarā ar atzīmēto jautājumu. Kaut arī māņos ir daudz maldu, tomēr viņos ir arī daļa patiesības, un viņos ir arī zinātnes un prātniecības sākumi.

Tā piem., astronomijas sākumi ir astroloģijā. Astroloģijas nolūki bij vērot zvaigznes un mēģināt noteikt cilvēka likteņus pēc šīm zvaigznēm. Astroloģijas sākumi saskatāmi jau pie kaldiešiem ap 2000 gadu pirms Kristus dzimšanas.

No astroloģijas vērojumiem un prātojumiem pamazām izauga zinātniskā astronomija, kam pavisam citi nolūki kā astroloģijai.

Arī mūsu folkloras pētnieks prof. K. Straubergs, aplūkodams angļu ievērojamā folklorista Frēzera domas šinī jautājumā, raksta: „maģija ir pirmais mēģinājums saprast pasauli un izlietot šo viņas saprašanu savā labā, viņā ir pirmās zinātniskās tieksmes; kā no alķīmijas nāk ķīmija, tā maģija ir pāreja uz zinātni.“*)

Māņos ir daudzu zinātņu sākumi. Piemēra dēļ minēsim kaut mūsu tautas medicīniskos māņus.

Tagadējais Latvijas Universitātes prof. Dr. J. Alksnis savos studenta gados vāca tautas medicīnas māņus un, ieteikdams to darīt citiem, saka: „Kādēļ īsti krājam ziņas tautas ārstniecībā? — Šeit mums divas atbildes: mēs vēlamies iepazīties ar mūsu tautas kultūrvēsturisko attīstību

*) „Piezīmes pie dažādām latviešu burvju grāmatām“. „Izgl. Min. Mēnešr.“ 1923. g. Nr. 7. 805. lp.

ārstniecības un arī dabas zinības laukā; mēs gribam lietprašiem dot materiālus, lai viņi tos izsijā, un ja atrod kādu zelta graudiņu, tos ievieto plašo ārstniecības zinātņu apcirkņos.

Negribu izšķirt, kuram no abiem minētiem uzdevumiem lielāka nozīme, bet tikai piezīmēšu, ka vispārējās mūsu tautas kultūrvēsturiskās attīstības pazīšanai ir liels svars nevien mums latviešiem, bet arī visai izglītotai cilvēcei, kas cenšas izzināt miglainos senatnes laikus, grib cik necik pazīt cilvēces kultūrvēsturisko attīstību.“ („Dažas piezīmes tautas ārstniecības materiālu krājējiem.“ „Dienas Lapas“ pielikums 1892. g. Nr. 223. 1301. p.).

Vēlāk J. Alksnis šo „zelta graudu“ atradis diezgan daudz un uzrakstījis plašu rakstu kādā zinātniskā rakstu krājumā („Historische Studien aus dem Pharmakologischen Institute der Kaiserlichen Universität Dorpat.“ Halle Verlag von Tausch u. Grosse. 1894.): „Materialien zur lettischen Volksmedizin.“ Bez šī pētījuma viņš vēl Rīgas Latviešu Biedrības Zinību Komisijas 12. rakstu krājumā ievietojis arī plašu rakstu „Tautas medicīniski materiāli“ (1.—48. l.p.).

Jaunākā laikā kāds students, J. Meisters, arī izdevis vairāk iespiedlokšņu plašu darbu par tautas medicīnu: „Materiāli par latviešu tautas dziedniecību ar drogām.“ Rīgā, 1932. g.

Tā tad mūsu tautas medicīnai jeb medicīniskiem māņiem arī medicīnas speciālisti sāk pie-

griezt nopietnu vērību, meklējot un arī atrodot tur dažu labu „zelta graudu“, derīgu modernai medicīnas zinātnei.

Līdzīgā kārtā māpos ir arī daudzu citu zinātņu elementi.

4. Tautas māņi un prātniecība.

Tas, ko mēs sacījām par māņiem un zinātnes dīgļiem un elementiem šinīs māpos, pilnā mērā attiecas arī uz filozofiju, jo filozofija arī ir zinātne, tikai vispārējāka rakstura.

Kā no astroloģiskiem māņiem izauga astronomija, no alķīmijas māņiem — ķīmija, tā no šīs pašas māņu pasaules ir izaugusi arī filozofija. Šo patiesību, šķietas, vislabāk apstiprina antīkās filozofijas gaitas Grieķijā.

Grieķi ap 6. g. s. pr. Kristus ir spīrgta tirgotāju tauta, kas uztur dzīvus tirdznieciskus sakarus ar visām apkārtējām tautām, bet sevišķi ar austrumu tautām, no kurām viņa dabū gan preces, gan arī vecās austrumu kultūras dažādas zināšanas un gudrības.

Šo dažādo zināšanu un gudrību ap 6. gadu simteni Grieķijā sakrājas daudz, bet viņas vēl visas juku jukām: gan praktiskās gudrības, gan māņi un reliģiskās gudrības. Spīrgtais grieķu gars sāk domāt par šī zināšanu chaosa kārtošānu, grupēšanu un sistematizēšanu.

Piem., Pītagors Krotōnā dibina kādu reliģiska rakstura biedrību, kas drīzi vien izplatās pa visu Grieķiju (šī biedrība no sāкта gala bij kaut kas līdzīgs orfiskām mistērijām). Šīs reliģiska rakstura biedrības drīzi sāk nodarboties ar zinātnisku pētīšanas darbu. Pamazām dzimst un veidojas antīkā grieķu filozofija.

Filozofijas vēsturnieks Vindelbands savā „Antīkās filozofijas vēsturē“, savelkot kopā domu par antīkās filozofijas izcelšanos, sakā: „Un tomēr šīs jaunās uz zinātnes pusi virzošās tieksmes izauga no reliģiskiem jēdzieniem. No tā redzams, ka zinātne pieder pie tām vienībām, kas pamazām izkūpojusies no pirmātnējo cilvēku sabiedrību reliģiskās dzīves (zināms, Grieķijas toreizējā reliģija arī bij tas, ko mēs tagad sauktu par pagānu māņticību. P. B.). Uzdīgstošā zinātne aplūkoja tos pašus jautājumus, ko tautas mītoloģiskā fantāzija, un starpība starp viņām nav priekšmetā, bet formā, kādā tā jautājumus uzstāda un atrisina.“*)

No sacītā redzam, ka antīkās filozofijas vēsturnieki šīs pasauleslavenās filozofijas saknes un elementus atrod tā laika māņos, resp. ideoloģiskā maisījumā no mītoloģiskām atziņām un teikām, praktiskās dzīves atziņām un dzejiskām fantāzijām.

*) Виндельбандъ. Исторія древней философіи. Перев. под. ред. А. И. Введенскаго 2-ое изд. 1898. г. 30. лр.

Lielā mērā tas pats sakāms arī par mūsu māņiem, jo arī viņos ir mūsu tautas filozofijas dīgli un elementi.

Māņos tauta ir daudz gudrojusi par tādiem jautājumiem, kā: kur paliek cilvēka dvēsele pēc nāves? Ko viņa dara? Tāpat tauta gudrojusi par laimi un nelaimi, kā izvairīties no nelaimes un kā veicināt laimi? Domājusi par satiecību un naidu, par nāvi un miršanu, par slimību un veselību, par precēšanos un bērnu audzināšanu, par dzīves postu un dzīves labklājību u. t. t.

Kaut arī domu rezultāti allaž vien ir bijuši aplami, bet doma ir domāta un gudrība gudrota.

Arī tīrā filozofija nav bez savām aplamībām un bez savām nepareizībām. Te mums no svara ir atzīmēt pašu domāšanas, gudrošanas, meklēšanas un vērtēšanas darbu.

Saprotams lieta, ka mūsu māni nav pirmās šķiras filozofijas atziņu materiāls, bet filozofisko atziņu iztīrījuma un vērtējumā šis materiāls nekādā ziņā nav ignorējams.*)

*) Par mānticības, zinātnes un filozofijas sakariem sk. arī V. Vundta interesanto apcerējumu „Der Aberglaube in der Wissenschaft“ grāmatā „Essays“, 1906. g. 346.—385. lpp.

VII TAUTAS DZIESMAS KĀ TAUTAS PRĀTNECĪBAS AVOTS.

1. Vispārējā uztvere.

„Teic, māmiņa, tu dziesmiņas,
Tu dziesmiņas daudz zināji —
No zālītes, no maizītes,
No gudrajā padomiņa.“ (14)

Mūsu tautas dziesmas ir viens no visievērojamākiem tautas gara izpaudumiem. Tautas dziesmas bagātas ne tikai ar tautas dailes jūtām un fantaziju, bet arī ar domu un prātojumu pasauli.

Tautas dziesmu saturs bagātību jau atzīmējuši mūsu redzamākie rakstnieki un literātūrvēsturnieki.

Tā piem., Plūdons savā „Literātūras vēsturē“ jau 1908. g. raksta:

„Daiņu saturs ir apbrīnojami dažāds un daudzpusīgs. Kā zaļas tīteņu vītes dainas apņem senā latvieša idillisko būdiņu un apvij visu viņa dzīves taku no šūpuļa līdz kapam.

Ko vien mūsu senči novērojuši, ko vien viņi jutuši, domājuši, darījuši, visu to viņi attēlojuši savās dainās, vienkārši, īsi, bet aizvien daļi un gleznaini.

Nav priekšmeta viņu apkārtņē, atgadījuma viņu dzīvē, un acīs krītošākas parādības visā dabā, kur tie nebūtu apdziedājuši.

Sākot no spožās saules līdz niecīgākajai smildziņai, no varenā pērķona grāvieniem līdz sīkākajai rāsas pilītei, no cilvēka pirmā dzīvības pukstiena līdz viņa pēdējai stundiņai, ja pat viņa dzīvei viņā saulē — visu, visu viņi ir raksturojuši ar attiecīgu zīmīgu dziesmiņu.

Un ne tikai ar vienu vien, bet bieži ar desmitām un simtām patstāvīgu četrindīgu dziesmiņu, kuŗas saistās cīta ar citu kā nebeidzamas kuplejas pantiņi par zināmu priekšmetu.“ (139. lap. p.).

Tā ļoti skaisti, bet gan vispārējos vilcienos Plūdons runā par latvju daiņu plašo un aptverošo saturu.

Ievērojamais kritiķis un literātūrvēsturnieks T. Zeiferts šo vispusību vairāk konkrētizē, piegriežot lielāku vērību taisni cilvēka un visas tautas dzīves lietām. Viņš raksta:

„Lietišķais saturs latviešu tautas dziesmām ņemts tieši no latviešu tautas dzīves. Tās tieši uztver un attēlo uzskatāmo, novērojamo apkārtni, aizritošās dzīves momentus. Ar to viņu aplūkotajiem priekšmetiem novilkta zināma robeža. Ārpus tās paliek nenosaistīta fantāzijas darbība, kas nepazīst nekādu dienišķās dzīves, laika vai vietas noteikumu, pasakainie tēlojumi par visvisādiem brīnumiem, par pilīm no dārgakmeņa, par kuģiem, pilniem zelta, sudraba, dimanta, par pasaku dzirnavām bubuļojošu upju malā...

Latviešu dziesma nepaceļas no dienišķās dzīves atšķirtā pasaku un sapņu pasaulē. Viņas iecirknis ir taisni dienišķā dzīve.“ (T. Zeiferts. „Latviešu rakstniecības vēsture“. I. 91. lpp.)

Bet Zeiferts neaprobežojas ar vienkāršu norādījumu, ka latvju tautas dziesmās atspoguļojas tautas dzīve. Viņš uzstāda arī jautājumu:

„Kas ir latviešu dzīve?“

Atbildot uz šo jautājumu, viņš raksta:

„Tā nav tikai viena cilvēka dzīve. Un arī tā ir neizmērojami bagāta. Kas cilvēka iekšējā un ārējā dzīvē nenotiek katru dienu! Kādas noskaņas neienes viņa dvēselē saules lēkts un riets, pusdienas karstums, nakts klusums, dienas darbu sākums, gājums un beigas, satiksme ar tuviniekiem, draugiem, naidniekiem, attiecības pret kumeļu un raibaļu, pret briedi un lāci mežā, pret ābeli un apini dārzā, pret smilgu ceļmalā, pret tūkstošām būtēm un lietām, kas apņem cilvēku, atstādamas uz to iespaidu! Un tā diena pa dienu garā gadu virknē pa bērniību, jaunību, spēka un nespēka gadiem līdz sirmam vecumam. Visi šie neskaitāmi daudzie un dažādie mirkļi cilvēka mūžā tiecas izsacīties latviešu dziesmās.

Bet cilvēku ir daudz, un katram no viņiem ir savs mūžs, savi pārdzīvojumi, savs liktenis. Tur ir bajārs, kam jānot zīda pušķi zemi slauka; tur ir nabaģis, kas noplīsis grāvī gārsas lasa.

Tur ir mātes meita, kas uzaug pie māmiņas bal-
tām diegu zeķītēm; tur ir bārenīte, ko sveša
māte saņem pie vārtiem rīkšu sauju padusē.

Tur ir arāji, jūrnieki, dravnieki, kuŗa vīri.

Ja arī sabiedriskais stāvoklis un dzīves apstāk-
ļi tie paši, tomēr katram ir sava daba.

Tur ir jautrais, kas ārdīt ārda valodu; tur
drūmi klusais, no kuŗa vārdi nāk skopi, kā lūki
plēšami no koka.

Tur satīcīgais, labais, ko visas ciema meitas
sauc par bālēliņu; tur ir ķildu cēlājs, kam visi
naidinieki.

Tur ir darbīgais, tikušais, kam rudzu lauks
guļ kā ūdens; tur palaidnieks dzērājs, kas kroga
galda galā izdzied rudzu pūru pa vienam grau-
dam.

Un tā simtām rakstura dažādību, kas atspo-
guļojas latviešu dziesmās. Ar to cik necik dabū-
jam jēdzienu par latviešu dzīvi, no kuŗas ņem
vielu latviešu tautas dziesmas.

Līdz ar aizritošo dzīvi notēlojas arī viņas vai-
rāk pastāvīgie pamati: mums dziesmās paceļas
priekšā nevien latviešu tauta, bet arī latviešu
zeme.

Še atrodam Latvijas laukus, pļavas, mežus ar
viņu smaržu, viņas upes, ezerus, jūru ar viņas
vizmu. Arī pats niecīgākais priekšmets dabū savu
dzejisko noskaidrojumu līdz jūras zvīrgzdiem un
auzu skarai laukā. Pilsētas un ciemi iespiež savu
zīmoģu dzejas veidotajā vielā un vaskā...

Bet ne tikai redzamā pasaule pieder pie latviešu dzīves. Attiecības pret redzamām lietām pamazām pāriet nojausmā par vērojamām, neredzamām būtēm...

Blakām tiem nostājas dažādi gari. Attīstas jēdzieni par dievībām: Dievu, Laimu, Pērkonu u. c. Tām ievērojama loma cilvēka dzīvē, kuŗa nenorobežojas ar kapu, bet pastāv citā veidā vēl viņpus tā; pāri zemei izplešas bezgalīgās debesis ar saviem spīdekļiem, zvaigznēm. Tur pāriet pāri cilvēka dzīve. Bārenīte pavaicā Saulei, ko dara viņas māmiņa, un dabū atbildi, ka tā zelta slotu ceļu slauka un gaida viņu aizejot.

Tā latviešu dzīve, kas neizmērojami bagāta un dažāda, saslēdzas kopā ar visumu. Šī ir pasaule, kuŗu sevī uzņēmušas latviešu tautas dziesmas, kas ar to savā kopībā tikušas par milzīgu, visās krāsās mirdzošu mākslas darbu." („Latviešu rakstniecības vēsture" I. 92. lpp. — 94. lpp.)

Tad vēl T. Zeiferts pieder pie tiem nedaudzajiem pētniekiem, kas latvju dainās ir saskatījis arī zinātņu un filozofijas sākumu.

„Latviešu tautas dziesmās uzejami latviešu zinātņu sākumi. Tur atzīmētas kustoņu, koku īpašības, izsacīti novērojumi par sauli, mēnesi, zvaigznēm." (Turpat, 94. lpp.)

Tā mūsu ievērojamie dzejnieki un literātūr-
vēsturnieki skaisti un zīmīgi izsaka mūsu tautas dziesmu aptverošo saturu.

Bet tautas dziesmas ne tikai apraksta, jūsmo un tēlo, nē: viņas arī gudro un prāto, viņas kri-

tizē un vērtē, viņas soda par ļauniem darbiem un netikumiem, bet par pozitīviem un labiem darbiem izteic savu atziņu; viņas arī atrunā no ļauna un nevēlama un skubina uz labu un cēlu.

Tautas dziesmas prāto par visdažādākām dzīves lietām un problēmām: par laimi un nelaimi, par slimību un veselību, par priekiem un bēdām, par bagātību un nabadzību, par bērnību un jaunību, par vīra gadiem un vecumu, par dzīvību un nāvi, par slinkumu un čaklumu, par darbu un bezdarbu, par taisnību un netaisnību, par meļiem un patiesību u. t. t.

Par desmitiem un simtiem svarīgu dzīves problēmu gudro un prāto mūsu tautas dziesmas. Tāpēc arī viņas līdzās sakāmvārdiem ir visbagātākais tautas prātniecības avots. Šinī grāmatā par to jau mums bij praktiski izdevība pārliecināties, runājot par tautas gudrības problēmu.

2. Psīcholoģijas elementi latvju dainās.

Psīcholoģija ir zinātne par cilvēka psīches jeb gara dzīvi un par šīs dzīves visdažādākām rosinībām un parādībām.

Bet vai dainās ir materiāli un elementi, kas derētu psīcholoģiskiem pētījumiem?

Atbildot uz šo jautājumu, varam sacīt: dainas ir ne tikai bagātas, bet pārbagātas ar šādu psīcholoģisku materiālu. Tur atrodam visdažādākās jūtas un emocijas: naidu un lēnprātību, priekus

un bēdas, mīlu un nicināšanu, skaudību un labvēlību, draudzību un naidu u. t. t. Tāpat atrodam tur visdažādākos elementus no cilvēka intelekta jeb prāta pasaules: no fantazijas, no domāšanas, gudrošanas, spriešanas u. t. t. To pašu varam sacīt par gribas pasaules dažādām parādībām.

Arī zinātnieki un zinātnes darbinieki šo bagāto avotu ir jau sākuši izmantot. Kā izcilu darbu un ļoti vērtīgu pētījumu varam atzīmēt Dr. K. Kasparsona „Psīcholoģiski pētījumi“ („Izgl. Mēn.“ 1925. g. Nr. 7, 8, 9, 10, 11, 12).

Tur autors izmantojis dainas psīcholoģijas terminu noskaidrošanai un izstrādāšanai.

No citiem darbiem šinī laukā varētu minēt vēl:

Prof. P. Zālīte. „Latvju tautas dvēsele“. Rīgā, 1923. g.

Minētā grāmatā viņš, starp citu, kādā vietā saka:

„Spilgti visā savā skaistumā un varenībā latviešu tautas dvēsele izpaužas tautas dziesmās, kuŗu ar visiem variantiem kopā Krišjāņa Barona sakārtotā astoņsējumu lielajā tautas dziesmu krājumā „Latvju dainas“ ir 218 000.“ (Turpat, 32. lpp.)

P. Šmits. „Jauniešu mīlestība tautas dziesmās“ (Latvju tautas dainas, izdev. „Literātūra“ V. 659. lpp.).

P. Šmits. „Jaunu ļaužu valodības“ („Etnogrāfisko rakstu krājums“ III. 100.—123. lpp.).

Bez tam šo rindiņu autoram nācies tautas dziesmas izmantot šādos savos darbos:

Psīcholoģija. Otrs izdev. 1924. g.

Mīlas psīcholoģija. 1926. g.

Socioloģija. 1921. g.

3. Aistētiskie principi latvju dainās.

Aistētika ir tā filozofijas nozare, kuŗas prātījumu objekts ir skaistums.

Runājot par aistētikas elementiem dainās, ir gandrīz jāatkārto tas pats, ko sacījām par psīcholoģiskiem elementiem: ar aistētiskiem jeb daiļuma elementiem latvju dainas ir pārpilnas un pārbagātas. Bagātīgā mērā tur atrodam dabas daiļumu: gan plaukstošo pavasara daiļumu ar ziedošām pļavām un putnu dziesmām, gan vasaras daiļumu ar kūpošām rudzu druvām, gan briedušā rudens daiļumu ar zeltotiem labības laukiem un bagātiem augļu dārziem, gan arī saltās ziemas īpatnējo daiļumu.

Ne mazāk bagātīgi kā dabas daiļums, dainās attēlojas latviešu tautai īpatnējais cilvēka tēla daiļums (ko mums nācies apskatīt grāmatā „Mīlas psīcholoģija“). Tāpat bagātīgu vielu dainās ir atradis darba gaitu daiļums un darba aistētika. Aistētiskā materiāla dainās ir tikdaudz, ka tur var uzrakstīt un varbūt arī reiz uzrakstīs mūsu zinātniskie darbinieki veselu virkni zinātnisku darbu.

Piemēra dēļ te atzīmējam vēl dažus darbus, kur runā par aistētiku latvju dainās:

Prof. V. Sinaiskis. „Latviešu poētiskie dabas vērojumi“ („Latvju tautas dainas“ „Literātūras“ izdev. I. sēj. 449.—464. lpp.).

P. Birkerts. „Skaistuma principi sakarā ar mīlas jautājumu dainās“ („Izgl. Min. Mēn.“ 1925. g. Nr. 12).

Dr. K. Stakena. „Kā dainu jaunieši kopuši skaistumu“ (Latvju tautas dainas, „Literātūras“ izd. IV. sēj. 165.—171. lpp.).

A. Švābe. „Mīlestības simbolika“ (Turpat, VI. sēj. 5. lpp.).

Garlībs Merķelis. „Par latviešu dzejas garu un dziesmām“ („Latvis“ 1925. g. Nr. 1083).

A. (Birkerts). Daiļums mūsu tautas dziesmās. „Dzimt. Vēstn.“ 1909. g. Nr. 2 vai Kop. raksti V., 280.—285. lpp.

Tautas dziesmas kā mūzikas vēstures un teorijas avotu ir saskatījuši, piem., šādi autori:

1. Jurjānu Andrejs. „Latvju tautas mūzikas materiāli, 3 grāmatas (R. L. B. Mūzikas komisijas rakstu krājumi).

2. Kasparsona raksts „Skalš gaiss“.

3. Komponista Em. Melngaila raksti par mūziku sakarā ar Latvju Dainām.

4. Ētikas un dzīvesfilozofijas elementi mūsu dainās.

Ētika ir tā filozofijas nozare, kas iztīrā tikumības problēmas. Šaubāties, vai kāds no zinātniekiem vai zinātnes darbiniekiem, kas rakstījis par latvju tautas ētikas jautājumiem, būs pagājis garām dainām. Latvju tautas ētika un ētiskie principi, ētiskās gudrības vispilnīgāki ir atspoguļojušies mūsu tautas dziesmās.

Ernests Brastiņš savā grāmatā „Latvju tikumā dziesmas“, starp citu, saka: „Tautdziesmu tikumību sistematizējami ieraugām, ka tā ietvērusi visus svarīgākos noteikumus, kas vajadzīgi savrūpai un sabiedriskai dzīvošanai.“ (9. lpp.)

„Iedziļinoties tautas dziesmās, atrodam, ka viņās atbalsojusies visa latvieša dzīve nevien savā ārišķībā, bet tur atskanējuši arī šo ārišķību veidojošie principi. Tautas dziesmās saklausāma noteikta atbilde uz jautājumu „kādam man jābūt?“ un „kā man jādzīvo?“ Kā zināms, šos jautājumus iztīrā ētika jeb tikumības mācība.“

„... Mēs nekad nezinātu, kādas atziņas vadījušas mūsu tautas tikumisko dzīvi, ja cauri visām nebaltām dienām nebūtu ļaužu mute saglabājuse senās tautas dziesmas. Tas, ko mums dod vēsturnieku liecības, ir pārāk mazas un visai vienpusīgi uztvertas ziņas.“ (Turpat, 7. lpp.)

Savā grāmatā Brastiņš arī uzskaita daudzus tikumības principus, ko tas saskatījis dainās ietvertus. Tādi piemēram ir: labvēlība un labdarī-

ba, godbijība un godprātība, paklausība un rāmums, tiklība un veiklība, apdomība un mazrunība, čaklība un drosme, iznesība un tīrība, pacietība un panesība, lēnprātība un paš aizliedzība, mīrmīlība un draudzība, taupība un viesmīlība, žēlsirdība un pārstāvība.

Vēl tikumiskos principus dainās ir saskatījuši šādi autori:

A. Vītols. „Latviešu tikumiskās apziņas raksturīgākais elements“ (pēc tautas dziesmām) („Izgl. Min. Mēn.“ 1925. g. Nr. 2).

V. Maldons. „Latvju tautas dziesmu galvenie ētiskie vilcieni“ („Gaida“ 1927. g. 13/14; „Uguns-kurs“ 1927. g. Nr. 11, 12).

Zeiferts par tikumības filozofiju jeb ētiku mūsu tautas dziesmās raksta sekoši:

„Ieskatoties cilvēku darbos, viņu darbības dzinās un mērķos un arī pašā iekšienē, dziesminieks dabū zināmas tikumiskas mērauklas. Še ir tautas ētikas sākumi. Iejūta uzmeklē arvienu dziļākas, pastāvīgākas, vērtīgākās īpašības. Kas no meitas auguma, ja nav tikusi darbos! Uzcītība, nepiekūstoša darbības dzināšana tad nu izceļas viņos klausu laikos par vienu no tām īpašībām, ko sevišķi slavē, ko tikuši izkopj. Tautu meita nokūlusi iet malt, samalusi — druvā; sēdēdama raksta, staigādama ada, izdzīdama, sadzīdama pin vīzes. Dārgāks par zeltu un sudrabu ir meitas gods. Jauna meita, izmirkusi, sasalusi, bēg kaunu, nes saujā dvēselīti. Arī pie tautu dēla tā nemeklē daiļu augumu, bet skatās

uz viņa darbu, vai laukā aug tīra maize. Augstāk par to stādama gudrība. „Daža laba rudzu klēts gudra vīra galviņā.“ Par visvērtīgāko īpašību atzīst gudru padomu. Šūpulī jāliek trīs lietas, kas nepieciešamas: maize, nauda, gudrs padoms. — Tīrības jūtās savienojas tīklība un daiļums. Kauns meitai, kam nesukāti mati; ir irbe tek ceļu, izsukāj'si cekuliņu. Koša tēva meita netur ne melnu galdū, ne grūžainu istabu; tai baltas kannas, tīrs, gluds pagalms. Jauni puiši, jaunas meitas tīra arī ceļmalas, lai Dievam, Laimai braucot nepakrīt kumeliņš. Jaunas sievas ravē pirts teku, pa kuŗu pie viņām nāk Laima, Māra.“ (Turpat, 94.—95. lpp.)

Šo pašu ētikas un bez tam vēl dzīves filozofijas aspektu latviešu tautas dziesmās uzsver sirmais Barona tēvs.

„... Dziesmās tauta pati taisni, vai aplinkus dod liecību, ka dziesmas un dziedāšana ir viena no viņas dārgākām gara mantām, ka dziesmas ir viņas sargeņģelis visās vietās un lietās, kas pavada latvieti, no siltā mātes klēpja sākot, visos dzīves atgadījumos, darbos un centienos, priekos un bēdās, labās un ļaunās dienās; kas viņu māca un stiprina tikumos, rāj un šauš netikumos un kļūdās; kas labo nerātņi, žēlo un saudzē vājo, laipni rāda pareizo ceļu paklīdušam; kas viņu kā uzticams krietns vadonis neatstāj cauru mūžu, līdz kamēr viņš guļas aukstā zemes klēpī.“ („Latvju dainas“ I. XVII. lpp.)

„Priekš jaunākiem dzīves apstākļiem laba daļa no viņām (t. i. latvju dainām. P. B.) rādījās novecojušās. Bet izlobot mūsu tautas dziesmu īsto veselīgo kodolu, mums atklājas viņās cilvēka gara labākie ideālie centieni, cilvēka sirds un dvēseles daiļākās, tikumīgākās, dziļākās jūtas, kas nekad nenovecējas, lai arī viss cits ārišķs sava laika piederums pārgrozās. T., p. p., mūsu jaunavas gan vairs nemaļ rokas dzirnavās, šo grūto darbu tagad pastrādā ūdens, vēja vai tvaika dzirnavas; taču tādēļ mūsu maltuves dziesmas, kas tik koši apzīmīgi māca un cildina darba krietnumu, kas glēvulību peļ, izturību un jautru garu īpaši arī grūtajos darbos ieteic un daudzina, šinī savā īstenā saturā un nozīmē nezaudē savu spēku, bet paliek pilnīgi svarā uz visiem laikiem un visos izglītības stāvokļos. Šādu nevīstamu kodolu mēs uzejam visās citās mūsu t. dziesmās. Un šis cēlais kodols tērpts vienkāršos, bet sirsnīgos, dziļi sajostos un piederīgi nozīmīgos vārdos, kas katram spiežas dziļi sirdī iekšā.“ (Turpat, XVIII. lpp.)

Šinīs fragmentos Barontēvs nepārprotami norāda uz tautas dziesmu dzīvesfilozofisko elementu:

1) „Kas pavada latvieti... visos dzīves atgādījumos, darbos un centienos, priekos un bēdās, labās un ļaunās dienās;

2) kas viņu māca un stiprina tikumos, rāj un šauš netikumos un kļūdās;

3) kas labo nerātņi, laipņi rāda pareizo ceļu pakļidušam;

4) kas viņu kā uzticams vadonis neatstāj cauru mūžu, līdz kamēr viņš guļas aukstā zemes klēpī.“

Viss še sacītais ir tas, ko dara dzīves filozofija: viņa palīdz cilvēkam vest jēdzīgu un saprātīgu dzīvi, māca kā dzīvot.

Sakāmvārdi starp folkloras materiāliem ir visvairāk prātnieciska viela. Bet daudzas dainas nav vairāk nekā ritumā izteikti sakāmvārdi un parunas, piem.:

„Labāk manim daudzi draugi
Nekā daudzi ienaidnieki.“

„Ej, Laimiņa, tu pa priekšu,
Es tavās pēdīnās.“

„Pie kauliņa gārda gaļa,
Pie meitiņas silta guļa,“ u. c.

Tāpēc tautas prātniecības sistēmu izveidojot, nekādā ziņā nevar laist garām neizmantotas arī tautas dziesmas ar viņu bagāto domu saturu.

Tautas gudrības dziesmās mācēja atrast arī senie grieķi. Viņiem bij savāds tautas dziesmu veids: *αἶνος* (ainos), kas ieskatāms kā starpforma starp īstu tautas dzeju un sakāmvārdiem.

Šos dziļdomīgos, ritmiskos un atskaņotus teicienus grieķi sevišķi mīl. Bez tam viņi viegli uzglabājās no paaudzes uz paaudzi, viņu ritmiskās

un atskaņotās formas labad. Grieķu sakāmvār-
do^e sastopamas jambiskas, trochaiskas un dak-
tīliskas pantmēra formas.*)

Arī mums mūsu sakāmvārdu skaitā netrūkst
tādu atskaņotu divrindu, kā piem.:

„Tēvam nebūs tūdaļ vēlēt,
Kad tie bērni lūdzas spēlēt.“

P. B. 2604.**)

„Kas grib pasaules godu skatīt,
Tam tik vajag maķu kraķi.“

P. B. 2606.

„Lai smeļ,
Kam labi skrej.“ P. B. 2611.

„Lai līst lietīņš,
Tad būs sviestīņš.“ P. B. 2614.

„Kas dzer alu,
Dabū galu.“ P. B. 2570.

Bet nav sacīts, ka grieķu dziesmās gudrības
ir tikai šinīs divrindās. Nē. Arī citas grieķu tau-
tas dziesmas, kā arī garie dziedājumi ir bagāti
ar šo tautas gudrību. Un par visām lietām jau
Homēra dziedājumi.

No šiem dziedājumiem tad vēlāk gudrības ir
pēmuši arī profesionāli filozofi: gan grieķu (Sō-
krats, Platōns, sofisti u. c.), gan cittautu filozofi.

*) Th. Bergk. „Griechische Literaturgeschichte“. Berlin,
1872, 365.—366. lp.

**) P. Birkerts. „Latviešu sakāmvārdi un parunas“. 1927. g.

Sakāmvārds kā tautas gudrības sistēmas jeb prātniecības avots

„Sakāmvārdi ir istā tautas dzīves gudrības grāmata, bet ne katrs prot viņā lasīt.“
Kažoku Dāvis.

VISPĀRĒJA UZTVERE.

No tautas dzīves gudrības, resp. dzīves filozofijas, ideoloģiskiem avotiem vissvarīgākais, bez šaubām, ir tautas sakāmvārdi un parunas; sevišķi — sakāmvārdi.

Aplūkot sakāmvārdu kā gudrības sistēmas avotu, nozīmē — aplūkot sakāmvārda dažādos filozofiskos aspektus.

Ja skaidri kļūs minēti sakāmvārda aspekti, tad skaidrs kļūs arī jautājums par sakāmvārdu kā tautas dzīves gudrības sistēmas, resp. dzīves filozofijas, avotu.

Bet runāt par sakāmvārda filozofiskiem aspektiem, nozīmē to pašu, ko runāt par sakāmvārda filozofiju.

Tāpēc ir jāatbild vispirms uz šādiem jautājumiem:

1. Kas ir sakāmvārda filozofija?
2. Kādus galvenos jautājumus viņa aplūko un iztīrā?

3. Kā šo problēmu aplūkošana sadalās?

Pirms piegriežamies speciālajam jautājumam par sakām vārda filozofiju, te dažus vārdus vēl par filozofijas jēdzienu vispār.

Filozofija pēc savas būtības ir zināma rakstura doma: vai nu vēl tikai domāta, vai arī jau izdomāta un izteikta. Parasti par filozofiju sauc attiecīga rakstura vai nu vārdos izteikto, vai uzrakstīto domu. Bet tā kā izteiktā un jau formulētā doma ir tikai attiecīga domāšanas procesa rezultāts jeb iznākums, tad filozofijas pirmmatērija jeb pirmviela ir attiecīga īpatnēja domāšana.

Labi. Bet kāda domāšana tad ir filozofiska?

Domu par filozofisku padara vai nu: a) domājamais un apceramais jautājums, resp. objekts, vai b) pats domāšanas un apceres veids.

Ja doma risina kādu jautājumu, kas jau atzīts par filozofijai piederošu, tad šī doma ir filozofiska doma: nav pat no svara, cik viņa vērtīga vai nevērtīga, pareiza vai nepareiza, pieņemama vai atmēdama.

Tādi filozofiski jautājumi jeb problēmas ir, piem., jautājums par visa esošā pirmcēloni, par dvēseles būtību, par dzīves jēgu, par tikumību u. c.

Domu par filozofisku var padarīt ne tikai viņas saturs, bet arī pats domāšanas veids, neatkarīgi no objekta, ap kuru doma saistās. Tā, piem., žūpība, zādzība, kaušanās ir ļoti ikdieniš-

ķas un prōzaiskas lietas, bet par viņām var domāt un runāt arī filozofiski (piem., L. N. Tolstoja raksti par to, kāpēc cilvēks apreibinās u. c.).

Šāda filozofiska rakstura doma ir dziļāka, nopietnāka un vispārējāka doma. Tā ir doma, kas cenšas iespīesties parādības grūtāk uztveramā, resp. dziļākā būtībā, rast parādības dziļākos un tālākos cēloņus, rast viņas dziļāko un būtiskāko jēgu.

Filozofiskā doma savā cēloņa un jēgas meklēšanas gaitā saista pētāmo parādību ar citām tālām un grūti saskatāmām parādībām, taisa plašus domu lidojumus un vispārinājumus. Tādā kārtā kāds atsevišķs domu objekts tiek iesaistīts plašā domu tīklā un sistēmā, kur viņam nākas būt pēc savas radniecības, bet kas no sākuma ir grūti saskatāma un nojaušama. Tā, piem., Ņūtons domāja filozofiski par ļoti ikdienišķu lietu: par ābolu, par ābola krišanu, un šo visikdienišķāko parādību domās saistīja ar tālo debesu ķermeņu kustēšanos. Tādā kārtā Ņūtona filozofiskā doma, risinot vienkāršo ābola krišanas problēmu, atrada ievērojamo gravitācijas likumu jeb tādu vispārēju formulu, kurā varēja ietilpināt izskaidrojuma gaitā gan ābola krišanu, gan saules un mēneša un citu debess zvaigžņu kustēšanos.

Tā tad: domu par filozofisku padara vai nu domājamā objekta raksturs, vai arī domāšanas īpatnējais veids: viņas nopietnība, dziļums un plašums, ģeneralizējošā, metodiskā, loģiskā doma.

Bet iesim tagad pie sakāmvārda un jautāsim: vai sakāmvārdam arī ir kādi filozofiski aspekti?

Uz šo jautājumu varam atbildēt ar drošu — „jā“. Sakāmvārdam ir vairāki filozofiski aspekti jeb pagriezieni. Atzīmēsim te galvenos nodalījumus šo filozofisko jautājumu un aspektu aplūkošanai.

1. Paša sakāmvārda filozofija, kas nodarbojas ar jautājumu par sakāmvārda būtību, par sakāmvārda pamatelementiem un svarīgākām īpatnībām. Tā ir filozofēšana par sakāmvārdu, par sakāmvārdu kā šīs filozofijas objektu.

2. Otrs sakāmvārda filozofiskais aspekts ir: filozofija pašā sakāmvārdā, t. i. sakāmvārda filozofējums par citu kādu objektu (par laimi, darbu, veselību u. t. t.).

3. Sakāmvārds kā ierocis tautas filozofiskā domāšanā.

4. Sakāmvārds kā elements un sastāvdaļa atzītās individuālfilozofijas sistēmās.

5. Sakāmvārds kā tautas filozofisko domu masa un kā tautas filozofijas sistēma.

6. Sakāmvārds kā filozofiskais elements citās tautas ideoloģijas vienībās (tautas dziesmās, pasakās, anekdotos u. c.).

Sakāmvārds filozofijas apgaismē

IEVADS.

Filozofija, kā jau sākuma nodaļās minēts, sadalās: vispārējā un speciālās filozofijās. Katra speciālā filozofija ir kāda atsevišķa, šaurāka lauka filozofiska izpētīšana un aplūkošana. Tā; piem., vēstures filozofija pēta vēstures lauku, mākslas filozofija mākslas lauku u. t. t.

Tāda pat speciālfilozofija ir sakāmvārda filozofija. Viņa ir filozofiska sakāmvārda aplūkošana, izpētīšana un iztīrīšana. Citiem vārdiem: viņas filozofiskās aplūkošanas objekts jeb priekšmets ir — sakāmvārds.

Bet kāds gan ir šis sakāmvārda filozofijas saturs? Ar kādiem jautājumiem jeb problēmām sakāmvārda filozofija nodarbojas?

Kā katras speciālfilozofijas centrālais jautājums ir viņas objekta būtība, tā arī sakāmvārda filozofiskā iztīrījumā. Pašas svarīgākās un centrālākās no visām problēmām te ir jautājumi: Kas ir sakāmvārds? Kāda viņa būtība? Kādas sakāmvārda galvenās iezīmes?

Līdzās šiem jautājumiem vēl aplūkojami jautājumi: kādas ir sakāmvārda funkcijas un uzdevumi? Kāda viņa vērtība? Kādi ir sakāmvārda dziļākie pamati u. c.

Katrs no šiem jautājumiem pelna atsevišķu ievērību.

I SAKĀMVĀRDA BŪTĪBA UN JEDZIENS.

Sakāmvārdi ir tautas dzīvesgudrības ieb dzīvesfilozofijas sistēmas svarīgākais avots. Tāpēc jāizprot viņa būtība, vērtība un loma.

Sakāmvārds pieder pie tautas folkloras. Viņš ir viens no šīs folkloras īpatnējām vienībām.

Folklorā, t. i. tautideoloģijā, tautas zināšana ir tautas gara, tautas domu, tautas radošo spēju izpaudums un veidojums.

Tādi tautas gara veidojumi ir: tautas pasakas, teikas, mīklas, ticējumi, dažādas praktiskas gudrības un arī — sakāmvārdi.

Bet ar ko sakāmvārdi atšķiras no citiem tautgara veidojumiem, no citām folkloras vienībām? Kas viņiem īpatnējais? Kas viņu īstā būtība?

Lai atbildētu uz šiem jautājumiem, jāaskata un jāatrod sakāmvārda pamatiezīmes, viņa vis svarīgākās īpatnības un īpašības.

Sakāmvārda pamatīpatnības norindojas trijās grupās: 1) sakāmvārda satura īpatnības, 2) sakāmvārda formas īpatnības, 3) sakāmvārda mērķi un uzdevumi. Katra grupa pelna tuvāku ievēribu.

1. Pēc satura sakāmvārdi ir tautas gudrība, tautas dzīves filozofija. Katrs sakāmvārds ietver kādu plašu un vispārinātu dzīves atzinumu, kādu kritisku vērtējumu un spriedumu, kādu darbības un dzīves principu un likumu.

2. Mērķu un uzdevumu ziņā sakāmvārds ir dzīves ceļvedis: viņš cilvēkam rāda un māca kā dzīvot.

No neprātības un ļauna viņš brīdina; uz saprātīgu un jēdzīgu dzīvi viņš aicina, skubina un pamāca.

3. Formas pamatīpatnības. Satura īpatnības vien nebūt neizsmel sakāmvārda būtību. Sakāmvārda domai vajag ietverties attiecīgā formā, tikai tad tā var tikt par sakāmvārdu. Ja sakāmvārds pēc satura ir filozofiskas domas ietvere, tad pēc formas jeb ārējā veidojuma tas ir liels un augstvērtīgs mākslas darbs. Citiem vārdiem: sakāmvārdam ir filozofisks gars un mākslinieciska seja.

Sakāmvārdu veidojot tauta intuitīvi ir pielietojusi vissvarīgākos mākslas principus.

Formas ziņā svarīgākie principi ir šādi: liela domu koncentrācija, kas daudz izteic maz vārdos; liela domu skaidrība, kas dziļai domai liek izplūst kā kristallīram avota ūdenim; liela domu vienkāršība, kas ir ģeniālītātes un gara kalngalu iezīme; gara atjauta un asprātība, kas tāpat ir gara bagātības, gara smalkuma un radošā augstspraiguma zīme.

No stila mākslinieciskiem principiem sakāmvārdus izkaļot tauta bagātīgi pielieto vispirms jau tropas: metaforu, metonimiju, sinekdochu, hiperbolu, allēgoriju, personifikāciju, salīdzinājumu, paradoksu, oksimoru, grotesku, simbolu

u. c.; tāpat figūras: uzrunu, vaicājumu, antifezi jeb pretstatījumu, atkārtojumu u. c.

Bez tam vēl sakāmvārda izkalumā tauta lie-to: brīvo vārdu statū, jaukskaņas un ritumu, at-skaņas, daļu paralēlismu, resp. simetriju.

Tā tad: izkaļot un izveidojot sakāmvārdu, tau-ta pielieto veselu mākslas principu un mākslas paņēmienu arsenālu. Tikai vienīgi šinī māks-las sarežģītajā darbnīcā filozofiskā doma var tikt par sakāmvārdu. Sakām-vārds ir filozofijas un mākslas prin-cipu laimīgs apvienojums un sakausē-jums.

4. Sakāmvārda sociālais raksturs
Pie sakāmvārda pamatiezīmēm vēl jāpieskaita vi-ņa sociālais raksturs.

Filozofiska un gudra doma par sakāmvārdu tiek tad, ja to atzīst ne viens vien cilvēks, bet gan vairāki: pulks, sabiedrība un pat visa tauta. Ja tauta to padara par savu atziņu, dod tai savu sankciju, kā tēvs dod savu svētību dēlam, ti-kai tad filozofiski un mākslinieciski izdevīgi vei-dotais teiciens tiek par sakāmvārdu. Tāpēc sa-kāmvārds ir tautas doma un tautas vārds. Sakāmvārdam sociāls raksturs: sociālas domas un simpatijas.

Iegaumējot visas šīs sakāmvārda pamatiezīmes, gūstam jēdzienu par sakāmvārda būtību.

Sakāmvārds ir tāds mākslinieciski rūpīgi izkalts un nogludināts teiciens,

kuŗā tauta izsaka kādu no savām dzīves gudrības atziņām un filozofiskām domām.

Tā kā sakāmvārdā runā ne atsevišķs indivīds, bet tauta, tad sakāmvārds līdz ar to arī ir ne atsevišķa cilvēka, bet plašas sabiedrības un visas tautas lieta.

Katrs sakāmvārds ir maza filozofiska vienība, mazs un patstāvīgs filozofisks organisms. Bet vienā un tanī pašā laikā viņš ir arī organiska sastāvdaļa tautas pasaulviedoklī, tautas filozofiskā sistēmā.

Sakāmvārdam ir zināma līdzība ar šūniņu dzīvnieka organismā: viņai sava īpatnēja celtne, sava īpatnēja dzīve, un tomēr viņa ir sastāvdaļa visā lielajā organisma sistēmā.

Sakāmvārdi ir svarīgākais avots tautas gudrības sistēmas veidošanā. Tāpēc viņiem pievēršama sevišķi rūpīga vērība. Sakarā ar to tāpēc aplūkosim vēl dažādo tautu domas par sakāmvārdu, kā arī redzamāko folkloras un zinātnes darbinieku spriedumus par viņu.

II DAŽĀDU TAUTU DOMAS PAR SAKĀM- VĀRDU.

„Sakāmvārdi skaņ sabiedriskās dzī-
ves visdažādākās puses, un pie vi-
sām tautām viņi sevišķi lielā cie-
ņā.“
Iļļustrovs.

1. Tautu vispārējie spriedumi par sakām- vārdū.

Kā katra māte mīl savus bērnus, tā katra tau-
ta mīl savus gara bērnus — sakāmvārdus.

Un kā katra māte mīl vairāk savus gudros un
palīdzīgos bērnus, tā katra tauta mīl savus gud-
ros un dzīves gaitās viņai palīdzīgos un padom-
devējus — sakāmvārdus. Viņa atzinīgi un zī-
mīgi tos raksturo un novērtē. Te kādi piemēri.

Austrumu tautas sakāmvārdus sauc par valo-
das ziedu, par diegā neuzvērtām pērlēm; ķīnie-
ši — par vērā liekamiem gudro izteikumiem;
grieķi un romieši — par valdošām domām; ita-
lieši — par tautas skolu; spānieši — par dvē-
seles zālēm; vācieši — par gudrību uz ielas
(Sprichwörter sind die Weisheit auf der Gasse);
angļi, franči un italieši — par pieredzes aug-
ļiem („A proverb is the child of experience.“
„Les proverbes sont les fruits de l'expérience.“
— „I proverbi sono figli dell' esperienza“).

Angļi vēl sakāmvārdus apzīmē par gadu sim-
teņu un veselu paaudžu gudrību: „Proverbs are
the wisdom of ages“, bet franči bez tam atzīmē

sakāmvārda vietējo nozīmi, sacīdami, ka „sakāmvārds ir sava apgabala pravietis“ (Chaque proverbe est prophète en son pays.“).

Krievi sauc sakāmvārdus par pievārdiem, līdzībām, spārnotiem vārdiem.

2. Sakāmvārda patiesīgums.

Bez vispārīga sakāmvārda raksturojuma un vērtējuma, tauta atzīmē vēl dažus sakāmvārda sevišķas īpatnības un iezīmes. Starp tām ir — sakāmvārda patiesīgums jeb sakāmvārds, kā neliekuļotu patiesību vēstoša teze.

Krievu tauta par sakāmvārda patiesīgumu izsakās:

„Sakāmvārds ir patiess.“

„Sakāmvārds neiet tavam darbam gaļām.“

„Sakāmvārds par velti netiek sacīts.“

„Sakāmvārds gaļām neiet.“

„No sakāmvārda neizlocīsies.“

„Sakāmvārdam apkārt nevar apbraukt.“

„Sakāmvārdu nevar ne apbraukt, ne apiet.“

„Vecs sakāmvārds tomēr nekad nelūzt.“

Vācu tauta par sakāmvārda patiesīgumu:

„Sakāmvārds — patiess vārds.“

„Sakāmvārds nemelo, debess nesakrīt, augstprātība nepastāv.“

„Nav sakāmvārda bez patiesības.“

Angļi par sakāmvārda patiesīgumu:

„Sakāmvārds teic taisnību.“ (Proverb say truth).

Čeči:

„Nav sakāmvārda bez patiesības.“

Franči:

„Sakāmvārds nevar melot.“

Spāņu tauta par sakāmvārda patiesīgumu liek runāt savam lielajam rakstniekam Servantesam, kas ar kāda sava romāna varoņa muti saka:

„Es domāju, ka nav neviena sakāmvārda, kas būtu nepatiess, tāpēc ka tie visi ir no pieredzes izrisinātas domas un ir katras zināšanas avots.“

Latviešu tauta par sakāmvārda patiesīgumu:

„Sakāmvārds jau nemelo.“ BFK. 50.

„Vecu ļaužu padomiņš — sudrabiņa avotiņš.“
BFK. 1196.

„Tiesa, tiesa, ne meliņi,
Vecu ļaužu valodiņa.“ (32525)

3. Sakāmvārdam ir augstākās tiesas autoritāte.

„Sakāmvārdi ir tiesību pirmatnējais veids.“ Sņēģirevs.

Tiesību zinātnieki, sevišķi tiesību vēsturnieki zina, ka tiesību principi un likumi vispirms ir kristalizējušies tautas apziņā sakāmvārda vei-

dā. Pat vēlāk rakstītos likumos sakāmvārdi ir ietilpināti tur kā rakstīto likumu principu formulējumi un sastāvdaļas. Sevišķi tas gaiši redzams, tā sauktajās, ierašu tiesībās (piem., angļu un amerikāņu tiesību pasaulē), īpaši viņu pirmajā attīstības laikmetā.

Bet sacītais attiecas ne tikai uz angļiski runājošo pasauli: tas pareizs arī attiecībā uz ģermāņu, slavu un mūsu tiesību senāko laikmetu. Tāpēc arī krievu folklorists Šņēģirevs saka, ka „sakāmvārdi ir tiesību pirmatnējais veids“. Citiem vārdiem: sakāmvārdi ir pirmatnējās tiesības un pirmatnējie likumi.

Šis uzskats tautas garā dziļi iesakņojies. Viņa sakāmvārdus tiešām uzlūko kā stingrus likumus, kā kāda neredzama, bet varena tiesneša spriedumus, kam nedrīkst nepaklausīt, nedrīkst pretī runāt un tos kritizēt.

Te interesanti daži krievu sakāmvārdi:

„Sakāmvārds nav tiesājams.“

„Sakāmvārda nevar tiesāt.“

Par sakāmvārda tiesisko iespaidu J. Šņēģirevs raksta:

„Viņa (t. i. sakāmvārda, P. B.), tāpat kā likuma priekšā, visi ir līdzīgi; pašu viņu neviens nevar tiesāt, ... „Sakāmvārdu netiesā.“

„Par visu viņš runā un spriež: par visādiem cilvēkiem, visādiem dzīves laikiem, visādiem sabiedriskiem stāvokļiem un šķirām, par brīvību

un verdzību, par nabadzību un bagātību, par laimi un nelaimi, par gudrību un vienlīdzību, un par visu sakāmvārda spriedumi ir neliekuļoti, droši, stingri un bezpartejiski.“*)

Teikt, ka sakāmvārdam ir tiesas sprieduma autoritāte, vēl nav pietiekoši. Pareizāki ir sacīt, ka sakāmvārdam ir visaugstākās tiesas sprieduma autoritāte. Šis spriedums ir galīgs, neapstrīdams un arī nekur vairs nepārsūdzams.

Sakāmvārda balsi tauta ieskata kā kādas par visu augstākas varas rīkojumu un pavēli, ieskata to kā Dieva balsi. Gandrīz visām tautām ir arī attiecīgi sakāmvārdi. Vai viņi no vienas tautas otrā aizceļojuši, vai arī izveidojušies patstāvīgi, par to šē nav vieta spriest. Mēs tikai konstatēsim pašu faktu:

„Tautas balss — Dieva balss.“ (Latv. s. v.)

„Vox populi — vox Dei.“ (Latīņu.)

„Vollkstimme ist Gottes Stimme.“ (Vāciešu.)

„The peoples' voice — God's voice.“ (Angļu.)

„Voix du peuple, voix de Dieu.“ (Franču.)

„Voce di popolo, voce di Dio.“ (Itaļu.)

Tā tad tautās pret sakāmvārdu ir visdziļākā cieņa un vislielākā palāvība uz sakāmvārda taisnību, viņa neapstrīdamību un negrozāmību.

*) И. Снегиревъ. Русскія народныя пословицы и притчи, Москва 1848. XIII l. p.

4. Tautas domas par sakāmvārdu vērtību.

Indirekti jeb netieši tautu uzskats par sakāmvārda vērtību jau bij redzams no tā, ko augšā dzirdējām tautu spriedumos. Te izklausīsim vēl tikai tās tautas domas, kas izsacītas par sakāmvārda vērtību daudz tiešāki un nepārprotamāki:

Tā piem., vācu tauta teic:

„Īsa valoda — laba valoda.“

„Labs sakāmvārds galvā, ir kā zelta gabals makā.“

„Gudrs sakāmvārds ir kā labs draugs briesmu brīdī.“

Krievi par to pašu teic:

„Bez sakāmvārda neiztiksi.“

„Sakāmvārds ir visās lietās derīgs.“

„Neba katrs vārds jau ir sakāmvārds.“

„Pēc senām gudrībām dzīvo kā pēc grāmatas.“

„Vecs sakāmvārds par velti nerunā.“

„Sakāmvārds visur ir maizes devējs.“

III FOLKLORAS AUTORITĀTES UN ZINĀT- NIEKI PAR SAKĀMVĀRDIEM.

Par sakāmvārdu daudz ir domājuši gan rakstnieki, gan zinātnieki un filozofi, bet par visām lietām jau speciālie folkloras pētnieki.

Tā piem., rūpīgais krievu folklorists J. Snēgirevs izteic par sakāmvārdu šādas vērā liekamas domas:

Apcerot, ka par tautu un cilvēces pagātnes dzīvi un likteņiem vēsta dažādi auksti un mēmi pieminekļi, kā: akmeņi un marmora statujas, viņš aizrāda, ka bez tiem ir vēl citi tautu pagātnes pieminekļi un vēstnieki, kas apbalvoti ar dzīvu domu un siltām jūtām. Šie pieminekļi ir tautas tradīcijas vispār un to starpā arī — sakāmvārdi.

Viņi dzīvo „kā nemirstīgi tautas sirds un dvēseles pieminekļi, kas mantojuma ceļā pārraidās no vienas paaudzes uz otru.“

Sakāmvārdos runā „pati mūžīgā taisnība un negrozāmā patiesība, no kuŗām viena ar nelokāmu spēku rādīja cilvēkam, kas dzīvē vajadzīgs un darāms, bet otra atklāja viņam dzīves īstenību un patiesību.“

„Šos patiesības un taisnības baušļus, kas pārvērtušies par dzīves gudrību, cilvēce un tautas ir izkalušas kā sakāmvārdus, kas ietver sevī arī viņu likteņus.“*)

*) И. Снегиревъ. Русскія пословицы о притчи. Москва 1848 г. IX стр.

Sakāmvārdam pēc Spēģireva domām ir mū-
žības zīmogs:

„Spārnotam vārdam (t. i. sakāmvārdam, P. B.),
kas piesātināts ar dzīvu un apģarotu domu, ir
patstāvīgas īpatnības un mūžības gars.“

Šo savu pēdējo domu Spēģirevs atbalsta ar
krievu sakāmvārdu:

„Viss zudīs, bet patiesība nekad nezudīs.“ *)

„Un tāpēc, ka sakāmvārdos ietverta mūžīgā
patiesība, kas savienota ar gudrību, brīvību un
tikumību, sakāmvārda izcelšanos ieskatīja par
saistību ar dievību.“ **)

Iztirzādams sakāmvārda izcelšanās jautājumu,
Spēģirevs saka, ka par sakāmvārdiem ir pārvēr-
tušies gudri teicieni, kas nākuši no veco pravie-
šu, orākuļu, caru, patriarchu un gudrajo mutēm,
kad viņi runājuši uz tautu par dzīves lietām.

„Ilgu laiku gudrajie sniedza savas pārdomas
augļus vienkāršos, īsos, gludinātos teicienos, kas
bij patīkami dzirdēt, viegli saprotami un labi
atminami.“

„Un beidzot par sakāmvārdu pārvēr-
tās katrs teiciens, ko izpauda skaidra
doma, dziļš prāts, spilgta atjauta,
kas atklāja un izteica kādu dzīvei de-
rīgu un viņas gaitās svarīgu patiesī-
bu.“ ***)

*) Turpat. X lp.

**) Turpat. X lp.

***) Turpat. XII l. p.

„Sakāmvārda pamats ir — gadu simteņiem ilgā, no paaudžu paaudzēm mantotie piedzīvojumi...

Viņš savieno praktisko prātu ar šī prāta augstāko spēku, saprātu (rāzum), tāpēc arī prāts vien bez saprašanas ir posts.“ *)

Tādas ir J. Spēģireva domas par sakāmvārda svarīgākiem būtiskiem aspektiem.

Vēl atzīmēsim dažu citu krievu folkloristu domas par sakāmvārdu..

V. Perošovskis: „Parunas un sakāvmārdi ir tikpat kā tautas atvērtā grāmata, kurā katra paaudze ieraksta īsi un kodolīgi atmiņas par saviem vērojamiem darbiem, kā arī savas pieredzē gūtās patiesības, saskaņā ar tautas attīstību un viņas garu.“

Prof. A. S. Archangel'skis: „Sakāmvārds ir tautas gudrības auglis, un viņš skar dažādas dzīves sabiedriskās puses; tāpēc arī pati tauta par viņu tik cildenās domās...”

M. I. Jermakovs: „Sakāmvārdos izpaužas tautas gara lokanība, valodas spēks un, beidzot, dzīvī izstrādāta un izveidota praktiska filozofija. Sakāmvārds ir domu bagāts, stingrs un cēls; viņš netērē vārdus uz sīkiem atsevišķiem dzīves gadījumiem un izņēmumiem, bet sniedz derīgas pamācības un labumu katram un visiem, skārdams vispusīgi un visu cilvēku dzīvi.

*) Turpat. XV l. p.

Vācu lielākais sakāmvārdu kopotājs un krājējs Vanders savas lielās sakāmvārdu vārdnīcas priekšvārdā saka: „Valodu mēdz saukt par tautas sirdi, bet sakāmvārdus par dzīslām, kas asinis iznēsā pa visām miesas daļām, lai ar šo salīdzinājumu apzīmētu sakāmvārdu lielo nozīmi tautas dzīvē. Sakāmvārdu nozīmi un viņu vērtību ir atzinušas visas tautas un visos laikos, kaut arī reizēm ir nākuši laikmeti, kur viņiem literātūrā pienācīgā uzmanība nav parādīta.“*)

Krievu ievērojamais sakāmvārdu kopotājs un pētnieks Dāļs (Даль) saka:

„Sakāmvārds ir — īsa līdzība... Tas ir atzinums, spriedums, pamācība, kas izteikta aplinkus un laista apgrozībā tautas valodas lējumā (izkalumā). Sakāmvārds — dzīvei pielietojams aplinks, visiem saprotams, visu atzīts un pieņemts...

Sakāmvārds nav sacerēts, bet radies zem apstākļu spiediena, kā neviļus sauciens, kā dvēseles kliegziens; viņš ir vesela runa, ietverta vienā gabalā jeb lējumā, viens izsauciens. Sakāmvārdu krājums ir — tautas pieredzes visdziļākā un arī visaugstākā gudrība; tas ir tautas nopūtas un vaidi, tautas elsas un raudas, viņas prieki un līksme, bēdas un apmierinājums dzīvē izteiksmē; tas ir tautas prāta un tautas īpat-

*) K. F. W. Wander. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Erster Band. 1867. V lp.

nības zieds; tas ir tautas dzīves patiesība, (bet sakāmvārdu kopojums. P. B.), īpatnēja negrozāmu un neatceļamu likumu grāmata.

„Kam nesāp, tas nevaids;“ kas tautā nav noticis, kas tautas dzīvi nav skāris, kas viņas prātu nav ierosinājis, viņas sirdi kustinājis — tas sakāmvārdos nav atrodams“....

„No sakāmvārda neizvairīsies“, „Viņu nevar pārsūdzēt“, viņas spriedums nav atvairāms;... „arī par tavu godu ir sakāmvārds“, „arī par mūsu uzpūtību ir sakāmvārds“; bet: „ne katru sakāmvārdu visiem saka“.

Kas sakāmvārdu sacerējis — nevienam nav zināms, bet sakāmvārdu pašu visi zina, un visi viņam padodas. Tas ir vispārējs īpašums, tāpat kā paši prieki un bēdas, tā arī šī veselu paaudžu ciešanās izveidotā pieredzes gudrība, kas izskan kā tiesas spriedums.

Sacerēta gudrība tikai tad paliek par sakāmvārdu, kad tā gājusi apgrozībā tautā un vispār atzīta un piesavināta.“*)

Angļu filozofs Smails:

„Sakāmvārds ir tās filozofijas paraugs, kas sevī ietver daudzu paaudžu pieredzi un gudrību par to, kā labāki un sekmīgāki dzīvot pasaulē. Šīs gudrības tautā jau cirkulējušas ilgi pirms grā-

*) Влад. Даль. Пословицы русского народа. 1904 г. Том. I, XVI—XVII л. р.

matu izgatavošanas mākslas, un viņas bijušas arī pirmais tautas tīkumības kōdeks. Bez tam viņās izpaudies arī sava laika gars, bet par viņu dziļumu, spēku un noteiktību var vēl pārliecināties šo baltu dienu.“

Spāņu rakstnieks *Servantes* sakāmvārdus nosauc „par īsām sentencēm, kas secinātas no ilgiem piedzīvojumiem“.

Krievu rakstnieks un labais tautas dzīves un psihes pazinējs *Gogolis* saka, ka sakāmvārdos „redzama apbrīnojama tautas gara pilnība, kas pratusi visu padarīt par savu ieroci: irōniju, izsmieklu, gleznainību, atjautu u. t. t.“

Tālāk viņš aizrāda, ka sakāmvārds nav vienkārša doma, bet ka tas ir zināmas lietas noslēgums un kopsavilkums“, tas ir tas, kas pēc notikuma un parādību „pārrūgšanas“ pāri palicis, kā dzidrš un galīgi nogatavojies garšīgs vīns vai cits kāds dzēriens.

Šīs folkloras darbinieku, domātāju un rakstnieku domas mums tāpēc no svara, ka viņi, daudz par šo problēmu domādami un gudrodami, atraduši un izteikuši būtiskas sakāmvārda iezīmes, vai arī nejaušos raksturojumos un sentencēs uztvēruši sakāmvārda īpatnējās svītras.

Šīs domas paplašina sakāmvārda vispusīgāku izpratni, ko nevar dot īss jēdziena formulējums vien.

IV SAKĀMVĀRDA APCERE MŪSU ZEMĒ UN LITERĀTŪRĀ.

Mūsu zemē un mūsu literātūrā par sakām-
vārdu ir jau diezgan daudz gudrots un prātots.
Skicēsim šos prātojumus vēsturiskā kārtībā.

1. Juris Mancelis.

„Juris Mancelis bij pirmais, kas sāka piegriezt
vērību latviešu sakāmiem vārdiem. Vienīgajā to-
reizējā latviešu grāmatā „Enchiridionā“, kas bij
sarakstīta pavisam neveiklā, kroplīgā valodā, pro-
tams, viņš sakāmvārdus neatrada. Tos Mance-
lis pamanīja dzīvajā tautas valodā, kuŗā viņam
nācās klausīties, pildot mācītāja pienākumus.

1) Mancela interese par sakāmvār- diem.

Par sakāmiem vārdiem Mancelim bijusi se-
višķa interese, kā to liecina viņa tulkotie Zāla-
māna sakāmi vārdi un Zīrāka gudrības grāma-
ta. Kas viņu pamudinājis šīs bībeles daļas tulkot,
nav zināms. Domājams taču, ka ne saturs vien,
bet arī viņa izteiksmes forma. No Mancela spre-
diķiem mēs redzam, ka viņš labprāt savā ru-
nā lieto Zālamāna un Zīrāka sakāmus vārdus.
Bet reizē ar to redzam arī, ka viņš līdzās tiem
un neatkarīgi no tiem lieto — latviešu sakāmus
vārdus. Pie Zālamāna un Zīrāka sakāmiem vār-

diem asinātais skats un ievingrinātā dzirde viņam deva iespēju uztvert latviešu valodā analoģiskas vērtības: mūsu tautas sakāmus vārdus.

2) Mancelis ieved sakām vārdu nosaukumu mūsu literātūrā.

Saklausījis sakām vārdus mūsu valodā, Mancelis iemīlēja tos, uzņēma rakstu valodā, lietoja savos rakstos, sprediķos, tā uzglabādams labu tiesu no pazušanas vai arī kā lieciniekus tam, ka daudzi sakāmi vārdi, ko tagad allaž lietojam, bijuši pazīstami arī toreiz un taisni tādā pat formā, kas norāda arī uz sakāmo vārdu lielu formas stabilitāti, piem., „Kāds darbs, tāda alga“ (Post. I. 453.),

„Aklais aklam ceļu nevar rādīt, abi divi krīt bedrē“ (Post. I. 333.),

„Viens otru ēdas kā zivis ūdenī“ (Post. II. 116.) u. c.

Mancelis ir pirmais, kas latviešu rakstos apzīmē sakāmus vārdus ar viņu īpatnējo nosaukumu: „sakāms vārds“, tā ienesdams šo terminu latviešu rakstu valodā un literātūrā. Savos pirmajos rakstos („Phraseologia Lettica“ 1638.) viņš gan tiem pieliek klāt latīņu nosaukumu: proverb. Tāpat viņš to dara arī sprediķu grāmatā, bet reizē ar to lieto arī latviešu nosaukumu. Piem., „Kāds darbs, tāda alga — gir sakāms vārds“ (Post. I. 453.).

„Nabagam būs allaž mālus mīt, bagātais dodas pa mīkstu zāli iet — gir sakāms vārds“ (Post. II. 136).

— „Sakāms vārds gir: Āsa rīkste dara rāmus bērņus“ (Post. III. 148.).

Ka Mancelis atradis līdzību starp bībeles un mūsu sakāmiem vārdiem, liecina kāds piemērs viņa Sprediķu grāmatas III. daļā, kur lasām šādu vietu: „Dieva dēls no jums to sakāmu vārdu sacījis: Jūs odas kāsāt un meža zirgus aprijāt“ (Post. III. 128.).

3) Mancelļa domas par sakām vārdu dabu.

a) Sakām vārdu būtības uztvere. Mancelis nekur nekādu interpretāciju par sakāmu vārdu būtību nav atstājis. Bet no tā, kā viņš pats izturas pret sakāmiem vārdiem un kādos gadījumos tos lieto, varam vērot viņa pieeju sakām vārda būtībai. Tā kādā vietā Mancelis raksta: „Redz, nu runā tu skaidre un ne saki ne kādu sakāmu vārdu.“ (Post. I. 472.).

Tā tad, par sakāmu vārdu Mancelis sauc teicienu, kas izsaka kādu domu vai patiesību netiešā veidā, aplinkus, ar līdzību.

Atkarībā no tā, kā Mancelis ar sakāmu vārdu izsaka kādu domu vai patiesību, redzam, ka viņš izšķir trīs sakāmu vārdu grupas:

b) Pirmais nošķirojums ir noteicošie, t.i. tādi, kas nosaka kādu patiesību kā ne-

apšaubāmu, neapgāžamu, kā katēgorisku imperatīvu. Piem.,

„Mīlīga sieva iepriecina vīru un dara tam līgsmu dzīvošanu; bet jauna asaka allaž dūmus kvēpina.“ (Post. I. 84.);

„Ikkatrs gan zina, kā viņam savā sētā klājas.“ (Post. I. 148.);

„Ikkatrai dienai savas pašas bēdas ir.“ (Post. I. 48.), u. c.

c) Pie otrā nošķirojuma pieder kritizējošie jeb vērtējošie sakāmi vārdi, piem.:

„Kā tu vienu mazu suni jaucē un audzini, tāds vīngs paliek arī vecumā.“ (Post. I. 131.);

„Kāds darbs, tāda alga.“ (Post. I. 238.);

„Ikkatrai sēklai sava daba ir: kāda tā sēkla, tāds tas auglis.“ (Post. I. 248.), u. c.

d) Trešo nošķirojumu iztaisa didaktiskie sakāmi vārdi, piem.:

„Ne jem to, ko tu ne esi licis.“ (Post. I. 95.);

„Ēd un dzer tā, kā cilvēks.“ (Turpat, 285.);

„Neturi aizkurtušas ausis, kā rubens rudenī.“ (Turpat, II. 68.);

„Kā tā sirds gir, tā būs mutei arīdzan būt.“ (Turpat, 368.), u. c.

e) Pie ceturtās grupas pieskaitāmi satiriskie, sarkastiskie sakāmi vārdi, piem.:

„Daž liekās tik gudris esots, ka vīngs no lie-

las gudrības dzirdētu, kad vēzis šķauda.“ (Post. I. 93.);

„Dzīvo vīrs ar sievu kā suns un kaķis.“ (Turpat, 145.);

„Daža māte no saviems bērniems bēg nīknā-ke ne kā kuņa savus kucēnus atstā.“ (Turpat, 148.);

„Ne uzpūties kā krupis.“ (Turpat, 176.);

„Cepts cālis tev mutē ne ieskries.“ (Turpat, 281.);

„Pieēdas kā kāda zoss līdz kaklam.“ (Turpat, II. 21.), u .c.

4) Sakāmvārdu forma.

Kā jau minējām, Mancelis sakāmus vārdus saklausījis latviešu sarunas valodā. Bet ir vēl otrs avots, kur viņš tos pamanījis: tautas dziesmas. Tā, piem., savā grāmatā „Phraseologia Letticia“ viņš atzīmē šādu sakāmvārdu:

„Kuŗš putnis agre cēlās,
agre slauka degunting.“

Iekavās viņš piesprauŗ paskaidrojumu vācu valodā: „Ir sakāmvārdveidīga dziesma pie zemniekiem.“ (Sk. VI. sarunu.).

Līdz ar to ir skāŗts sakāmu vārdu formas jautājums, un Mancelis pazīst latvieŗu sakāmvārdus divējādā veidā: prōzā un dzejā, resp. ritmā.“*)

*) Šis fragments par Manceli ņemts no brāļa Antona Birkerta literāturvēsturiskās grāmatas (manuskriptā) „Latvieŗu sakāmvārdi un parunas“.

2. Vecais Stenders.

1761. g. viņš laiž klajā savu latviešu valodas gramatiku „Lettische Grammatik“, kurā starp citu ievieto ap 200 sakāmvārdu ar attiecīgu ievadu.

Šis, kaut arī vācu valodā rakstītais, priekšvārds ir pirmais zinātniskais apcerējums mūsu zemē par sakāmvārdiem vispār un par latviešu sakāmvārdiem sevišķi. Vecais Stenders tur raksta:

„Ne visi izšķir īstos sakāmos vārdus no vienkāršiem morāles teikumiem. Es pieskaitu pie sakāmvārdiem tikai tos, ko izrunā katrā gadījumā ar vienreiz pieņemtiem un nepārgrozītiem vārdiem, kam ir īpaša jēga. Viņi saprotami lielāko tiesu caur ieradumu, un viņus nevar katrā laikā uztvert pēc vārdiem.“

„Pēc šī norobežojuma es ķēros pie sakāmvārdu izvēles. Kā daži to starpā ir drusku netīri, man neviens neieskatīs par grēku. Viņi atrodas starp citiem tikai tamdēļ, lai mēs mācītos zemnieku pazīt. Vienkārša ļaunuma zināšana nekait godīgumam.“

No šī rakstiņa redzam:

1. Stenders mēģina šķirot sakāmvārdus no morāles teikumiem.

2. Viņš sniedz sakāmvārdu jēdzienu un definīciju.

3. Viņš aizrāda, kā sakāmvārdi saprotami un izskaidrojami.

4. Aizrāda, ka tautā ir ētiski nevainojami un arī nerātņi sakāmvārdi.

5. Paskaidro, kā jāsaprot un kā jāiztulko vai jāvērtē nerātņi sakāmvārdi.

Par latviešu sakāmvārdiem vispār Stenders atsaucas ļoti atzinīgi. Minētās gramatikas § 214. viņš saka:

„Latvieši ir bagāti ar sakāmvārdiem un mīklām. Ar pirmajiem gan ir jāiepazīstas, jo ikdienas dzīvē viņi tiek daudzināti, izrāda latviešu ģeniju un domu veidu, ko var redzēt no sakāmvārdos valdošā, lakoniskā stila un viņu sevišķi svarīgās nozīmes.“

3. K. C. Elverfelds.

1804. g. iznāk viņa „Līgsmības grāmata“. Tur autors sniedz dažas pamācības, kā latviešiem kopt un veicināt sabiedrisko dzīvi, kā lietderīgi pavadīt brīvo laiku. Šo nolūku sekmēšanai viņš savā grāmatā sniedz daudz derīgas lasāmas vielas, ietilpinot tur arī mūsu sakāmvārdus un parunas.

Sakāmvārdiem viņš piesprauž arī zinātniska rakstura paskaidrojumus, kam būtiska nozīme. Viņš raksta:

„Sakāmvārdi, kā jau paši ziniet, itin īsi labas, daudz piemināmas mācības dod no tā, kā pasaulē daudzkārt mēdz iet; un pēc kuņām vai no kā būs sargāties jeb ko darīt, ar vārdu, jo

gudram būt. Gudri ļaudis, to pasauli un to cilvēku darbus vērā likdami, un no tā, ko tie redzējuši, kā mēdz pasaulē un starp cilvēkiem iet, paši mācības ņēmušies, šīs mācības jau sen vecos laikos, īsos, lēti paturamos vārdos izsacījuši: un tādi īsi, bet mācību pilni vārdi, ko nu jau visa pasaule, tai valodā runādama, zin un valko, top sakāmi vārdi saukti. Gudru ļaužu vērā likšana arī vēl mūsu laikos dažas īsas mācības sadomā, kas gan mūsu bērnu bērniem arīdzan par sakāmiem vārdiem paliks.“ („Līgsmības grāmata“ 37. lp.).

Šinī fragmentā sastopam:

a) Sakāmvārda jēdziena elementus:

1. Sakāmvārdi ir īsi, mācību pilni teicieni, kas sniedz labas un daudz piemināmas pamācības.
2. Viņi sniedz arī atziņas par to, kā pasaulē mēdz iet.
3. Viņi sniedz mācības, ko dzīvē nedarīt, no kā sargāties; tāpat aizrādījumus, ko darīt.
4. Sakāmvārdi māca cilvēku dzīvē gudram būt.
5. Sakāmvārdi savas mācības un gudrības ietver īsos, bet lēti paturāmos vārdos.
6. Sakāmvārdu pamācības pilnos teicienos zin visa tauta.

b) Par sakāmvārdu celšanos izteiktas šādas domas:

1. Sakāmvārdus veidojuši gudri ļaudis no tautas.

2. Šie gudrie ļaudis savus slēdzienus, dzīves gudrības un ētikas principus ir veidojuši no rūpīga pieredzes materiāla.

3. Galvenais pieredzes materiāls gudrību veidotājiem ir bijis pats cilvēks, cilvēka dzīve un pasaule.

4. Sakāmvārdi ir veci, senāk cēlušies, bet viņi rodas arī vēl tagad.

4. J. G. Kōls.

Kōls ir kāds vācu ceļotājs, kas 1841. gadā apceļojis mūsu zemi. Viņš vērojis un pētījis arī mūsu tautas raksturu, iedziļinājies mūsu garīgā kultūrā un, starp citu, raksta arī par mūsu sakāmvārdiem.

Vispirms viņš sniedz sakāmvārdu definīciju:

„Katrā tautā atrod zināmus par vispār lietojamiem palikušus teicienus, kuŗi ietver zināmas vispārējas patiesības, dzīves gudrības likumus, novērojumus par cilvēkiem un apstākļiem, reiz par visām reizēm noteiktus un izveidotus, kas iet no mutes mutē un tamdēļ tiek saukti par sakāmiem vārdiem.“

Tā tad: pēc Kōla domām sakāmvārda galvenās iezīmes ir šādas:

1. Sakāmvārdi ir tautā vispār lietojami teicieni.

2. Šie teicieni ietver vispārējas patiesības, gudrības likumus un novērojumus par cilvēkiem un dzīvi.

3. Šie teicieni ir jau gatavi izkalti un izveidoti sacījumi.

4. Tādā gatavā izkaltā un noapaļotā veidā tie iet tautā no mutes mutē.

Tālāk savā rakstā Kōls vēl turpina savus prātojumus par sakāmvārdu un sniedz dažas viņa vērā ņemamas un raksturīgas īpatnības:

5. Sakāmvārdi ir īsi, kodolīgi, atjautīgi, gleznaini un veikli izveidoti teicieni.

6. Šo īpašību pēc sakāmvārdi var tautā turēties gadu simteņiem ilgi.

7. Sakāmvārdi izpauž tautas garu un viņas īpatnības; viņi raksturo visu tautu un viņas dzīvi.

8. Jo ilgāki tauta paliek prom no skolu kultūras, jo ilgāk uzglabājas šīs tautas dziļākās īpatnības un arī sakāmvārdu bagātības.

Latviešus Kōls ierindo garīgi bagātu, atjautīgu, asprātīgu un dzejisku tautu pulkā. Viņš raksta:

„Ir tautas, kuŗas tik vienkāršas un tik dzejiskas, gudras un asprātīgas turklāt, ka runā gandrīz vienmēr dzejiskās atbildēs un zīmīgos sakāmvārdos. Pie viņām pieder arī latvieši, kuŗu sakāmvārdu krājums tik bagāts kā reti kādai citai valodai.“

Un šī gara bagātība latviešiem ir, neskatoties uz to, ka „latvieši nav ne valsts vīri, ne likumdevēji, tirgoņi, kuģinieki, zinātnieki un mākslinie-

ki" (t. i. 1841. g. P. B.), bet gan zirgu gani, vēr-
pējas, aitu ganes, zosu gani, mežsargi, medību
puiši, arāji, kūlēji." Bet viņi „arī savos mazajos
apstākļos visur atspoguļo vislielākās patie-
sības un likumus." (II, 110. lpp.)

Tādas ir Kōla domas par sakāmvārdiem vispār,
par latviešu sakāmvārdiem un par latvju tautas
garu, šo sakāmvārdu avotu.

5. Jūlijs Altmanis.

Šis ir kāds otrs svešnieks, kas pētījis mūsu ze-
mi, mūsu apstākļus, mūsu tautas raksturu un
garīgo kultūru. Altmanis kā fanatisks folklorists
ir lielu vērību piegriezis mūsu tautas gara man-
tām un sevišķi sakāmvārdiem. Arī pats viņš ir
ņēmies vākt mūsu mīklas un sakāmvārdus. Sa-
kāmvārdu vien viņš savācis un publicējis 1854. g.
pāri par 2000 un tāpēc jāieskafa par vienu no
ievērojamākiem mūsu sakāmvārdu vācējiem. Ti-
kai, diemžēl, viņš tos nav sniedzis oriģinālā, bet
gan vācu tulkojumā.

Bez veiktā vākšanas darba viņš arī izteicis sa-
vus ieskatus par sakāmvārdiem vispār un par
mūsu sakāmvārdiem sevišķi. Šim brīžam mums
no svara taisni šie viņa ieskaņi.

Viņa domu svarīgākās atziņas ir šādas:

1. Sakāmvārdi ir visām tautām.
2. Sakāmvārdi daudzām tautām ir diezgan li-
dzīgi.

3. Sakāmvārdi tagadējām Eirapas tautām pār-
nākuši arī no senlaiku klasiskajām un vidus lai-
ku orientālajām tautām.

4. Bet lielam sakāmvārdu skaitam tomēr ir
nenoliedzamas īpatnēji nacionālas iezīmes un īpa-
šības.

5. Sakāmvārdiem ir zaļoksnīgs jaukums, ko
var saukt par īsti dzejisku.

6. Sakāmvārdu dzejiskais tērps un izteiksme
katrai tautai ir sevišķs un īpatnējs.

7. Labi aplūkojot, dzejisko daļumu atrodam
pat visvienkāršākā sakāmvārdā.

8. Stīla ziņā sakāmvārdi katrai tautai ir ori-
ģināli, savdabīgi.

9. Sakāmvārdi ir gan atjautīgi un spraīgi,
gan patiesi un poētiski.

10. Katras tautas sakāmvārdi ir grūti pārtul-
kojami citās valodās.

6. Bernh. Dīriķis.

1860. g. iznāk Bernh. Dīriķa „Latviešu rakstniec-
cība“ (Rīgā, Ernsta Plates izdevumā.)

Pēc īsa ievada savu latviešu literātūras vēstu-
ri viņš sāk ar nodaļu par — parunām, t. i. sa-
kāmvārdiem, jo viņš abus šos jēdzienus identi-
ficē, resp. sakāmvārdus apzīmē arī par paru-
nām.

Minētā nodaļā viņš sniedz šādu sakāmvārdu definējumu:

„1. Parunas. Parunas (sakāmi vārdi), no gudra vīra sacītiem vārdiem (runām) cēlušās, var īsos vārdos daudz sacīt, top tāpēc dēļ valodas apapaļošanas un izgreznošanas bieži runās jauktas un ir tā brūkējamas no tēvu tēviem uz mums pārnākušas. Bez tam atronas viņās daudz gudrības un dažs labs padoms.“

Kādi tad pēc Bernh. Dīriķa domām ir sakāmvārda jēdziena svarīgākie elementi? Tie ir šādi:

1. Sakāmvārdā atrodas „daudz gudrības un dažs labs padoms“.

2. Sakāmvārdi cēlušies no gudru vīru sacītiem vārdiem.

3. Formas ziņā sakāmvārdi ir lakoniski un koncentrēti, kas „var īsos vārdos daudz sacīt“.

4. Bez gudrības ietvēruma sakāmvārdi vēl ir valodas košums un daiļums, kas top lietoti „dēļ valodas noapaļošanas un izgreznošanas“.

5. Sakāmvārdus tauta bieži lieto savā valodā, un tāpēc tie uzglabājas no paaudzes uz paaudzi.

6. Sakāmvārds, tā tad, ir — daiļā, īsā' noapaļotā valodā ietērpta tautas gudrība un tautas labi padomi.

Savā īsajā formulējumā Bernh. Dīriķis sakāmvārda būtību ir izsacījis diezgan pilnīgi.

Kā illūstāciju savam sakāmvārdu formulējumam viņš arī sniedz 40 sakāmvārdus, tikai neminēdams, vai viņš pats tos savācis, vai ņēmis jau no citu savāktiem krājumiem. Bet tas mums arī šķe nav no svara. Mūs interesē sakāmvārda būtības interpretācija, resp. sakāmvārda filozofiskais aspekts.

7. Kažoku Dāvis.

Daudz nopietnāku un vispusīgāku teorētisku jeb zinātnisku vērību sakāmvārdiem ir piegriezis viens no tautiskā atmodas laikmeta latviešu kultūras darbiniekiem, Kažoku Dāvis, šim nolūkam speciāli ziedotā rakstā „Parunas jeb sakāmi vārdi“ (Krogzemju Mikus izdotā „Paidagoģiskā gada grāmatā“ 1876. gadā).

Tas ir plašākais un nopietnākais raksts, kas tanī laikā par šo tematu ir rakstīts. Atzīmēsim šī interesantā un satūra ziņā bagātā raksta galvenās domas.

Kažoku Dāvis augšā minētajā rakstā runā par šādiem sakāmvārdu jautājumiem un aspektiem:

1. Tā laika latviešu intelliģences un plašākas publikas attiecības pret sakāmu vārdu.
2. Kas ir sakāmvārds pēc savas būtības, resp. sakāmvārda jēdziens.
3. Vai cittautu sakāmvārdiem līdzīgie latviešu sakāmvārdi ir aizņemti?
4. Kā sakāmvārdi cēlušies?

5. Kāds ir sakāmvārdu saturs?
6. Sakāmvārda funkcijas jeb uzdevumi.
7. Sakāmvārda vērtība un nozīme.
8. Sakāmvārda stils un mākslinieciskie aspekti.

Minētā raksta ievadā autors aizrāda uz tautas tradīciju lielo nozīmi. Runā viņš arī par to, kas pie tautas tradīcijām pieder, un aicina tās cienā un godā turēt.

Runājot par tā laika latviešu inteliģences attiecībām pret sakāmo vārdu, viņš pārmet viņas lielo nevērību pret sakāmvārdu un parunām, kaut gan citām tautas gara mantām, kā: tautas dziesmām, teikām un pasakām tā piegriež diezgan daudz vērības. Viņš saka: „Tautas parunas (jāpiezīmē, ka Kažoku Dāvis sakāmvārda vietā gan drīz vienmēr lieto vārdu paruna) vienmēr vēl apkārt staigā kā ubadzes, kādi reti vien rakstnieki ir viņām, kā no žēlastības, ierādījuši vietīņu savos rakstos, viņām, kam pieklājas brūtes kaktā sēdēt.“

Te vēl varētu piezīmēt, ka šī nevērība pret sakāmvārdiem un parunām latviešu gara darbiniekos ir vēl turpinājusies diezgan ilgi pēc šī Kažoku Dāva raksta.

Piegrieždamies sakāmvārda būtībai un jēdzienam, viņš raksta:

„Kas ir sakāms vārds jeb paruna? Šo jēdzienu jau daudz mācīti vīri ir mēģinājuši izskaidrot, bet „kas daudz galvas vienā cepurē sabāzīs“ —

gandrīz katrs viņu izskaidro savādi. Jānis Āgrikola teic: „mūsu senči ir saņēmuši cilvēka dzīvi īsos slēgumos, it kā īsos likumos; tie (slēgumi) ir sakāmi vārdi“. Melchiors Kirchhofers spriež: „Visām tautām ir īsi dziļdomīgi teicieni, kas daudzu mutēs atskan. Tie ir gudrība uz ielām, tautas skola un mute, pastāvīgi piedzīvojumi, cilvēka saprašanas spieģelis, nemīļš praviets. Viņu vispārība un vecums pierādās caur pielikumiem: „Teic jau, dažkārt dzird, vectēvi teic, veci ļaudis runā, u. t. j. pr.“ Citi atkal citādi spriež. Arī tautas pašas māca, kas parunas esot. Vācieši teic: sakāms vārds ir patiesss vārds. Krievs saka: katrs vārds nav sakāms vārds, tukša runa nav paruna.

Caur caurim ņemot iznāk: paruna ir īss dziļdomīgs patiesīgs izteikums, kas no daudziem vienā un tai pašā ziņā tiek daudzinašs. Bet ne katrs īss dziļdomīgs izteikums jau ir paruna, tādēļ ka ir dziļdomīgs un patiesīgs, nē, tik tad viņš tiek uzņemts parunu starpā, kad viņš ir tautai „pa lūpai“, t. i. tautiskā garā sastādīts. Bet kas viņas ir taisījis tautai pa lūpai? B. Dīriķa k. teic: „Parunas, no gudra vīra sacītiem vārdiem cēlušās, var īsos vārdos daudz sacīt“. Jā, zināms, tās nav muļķa smadzeņu izperējums, bet tās arī nav kāda gudrenieka studier-kambari dzimušas, vismazāk istājās tautas parunas nē, — tās ir tādas pašas lauku puķes, kā mūsu tautas dziesmas — tauta ir viņas dzemdējusi, tautas dzīve viņas lolojusi un audzinājusi, tautas sa-

dzīve ir viņu darba lauks, kurā savi spēki tautai par labu jālieto.“

Tālāk autors aplūko jautājumu, vai cittautu sakāmvārdiem līdzīgie latviešu sakāmvārdi ir aizņemti, un izsaka domas, ka līdzīgi sakāmvārdi vairākām tautām varēja rasties pilnīgi patstāvīgi tāpēc, ka dažādām tautām viņu dabas pamatīpašības tomēr ir vispārcilvēciskas un tāpēc diezgan vienādas. „Latvietis ir tāds pats cilvēks, kā krievs vai vācietis.“

Vienādās vispārcilvēciskās īpašības dažādām tautām lika rasties arī vienādiem sakāmvārdiem un parunām.

Jautājumā par sakāmvārdu celšanos autors aizrāda, ka „parunas aug tautā“, bet tautai, sevišķi mūsu tautai „ir daudz dzīvības un aplūcības (novērošanas spējas, P. B.).“

Tautas gudrība, viņas dzīvības spēja un labā novērošana bij tie spēki, kas lika sakāmvārdiem rasties. Kažoku Dāvis aplūko arī dažus konkrētus gadījumus, kā viens otrs sakāmvārds varēja rasties.

Sakāmvārdus radot tauta tiem piešķīrusi arī ievērojamu formu, kas pēc autora domām ir bagāta salīdzinājumiem, personifikācijām, aprakstiem, pretstatiem, izzobojumiem un vārdu rotājām.

Par sakāmvārda saturu autors raksta:

„Par parunu saturu tik daudz var teikt: viņas spriež par visām sadzīves lietām, par pienākumiem un nespējniecībām, visādiem stāvokļiem,

prātojumiem un gudrojumiem... Viņas spriež par visu, bet tiept nevienam neuztiek savas gudrības; paklausī tu viņu mācībai, ir labi; netik tev klausīt — viņas arī ir ar mieru; tik pēc izdarītas ģekības viņas tev būs tik pat skarbas izzobotājas, kā agrāk bij labas padomnieces. Viņas ir taisnas tiesneses, jo viņu priekšā ir visi līdzīgi, tāpat kā likumu priekšā.

Bet kādi ir sakāmvārda uzdevumi? Sakarā ar šo jautājumu Kažoku Dāvis atspēko Bernh. Dīriķa domas, ka parunas „top dēļ valodas apapaļošanas un izgreznošanas bieži runās jauktas un ir tā brūkējamas no tēvu tēviem uz mums pārnākušas. Bez tam atronas viņās daudz gudrības un dažs labs padoms“.

Šīs domas atspēkojot un papildinot, Kažoku Dāvis saka:

„Tā redzams pēc Dīriķa k. domām viņu pienākums ir valodu rotāt; gudrību un padomu dod viņas tik tam, kas krietni meklē. Man šāds skats uz parunām liekas par šauru. Viņas ir vaiņāk padomnieces, nekā valodas pušķotājas, spieķis un ierocis, nekā valodas apdreijātājas... Tautas parunas ir spieķis, pie kuŗa klupdamais pieturas, kritušais paceļās, ar kuŗu aklais satausta ceļu un katrs labāk atgāinās no krančiem un dukšiem, nekā ar resno sera bomi jeb gaŗo apiņu mietu.“

Tā tad galveno sakāmvārdu uzdevumu minētā raksta autors redz, būt par vadoni cilvēka dzīves

gaitās. Vēl noteiktāki to apstiprina un izteic sekošās vietas minētā rakstā:

„Bet dzīvē viņas no gluži liela svara, viņas pie visa ņem dalību — tādēļ viņu gudrības avoti ir piedzīvojumi...”

„Dažam šaubītājam (viņas, P. B.) ir rādījušas īsto laimes un patiesības ceļu vieglāki, nekā asīm mērojamie pierādījumi un verstēm mērojamie puškotie teikumi.”

„Jā, sakāmi vārdi ir īsta tautas dzīves gudrības grāmata, bet ne katrs prot viņā lasīt.”

Sakāmvārdu nozīme.

Sakāmvārdu nozīme jau lielā mērā tika redzama no atzīmētajiem minētā raksta citātiem.

Galvenā sakāmvārdu nozīme ir tā, ka viņi ir cilvēka ceļveži dzīves gaitās. Tā sakāmvārdu vispārējā nozīme.

Bet viņiem bez tam ir vēl daudzpusīga speciāla jeb īpatnēja nozīme.

Sakāmvārdi ir kā izkaltas tautas loģikas formulas, kas cilvēkam allaž palīdz viņa domu cīņās.

„Parunas, istā brīdī teiktas, ir izšķirušas daudz ķildu, ko garās runas nevarēja izšķirt”. tā ziņīgi šo domu apstiprina raksta autors.

Bez tam viņš vēl aizrāda uz sakāmvārdu vēsturisko, valodniecisko, paidagoģisko un dažām citām nozīmēm un vērtības aspektiem, sevišķi uzsvērdams paidagoģisko.

Tādas ir svarīgākās domas un slēdzieni, ko Kažoku Dāvis izteic minētajā rakstā. Šis raksts bija ne tikai labākais un pamatīgākais, kādž līdz tam bija uzrakstīts par sakāmvārdiem un parunām, bet arī vēl šodien, pēc dažiem gadu desmitiem, tas jāatzīst par sevišķi vērtīgu ar to, ka pasvītīro tautas dzīves gudrību sakāmvārdos.

8. Kāds anōnims autors par sakāmvārdiem.

Mūsu literātūrā par sakāmvārdiem un parunām vēl vērā liekams kāds anōnima autora raksts laikrakstā „Balss“ 1883. g. Nr. 52.:

„Atjauta, joki un zobgali Latviešu parunās“, kuŗā autors spiedz vairāk nekā virsraksts sola:

„Parunās sakrājusies tautas dzīves-gudrība un mācības. Viņas ļoti bagātas pamācībām, padomiem, atgādinājumiem un uzmudinājumiem.

Gudrības mācības un padomi tērpti kodolīgos, svarīgos un atjautīgos izteicienos vai pārsteidzošos salīdzinājumos, līdzībās un jokos.

Parunās atrodam visādus dzīves apstākļus un būšanas ievērotus: uz visām pusēm un visādā ziņā viņām bagātīgs saturs. Tomēr nekādā ziņā tās nav tik ievērojamas, ne uz vienu citu pusi tās tā nav attīstījušās un griezušas savu apbrīnojamo atjautu, kā kad viņas kādu netīkumu vai nepareizību ņem uz zobiem; bez žēlastības atklāj un izzobo visādus vājumus un skaidri,

noteikti un droši pasaka, kā tiešām ir un kā būt vajadzēja.

Sadzīvē un satīksmē īšām, atjautīgām parunām izdodas nobeigt garas ķildas; dažs ietiepīgs vai neattapīgs tiek pārliecināts un vests pie prāta un pareizas lietas ieskata; dažam lielīgajam, kas nemitoši plātās un lielās, ar īsu, bet derīgu parunu aizbāž muti un ierāda tam pienācīgas robežas; dažam sliņķim, kas gaļiem pātariem nebij labojams, izzobojoša paruna bij kā pieši kūtram zirgam u. t. pr.

Parunām it īpaši caur to liela vara un svars, ka katrs sajūt viņās izteikto patiesību un nojēdz, ka viņu dzīves gudrība sniedzas pāri par ikdienišķām ļaužu valodām un spriedumiem. Vainīgajam grūti pret viņām attaisnoties vai pretoties.

Smalkām, asām joku rīkstēm viņas šausť muļķības, netikumus, palaidnības, kaislības un nepareizības.

Katrs dara tāpēc prātīgi, ja ar šo senču dzīves gudrību iepazīstas tuvāk, ievēro viņu derīgo mācību un kaut arī pārmācīts vai sāpināts, smaida līdz, neievērodams to, kad arī āda vēl sūrkstētu.

Bet kāpēc lielo daļu parunās joki, zobojoši salīdzinājumi ņemti no līdzekļiem, ar kuriem grib labot vai arī mācības padarīt vieglāk un labāk paturamas?

Atjauta un jocība ir īpaši mūsu tautas savādība. Tautas smalkjūtība zinājusī uzķert dziļā-

ko dvēseles noslēpumu un neapgāžamo psiholoģisko patiesību. Joki un zobgali, īstā brīdī ar pareizo mēru un smalkjūtību lietāti, ir sekmīgākie paidagōģiskie līdzekļi, ar ko kūtros pamudināt, miegainos uztramdīt, netiklos, labot, paklīdušos atgriezt un netikumus izdeldēt.

Parunām tas jo labi izdodas tāpēc, ka viņu loģikai nav ko pretoties un viņās tā joku, kā nopietnības ziņā ievērots pareizais mērs. Viss, kas pārāk par šo mēru, ir no ļauna. Pret viņu salīdzinājumiem, apķērību, asprātību, apdomu un daudzpusību ik katrs gandrīz sajūtas, kā nepieredzējis bērns pret piedzīvojušu vīru.

Tautas vidū cēlušās, parunas ir tautas gudrība, tautas jaunās paaudzes audzināšanas padomi un līdzekļi, un tautas vidū viņas arī jo vairāk un vissekmīgāki lietā.

Parunas ir tautas tīkumības mācība, ko tā vislabāk saprot un zina un kas tai vienmēr pie rokas. Viņu pamācības un padomi cēlušies no tautas sirds un tāpēc viņu atgādinājumi tautiešiem iet pie sirds, kā reti kādas citas pamācības.

Parunās parādas arī tautas loģika, ko tautas skolotājiem, mācītājiem un tiesnešiem un visiem tiem vajaga labi pazīt un mācēt lietāt, kam jāstrādā pie tautas garīgas attīstības. Slavenie citu tautu vīri, piem., Luters pie vāciem, panāca varenos iespaidus pie tautas caur to, ka tie runās un rakstos prata izlietāt tautai īpašos domu gā-

jienus, viņai mīliem un apķeramiem jēdzieniem, līdzībām vai kodolīgiem izteicieniem ieskaidrot savas domas, mācības un pārliecību. Citu tautu garā pasniegtas pamācības, lai viņas būtu diezin cik augstas un teicamas, mazāk ķeras vai atrod gluži neauglīgu zemi.“

Vispārējie slēdzieni no anonīmā autora raksta par sakāmvādiem ir šādi:

1. Sakāmvārds ir tautas dzīves gudrība un mācība.

2. Sakāmvārdiem ir liela un vispusīga tautas dzīves aptvere. („Parunās atrodam visādus dzīves apstākļus un būšanas ievērotus.“).

3. Sakāmvārdos liela domu koncentrācija (tie „kodolīgi“).

4. Sakāmvārdiem neatvairāma loģika („viņu loģikai nav ko pretoties“).

5. Sakāmvārdu loģiku autors sauc par tautas loģiku.

6. Sakāmvārdiem ir pareizi cilvēku darbības kritēriji un liels domu fakts. („Nopietnības ziņā tie ievērots pareizais mērs.“)

7. Sakāmvārdos ir koncentrēti un izteikti arī tautas ētikas principi.

8. Sakāmvārds sniedz arī drošus, ētikas padomus un vadošus imperatīvus. („Noteikti un droši pasaka, ka tiešām ir un kā būt vajadzēja.“).

9. Sakāmvārdi tāpēc labs audzināšanas līdzeklis tiklab bērniem kā pieaugušiem.

9. V. Plūdonis.

Pēc augšā minētā raksta „Balsī“ 1883. gadā, gandrīz līdz pašam pēdējam laikam maz kas plašāks un vērības cienīgs par sakāmvārda būtību mūsu literātūrā ir parādījies. Sakāmvārds un paruna, tāpat kā Kažoku Dāva laikā, ir bijuši bārēnīši visus, apmēram 50, gadus.

Sakāmvārdu un parunu vākšana lēnām gan turpinājusies, viņu zinātniskā apstrādāšana ļoti maz, bet filozofiskā vēl mazāk. Te tomēr minēsim kādus vārdus arī par to pašu mazumu, kas par to laiku ir ticis darīts.

K. Milenbachs „Austrumā“ 1899. g. Nr. 1. raksta: „Par latviešu parunām“. Sakāmvārdus viņš šinī savā rakstā pavisam neskaņ.

V. Plūdonis savā „Latvju literatūras vēsturē“ I. d., kas iznāk 1908. g., pie sakāmvārdiem jau pakavējas daudz nopietnāki. Viņš sniedz arī noteiktākus jēdzienus par sakāmvārdu un parunu un pilnīgi noteikti abas šīs mazās folkloras vienības vienu no otras nošķir.

Par sakāmvārdu un parunu jēdzienu viņš raksta:

„Sakāmvārdi un parunas ir īsi, kodoļīgi izteicieni, kuŗi nopietnā vai zobgalīgā kārtā izsaka kādu dzīves gudrību vai graiza kādu sadzīves vājību.

Tie ir tie paši „domu graudi“, „prātulas“ jeb „epigrammas“, kuŗas tik bieži šimbrīžam sastopam modernajā rakstniecībā.

Sakāmvārds satur a ziņā ir plašāks, dziļāks nekā paruna. Viņš ietver pilnīgi noapaļotas domas, noslēgtu spriedumu, nobriedušu kodolu.

Turpretim paruna ir vienkāršs aplinkus izteiciens, vienkārša pārnesta frāze.

Tomēr bieži starpība starp sakāmvārdu un parunu grūti nosakāma.

Viņi stāv savā starpā tik tuvu, ka vajadzīgs pielikt tikai teikumamniecīgu vārdu, un no parunas iznāk sakāms vārds.

Piem., „Viņš griež savu parādu uz cita birkas — ir paruna; turpretim: „Uz cita birkas savu parādu griezt viegli — ir sakāms vārds.“

Bez tam viņš vēl norāda uz latviešu sakāmvārdu radniecību ar citu tautu sakāmvārdiem, runā par sakāmvārdu izcelšanos, par viņu dažādajiem aspektiem un līdz ar to arī par sakāmvārdu grupām, piem., par mītoloģiskiem, vēsturiskiem, sadzīves sakāmvārdiem un ar par — filozofiskiem.

„Pie filozofiskiem sakāmvārdiem pieskaitāmi tādi, kuos tauta izteikusi savus uzskatus par dažādiem dziļdomīgiem dzīves jautājumiem, piem.: par bērnu audzināšanu, par dzīvību, par mīšanu, par kaislībām.

Filozofiskie sakāmvārdi ir tautas prātulas vārda istā rozīmē.“

Plūdonis, šķiet, ir pirmais, kas noteikti runā par filozofiju sakāmvārdos.

Bez tam vēl Plūdonis piegriež nopietnu vērību

viņu satiriskajam aspektam, kā arī sakāmvārda formai.

Ar vārdu sakot, Plūdoņa apcerējums viņa literātūras vēsturē ir viens no nopietnākiem, kāds tanī laikā parādās, un pavirza krietni uz priekšu sakāmvārda būtības izpratni.

10. Lautenbachs.

Septiņus gadus vēlāk pēc Plūdoņa minētās „Literātūras vēstures“, 1915. gadā, iznāk Lautenbacha grāmata: „Очерки изъ исторіи литовско-латышскаго народнаго творчества.“ II Брахилогизмы. Юрьевъ 1915. Tas īstenībā ir lielākais darbs, kas par latviešu sakāmvārdiem un parunām ir rakstīts, kaut arī tur sakāmvārdi ir aplūkoti kopā ar daudzām citām sīkajām tautas gara mantu (brachilogismu) vienībām.

Galveno vērību šinī savā darbā Lautenbachs gan piegriež sakāmvārdu salīdzinošai izpētīšanai, resp. sakāmvārdu filoloģiskam un vēsturiskam aspektam. Bet nevar sacīt, ka Lautenbachs pavisam nepieskārtos arī viņa būtiskai pusei, viņa filozofiskajam aspektam, tomēr tas viss Lautenbacha apcerējumā ir blakus lieta.

Runādams par sakāmvārda jēdzienu, viņš izsakās: „Es neesmu sastapis nevienas pilnīgi apmierinošas sakāmvārda definīcijas“ (grāmatas 225. lpp.) un turpat citē Aristoteļa, Erasma, Servantesa un Potebņas sakāmvārdu formulējumus. Pieņemamāki Lautenbacham izrādās krie-

vu folkloristu Dāļa un Šņegireva jēdzieni par sakāmvārdu.

Pats Lautenbachs savu sakāmvārda definīciju nesniedz. Ievadā viņš tomēr atzīmē dažas no sakāmvārda galvenām īpatnībām, kas ir šādas:

1. Sakāmvārdi un parunas līdz ar citiem brachiloģismiem ir tautas ikdienas dzīves produkti.

2. Visi viņi lielā mērā ir tautas ikdienas dzīves garīgajā atmosfērā.

3. Sakāmvārdi, parunas un citi brachiloģismi ikdienas dzīves gaitās vienmēr rodas no jauna, kamēr daži no jau esošiem grimst aizmirstībā.

4. Viņu galvenā īpatnība: kondensācija jeb domu piesātinājums īsā izteiksmē, resp. koncentrēts stils.

Vispār Lautenbachs ar lielu mīlestību ir piegājis sakāmvārdam un parunai, tāpat arī citiem latviešu brachiloģismiem, tos sakopojis un pētījis no augšā jau minētiem viedokļiem (t. i. filoloģiskā un vēsturiskā), bet sakāmvārda būtiskam un filozofiskam aspektam piegriezis vismazāko vērību. Dažus slēdzienus par filozofisko aspektu var secināt tikai indirekti uz viņa sniegtā materiāla pamata.

11. Teodors Zeiferts.

1922. gadā sāk iznākt mūsu pazīstamā kritiķa Teodora Zeiferta lielais darbs „Latviešu rakstniecības vēsture“. Šīs grāmatas pirmā sējumā

viņš diezgan plaši runā arī par tautas gara mantām.

Par sakāmvārda būtību viņš raksta:

„Sakāmi vārdi uzrāda saturā un izteiksmē vairāk patstāvības nekā citi brachilōģismi. Tie ir īsi, precīzi izteicieni, kas ietver sevī kādu dzīves novērojumu vai gudrību. Mīklām tie līdzinās tanī ziņā, ka tanīs aiz tiešās vārdu nozīmes pa laikam meklējama kāda cita, bet atšķiras no tām ar to, ka mīklās meklējamais iztulkojums noved pie konkrēta priekšmeta, bet sakāmos vārdos pie dziļākas abstraktas domas. Ābi šie burtniecības veidi nodarbina galvenā kārtā prāta spējas, sakāmos vārdus ne tik daudz attapību, kā nosvērtu pārbaudu un gudrību.“ (Minētās grāmatas 189.—190. lpp.).

Bez tam vēl Zeiferts sīkāki pakavējas pie sakāmvārdu konkrētā satura un sakāmvārdu izteiksmes.

12. Jaunākie latviešu literātūrvēsturnieki.

Jaunākie latviešu literātūrvēsturnieki, kā piem., Līgotņu Jēkabs, K. Dzīlleja, Jūlijs Sīlis, L. Bērziņš u. c. katrs zināmu vērību piegriež arī sakāmvārdiem, bet plašāku un īpatnēju pētījumu te tomēr neatrodam.

Par sakāmvārdiem vēl rakstījis prof. P. Šmits savā „Ētnografisku rakstu krājumā“ III., apcerējumā „Latviešu sakāmvārdi un parunas“.

Autors še gan vairāk vērības piegriež sakāmvārdu vēsturiskam aspektam, ļoti maz skārdams

viņa būtisko, psiholoģisko un prātniecisko aspektu.

Pašā jaunākā laikā prof. P. Šmits bez vēsturiskās puses vēl pēta sakāmvārdu ceļošanu, nacionālo patstāvību un aizrāda arī uz viņu prātniecisko raksturu. Par sakāmvārdu ceļošanu vai analogijām starp dažādu tautu sakāmvārdiem mēs jau zinām no Lautenbacha pētījumiem. Jauns un svarīgs Šmita pētījumā ir viņa slēdziens, ka „lielākā daļa šo tautas tradīciju ir jāatzīst par pašu latviešu sacerējumiem“.

Prof. Šmits pēc zināmu kultūras augu un koku vai arī mājlopu pazīmēm sakāmvārdos vēro viņu rašanās laikmetu. Tas ir diezgan ātrs un nebeidzas līdz ar tautas dziesmu ziedu laikiem, bet turpinas arī pēdējos gadu simteņos.

Mūsu sakāmos vārdus Šmits nosauc par „tautas prātnieku ražojumiem“ un par „tautas prātniecību“.

Tālāk par šo tautas prātnieku un tautas prātniecības konstatējumu mūsu sakāmvārdos prof. Šmits neiet, bet arī tas ir solis uz priekšu mūsu sakāmvārdu pētīšanā. (Sk. „Latviešu literatūras vēsture“. Dr. phil. h. c. L. Bērziņa redakcijā, 1935. g. I. no 396.—403. lpp.).

Beidzot vēl jāpiezīmē, ka arī šo rindiņu autoram pēdējā laikā ir nācies izteikties par sakāmvārda būtību. 1927. gadā iznāk viņa „Latviešu sakāmvārdu un parunu“ krājums. Šo krājumu ievada teorētisks apcerējums par sakāmvārdiem un parunām.

Šinī teorētiskā ievadā apskatīti: 1) sakāmvārda jēdziens, 2) sakāmvārda saturs, 3) sakāmvārda stila zinātniskais aspekts, 4) sakāmvārda un parunu stila mākslinieciskais aspekts, 5) sakāmvārdu ārējā forma.

Sakarā ar parunām aplūkoti šādi jautājumi: 1) parunas jēdziens, 2) parunu veidi, 3) citi parunas aspekti.

Apcerējumā aplūkots arī sakāmvārds pēc būtības un piegriezta vērība viņa filozofiskajam aspektam.

13. Daži vispārēji slēdzieni.

No šī īsā pārskata, sākot ar Manceli un Veco Stenderu un beidzot ar jaunākā laika mūsu folkloras pētniekiem, redzam, ka sakāmvārda būtiskajam aspektam tomēr sava vērība ir piegriezta jau no paša sākuma. Tomēr nevar sacīt, ka šie pētījumi un apskati par sakāmvārda būtisko un filozofisko pusi būtu visai dziļi un pietiekoši. Būtiskais un filozofiskais aspekts visu šo laiku ir palicis stipri novārtā. Galveno vērību pētnieki ir piegriezuši sakāmvārda filoloģiskiem, vēsturiskiem un citiem aspektiem un vismazāk filozofiskajam. Šinī ziņā ir jāpiekrīt Kažoku Dāvim vēl 1876. gadā izteiktām domām (viņš to attiecināja gan uz vērību pret latviešu sakāmvārdu vispār), ka sakāmvārda filozofija pie mums ir līdz šim vēl bārenīte.

V SAKĀMVĀRDA GUDRĪBAS VEIDI.

Tautas gudrība nav vienāda un viengabala: viņai dažādi veidi. Šos veidus noteic gudrības pielietošanas gadījumi.

Dzīve ir raiba visādām situācijām un visādiem gadījumiem. Bet katra īpatnēja situācija, katrs īpatnējs darbības un rīcības veids prasa īpatnējas zināšanas un īpatnēju gudrību.

Aplūkosim svarīgākos no šiem gudrības veidiem.

1. Atzinumi, konstatējumi un dzīves patiesības.

Viens no populārākiem un parastākiem gudrības veidiem ir tautas atzinumi, konstatējumi un dzīves patiesības.

Tie ir daudzu dzīves gadījumu kopsavilkumi un vispārinājumi.

Lietas un parādības dzīvē vērojot, vērojot viņu atkārtotošanos, cilvēks nāk pie attiecīgiem slēdzieniem, kā pie zināmām patiesībām.

Tādas dzīves patiesības cilvēkam no liela svara zināt. Viņas cilvēku izsarga no liekām kļūdām un no liekām ciešanām.

Ja cilvēks zin, ka zināmai parādībai nenovēršami dzīvē jānotiek, tad par šo parādību ir veltī dusmot, veltī bēdāties un uztraukties. Tautas gudrība nenovēršamus dzīves notikumus pie-

līdzina dabas nenovēršamām parādībām. Piem., neviens lieki neuztraucas un nebēdājas tāpēc, ka pēc vasaras nāk rudens, pēc rudens ziema, nebēdājas un neuztraucas par to, ka ūdens ir slapjš, bet uguns karsta. Tādas pat psihiskās attiecībās cilvēks nostājas pret nenovēršamām dzīves parādībām.

Minēto tautas gudrības veidu raksturo šādi piemēri:

„Cilvēka mūžs ir raibs kā pupas zieds.“ BFK.

„Cilvēks otru mūžu nedzīvo.“ BFK.

„Labs cilvēks tālu jāmeklē.“ BFK. 50.

„Cilvēks niknāks kā zvērs.“ BFK.

„Diviem bērniem divas dabas.“ BFK.

„Ciets ar cietu kopā neder.“ BFK.

„Kas labprāt nes, tam labprāt uzķrauj.“

BFK.

„Pilnam vēderam gardumi riebj.“ BFK.

2. Kritiskās gudrības.

Parādības vērojot cilvēka doma izkaļ ne tikai kailas atziņas un patiesības. Cilvēks dažādus faktus un dzīves parādības arī novērtē un izteic savas attiecības pret tiem — viņš tos kritizē.

Šāda kritika var būt: a) atmaskojoši nosodoša vai b) negatīvs novērtējums ar irōnisku piegaršu.

a. Ātmaskojoša kritika. Šis tautas gudrības veids izpaužas tādos gadījumos, kad tauta zināmu negatīvu parādību, kas lieto pozitīvu masku, atsedz un parāda vērtējamās lietas vai darbības negatīvo jeb neatzīstamo būtību. Piemēri:

„Dieva vārds mutē, lāsti sirdī.“ BFK.

„Mutē medus, sirdī ledus.“ BFK.

„Engēlis ģīmī, velns sirdī.“ BFK.

„Raud kā žīds bez asarām.“ BFK. 50.

b. Kritika ar irōnisku piegaršu. Tā ir cilvēka darbību un dzīves faktu kritizēšana, tos nosodot vai nu ar vieglu irōniju un izsmieklu, vai arī ar spēcīgāka nicinājuma piegaršu. Piemēri:

„Vakar dzēris, šodien reibst.“ BFK.

„Ko līdz lieli gurķi, kad tiem tukši vidi.“

BFK. 50.

„Ar kāsi velkams, ar kruķi grūžams.“ BFK.

50.

„Taisns kā līks koks.“ BFK. 50.

3. Nosodošas pamācības, atturoši padomi.

Ar šo tautas gudrības veidu tauta cenšas ar psihiskiem un morāliskiem līdzekļiem cilvēkus atturēt no ļaunām un dzīvē nevēlamām parādībām.

Šis gudrības veids jau ir stingrāks par kritiski nosodošo. Tā piem., kad cilvēks saka: „Pa-

ņem acis rokā, deguns parādīs“, tad viņš ar šo sakāmvārdu izteic: vispirms savu pārmetumu un nosodījumu par otra cilvēka nevērību un neuzmanību. Otrām kārtām, viņš dod padomu cilvēkam būt vērīgam un uzmanīgākam.

To pašu redzam sakāmvārdā:

„Nesplauj blodā, — nāksies pašam izstrēbt.“
BFK.

Ar šo sakāmvārdu tauta tāpat cenšas cilvēku atturēt no neapdomātas otra cilvēka vai lietas pārsteidzīgas noniecināšanas. Otrām kārtām, viņa vērš cilvēka uzmanību uz to, ka šī lieta var nākotnē būt vajadzīga un derīga. Tādā gadījumā pats cilvēks būs sevi nonicinājis un nonācis smieklīgā un nepatīkamā stāvoklī.

Šāda veida sakāmvārdi ir sekoši:

„Nekāp ar desu debesīs: kad kritīs, tad pārlūzīs.“ BFK.

„Neskaties vīru no cepures.“ BFK.

„Neteic treknu, kamēr neesi dīrājis.“ BFK.

„Nemēro visus pie vienas mērauklas.“ BFK.

„Nekāro visiem iztikt.“ BFK.

4. Brīdinājumi.

Šis gudrības veids diezgan tuvu pieslienas iepriekšējam veidam. Tikai brīdinājums vēl izteic nepārdomātās un nevēlāmās darbības ļaunās sekas.

Brīdinājumi var būt: a) negatīvi, b) pozitīvi izteikti un c) pravietiski.

a. Negatīvi brīdinājumi. Tie izskan kā imperatīvi jeb pavēles, nedarīt zināmu darbu, aizrādot uz šī darba ļaunajām sekām. Tā piem., tauta saka: „Nesmejies otram, ka pašam tāpat nenotiek.“

Šis sakāmvārds vispirms noliedz priecāties par otra cilvēka nelaimi un bez tam aizrāda, resp. brīdina, ka pašam tāda pat nelaime var reiz notikt.

b. Pozitīvie brīdinājumi. Tos raksturo šādi sakāmvārdi:

„Smejies, smeļies, gan tu raudāsi.“ BFK. 50.

„Skrej, skrej, gan tu savu nelaimi pieskriesi.“
BFK. 50.

„Slēp slēpdams, tak reiz gaismā nāks.“ BFK.

Šie brīdinājumi it kā atļauj cilvēkam viņa rīcības brīvību, tikai aizrādot, ka šo darbību darot viņam nāksies ciest. Cilvēks tad vēlāk lai nesaka, ka viņš nav zinājis savas darbības sekas. Lai viņš tāpēc apdomā savu darbību un izšķiras, vai to turpināt un vēlāk ciest, vai arī pārtraukt un vēlāk izvairīties no ciešanām.

c. Pravietiskie brīdinājumi. Šie ir tādi brīdinājumi, kas skan kā praviešu sludinājums par nākamām lietām, kam katrā ziņā jānotiek. Šiem nākotnes notikumiem katrā ziņā ir negatīvs raksturs, kas ir kā sekas no kādas cilvēka nevēlamas un ļaunas darbības. Piemēri:

„Smejies tu tagad man, gan citi smiesies taviem bērniem.“ BFK.

„Tās pašas ragutiņas ir tev priekšā.“ BFK.

„Neviens savam pelnītam sodam neizbēgs.“
BFK. 50.

„Kas otram bedri rok, tas pats iekrīt.“
BFK. 50.

5. Noliegumi un aizlieguma imperatīvi.

Šis tautas gudrības veids rūpējas par to, lai cilvēku aizkavētu darīt nevēlamu, sev un citiem par labu nenākošu darbību. Viņš parasti izpaužas negatīva imperatīva bauslības veidā: „Tev nebūs!“ Piemēri:

„Nezodz dienu!“ BFK.

„Ko nezini, to nemini.“ BFK.

„Netaisi melnu par baltu.“ BFK.

„Nesīt vēju ar dūri.“ BFK. 50.

Dažiem šī vārda noliegumiem redzamu un izteiktu motīvu pavisam nav; šie motīvi ir implīcētj: neizteikti, piedomājami.

Dažreiz tautas gudrība atzīmē arī motīvus: vai nu īstos, vai tikai simboliskos, vai metaforiskos.

„Neteic visu, ko zini: vēders no tam nesāp.“
BFK.

„Neizlej netīru ūdeni, kamēr tīra nav.“
BFK.

„Pļuksti cik gribi, tik rokām vaļu nedod.“
BFK.

„Nebāz savu degunu tur, kur nav vajadzīgs.“
BFK. 50.

6. Pavēlējumi un rīkojuma imperatīvi.

Šis tautgudrības veids ir pretstats iepriekšējam. Viņš vēlamas cilvēka rīcības un darbības grib ierosināt, radīt, veicināt. Vārdā viņš izsakās kā pavēlošs bauslis: „Tev būs!“

Arī šis gudrības veids savu rīkojumu motīvus dažreiz sniedz, dažreiz atstāj implicētus (apslēptus, neizteiktus), jo tie visiem ir zināmi un saprotami. Sakāmvārds velti vārdus netērē. Piemēri:

„Ēd kaut zāli, bet turi vārdu.“ BFK.

„Runā ar apdomu!“ BFK.

„Valdi muti un rokas, tad dzīvosi simts gadu.“ BFK.

„Ko soli, to turi.“ BFK.

„Proties kaunu!“ BFK.

„Nepalaid muti!“ BFK. 50.

„Smejies, bet neapsmej.“ BFK.

7. Pozitīvi padomi un pamācības.

Šis tautgudrības veids ir mērenāka rakstura imperatīvi, gan pozitīvi, gan negatīvi. Padoms cilvēkam ieteic zināmu darbību vai rīcību kā labu un vēlamu, vai arī cenšas no citas darbības atturēt un atrunāt, kā nevēlamas un ļaunas.

Padoms savu ieteikumu vai noliegumu arī allaž vien motīvē jeb paskaidro, bet kur tas pats par sevi saprotams, tur viņš vārdus lieki netērē. Piemēri:

„Skaties abām acīm, klausies abām ausīm.“

BFK.

„Apdomā pa priekšu, tad pēc nebūs žēl.“ BFK.

386.

„Dari ko darīdams, apdomā galu.“ BFK. 50.

„Braul pamazām, tālāku tiksi.“ BFK.

„Domā lēni, strādā drīzi.“ BFK.

„Nelaid maizi gar durvīm.“ BFK.

„Kur līdz darbs, tur neturi pātarus.“ BFK.

8. Mierinājumi.

Tautgudrība ne tikai konstatē un kritizē, ne tikai pavēl un noliedz, ne tikai dod padomus, kā darīt, kā nedarīt, bet viņa parūpējas arī par to, ko darīt grūtā brīdī. Viņa zina, ka dzīvē ir baltas un nebaltas dienas, bet nebaltās dienās cilvēka dvēseli grauž ciešanas, kas grauž viņa spēkus un dzīvību. Tāpēc jāsniedz palīdzīga roka, jāslāpē postošā sāpju un ciešanu uguns. Un tauta to arī prot izdarīt ar savām mierinājuma gudrībām un savu bēdas klaidējošo filozofiju. Piemēri:

„Mūžā jāredz dažāda diena gan balta, gan nebulta.“ BFK.

„Pēc bēdām nāk prieki.“ BFK.

„Ļaudīm nevar muti aizbāst.“ BFK.

„Nepateicība pasaules alga.“ BFK.

„Kādā pašā esi, tādā priecājies.“ BFK.

„Laimīgs nav tas, kam daudz, bet gan tas, kam diezgan.“ BFK. 50.

„Nebēdā neko, gan būs atkal viss labi.“ BFK.
50.

9. Drošinājumi.

Dzīves grūtīti brīži ir dažādi. Dažos vajadzīga pasivitāte, miers, pacietība, panešana, bet dažos grūtuma brīžos ir vajadzīga aktivitāte un darbība.

Tikai bēdas un grūtība ir tāda lieta, kas cilvēku nospiež un atņem viņam spēku. Bet ja nu vajadzīga darbība un aktivitāte, tad taisni spēks ir nepieciešams. Un tautas gudrība arī te prot līdzēt: viņa ietērpjas tad drošinājuma veidā, un ar savu pozitīvo iedvesmu paceļ cilvēka spēkus, darba un rīcības iespējas. Ar šiem atsvaigotiem, pacilātiem un stiprinātiem spēkiem tad cilvēks arī ātrāki pārvar grūtības. Piemēri:

„Ēdis vai neēdis, turi galvu augšā.“ BFK.

„Meklē, tad atradīsi — kladzini, tad atvērs.“
BFK.

„Saturi tik dūšu, tad viss būs labi.“ BFK.
50.

„Drošam pieder pasaule.“ BFK.

„Centies, tad tu varēsi.“ BFK. 50.

„Cilvēks daudz ko var, ja vien viņš tik grib.“
BFK. 50.

„Bēdās nemirsi, ja sirds vesela.“ BFK. 50.

10. Uzbrukumu atvairošas gudrības.

Dzīve ir cīņa. Dzīvē cilvēkam jāiztur daudz dažādu uzbrukumu. Ja grib dzīvot, tad nepelnītie uzbrukumi ir jāatvaira. Bet kā to izdarīt?

Uzbrukumi ir dažādi un dažādi viņu atvairēšanas veidi, dažāda dzīves cīņu taktika. Un te vajadzīgas ir zināšanas, prasme cīnīties un atvairīt. Šo atvairēšanas prasmi, šīs cīņas zināšanas atkal sniedz tautas gudrība attiecīgo sakāmvārdu veidā. Piemēri:

„Bāz pats savu asti āliņģī!“ BFK.

„Vai avens ies pie vēža vilnas prasīt?“ BFK.

„Cālis grib vistu mācīt.“ BFK.

„Baidi, baidi kaķi ar pūsli, tas baidīsies — ne vīrs!“ BFK.

„Ko dziedī, muša, kad zirgs vēl nav sprādzis!“
BFK.

„Atmēz papriekšu savas nama durvis, tad otra.“ BFK.

VI DAŽI KOPSAVILKUMI UN SLEDZIENI PAR SAKĀMVĀRDA BŪTĪBU.

1. Sakāmvārds pēc satura.

Par šo jautājumu dažādu zinātnieku un filozofu, kā arī dažādo tautu domas īsā kopsavilkumā ir šādas:

1. Sakāmvārds ir atziņu un domu bagāts teikums jeb teze.

2. Domu plašuma un satura ziņā sakāmvārdi skar visas dzīves svarīgākās parādības.

3. Par katru vērā liekamu dzīves parādību tautai ir kāda sakāmvārdā izteikta tautas gudrība.

4. Sakāmvārds nerunā par mazvērtīgiem dzīves sīkumiem, bet par svarīgākām dzīves līnijām, par dzīves principiem.

5. Sakāmvārdu gudrības veidi ir: dzīves patiesības konstatējumi, atziņas, noliegumi, nosodījumi, kritizējumi, skubinājumi, mierinājumi, drošinājumi.

6. Viss sakāmvārdu kopojums jeb krājums ir tautas augstāka un dziļāka gudrība.

7. Sakāmvārdu gudrība ir vispār atzīta, pieņemta un augstā godā turēta.

8. Sakāmvārdam ir sirmās senatnes noslēpumainības un svētums.

9. Sakāmvārds ir tautas domu, atziņu un zināšanu kvintesence, ekstrakts, kas ir kā labi norūdzis un ilgi nostāvējies vecs vīns — dzidrs un spirdzinošs.

10. Sakāmvārdi ir tautas tikumības kōdeks, viņas pirmais tiesisko likumu krājums, un par visām lietām — praktiskā dzīves filozofija. Citiem vārdiem: sakāmvārdi savā kopumā ir tautas bībele.

2. Sakāmvārda forma.

1. Bagātais sakāmvārda saturs ir saspiegts mazā izteiksmes vienībā, resp. tas ir koncentrēts, kodolīgs.

2. Pie sakāmvārda veidojuma jeb formas tautas ģenijs ir strādājis ar visiem svarīgākiem mākslas principiem un līdzekļiem.

3. Satura ziņā sakāmvārds ir augstvērtīga filozofija, bet formas ziņā augstvērtīgs mākslas darbs (dzeja).

4. Ievērojot sakāmvārda augstvērtīgo saturu un tādu pat augstvērtīgu formu ar viņas daiļumu un vienkāršību — sakāmvārds viegli piesavināms un iespiežas tautas atmiņā.

3. Sakāmvārda uzdevums un funkcija.

1. Sakāmvārda uzdevums izrisinās no viņa būtības.

2. Ja sakāmvārds ir tikumības un dzīves likumības kōdeks, tad viņa uzdevums un funkcijas ir — būt par tautas ceļvedi visas dzīves svarīgākās gaitās.

3. Sakāmvārdā tauta arī meklē un rod aizrādījumus un padomus visos svarīgos savas dzīves brīžos.

4. Sakāmvārda uzdevums ir cilvēku atturēt no ļauna un nozieguma, skubināt uz labu un vadīt pa pareiziem un labiem ceļiem.

4. Sakāmvārda dziļākie avoti.

1. Cilvēka gara veidojumus rada ne tikai viņa aukstais prāts, bet arī viņa siltā „sirds“ (t. i. jūtu pasaule) un iedzimtās dziņas, kā sirmās senatnes balss.

2. Dziļās un varenās dziņas, siltie „sirds“ strāvojumi ir īstie prāta skolotāji un vadītāji.

3. Cilvēks vairāk domā ar „sirdi“ kā ar galvu; galva domā to, ko „sirds“ (jūtas un dziņas) pavēl.

4. Cilvēka „sirds“ jeb jūtu un dziņu balsi sauc par vajadzībām. Viņas grib un prasa, lai tās apmierina; vajadzības savas prasības uzstāda galvai, prātam.

5. Prāta uzdevums izdomāt labākos ceļus cilvēka dažādo vajadzību apmierināšanai.

6. Labi izdomāti ceļi un līdzekļi cilvēka svarīgāko dzīves vajadzību apmierināšanai ir — gudrība.

7. Tomēr gudrības izdomas galvenais avots nav tikai prāts vien, bet arī „sirds“ loģika, sirdsdomas.

8. Reizēm labākos līdzekļus savu dzīves vajadzību apmierināšanai cilvēks atrod ne ar apzinīgo prātu vien, bet ar intuīciju, t. i. ar pusapziņu.

9. Intuīcija ar zemapziņu, ar „sirdsprātu“ (jūtu un dziņu psīchi) ir vissirmākās senātnes prāts (ko sastop jau dzīvnieku valstī).

10. Sakāmvārdu izveidošanā ņem dalību arī šīs sirmās senātnes prāts, zemapziņas un intuīcijas loģika.

11. Šī intuīcijas un zemapziņas loģika kopdarbā ar apziņu izveido prāta slēdzienos sakāmvārdus, kas īsi un pa lielākai daļai arī ar intuīciju tverami.

12. Sakāmvārda dziļākie pamati ir intuīcijas un apzinīgā prāta sekmīga kopdarība zem vajadzību spiediena.

13. Tautas vajadzības rada pati cilvēkdaba un dzīve.

FILOZOFIJA PAŠĀ SAKĀMVĀRDĀ

IEVADS.

Līdz šim aplūkojām prātniecības domas un spriedumus par sakāmvārdu, resp. sakāmvārda filozofiju.

Tagad pakavēsimies pie filozofijas pašā sakāmvārdā, resp. pie tā, ko pats sakāmvārds prāto. Šis otrs sakāmvārda filozofijas aspekts.

Bet vai sakāmvārdā var būt kāda filozofija? Sakāmvārds taču ir „maza lietīņa“, īss teikumiņš, kamēr filozofija ir plaša domāšana un spriešana, vesela domu un prātniecības sistēma, kas iztaisa veselas grāmatas un sējumus.

Ēfā parastā doma tiecas mums iegaltvot.

Un tomēr: sīkajā sakāmvārdā, šinī īsajā sentencē, mazajā tēzē jeb formulā ir filozofija, un lielā mērā — taisni šī izteikuma un formulējuma īsuma dēļ.

Katrs sakāmvārds ir filozofija divējādā ziņā, aiz divējiem motīviem: 1) aiz savas izteiksmes formas un 2) pēc sava satūra.

Aplūkosim katru no šiem aspektiem.

I SAKĀMVĀRDA DOMA IR FILOZOFISKA AIZ FORMĀLIEM IEMESLIEM (MOTIVIEM).

Bez konkrētā īpatnēji filozofiskā satura, kas sakāmvārdus ierindo filozofijā, ir vēl zināmi formālas dabas aspekti, kas sakāmvārda domu padara filozofisku. Aplūkosim svarīgākos no tiem:

1. Domu koncentrācija un ģenerālizācija.

Sakāmvārds ir ģenerālizētu domu formula. Viņš ir kondensēta jeb sabiezināta doma. Tas nozīmē tikdaudz, ka sakāmvārdā ir koncentrēta un pieblīvēta liela domu masa, liels domu daudzums.

Šāda domu koncentrācija un kondesācija ir gūta, tā sauktās, indukcijas ceļā. Novēroti ir desmiti, simti un tūkstoši gadījumu un tad izsacīta patiesības formula, kas aptver katru no šiem gadījumiem atsevišķi un visus tos kopīgi.

Piem., sakāmvāri:

„Labs cilvēks tālu jāmeklē.“

„Blēdība sev pašai rīkstes griež.“

„Kapam gažām neviens netiek.“

Tā tad: simts-, tūkstošu- un miljonkārtīga patiesība sakoncentrēta un saspiesta katrā šinī sakāmvārdā. Tas no vienas puses.

Bet, no otras pusis, sakāmvārdu domai piemīt arī liela ģenerālizācijas spēja, t. i. sakām-

vārds attiecas un attiecināms ne tikai uz vienu, bet daudziem gadījumiem. Citiem vārdiem: sakām vārda doma ir vispārēja doma. Kā milzu segā mēs šinī domā varam ietīt neskaitāmus atsevišķus gadījumus.

Domu un izteiksmes formula ar tādu ģenerālizācijas spēju cilvēkam ir liels atvieglojums domāšanā. Viņa dara iespējamu domāt ar ļoti mazu garīgās enerģijas patēriņu. Tā ir filozofiskās domas īpatnība un arī viens no filozofiskās domas galveniem uzdevumiem: atvieglot domāšanu un pasaules izpratni. Runājot angļu filozofa Pīrsona vārdiem, šādas domu formulas ir it kā priekšdomas (forethought), kas cilvēkam dod iespēju ātrāk kā dzīvniekiem veidojot attiecīgo psihisko reakciju uz ārpasaules iedarbi. Līdz ar to šīs domu formulas ir spēcīgs līdzeklis dzīves un darbības apsvēršanai, spēcīgs ierocis dzīves cīņā.

Ar vārdu sakot: sakām vārdā ir domu koncentrācija un ģenerālizācija, bet tās ir filozofiskas domas īpašības.

Filozofisks domu process notiek arī sakām vārdu pielietojot atsevišķam konkrētam gadījumam. Piem., ja zemnieks, par sava kaimiņa nāvi nopūzdamies, nosaka: „Jā, kapam garām neviens netiek“, tad tā ir filozofiska doma, jo te atsevišķais gadījums tiek ieskaņots un iesaistīts vispārējā sistēmā un pamatots uz vispārēja principa.

Šī domu kondensācija jeb saspiešana kādā īsā tezē vai formulā ir kāda vēl dziļāka un plašāka principa sekas. Šis princips ir instinktīva tieksme: katram organismam vispār — un tāpat arī cilvēka psihei — darboties ar vismazāko enerģijas patēriņu, resp. ar vislielāko spēka oikonomiju. Jau minētais angļu filozofs Pīrsons sakarā ar šo jautājumu raksta:

„Cilvēka krūtīs ir neapslāpējama tieksme pieredzes faktus savilkt kopā kādā īsā formulā vai vienkāršā tezē. Šī vēlēšanās piespiež arī mežoni „izskaidrot“ visas dabas parādības ar dievībām, kādas viņš redz vējā, upes plūdumā, kokā u. c. Šī pati vēlēšanās pamudina civilizētu cilvēku izteikt savas emocijonālās pieredzes mākslas ražojumos, bet fiziskās un prāta pieredzes (piedzīvojumus) izteikt formulās, ko sauc par zinātnes likumiem.“*)

Zinātnes formulas, likumi un sakāmvārdi pēc savas būtības ir vienādi.

Kā zinātne savus pamatprincipus un likumus izsaka īsās formulās un īsos vārdos, tāpat to dara sakāmvārdi. Ārī viņi izpauž svarīgus ētiskas un dzīves principus īsos vārdos, koncentrētos teicienos.

Uztverot kā vienus tā otrs, cilvēka gars sajūt zināmu apmierinājumu, jo viņam ir instinktīva tieksme — domāt koncentrēti un oikonomiski.

*) К. Пирсонъ. Грамматика науки. Изд. Шиповникъ СПб. 53—54. лр.

Bez tam: šāda koncentrēta un būtiska domāšana ir — filozofiska domāšana.

2. Kritiskais aspekts sakāmvārdos.

Kritiskais aspekts ir viens no filozofiskās domāšanas svarīgākiem aspektiem. Kāds no krievu filozofiem, B. Jakovenko, par šo jautājumu raksta:

„Filozofija, līdzīgi zinātnei un pretēji jūtiskām un emocionālivoluntārām (t. i. jūtu un gribas P. B.) atziņām, ir kritiska, un tādai tai arī jābūt. Bet tikai kritiskums zinātnē un kritiskums filozofijā nebūt nav viens un tas pats. Ja zinātnes atziņām kritika ir *conditio* (noteikums P. B.), tad filozofiskām atziņām kritika ir — *conditio sine qua non* (pavisam nepieciešams noteikums, P. B.).

Ja zinātne kritiku lieto kā propaedeutisku (t. i. palīga, sagatavošanas, P. B.), tad filozofijā kritika ir metode par excellence. Zināmā mērā var pat sacīt, ka filozofija nav nekas cits kā kritika, bet ja zinātnē ir kritiskais elements, tad viņa ir tik lielā mērā filozofiska, cik tur ir šī kritiskā elementa...“*)

Tiktāl augšā minētais autors. Viņa vārdu pareizību pilnā mērā apstiprina filozofijas vēsture. Nav tāda kaut cik redzama un vērā liekama filozofa, kurš savā filozofijā iztīktu bez

*) Б. Яковенко. Путь философского познания. „Логос.“ Томъ I. Вып. I 1914 г. 28. лр.

kritikas. Parasti ir tā, ka gandrīz katrs izcils filozofs sāk savu filozofēšanas darbu ar savu priekšgājēju kritiku un, tos kritiski pārbaudījis, tad izvēlas un iet savu īpatnējo ceļu.

Tā, piem., Kants savus galvenos darbus nosauc: „Tīrā prāta kritika“, „Praktiskā prāta kritika“ (1788. g.), „Spriedumspējas kritika“ (Kritik der Urteilkraft). Avenārijs savu galveno darbu nosauc „Tīrās pieredzes kritika“ (1888.—1890. g.).

Šopenhauers un H. Spensers, savukārt, kritiski nem iztīrāt Kanta filozofiju u. t. t.

Bez atsevišķo filozofu savstarpējām kritikas cīņām te vēl jāmin filozofisko virzienu kritiskās cīņas.

No visa sacītā redzam, ka kritiskais elements tiešām ir viens no filozofijas un filozofiskās domāšanas raksturīgākiem aspektiem.

Bet kādi ir kritiskās domas elementi? Kas ir kritika savā būtībā?

Kritika ir pārbaudīšana un vērtēšana. Kas kaut ko kritizē, tas to vispirms apšaubā, tad pārbauda viņa pareizību vai nepareizību un pēc tam novērtē no šāda vai tāda viedokļa.

Vērtēšana kritiskā domā ir pats svarīgākais akts. Pārbaudīšana, noskaidrošana ir tikai priekšnoteikums, ceļš vērtēšanai.

Bet runājot par vērtēšanu ir jāzin, ka vērtēšana var būt dažāda, atkarībā no tā mēroga jeb kritērija, ar kuru vērtē.

Vērtēšana īstenībā nav nekas cits, kā mērošana ar zināmu mērogu. Piem., ja saimnieciskā dzīvē zemnieks vērtē zirgu, tad viņš to vērtē latos un saka: „zirgs ir vērts tik un tik latu“. Te zirga vērtēšana ir vērtības mērošana ar latu, kā saimnieciskas vērtības mērogu.

Bet vērtības ir dažādas, ne tikai saimnieciskas. Vērtības ir arī ētiskas jeb tikumiskas, aistētiskas jeb dailes, zinātniskas jeb īstenības vērtības. Katrai no šīm vērtību kategorijām ir savs mērogs. Piem., ētiskās vai aistētiskās vērtības kā tādas nevar mērot ar latu, šo saimniecisko vērtību mērogu. Viņām ir pašām savi mērogi. Kaut arī šie mērogi ir mazāk matēmatiski noteikti, bet mērošana un vērtēšana tomēr ir iespējama. Tā, piem., ētikas sfērā mēs rūnājam par vieglu un smagu apvainojumu, neskatoties uz to, ka matēmatiski nevaram pateikt, cik reizes smagais apvainojums ir lielāks par vieglo u. t. t.

Pašvītrojot vēl reiz to, ka vērtēšana ir kritikas galvenais elements, bet kritika, savukārt, viens no galveniem filozofijas elementiem, piegriezīsimies sakāmvārdam un jautāsim: vai tur ir kritikas un vērtēšanas elementi, vai nē?

Pārbaudot kaut pavisā sakāmvārdus, atrodam tur vērtēšanu un kritiku kā vienu no visredzamākiem elementiem. Te kādi piemēri:

„Veselība ir dārgākā manta pasaulē.“

„Gudrība labāka par zeltu.“

„Āsa mēle griež vairāk kā nazis.“

„Ko lēti pērk, to dārgi maksā.“

„Solītu vilks neēd.“

„Labāk godīgi tiesāties, nekā nemierīgi dzīvot.“

„Labāk ar tukšu vēderu gulēt iet, nekā ar parādiem piecelties.“

„Ne viss der ēst, ne viss der runāt.“

„Vīze nav zābaks.“

„Katram savs graustiņš mīļš.“

„Katrs pats sev tas tuvākais.“

„Laipns vārds — mūžam gārds.“

„Labāk dzimtenē akmeni uz akmeņa celt, nekā svešumā par vagari būt.“

„Labāk vāja salīgšana, nekā trekna sūdzība.“

„Labāk netaisnību ciest nekā darīt.“

„Rīta laiks ir zelta laiks.“

„Darbam sūras saknes, bet saldi augļi.“

„Meln darbs — balta maize.“

Visos šinīs sakāmvārdos ir vērtēšanas un līdz ar to arī kritikas, tā tad filozofiskais elements.

Turklāt te ir jau vērtēšana notikusi un noteikti noslēgta vienai zināmai parādībai vai objektam par labu. Te ir vērtējošie slēdzieni par to, ka veselība ir dārgākā manta pasaulē; ka gudrība ir labāka par zeltu; ka asa mēle griež vairāk kā nazis u. t. t.

Istenībā te vērtēts tikai viens objekts, bet otrs objekts ir minēts, lai salīdzinājuma ceļā pirmo labāk saskatītu un izceltu. Te, piem., pirmā sakāmvārdā ir novērtēta veselība, otrā — gudrība, trešā — asa mēle u. t. t.

Daudzos citos sakāmvērdos novērtējums nav tik katēgorisks. Ir tādi sakāmvērdi, kur izpaužas tikai kritikas pirmā stadija: t. i. zināma objekta vai zināmas lietas vērtības apšaubē.

Piem.:

„Nez', Anci, vai tu pie Dieva kļūsi?“

„Ne katrs ir vagars, kam pātaga rokā.“

„Ne katrs, kas pirtī dzimis, prot arī pirtī kurināt.“

„Ne visi tie suņi nikni, kuņi rej.“

3. Problēmizēšana jeb gudrošana.

Filozofija vienā ziņā ir problēmu jeb grūtu uzdevumu risināšana. Daba, dzīve un cilvēka gara pasaule cilvēkam nostājas priekšā kā sarežģītu uzdevumu vai jautājumu virkne. Izprašanas instinkta dzīts, cilvēks tad gar šiem uzdevumiem lauzās. Uz reizi tie reti kad ļaujas atrisināties. Vajadzīgs daudz domāt un gudrot, t. i. daudz prāta un gudrības pielietot.

Katrā tādā uzdevuma risināšanā prāts ir spiests iet vairākus ceļus, spiests uzstādīt vairākas hipotezes jeb varbūtības.

Prāts tādos gadījumos saka: jautājuma atrisinājums un izskaidrojamās parādības atrisinājums varētu būt tāds, bet viņš varētu būt arī citāds.

Šo atrisinājumu varbūtību pārcilāšanu, šo dažādo hipotežu pārbaudīšanu tad arī parasti sauc par gudrošanu, par problēmu risināšanu, par filozofēšanu.

Daudzi sakāmvārdi vēl glabā šādas gudrošanas, problēmizēšanas, filozofēšanas pēdas pat izteiksmē. Piem.:

„Vai viens suns vien raibs?“

„Vai avens ies pie vēža vilnas prasīt?“

„Vai es tev iešu gultu taisīt?“

„Zini nu, velns, kurā rokā zieds!“

„Netiec ne gudrs, ne traks.“

„Zini nu, kas žīdam vezumā?“

4. Filozofisku domu sistēma sakāmvārdā.

Vācu filozofs un ievērojamais loģikas vēsturnieks Dr. C. Prantls savā darbā „Die Philosophie in den Sprichwörtern“, starp citu, izteic arī domas par — sistēmu sakāmvārdā.

Kaut arī Prantla grāmata ir uzrakstīta vārda tiešā nozīmē briesmīgā, bet gan pēc tā laika modes sameistarotā, filozofiski-scholastiskā žargonā, tad tomēr šai grāmatā ir izteikta arī viena otra interesanta doma. Starp citu, arī domas par filozofisku sistēmu sakāmvārdā.

Iepriekš atvainodamies lasītāju priekšā par Dr. C. Prantla stilu, dosim viņam vārdu šinī jauktājumā:

„Vispirms, proti, sakāmvārdā tiešā kārtā ir izteikta kā patiesība kāds vispārēji sastopams apgalvojums. Šis apgalvojums, zīmējoties arvienu uz visu kādu kopīgu analogisku partikulāru gadījumu, relatīvi noslēgtu nozari jeb lauku, sa-

tur iznākumu par jēdzieniski substanciālo un viņa atribūtiem, kā arī par nepieciešamiem cēloniskiem sakariem starp iekšējo būtību un ārējām parādībām.

Un kad taisni tas (jēdzieniski substanciālais līdz ar viņa atribūtiem un cēloņsakariskais, P. B.) tiek satverts sakarā ar atsevišķo, partikulāro, tad attiecīgais teiciens ietver sevī kuplumu jeb pilnību, kuŗa savā pilnīgā atšķetinājumā (jeb interpretācijā, P. B.) var tapt par sistēmatisks apziņas produktu, t. i. sakāmvārdam ir tieša sistēmas forma, kā filozofijai netiešā, ciktāl mēs nu reiz sistēmas jēdzienu pārlietam ideālā un reālā kopveidojumā jeb vienveidojumā vai arī pārlietam to vispārējā un atsevišķā apvienojumā. Vai citiem vārdiem: apriorais kā noteikta teze (ne kā skatījums vai jēdziens, bet gan kā spriedums) un aposteriorais kā atsevišķi dots fakts (ne kā lieta vai īpašība) nekur nav savienoti tik pilnīgā caursātinājumā kā, varbūt, sakāmvārdā un, otrkārt, patiesā filozofijas sistēmā, pirmajā tieši un pēdējā netieši (rückvermittelt).

Tā pirmatnējā ideālitate, kas visam augstākam kā nosacījums guļ pamatā, izpaužas filozofiskās dziņas laukā (kamēr citur tā vispārējo kā tādu aptver nojausmā), vienā vai otrā vietā apliecinādama savu aicinājumu: konkrētā atsevišķā gadījumā iemiesoties jeb kristalizēties, lai pēc tam ietu pa gaŗo un grūto abu sfēru diferenču (t. i.

nesaskaņu, pretrunu, P. B.) ceļu, līdz viņa savu pēdējo noslēgumu var atrast sistēmā.“*)

No šī vācu filozofa samocījuma paņemsim pagaidām tikai vienu domu: par filozofisku sistēmu sakāmvārdā. Sakarā ar to ir jā-jautā:

1) Kas tā par filozofisko sistēmu sakāmvārdā?

2) Ko šī sistēma sevī īsti ietver?

Vispirms pakavēsimies pie pirmā jautājuma.

Sakāmvārds parasti ir tikai viena teze, viens teikums. Viens teikums allaž vien izsaka vienu atsevišķu domu, un tāpēc ir savādi dzirdēt te runājam par sistēmu. Par sistēmu varētu runāt tad, ja būtu vesela težu rinda, veselas plašas domu argumentācijas, pierādījumu silloģismi. Bet sakāmvārdi tādi, šķietas, neesam.

Un tomēr: kaut arī sakāmvārds šķiet viena teze ar vienu domu, tad tomēr tur ir vesela domu sistēma, vesela domu ķēde. Lieta tikai tāda, ka lielākais vairums sakāmvārda domu ir apslēptas. Šinī ziņā sakāmvārds atgādina peldošu ledus gabalu, kuŗam tikai pati virspuse ir virs ūdens, bet gabala lielākā, masīvākā daļa — zem ūdens. Vai arī, ja vēlaties: zemē ieraktu ķēdi, kuŗai tikai pēdējais loceklis ir atstāts virs zemes. Šī ķēde ir tomēr ķēde, t. i. vesela locekļu sistēma, kaut arī redzams virs zemes tikai viens loceklis.

*) Dr. C. Prantl. „Die Philosophie in den Sprichwörtern“. 1858., 16.—17. lp.

Katrs sakāmvārds īstenībā ir garākas argumentācijas pēdējais slēdziens. Piem. sakāmvārdu: „Gudrība labāka par zeltu“ pareizāki būtu rakstīt: „Tā tad: gudrība labāka par zeltu“. Bet šo „tā tad“ etc. varētu gan sacīt tikai noslēdzot kādu garāku iepriekšēju motīvējumu, illūstrāciju, paskaidrojumu u. t. t.

Pieņemsim, tēvs bērnam sacītu: „Zini, bērns: gudrība ir labāka par zeltu“. Bērns nesaprašanā tūlīt prasītu: „Kāpēc tā, tētiņ?“ Un tad tēvam būtu paskaidrojuma veidā jāsniedz apmēram tāds stāsts, kā šī tautas pasaka.

„Divi studenti, no skolas iznākuši, iesāk runāt par cilvēka dzīvi. Viens saka: „Nabaga cilvēkam iet grūti, nav laimes.“

Otrs teica: „Nauda ir labāka kā laime.“

Un tā viņu starpā iesākās strīdus. Viņi sarunā izprovēt, kam būs taisnība. Jūrmalī dzīvo viens nabaga kurpnieks, izprovēs pie tā paša.

Abi studenti noiet pie kurpnieka un iedod viņam simtu rubļu. Kurpnieks nezina, kur varētu to naudu pakavāt. Liks kabatā — izkritīs; noliks uz galda — paņems sieva vai bērni. Beidzot viņš sadomā un iešuv naudu cepurē aiz odes. Kurpnieks noiet uz pilsētu, nopērk ādas, bet pārtikai arī šķiņķi gaļas. Viņš nu iet mājā un uzliek gaļas šķiņķi uz pleciem. Gaisā laižas liels ērglis un glūn viņa šķiņķī. Tā ērglis uz vienreiz uzkrīt uz šķiņķi, bet netrāpa — sagrabj kurpnieka cepuri un laižas projām. Kurpnieks nu

gan skrej pakaļ un kliedz: „Mana cepure, mana cepure!“ bet ko ta nu vairs darīs? Ļaudis gan sauc: „Ko tu tā blāuj, tā jau veca cepure!“

Bet viņi jau nezina, kas tai cepurē atrodas.

Pēc gada atnāk atkal tie studenti pie kurpnieka un redz, ka kurpniekam tā pati vecā māja un viņš strādā atkal nosvīdis, tāpat kā agrāk. Šie nu prasa: „Kur tu to naudu liki?“

Kurpnieks visu izstāsta, kā viņam noticis, un viens students iedod tam atkal vienu simtu rubļu naudas, tad abi aiziet. Bet kur ta nu šoreiz kurpnieks glabās naudu? Šis sadomā un ieliek to naudu tādā vecā podelī, kur glabājas visādi zoles gabali un citi krāmi. Te kādu dienu brauc garām žīdelis un sauc: „Vai nav pārdodami veci grāpji, spaini, podeli?“

Sieva redz, ka tāds vecs podelis stāv uz galda, un pārdod podeli žīdam. Vīrs pārnāk mājā un redz: podeļa vairs nav, stāj sievai virsū, kur likusi. Tā stāsta, ka te atnācis tāds vecs žīds un pārdevusi tam. Vīrs nu gan sauc un skrej žīdam pakaļ — kur nu vairs svešu žīdu saķersi? Kas to zin, kur žīds aizbraucis?

Pēc gada atnāk atkal tie studenti, un kurpnieks strādā tāpat kā papriekšu. Šie nu prasa, kur šis liciis to naudu, un kurpnieks arī izstāsta visu savu nelaimi. Nu redz studenti, ka ar naudu šis nevar nekā iesākt — kas ta nu šim dos vairs naudu?“

(P. Šmits, „Latviešu pasakas un teikas“. IX., 471. lp.).

Vai arī jāattīsta apmēram šāda argumentācija:

„Redzi, dēls, tepat mūsu kaimiņu lielās un varenās, tēva labi iekoptās mājas mantoja viņa dēls, Jānītis. Jānītim nebija tēva dabas un tēva prāta. Jānītim saimniecība negāja un negāja. Mājas arvienu vairāk tika nolaistas, līdz beidzot nāca zem āmura un tika pārdotas. Jānītis aizgāja uz pilsētu meklēt vieglas dienas un tagad sēž cietumā. Kas viņa tēvs bija par cienījamu un varēnu vīru! Bet viņa dēls... jā, nebij tēva galviņas.

Un te, redzi, otrs kaimiņš Jēkabs K. Savās jaunās dienās bij nabags zēns, bikšu nebij kājās. Gāja pie manis ganos, vēlāk bij par puisī. Bet bij darbīgs un saprātīgs. Iekrāja savu grasi, sāka uzņemt mājas uz renti, iedzīvojās lopos, labi kopa zemi, vēlāk nopirka mājas, sabūvēja, uzkopa, un — ej tagad tu viņam klāt!

Redzi, dēls: Jānītis iztērēja tēva bagātību un nogrima postā un nelaimē tāpēc, ka nebij dzīves jēgas, nebij gudras galvas, kamēr Jēkabs K. ar savu apķērīgo galvu no nabaga zēna tika par bagātu saimnieku.

Un tie, dēls, tikai pāris tādu gadījumu, bet dzīvē tādu ir daudz, daudz. Tā tad iegaumē labi: „Gudrība ir labāka par zeltu jeb bagātību“.

Tā tad: sakāmvārds „Gudrība labāka par zeltu“ nesaka nekā saprātīgam, bet piedzīvojumu nabagam bērnam. Citādi tas ir ar pieaugušu. Tam dzīve ir sniegusi daudz pieredzes faktu.

Viņš tos ir salīdzinājis, uz viņu pamata taisījis daudz attiecīgu spriedumu, tos savēris veselā domu sistēmā, līdz beidzot šo domu virkni dabiski un loģiski noslēdz tautas sakāmvārds: „Gudrība labāka par zeltu“.

Un tā tas ir ar katru sakāmvārdu: katrs no viņiem ir labi formulēts noslēgums veselai pieredzes virknei, veselai domu un prāta slēdzienu sistēmai. Katrs sakāmvārds ir tās ķēdes loceklis, kas ir virs zemes, bet cilvēka agrāk veidotie spriedumi, sakāmvārda priekšdomas, ir tie ķēdes locekļi, kas ir zemē ieraksti. Tā ir illūstrācija, bet viņa labi raksturo lietas īsto būtību. Tā spriedumu virknes jeb ķēdes daļa, kuras pēdējais gals ir sakāmvārds, glabājas tā sauktajā zemapziņas sfērā, saritinātā veidā. Un ne ikreizes mums to vajag visā pilnībā izritināt un izcelt virs apziņas līmeņa un apziņas gaismā. Tas būtu pārāk apgrūtināši un nepraktiski. Bet cilvēks, kā visur, tā arī domāšanā, mīl atvieglot un saīsinātu gaitu.

Ja cilvēks sniedz sakāmvārdu, kā saīsinātu formulu, tad viņš sniedz ne tikai šīs prātojumā jeb filozofiskās domas pēdējo locekli, bet visu domu ķēdi: ar visām viņā implicētām jeb ietvertām domām. Attiecīga gara attīstība dara iespējamu arī šīs formulas uzņemšanu un izpratni: tāpat atvieglotā, kondensētā, saīsinātā veidā, bet ar visu bagāto domu sistēmu.

Angļu filozofs H. Spensers savā darbā „Psiholoģijas pamatprincipi“ raksta:

„Pareizi sakot, pasaulē nemaz nav tādas lietas, kā absolūti vienkāršs teikums, kas sevī neietvertu vairāk nekā, kā vienu subjektu un vienu predikātu zināmās savstarpējās attiecībās. Katrs teikums nozīmē vienā un tai pašā laikā daudzus teikumus.“

Šīs savas teōrijas illūstrācijai viņš ņem šādu piemēru:

„Es redzu sev priekšā uz sola figūru, un domāju, bet varbūt arī saku: tas ir vecis.“

Nepakavējoties pie pašiem vispārēja rakstura teikumiem, kā: tas ir ciets ķermenis, kas atrodas zināmā attālumā un zināmā virzienā, — uzskaitīsim galvenos speciālos teikumus, kas slēpjas šinī teicienā. Šie teikumi ir šādi: zināmas virsmas (virspuses), kam īpatnēja forma un kas atrodas īpašās situācijas attiecībās, ir jāpieņem par apgērbi; šim apgērbam iekšā ir ietverts dzīvs ķermenis; īpaši šī ķermeņa forma un krāsu kombinācija pierāda, ka šis dzīvais ķermenis, kas drēbju iekšpusē, ir vīrietis un ne sieviete; saliektā un uz manu pusi pagrieztā mugura un uz priekšu noliektā galva parāda to, ka šis cilvēks ir vecs.

Jāpiezīmē, ka katrs no šiem teikumiem vēl sevī slēpj vispārēja rakstura teikumus.“

„Lai pierādītu, ka mans apgalvojums (predikāts) sevī ietver šos noklusētos apgalvojumus (predikātus), mums vēl jāatceras (jāiedomājas),

ka dzīvais ķermenis, kas iegērbts drēbēs, var būt arī sieviete un nevis vīrietis; vai arī: ka dzīvā ķermeņa vietā drēbēs var atrasties lelle, kā tie manekeni, kādus izliek drēbnieki veikalu logos. Bet es ievēroju, ka figūra kustas: viņa pagriež galvu. Turklāt manam apgalvojumam vēl vajadzīgs apstiprinājums, un šī klusā apstiprinājuma teikumi ir šādi: visi tie objekti, kam ir zināma ārpuse un kuŗi kustas — tie ir dzīvi. Bet var arī gadīties, ka šis teikums, kopā ar citiem klusībā manis pieņemtiem teicieniem ir nepareizs: tas sēdeklis, uz kuŗa es figūru redzu, var būt Madame Tussand (vaska figūru kabinets Londonā, P. B.) solis; bet pati figūra var būt Kobbeta vaska figūra, kuŗai galva laiku pa laikām automātiski kustas.

Šo piemēru es atzīmēju nevis tāpēc, lai pierādītu parasto teikumu apšaubāmību; pa lielākai daļai šie teikumi ar visiem viņos ieslēptiem teikumiem ir pilnīgi pareizi. Bet es viņu minu tāpēc, lai skaidri parādītu, ka liels ir to teikumu skaits, kas ietveras parastajā, šķietami vienkāršā teikumā, un tāpat arī to, cik daudz te ir iespējas, lai šis teikums būtu nepareizs, ja viņā nepareizs izrādītos viens vai otrs viņā ietilpstošais implīcētais (noslēptais, P. B.) teikums.“*)

Šī Spensera teikumu analīze ir daudzā ziņā ievērojama. Viņš pierāda:

*) H. Spencer. „Principen of Psychology“ VII. Chpt. X. § 242.

1) ka pat visvienkāršākais teikums, kas konstatē vienu atsevišķu konkrētu faktu, ir vesela teikuma un līdz ar to arī domu ķēde un sistēma;

2) ka tas, ko mēs vienā teikumā izsakām, ir tikai maza daļa no tā, kas mums būtu jāsaka, ja gribētu visu tur ieslēpto skaidri izteikt.

3) Ja nu vienkāršā teikumā ir tikdaudz implicētu jeb ieslēgtu teikumu un noslēptu neiztektu domu, tad cik gan vairāk nav teikumu un domu tādā kondensētā un koncentrētā teikumā, ko sauc par sakāmvārdu.

Līdz ar sacīto, šķiet, skaidra arī tā patiesība, ka katrs sakāmvārds ir vesela domu sistēma. Bet tā kā tās ir filozofiskas domas, tad arī iznāk, ka — katrs sakāmvārds ir filozofisku domu sistēma.

Domu, spriedumu un prātojumu sistēma vēl paplašinās, sakāmvārdu lietojot zināmā konkrētā gadījumā. Izkaltā sakāmvārda formula ar visām savām redzamām un neredzamām domu virknēm ir viena domu sistēma. Tad nāk kāds konkrēts gadījums, kas modina otru domu virkni. Un cilvēka domājošais prāts nu savieno un sasaista abas šīs domu virknes. Pats par sevi saprotams, ka apvienojot abas šīs domu virknes, domu vēriens, apjoms un sistēma gūst vēl lielāku plašumu.

Šinī ziņā sakāmvārds ir analogisks jeb līdzīgs mākslas darbam. Mākslas darbā ietvertā domu

un jūtu pasaule tiek atjaunota un paplašināta ar to, ka cilvēks, baudot zināmu mākslas darbu (piem. lasot romānu), no jauna pārdzīvo mākslnieka sniegto jūtu un domu pasauli, to papildinā-dams un paplašinādams ar savu jūtu, domu un fantaziju pasauli.

Kā mākslas darbs īstenībā realizējas tikai tad, kad tas tiek atkal pārdzīvots no otrām un trešām personām, tā arī sakāmvārds. Arī viņa istā realizēšanās ir dzīvajā dzīvē, cilvēka domu pasaulē, to ietilpinot iekšā citu domu pinumā, pie kam sakāmvārds ir kā organizējošs centrs, ar pavēdieniem uz vairākām pusēm. Tad vēl: tie sakāmvārdi, kur redzamu vietu ieņem vērtējošais un kritiskais elements, arī ir uzlūkojami kā kritika ar implicētu jeb viņos noslēptu interpretāciju un domu risinājumu.

Pilnīga kritika, kā zinām, mēdz sastāvēt no divām krasi manāmām un apzīmētām daļām: 1) no interpretācijas jeb iztīrījuma un paskaidrojuma un 2) pašas tiešās novērtēšanas uz atiecīgās motīvācijas pamata.

Sakāmvārdi lielāko tiesu ir kritika bez redzamas interpretācijas un motīvācijas.

„Āsa mēle griež vairāk kā nazis.“

„Katram savs graustiņš mīļš.“

Jā, bet kāpēc? Kāpēc mēle asāka par nazi? Kāpēc savs graustiņš ir mīļš? To sakāmvārda kritiskais vērtējums nepasaka un nemotivē. Tikai tas vēl nenožīmē, ka šīs interpretācijas un

motīvācijas sakāmvārda kritikā nebūtu. Nē. Viņa tur ir. Viņa ir zemapziņas sfērā, kur mīt cilvēka pagājušā laika pieredzējumi, pagātnē jau izdomātās domas un gūtie atzinumi. Tie tad arī ir sakāmvārda kritikas apslēptie motīvi, uz kuŗu pamata ir būvēts sakāmvārda vērtējošais spriedums.

Ievērojot visu līdz šim sacīto, redzam, ka sakāmvārds tiešām ir filozofiska domu sistēma, tiklab no būtiskā, kā arī no formālā viedokļa.

II. SAKĀMVārDS KĀ FILOZOFIJA PĒC SATURA.

Ievads.

Pagājušā nodaļā redzējām, ka sakāmvārds var būt filozofisks aiz formāliem iemesliem, aiz domu gaitas īpatnējā ievirzījuma un domu īpatnējā sakārtojuma.

Te pakavēsimies pie tās patiesības, ka sakāmvārds var būt filozofisks pēc satura, resp. atkarībā no tās domu vielas, par ko sakāmvārds domā un runā. Ja šī viela ir tāda, kas pieder filozofijai, tad arī sakāmvārds, pat neatkarīgi no formas, ir filozofisks. Tāpēc jājautā: vai sakāmvārds aplūko filozofisko vielu?

Uz šo jautājumu jāatbild pozitīvi.

Tā, piemēram, sakāmvārds iztīrā jautājumus, kas pieder ētikai, dzīves filozofijai, psiholoģijai, vēstures filozofijai un pat vispārējai filozofijai.

Tā tad: sakāmvārds runā par tādu vielu, kas pēc savas dabas ir filozofiska. Bet šiem īsajiem konstatējumiem vēl vajadzīga argumentācija.

1. Ētikas viela sakāmvārdā.

Ētika, kā jau redzējām kādā no agrākām nodaļām, ir filozofija, kas vērtē cilvēka izturēšanos no laba un ļauna viedokļa. Ētika runā par tikumību; viņa ir tikumības filozofija.

Un ko dara sakāmvārdi?

Sakāmvārdi lielā vairumā ir taisni tautas tikumības un tikumatziņas likumi.

Bērnus sakāmvārds māca klausīt vecākiem; vecākiem ieteic bērnus mācīt agrā bērnībā („Loki koku kamēr vēl jauns“); pieaugušos māca izvairīties slinkumam un būt čakliem darbā; tāpat māca tos vairīties izšķērdībai un būt taupīgiem; brīdina nesmieties par otra nelaimi, bet ieteic nelaimē būt palīdzīgiem; skubina izvairīties strīdiem un nesaticībai („Neej otra pirtī kašķi meklēt“), bet dzīvot saticīgi („Miers baŗo, nemiers posta“); brīdina no dzeršanas un nesātibas, bet skubina uz mērenu un sātīgu dzīvi; brīdina no mutes palaišanas un skubina būt atturīgam un apdomīgam vārdos; nosoda melus un cildina patiesību („Negoda amats melot“, „Kas melo, tas zog“); dod padomu neaiztikt cita mantu; tāpat cita labu slavu un cita godu („Kas cita godu netaupa, savu nolaupa“) u. t. t., u. t. t.

Ar vārdu sakot: sakāmvārdi māca tautas tikumības principus visā plašumā. Citādi sakot: liela daļa no tautas sakāmvārdiem sevī ietver un izsaka tautas tikumības filozofiju un līdz ar to arī paši tiek filozofija, jo viņi ir filozofisko domu izpauzums.

Par sakāmvārdu ētisko aspektu krievu filozofs J. Spēģirevs raksta:

„Sakāmvārdos sastapsit jautājumus par dzīves mērķiem, par tautas garu un raksturu, par viņas ētiskām un juridiskām attiecībām.

Nemot visdzīvāko dalību visās cilvēku darīšanās, sakāmvārds vienmēr aizstāv to, kas saprātīgs un taisnīgs, viņš slavē tikumu un bez žēlastības tiesā ļaunumu ar pārmetumu, nievu un apsmieklu; bet viņš arī atvairo cilvēciskās vērtības un pārsteigumus.

„Kas gan Dieva priekšā bez grēka un cara priekšā bez vainas?“

„Kas gan dzīvojot iztiks bez grēka?“

„Nelaime un grēks — kas gan viņus nepazīst?“ u. t. t. *)

Slēdziens: ētiskie sakāmvārdi ir tautas ētiskā filozofija.

2. Dzīvesfilozofijas viela sakāmvārdā.

Dzīvesfilozofija ir tāda speciālfilozofija, kuŗas apskates, apceres un filozofējuma objekts jeb priekšmets ir cilvēks un viņa dzīves gaita.

Kāda būtu tā dzīve, kas arī citiem līdzcīvēkiem un visai cilvēces kultūrai dotu visvairāk pozitīvu vērtību?

Kā cilvēkam izturēties svarīgākos dzīves brīžos un dažādās dzīves situācijās?

Un te nāk tautas sakāmvārds un dod padomus un aizrādījumus visos sāpīgākos un grūtākos dzīves jautājumos. Minēsim, piemēram, kaut pašu centrālāko dzīvesfilozofijas problēmu: par laimi.

*) И. Снегиревъ. Русскія народныя пословицы. 1848. XIII—XIV лр.

Tautas sakāmvārdi cilvēkam laimes jautājumu apgaismo diezgan vispusīgi un sīki*). Viņi runā par to, kas ir laime, kas nelaime? Kāda ir laime un nelaime? Kāds ir pats cilvēks laimē un nelaimē? Kādi ir ceļi uz laimi? Kas laimi veicina, kas aizkrusto tai ceļu? Kā izsargāties no nelaimes? Kā mazināt nelaimi, kad tā uzbrūkusi? u. t. t.

Tāpat tauta savos sakāmvārdos plaši runā par darbu**): par čaklumu un slinkumu, par darba lomu un nozīmi; par darba labumu un svētību; par slinkuma postu; par darba vispārējām metodēm u. t. t.

Sakāmvārdi runā arī par cilvēka mūžu:

„Deguna galu var redzēt ar vienu aci, mūža galu — ne ar abām.“ BFK. 50.

„Dzenis ir raibs, cilvēka mūžs vēl raibāks.“
BFK. 50.

„Cilvēks divus mūžus nedzīvo.“ BFK. 50.

Arī par cilvēku, par viņa dabas pamatīpašībām runā tautas gudrība:

„Cilvēks niknāks kā zvērs.“ BFK. 50.

„Labs cilvēks tālu jāmeklē.“ BFK. 50.

Tāpat sakāmvārdi runā par to, kā cilvēkam sadzīvot un satikt ar saviem līdzcilvēkiem, lai dzīve būtu patīkamāka pašam un citiem.

*) Laimes problēma plašāk apcerēta mūsu darbā „Latvju tautas dzīves gudrība“, I sēj., pirmā daļa.

**) Turpat. I sēj., otrā daļa.

„Nedari to otram, kas pašam nepatīk.“ BFK. 50.

„Dzīvo tā, kā arī citi var dzīvot.“ BFK.

„Cīta laba nekāro, sava slikta nesmādē.“ BFK.

„Valdi muti un rokas, tad dzīvosi simts gadu.“ BFK.

Tāda pat dzīvesfilozofija ir arī lielā vairumā citos sakāmvārdos.

Krievu folklorists Snēgirevs par sakāmvārda dzīvesfilozofisko aspektu raksta:

„Atstāts vienkāršās tautas rīcībā, sakāmvārds nekad neapklus tautas mutē; viņš griežas pie tautas domu pasaules, viņš bauda tautas uzticību un cieņu, viņš tautai ir liecība, galvojums, pierādījums, atļaisnojums, vadītājs, un vispār — sakāmvārds ir tautas dzīvē priecīgs un bēdīgs ceļa biedrs.“ *)

„Sakāmvārdi, kā dabīgi un no dzīves smelti spriedumi, viegli un it kā paši par sevi dzīvei pielietojami, kamēr zinātnieku domas un rēģulas allaž vien paliek tautai svešas un bez pielietošanas īstenajā dzīvē.“ **)

No visa sacītā redzam, ka iztīrādami dzīvesfilozofijas vielu, sakāmvārdi paši tiek filozofiski, resp. tiek par filozofiju.

*) И. Снегиревъ. Русскія народныя пословицы. 1848. XIII лр.

**) Turpat. XIV лр.

3. Citas zināšanas un gudrības sakāmvārdā.

Sakāmvārdā ir ne tikai filozofijas elements vien: arī citas zināšanas un gudrības tur sastopamas. Tur, tāpat kā tautas dziesmās, ir vēstures, etnografijas, socioloģijas, jurisprudences un dažādu citu zinātņu elementi. Piemēra dēļ aizrādīsim uz juridiskām zināšanām un tiesību elementiem sakāmos vārdos. Krievu zinātnieki šim jautājumam jau sen piegriezuši vērību. Kāds no krievu zinātniekiem, Z. Gorjuškins, jau 1811. g. raksta:

„Lasot senos sakāmvārdus..., nevar neatzīt, ka viņi nebūtu mutiski likumi. Un kā sakāmvārdiem tiešām ir bijis likuma spēks, to pierāda tas, ka daudzus no sakāmvārdiem atrodam pamatā tagad pieņemtiem likumiem.“*)

Kāds cits krievu zinātnieks P. Čubinskis par sakāmvārdiem raksta:

„Daudzi sakāmvārdi nav nekas cits, kā seno tiesu spriedumi un sabiedrību lēmumi. Tie ir „bauslības galdiņi“, kas uzglabājušies gadu simteņiem un kuņos tauta ir uzrakstījusi savu politisko darbību; tie ir lauku pašvaldības darbības liecinieki. Sakāmvārdi arī tagad vēl nosaka daudzas juridiskas attiecības, kas tagad vēl ir un pastāv tautā, un ar sakāmvārdu formulām vēl tagad izšķir strīdus. Kas nonievā sakāmvārdus, tas nonievā nerakstītus likumus, kuņi tagad vēl

*) З. Горюшкинъ. Руководство къ познанію російск. законоискусства. Москва. 1811 г.

vada veselus cilvēku miljonus viņu savstarpējās attiecībās.“*)

Ievērojamais krievu jurists N. Tagancevs par sakāmvārdiem raksta:

„Ierašu tiesības ir vienīgais pirmavots tiesību attīstībā; vienalga, vai šīs tiesības ir mutisku tradīciju veidā, kas eksistē kā stāstījumi par priekšzīmīgiem darbiem un bagātīgi izpaužas attiecīgās darbībās, vai arī viņas eksistē kā precīzi un noteikti formulējumi juridisku sakāmvārdu un parunu veidā; veseliem gadu simteņiem šie formulējumi dzīvo kā nerakstītas tiesības un iet no mutes mutē, bet arī uzrakstītas viņas nezaudē sava pamatrakstura.“**)

No latviešu autoriem sakāmvārdus, kā juridisko zinātņu vielu, ir izmantojis A. Švābe rakstā „Latviešu tautas tiesiskie uzskati“ („Latvieši“, II. 1932. g. 15. lp.).

Krievu folklorists Spēģirevs sakarā ar šo jautājumu raksta:

„Nekur tik daudz nav... izsacītu īstu un svarīgu domu par slimībām, dziedināšanu un zālēm, par dzīvību un nāvi, kā diētiskos sakāmvārdos, pie tam tās izsacītas ne tik daudz spekulatīvi, kā no tautas piedzīvojumiem. Vienoti ar tautas tikumību šie sakāmvārdi ļoti ievēro-

*) I. И. Иллюстровъ. Жизнь русскаго народа въ его пословицахъ и поговоркахъ. 1915 г. 6. lp.

**) И. Таганцевъ. Русское уголовное право. Изд. 2-ое. Общая часть. 1902 г. 130 lp.

jami. Vērīgs ārsts var no viņiem daudz derīgu zināšanu smelties savai zinātnei...“*)

Kā piemērus Snēgirevs atzīmē šādus krievu sakāmvārdus:

„Dzīvo vienkārši un nodzīvosi simts gadus.“

Šo principu atzīst arī visas lielākās šī laika dabas zinātnes un medicīnas autoritātes.

„Slimnieka vēders ir gudrāks, kā daktera galva.“

„Ēd pusēduma, dzer pusdzēruma, tad nodzīvosi pilnu mūžu.“

Arī zem šī sātības principa parakstās moderno laiku attiecīgie speciālisti.

Tauta reizēm ieteic arī gavēšanu kā labu un veselībai derīgu līdzekli.

„Gavēdams neviens vēl nav nomiris.“

Vēl Snēgirevs citē šādus diētiskus krievu tautas sakāmvārdus:

„Maize mūsu tēvs, putra mūsu māte.“

„Kamēr jauns, kremt kaulus, bet vecumā ēd biezputru.“

„Sīpols septiņas slimības ārstē.“

„Ķiploks un rutks — dara vēderu stipru.“

„Kam ķīsēlis un putra — tam labuma diezgan.“

„Ēst putru bez sāls, tāpat kā bez mīlestības bučoties.“

*) И. Снегиревъ. Русскіе въ своихъ пословицахъ. Кн. VI 1834 г. 73. лр.

Tāpat krievu tautai kā īpatnējus un zīmīgus Snēgirevs vēl citē citus higiēniskus un medicīniskus sakāmvārdus:

„Pirts mūsu otrā māte.“

Kad Pēterim Lielajam ārzemnieki ieteikuši ierīkot aptiekas un slimnīcas, viņš esot atbildējis:

„Mums, krievi, pagaidām pietiks ar pirti.“ *)

Vēl vērā ņemami šādi Snēgireva atzīmētie medicīniskie sakāmvārdi:

„Gars (t. i. pirts gars, P. B.) kaulus nelauž.“

„Dzīvo ar prātu, nevajadzēs zāļu.“

„Bēdas gan nenokaus, bet veselību sabojās.“

„Grūti tam, kas atmin ļaunu.“

„Labam cilvēkam labumā iet sausa maize (suchari), bet ļaunam pat gaļas ēdieni labu nedara.“

„Labs cilvēks raud no prieka, ļauns no skaudības.“

„Nedusmojies — pārsprāgs žults!“

Cīņā ar slimībām krievu sakāmvārdi ieteic saturēt dūšu, slimībām nepadoties un cik vien iespējams gultā nelikties.

„Slimībai nepadodies, ja gribi no tās atkauties.“ **)

*) Снегиревъ. Русскіе въ своихъ пословицахъ. 1834 г. IV 79. lp.

**) Turpat 71.—90. lp.

Krievu medicīnas doktors un profesors Visockis, kas speciāli vācis medicīniska rakstura sakāmvārdus un parunas, nāk pie šādas atziņas:

„Ir daudz pavisam pareizu novērojumu un tik prātīgu padomu, zem kuņiem bez liekas vilcināšanās parakstīsies katrs izglītots ārsts.“*)

No mūsu latviešu medicīniskiem sakāmvārdiem piemēra dēļ varam minēt šādus:

„Kad maize un sāls, tad vaigs nav bāls.“

BFK. 50.

„Kur iespīd saule, tur ārstam nav jāiet.“

„B. Z.“ 1936. g. Nr. 121.

„Ēnas pusē līķa rati piebrauc trīs reizes biežāk nekā saules pusē.“ „B. Z.“ 1936. g. Nr. 121, (Dr. med. N. Vētras uzrakstīti.)

„Pēc darba maize gārda.“ BFK. 96.

„Pēc padarīta darba salds miegs.“ BFK. 76.

„Bez svētdienas nebūs darbdienas.“ BFK. 277.

„Kad vēders nestrādā, arī galva nestrādā.“

BFK. 1200.

„Darbs ir dzīves veselība.“ BFK. 138.

„Kas grūti strādā, tas viegli mirst.“ BFK. 126.

„Pirts — saimes veselība.“ BFK. 50.

„Neēdušam galva sāp, paēdušam vēders sāp.“

BFK. 167.

„Kad vēders sāp, tad jāguļ čurisku.“ Lange.

*) Н. О. Высоцкий. Медицинскія возрѣнія нашего народа въ пословицахъ и поговоркахъ. Историч. Вѣстникъ 1903 г. июль. Стр. 241.

Ar šīm pāris pieminētām zinātnēm arī aprobežosimies, jo citādi nāktos atkārtot daudz no tā, kas sacīts par tautas dziesmām un pasakām, kā zinātnes un filozofijas avotiem.

Beidzot te jāpiezīmē, ka speciālāka rakstura gudrības, kā, piemēram, juridiskās, medicīniskās un citas, nav nebūt tikai šauri speciāla rakstura. Nē, viņām ir plašāks vēriens: viņās ir arī vispārējs dzīvesfilozofisks elements.

III. DAŽĀDI SAKĀMVĀRDA FILOZOFISKIE ASPEKTI.

1. Sakāmvārdi kā tautas loģiskās formulas, tautas loģika.

Šīs nodaļas ievadā kā sakāmvārda otro filozofisko aspektu mēs minējam to, ka sakāmvārds ir kā gatavs ierocis un līdzeklis filozofiskā domāšanā. Kā tas saprotams?

Kā nauda ir gatava vērtība un arī līdzeklis citu vērtību mērošanā un mantu maiņas procesā, tā arī sakāmvārds ir tāda izkalta domu formula jeb monēta, kas cilvēkam izlīdz viņa filozofiskā jeb prātnieciskā domu gaitā.

To jau sacījām, ka neviens, pat vienkāršākais ikdienas cilvēks neiztiek bez savas filozofēšanas jeb prātošanas, kaut arī tā būtu prātošana ļoti mazā mērā un šaurā aplokā. Tikai ne ikkatram ir dabas dāvanas, savas prātnieciskās domas izdevīgi un zīmīgi izteikt. Tādos gadījumos viņam nāk talkā sakāmvārdi ar saviem formulējumiem. Tie skaidri formulē to, ko dažs labs cilvēks ne visai skaidri domā. Dzirdot sakāmvārda formulējumu sasāpējušā jautājumā, cilvēks nevilus iesaucas vai, vismaz, nodomā: „Taisni manas domas!“ un bez tam vēl: „Cik labi izsacīts!“

Tāds cilvēks tad gatavo formulējumu paņem un ieliek to kā gatavu argumentu savu pierādī-

jumu un savu attīstāmo domu ķēdē. Dzīves sil-
loģismos sakāmvārds parasti ir lielākā premise.

Saprotama lieta, ka gatavo izmantot ir vieglāki
kā gatavu radīt.

Tā tas ir mākslā, tā filozofijā. Piem., to cil-
vēku, kas prot pasacīt, novērtēt un baudīt labu
mākslas darbu, ir daudz vairāk nekā to, kas
šādu darbu var radīt. Labu dzejoli izmeklēt un
nodeklamēt vai vienkārši izlasīt taču ir nesalī-
dzināmi vieglāki kā to uzrakstīt. Tā tas ir arī
ar filozofisku domu. Arī tur gatavo domu izka-
lumu ir nesalīdzināmi vieglāki paņemt gatavā
veidā un ielikt attiecīgā vietā, nekā to izdomāt
un prātā izveidot.

Šķietas, ka vismaz 90% no visiem cilvēkiem
pieder pie tādiem, kas vairāk izmanto gatavās
domas, nekā viņas rada.

Tā tad tautas sakāmvārds ir izkalta filozofiska
monēta, kas filozofiskajā domu saimniecībā rada
lielus atvieglinājumus.

2. Sakāmvārds kā individuālfilozofijas ele- ments.

Kā noslēgtas, gatavas izkaltas filozofiskas do-
mu vienības, filozofiskas atziņas un sentences,
sakāmvārdus izmantojuši arī profesionāli filo-
zofi savos darbos.

Sakāmvārdu un individuālo, profesionālo fi-
lozofu mācību sakars vērojams jau no senākiem
laikiem.

Sengrieķu filozofi jau pirms Sōkrata sākuši izmantot sakāmvārdus savos filozofijas darbos. Te daži piemēri.

Hērakleīts (540.—480. g. pr. Kr.). Viņa filozofijā, kuras stils pazīstams ar savu gleznaino un aforistisko valodu, sastopam daudz sengrieķu sakāmvārdu, kā to aprāda pazīstamais grieķu literātūrvēsturnieks Bergks (*Griechische Literaturgeschichte, erster Band 1872. g. 368. lp.*).

Dēmokrits (460.—371. g. pr. Kr.). Kāds no jaunākiem filozofijas vēsturniekiem, vērā ņemot sakāmvārdu aspektu, par Dēmokrita filozofiju raksta:

„Dēmokrita ētisko rakstu fragmentos ir liels skaits tādu, kas pēc sava rakstura šķiet esam veco sakāmvārdu gudrības.“*)

Un tiešām: daži no Dēmokrita aforismiem un sentencēm pat ļoti radnieciski mūsu sakāmvārdiem, piem.: „Dzīvnieks zin, cik daudz viņš drīkst (ēst), bet cilvēks nezina“ (Dēmokrits). Latviešu sakāmvārds: „Lops zin savu mēru, bet cilvēks nezina“.

Vēl atzīmēsim šādas Dēmokrita gudrības, kas līdzinās sakāmvārdiem:

„Puika ir tas, ne vīrs, kas prasa bez mēra.“

„Kas mēru zin ēšanā un dzeršanā, tam nekad nakts nav par garu.“

*) W. Capelle. „Die Vorsokratiker“. 1936. 393. lp.

„Mērs (mērenība) pietur prieku un dara to vēl lielāku.“

„Laimīgs tas, kas priecīgs mazumā, nelaimīgs tas, kas neapmierināts bagātībā.“

„Ārsta māksla dziedē miesas kaites, bet gudrība atbrīvo dvēseli no ciešanām.“

„Miesas skaistums ir dzīvniecisks, ja tur prāta nav klāt.“

„Daudzi prieki rada nelaimi.“

„Ieradums dara vieglāku dienas darbu.“

„Tik tie ir dieviem mīļi, kas netaisnību nīst.“

„Katra pienākums ir taisnību runāt, un tas arī ir izdevīgāki.“

„Drošība atvairā likteņa sitienus.“

„Kas pastāvīgi naudas varā, tas nekad nevar taisns būt.“

„Vārds ir tikai darba ēna.“

„Centies pēc lieliem darbiem, ne pēc lieliem vārdiem.“

„Labam nav jābēdājas par ļauno palām.“

„Kas nevienu nemīl, to arī pašu neviens nemīl.“

„Nesmejies par citu cilvēku nelaimi, bet jūti tai līdz.“

„Sieva ir spējīgāka kā vīrs visādu ļaunumu izdomāšanā.“

„Sievietes greznums ir — mazrunība; bet arī vienkāršs greznums viņai labi piestāv.“

„Domu saskaņa rada draudzību.“

„Daudzi cilvēki, kas nekā daudz nav mācījušies, tomēr prātīgi dzīvo.“

„Labu atrod ar grūtībām, ļaunu atrod pat nemeklējot.“

„Neprātīgas ir muļķa cerības.“

(No Dēmokrita rakstiem par ētiku.)

Sōkrats (dzimis ap 469. g. pr. Kr., miris 399. g. pr. Kr.). Tāpat Sōkrats, kam nācies daudz ar tautu runāt, sludinot savas tikuma mācības, ir lietojis sakāmvārdus, gan uz tiem allaž balstīdamies, gan tos iepidams savā filozofijā.

Pēc Plātona liecības, Sōkrats arī savā aizstāvēšanās runā pie tiesas atsaucies uz sakāmvārdiem, šo tautas un līdz ar to arī Dieva balsi. Tā, piem., viņš, starp citu, saka:

„Man ir gan arī kaut kādi piederīgie, jo, kā Homērs saka: „Arī es neesmu ne no koka, ne no akmeņa dzimis, bet no cilvēkiem.“ („Sōkrata aizstāvēšanās runa.“ Tulk. Fr. Garais, 62. lp.)

Šim grieķu sakāmvārdam ir radniecīgs arī mūsu latviešu: „Vai tad es kāds skalšana bērns?“

Plātons (427.—347. g. pr. Kr.). Vēl plašāk kā Sōkrats sakāmvārdus ievērojis un lietojis viņa skolnieks un viens no lielākiem grieķu filozofi: Plātons. Kāds no krievu filozofi un filozofijas pētniekiem, prof. J. Lapšins, raksta:

„Savos darbos viņš (t. i. Plātons, P. B.) plaši izmanto sakāmvārdus, augsti vērtēdams viņu atjautu un dziļumu. Viņš min sakāmvārdus, kas attiecas uz teikām, reliģiju, vēsturi, ģeografiju, mā-

jas un sabiedrisko dzīvi, uz rotaļām, uz filozofiju, teātri un dzīvniekiem.“*)

Savu spriedumu par Plātonu sakarā ar sakāmvārdiem Lapšins balsta uz kādu speciālu pētījumu „Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten bei Plato.“ Von Dr. Eugen Grünwald. Berlin 1893.

Minētais autors tiešām rūpīgi pārstaigājis Plātona filozofiju, sakopojis viņa sakāmvārdus un sadalījis tos attiecīgās grupās, kuŗas prof. Lapšins arī atzīmē. Dažas no šīm grupām ir itin kuplas un satur vairākus desmitus sakāmvārdus.

Kāds otrs Plātona pētnieks, Lingenbergs, savā rakstā „Platonische Bilder und Sprichwörter“, Köln, 1872, tāpat izvēcis Plātona sakāmvārdus un sadalījis tos šādās grupās: a) sakāmvārdi attiecas uz dievišķām būtnēm, b) uz cilvēku attiecīgie, c) uz cilvēka darba ražojumiem un dabas produktiem attiecināmie, uz zināmām personām, d) uz tikumiem un ierašām un e) Plātona sentences. Lingenberga grupas tāpat ir plašas un bagātas.

No visa tā redzam, ka lielais domātājs un spīdošais stilists Plātons savu domu atbalstīšanai un stila izkopšanai ir turējis par nepieciešamu izmantot tautas sakāmvārdus, parunas un sentences.

Aristotelis (384.—322. g. p. Kr.). Ne mazāku vēribu kā Plātons sakāmvārdiem piegriezis otrs

*) Проф. И. Лапшин. философия изобретения etc. II Прага 9. лр.

lielais grieķu filozofs, Aristotelis. Viņš par sakāmvārdiem raksta:

„Sakāmvārdi nav nekas cits kā senās filozofijas atliekas, kas no cilvēces sirmo pirmlaiku drupām ir izglābtas. Tāpēc viņus nedrīkst pāvirši uzlūkot, bet ir čakli jāpēta: jo tur kā dzirkstis zem pelniem glabājas senā gudrība, kas patiesības saskatīšanā bij redzīgāka nekā vēlāku laiku filozofija.“*)

Pat savos lielajos darbos, piem., runājot par Grieķijas valsts satversmi, Aristotelis aizrāda, lai pētnieki piegriež lielāku vērību vietējiem sakāmvārdiem. Iespējami pat, ka Aristotelis pats ir vācis tautas sakāmos vārdus, jo pētnieki viņa rakstu bibliografijā min arī kādu sakāmvārdu krājumu: tas būtu vai nu paša Aristoteļa savākts, vai arī kāda nezināma autora izvākts no Aristoteļa rakstiem.

Grieķu literātūrvēsturnieki zin stāstīt, ka Aristoteļa un Izokrata piekritējiem pat izcēlusies nīkna polemika par sakāmvārdu nozīmi.

„Filozofi un vēlāk gramātiķi ar lielu cītību ir sakāmvārdus vākuši, gan no tautas mutes, gan no literatūras, tos bagātīgā mērā uzkrājuši, kārtojuši un izskaidrojuši,“ tā raksta pazīstamais grieķu literātūrvēsturnieks Bergks.**)

*) Johann Michael Sailer. „Die Weisheit auf der Gasse“. Augsburg. 1810. 11. lp.

**) Th. Bergk. „Griechische Literaturgeschichte“. Berlin. 1870. 366.—367. lp.

Sofisti. Tāpat sakāmvārdus savā filozofijā bagātīgi lietojuši dažādu laiku sofisti senajā Grieķijā: gan Sōkrata laikā, gan arī otrā un trešā gadsimtenī pēc Kristus.

Sofisti ļoti labprāt mīlēja sakāmvārdus iepīt savās runās, jo viņi runu stilu rūpīgi kopa. Sakāmvārdus savos rakstos un runās tie uzlūkoja par savu runu un rakstu eleganci un krāšņumu.

Kāds otrs literātūrvēsturnieks, A. Bernhardijs, min dažus no Romas laikmeta grieķu filozofiem un runātājiem (Filostratu un Aristenetu), kas, tā sakot, vai bērsus bēruši tautas sakāmvārdus un parunas gan savos rakstos, gan publiski turētās runās. Kopdami un izsmalcinādami savas valodas stilu, tie to lielā mērā darījuši ar tautā veidoto valodu un domu formulu, sakāmvārdu, palīdzību.“*)

Tāpat sakāmvārdus un parunas savos darbos ir izmantojis ievērojamais grieķu mēdīķis un filozofs Hipokrats (460.—377. g. pr. Kr.).

Viņš sakāmvārdu un aforismu veidā arī pats savus medicīniskos padomus un imperātīvus uzrakstījis. Te kādi piemēri:

„Dzīve ir īsa, māksla gara, izdevīgs mirklis dārgs, pieredze krāpīga, tiesa smaga.“

„Miegs un bezmiegs pāri par mēru ir bīstami.“

„Gan piecēšanās, gan apetīte, gan viss cits, kas pāri dabiskām robežām, nav labs.“

*) G. Bernhardy. „Grundriss der Griechischen Literatur“. Vierte Bearbeitung. Erster Theil. 1876. 629.—641. lp.

„Neparasts nogurums vēsta slimību.“

„Izsalcis neķeries pie darba.“

„Kas ēd vairāk, kā miesa to atvēl, tas rada slimību.“

„Ilgi novājināts organisms ātri neuzlabojas; īsā laikā novājināta miesa uzlabojas ātrāki.“

„Rudens ir nelabvēlīgs diloņa slimniekiem.“

„Miesā, kur sviedri, tur ir slimība.“

„Organismā, kur aukstumi un karstumi, tur ir slimība.“*)

Šie piemēri no grieķu filozofijas dod liecību par to, ka sakāmvārdiem, kā tautas gudrībai, svarīga loma piekrīt arī atsevišķo filozofu darbos. Un par to arī nav jābrīnās: katra filozofa domājošais gars taču ir tikai daļa no tā tautas gara, pie kuŗas attiecīgais filozofs pieder.

Bez tam: katrs filozofs savu jaunradošo domu pasauli taču var celt tikai no tiem domu pasaules materiāliem vai arī ar to materiālu palīdzību, ko viņš atrod priekšā kā gatavu.

Katra domātāja darbs ir attiecīgā iepriekšējā darba turpinājums. Un te nelīdz arī kāda filozofa augstprātīga un nievājoša atsauksme par sakāmvārdiem (piem. Hēgeļa, kas sakāmvārdus nosauc par „triviālām patiesībām“). Bez Hēgeļa „augstām gudrībām“ (kuŗās daudz nesaprotama un daudz arī mazderīga) tauta var itīn labi dzīvot, kamēr bez sakāmvārdu dzīvi vadošiem principiem tautas nav varējušas dzīvot.

*) Афоризмы Иппократа. 1848 г. 63—88. лр.

Te vēl kāds piemērs no mūsu filozofijas un mūsu filozofiem.

Daudzi gan būs pārsteigti, kad es minēšu kāda filozofa vārdu, bet es tur nekā nevaru līdzēt. Šis vārds ir — Kaudzīšu Reinis.

Viņa aforismos un sentencēs, kas iespiesti krājumos „Vija“ IV. un V. burtnīcās, ir patstāvīgas un oriģinālas filozofijas nesalīdzināmi vairāk, kā daudzos mūsu filozofijas speciālistu un lektoru rakstos un lekcijās, kur atstāstītas tiek gandrīz vienīgi citītautu filozofu domas.

Kaudzīšu Reinis ir īsts tautas filozofs.

Bez formālas skolas izglītības ar spilgtu prātniecisku talantu viņš ir no tautas nācis, tautā dzīvojis un tautas domas domājis. Tāpēc arī viņa oriģinālie gudrojumi tik cieši saplūst ar tautas prātniecību un sakāmiem vārdiem, ka reizēm pavisam gandrīz neiespējami tos izšķirt. Te kādī piemēri.

„Vijas“ IV. burtnīcas beigās ir atzīme „R. oriģināldomas“. Tas nozīmē: Kaudzīšu Reiņa oriģināldomas, viņa oriģinālie prātojumi, aforismi un sentences.

Bet iepazīstoties ar aforismu un sentenču saturu, sastopam tur daudzus neapšaubāmus tautas sakāmvārdus, kā, piem.:

„Kam dārzā bites, tam medus lēts.“

„Jo vairāk medus ēd, jo rūgtāka mute.“

„Liekulis laizās, lai viņam piesmērē vai darvu mutē.“

„Kam nav darba dienu, tam nav arī svētdienu.“

„Gudrība savējos nekad neapkauno.“

„Aizliegti āboli tie saldākie.“ (Variants, P.B.)

„Labāk lai trūkst laika divreiz, nekā darba vienreiz.“

„Jo vairāk suns rej, jo mazāk to pēc dzird“
u. c.

Vismaz šo rindīņu rakstītājam viņi ir ienākuši kā sakāmvārdi no vairākām Latvijas pusēm.

Kā gan tas izskaidrojams: vai Kaudzīšu Reinis tiešām būtu gribējis lepoties ar tautas mantu?

Maz ticams. Vairāk izskaidrojams tas ar to, ka viņš tā iedzīvojies tautas gara pasaulē, tā ieklausījies tautas teicienos, tā piesavinājis tautas valodu ar viņas parunām, sakāmvārdiem un īpatnējām formām, ka viņam dažbrīd tiešām ir bijis grūti izšķirt, kas ir tautā kaut kad dzirdēts, kas paša pilnīgi patstāvīgi izveidots. Varētu būt arī otrādi: Kaudzīšu Reiņa radītie aforismi pārģājuši tautā kā sakāmvārdi.

V. „Vijas“ burtnīcā sastopam šādu virsrakstu: „No veciem un jauniem laikiem.“ Virsrakstam seko atkal rinda aforismu, sentenču u. t. t. Šinī nodaļiņā atkal sastopam juku jukām gan tautas sakāmvārdus (ko Kaudzīšu Reinis arī, šķiet, ietver apzīmējumā „no veciem laikiem“), un arī paša Kaudzīšu Reiņa oriģinālaforismus un sentences.

Ar vārdu sakot: šī tautas filozofa darbos ir daudz arī sakāmvārdu, un, šķiet, viņš nav vairāk „noziedzies“, kā augšā minētie lielie sengrieķu filozofi, kas arī savos darbos iemistrojuši grieķu tautas sakāmvārdus.

Ar sacīto, domājam, attaisnojas mūsu virsraksta tēze, ka individuālfilozofijā ir allaž vien arī savs skaits tautas filozofijas sakāmvārda tērpā.

Te vēl jāpiezīmē, ka sakāmvārda un filozofijas attiecības vēl labi raksturo tā aforistiskā filozofija, kāda ir Paskaļa, Labrijēra, Ničšes un citu aforistisko filozofu darbos.

Aforismam ar sakāmvārdu ir liela līdzība: a) filozofiskais saturs abiem, b) koncentrēts un pēc mākslinieciskiem principiem veidots dzejas stils.

Tikai sakāmvārds ir vecāks un dabiskāks, kamēr filozofiskais aforisms ir jaunāks, individuālāks un māksliskāks.

Sakāmvārds kā tautas darināts aforisms ir, bez tam vēl, dzīvei tuvāks. Jaunāka laika filozofiskais aforisms ir tikai sakāmvārda imitācija, pēc sakāmvārda parauga darināts.

3. Filozofijas sākumi saistīti ar sakāmvārdu.

Kādā no sākuma nodaļām „Filozofija un tautas gudrība“ šo tematu pa daļai jau skārām. Te pāsvītrosim tikai īpaši sakāmvārda un filozofijas cēloniskos un ģenētiskos sakarus.

Šo tematu iztirzā arī krievu folklorists J. Sņēgirevs. Aizrādot, ka grieķiem bijuši g n ō m i jeb gudrības pantīņi un p a r o i m i j a s, t. i. gudrības sentences, līdzīgas mūsu tagadējiem sakāmvārdiem, viņš raksta:

„Paroimija pēc vārdnīcas to pārtulkojot nozīmē „pie ceļa“ (para = pie, oime = ceļš), t. i. pie ceļa jeb ceļam sacītais, it kā padoms ceļā vai arī krustceļos, kādu ceļu izvēlēties.“

Tālāk Sņēgirevs raksta, ka šīs paroimijas jeb sakāmvārdi bijuši rakstīti uz ceļu hermām, t. i. uz īpašiem blakusceļa akmeņiem, kas pa daļai līdzīgi mūsu kilometru stabiem, pa daļai robežu akmeņiem..

Grieķijā visi šie ceļu akmeņi jeb hermi bijuši aprakstīti ar grieķu paroimijām jeb sakāmvārdiem, t. i. ar gudriem padomiem ne tikai par to vien, kas ceļā noder, bet arī par to, kas noder un noderēs dzīves ceļā un dzīves gaitās.

Kāds angļu ceļotājs sakarā ar šo parādību saka par Grieķiju: „Viņā nav neviena akmeņa bez uzraksta.“

No šiem ceļa akmeņu uzrakstiem tad katrs ceļinieks varēja mācīties derīgas un dziļas dzīves gudrības.

Sakarā ar šo parādību Plātons saka:

„Ceļojot pa Atīku var iemācīties tikumus, lasot uzrakstus no hermām, kas novietotas pie lieliem ceļiem un arī apdzīvotās vietās; šinīs uz-

rakstos bij ietvertas gudrības sēklas un pirmie filozofijas elementi.“*)

„Grieķu gudrie allaž aprobežojās ar to, ka uzrakstīja pašas galvenākās un svarīgākās dzīves rēģulas, kas tad vēlāk pārvērtās par tautas sakāmvārdiem un izveidojās par tautas tikumu mācību un par tautas likumiem.“ **)

Arī Aristotelis par šiem gudrības teikumiem, resp. sakāmvārdiem, teic: „Tie ir senās filozofijas atliekas..., kas uzglabājušās pateicoties savam īsumam, skaistumam un atjautai.“

Tā tad arī abi lielākie grieķu filozofi ieskata sakāmvārdus par filozofijas pirmposmu, par filozofijas sākuma elementiem un dīgļiem.

*) И. Снегиревъ. Русскіе въ своихъ пословицахъ. Книжка I, 18 лр.

**) Turpat. 18. лр.

IV SAKĀMVĀRDU MASA UN TAUTAS PRĀTNIECĪBAS SISTĒMA.

Sakāmvārdos ietvērto tautas atziņu un zināšanu masu var saukt par tautas prātniecības masu.

Plaša, aptveroša un vispusīga ir šī tautas gudrības jeb dzīves filozofijas masa.

Sakarā ar šo jautājumu šo rindiņu autoram dažus gadus atpakaļ nācās rakstīt:

„Tautas sakāmvārdi runā par cilvēka mūžu, pasauli, laudīm, par cilvēku vispār, par jaunību un vecumu, par jaunu un vecu, par slimību un veselību, par dzīvību un nāvi, par mīlestību un precēšanos, par vīru un sievu, par vecākiem un bērniem, par brāļiem un māsām, par radiem un draugiem, par kungu un kalpu, par darbu un slinkumu, par bagātību un nabadzību. Tāpat plašs ir šis tautas dzīves likumu krājums par cilvēka dažādām rakstura un citām psihiskām un ētiskām darbībām. Sakāmvārdi sniedz savus filozofiskos formulējumus par gudrību un muļķību, par zināšanu un nezināšanu, mācīšanu un nemācīšanu, par taupību un izšķērdību, par prātīgumu un neprātu, par patiesību un nepatiesību, par taisnību un netaisnību, par lepnību un pazemību, par labu un ļaunu, par kaunu un nekaunību, par godu un negodu, par slavu un neslavu, par smiekliem un raudām, par priekiem un bēdām, par pļāpību un klusuciešanu, par skolu

un audzināšanu, par laimi un nelaimi u. t. t., u. t. t. Viss tas ir ietverts tautas dzīves filozofisko principu krājumā. Ar visiem šiem dzīves jautājumiem un problēmām nodarbojas tautas sakāmvārdi. Katrā nopietnā dzīves gadījumā tautai ir kas nopietns ko teikt. Katrā tādā gadījumā tauta ir izstrādājusi kādu nopietnu atzinumu — ko darīt un kā darīt.“

(P. Birkerts. „Latviešu sakāmvārdi un parunas.“ 1927. g. Ievads, 7.—8. lpp.)

Bet vai šī filozofijas domu un atziņu masa ir chaotiska, sasvaidīta, bezstruktūras un bezsistēmas masa?

Uz šo jautājumu jāatbild ar — nē.

Kā katrā sakāmvārdā, kā redzējām, ir sava sistēma, tā arī visā sakāmvārdu masā un kopumā.

Saprotama lieta, šis sistēmas jēdziens ir jāņem relatīvi. Sakāmvārdu sistēma visā sakāmvārdu masā ir vairāk gan intuitīva, kā apzinīgi un ar īpašu nolūku sakārtota.

Arī te interesanti izklausīt folklorista Spēģireva domas par šo jautājumu.

„Lai gan sakāmvārdi ārēji izliekas atsevišķi un nesaistīti, tomēr tautas dzīvē viņiem ir neredzams, iekšējs, organisks sakars, viņi ir kaut kas vesels, tāpat kā pati tauta. Pat viņos šķietamās pretrunas īstenībā tikai apgaismo kādas lietas dažādās puses, izpauž dažādus uzskatus, kas

īpatnēji savam laikam, savai vietai un attiecīgai personai.“*)

Kādā citā šavā grāmatā Snēgirevs skaņ vēl šo pašu tematu. Citējis vairākus sakāmvārdus, viņš saka:

„Ātsvabinot sakāmvārdu domas no viņu vārdiskā iefērpā — jūs, neskatoties uz viņu ārējo nevienādību un dažādību, atradīsiet iekšēju līdzību un vienību...“**)

Tālāk autors aizrāda, ka to pamatprincipu, kas valda un vada tautas un cilvēci, nav daudz. Šie pamatprincipi ir arī daudzo un dažādo sakāmvārdu avoti, ko sauc par tautas gudrību un „dieva balsi“.

„Ja sirds sirdij vēsti dod,“ ja „gars garu izprot,“ tad arī sakāmvārdiem, kaut arī tiem nav savā starpā ārēja sakara, tomēr ir iekšējs spēks un iekšējs sakars, tāpat kā visai tautas iekšējai un ārējai dzīvei.“**)

Ja sakāmvārdu masa tautas atmiņā un garā tiešām būtu bez sistēmas un sakara, bez asociācijas saitēm, ja tie būtu kā zirņi maisā sabērti, tad cilvēks nespētu arī viņus vajadzīgā un attiecīgā gadījumā atcerēties un tos pielietot īstā vietā. Bet ja tauta visumā vai viņas atsevišķs loceklis to spēj, tad tas nozīmē, ka sakāmvārdi

*) И. Снегиревъ. Русскія народныя пословицы, XIV лр.

**) И. Снегиревъ. Русскіе въ своихъ пословицахъ 1834 г. Кн. IV 204 лр.

***) Турпат. 204. лр.

ir savstarpēji saistīti ap kādu centrālo psīches daļu, kur tad tos asociācijas ceļā var apzinīgi vai intuitīvi saukt talkā vajadzības gadījumā un vajadzīgā brīdī. Citiem vārdiem: viņi ir tautas apziņā sakārtoti zināmā sistēmā.

Pētniekam atliek šo sistēmu padarīt plašāku un pilnīgāku, lai to varētu apzinīgi lietot.

No vairākiem tautas gudrības ideoloģiskajiem avotiem sakāmvārdi, bez šaubām, ir vissvarīgākais.

Katrs sakāmvārds ir prātniecība jeb filozofija jau pats par sevi, bez tam — tas ir viena šūna tautas prātniecības sistēmā.

Kā atsevišķs cilvēks dzīvo savu atsevišķo, individuālo dzīvi un bez tam vienā un tanī pašā laikā kopā ar citiem cilvēkiem iztaisa dažādas sabiedriskas vienības, grupas, valstis un nācijas, kā atsevišķi zemes avoti, grāvīši un strautiņi kopā saplūzdamī iztaisa lielas upes un ezerus — tā atsevišķi sakāmvārdi kopumā iztaisa tautas prātniecību.

V KOPSAVILKUMI PAR FILOZOFIJU SAKĀMVĀRDĀ.

1. Tautas sakāmvārdi ir filozofija tiklab pēc satura, kā pēc formas.

2. Sakāmvārdus par filozofiju pēc formas padara:

- a) domu kondensācija (piesātinājums), kas nelielā vārdiskā čaulā ietver milzum daudz satura;
- b) domu ģeneralizācija, kas ar sakāmvārda īso sacījumu aptver lielu parādību virkni;
- c) domu īpatnējais loģiskais izkalums jeb formula, kas visas tautas domāšanā cirkulē kā loģiska monēta;
- d) domu kvintesences jeb visbūtiskākā izvilkuma raksturs, kas sakāmvārdu liek līdzās zinātnes likumu formulējumiem;
- e) domu kritiskais aspekts, kas visu pārdomā, salīdzina, sver, vērtē, kā to dara katra filozofija;
- f) problemizēšana jeb gudrošana, kur doma uzstāda visādas hipotēzes, varbūtības un iespējas, tad visas tās pārcilā, apsver, pārdomā, apgudro;
- g) filozofiskā sistēma sakāmvārdā, jo sakāmvārda īsais sacījums sevī satur ve-

selu domu, risinājumu un secinājumu virkni, no kurām pat sakāmvārds ir tikai pēdējais slēdziens.

3. Sakāmvārdu par filozofiju pēc satura padara tās sakāmvārdā ietvertās domas un problēmas, kas zinātnes vēstures gaitās ir jau par filozofiskām atzītas. Tādas ir:

- a) sakāmvārda ētiskie principi, ētiskās problēmas un vispār ētiskais saturs;
- b) sakāmvārda dzīvesfilozofiskās problēmas un elementi;
- c) dažādas citas tautas gudrības un vispārēja rakstura zinātnes;
- d) citām speciālfilozofijām un filozofijas nozarēm piederošā domu viela.

4. No citiem sakāmvārda filozofiskiem aspektiem vēl minami: sakāmvārda ciešais ģenētiski-vēsturiskais sakars ar individuālfilozofiju:

- a) individuālfilozofija savā domu masā ietilpina daudz gatavu sakāmvārdu un viņu domu;
- b) sakāmvārds ģenētiski un vēsturiski ir individuālfilozofijas priekštecis;
- c) pēc sakāmvārda parauga ir radies īpašs filozofijas tips: aforistiskā filozofija (Paskals, Nīčše u. c.).

5. Sakāmvārdi savā kopumā ir ne tikai filozofiska masa, bet arī filozofiska sistēma:

- a) tautas domu pasaulē sakāmvārdu sa-
karībai un sistēmai vairāk intuitīvs rak-
sturs;
- b) zinātnieka uzdevums šo tautas intuitīvo
sistēmu sakāmvārdos padarīt par skaid-
rāku, noteiktāku un pilnīgāku;
- c) to izpildot, sakāmvārda filozofijas ma-
sa pārvēršas par tautgudrības jeb taut-
filozofijas, t. i. prātniecības sistēmu.

GRĀMATAS NOSĒGUMA VISPĀRĒJĀS ATZIŅAS.

Iztirzājuši šai „Ievadā“ svarīgākos mūsu tautas prātniecības jautājumus, mēs nākam pie šādiem vispārējiem slēdzieniem:

1. Ja ar tautas prātniecības problēmu arī maz vēl nodarbojusies mūsu literātu un filozofisko darbinieku saime, tad tas vēl nenozīmē, ka mūsu tautā prātniecības nebūtu.

Prātniecība mūsu tautā ir pastāvējusi jau kopš mīrmās senātnes un ilgi pirms iespiestā vārda.

2. Kā klasiskajā Grieķijā „sophos“ jeb gudrības jēdziens pastāvēja jau ilgi pirms jēdziena „filozofija“ (philosophia), tā arī mūsu tautas gudrības jēdziens ir pastāvējis jau ilgi pirms prātniecības jeb filozofijas jēdziena tagadējā nozīmē.

3. Kā klasiskajā Grieķijā „sophos“ bij pirmais filozofijas veids, tā arī mūsu tautas gudrība ir vienas pirmais prātniecības veids.

4. Kā katra tautas prātniecība pirms rakstītā un iespiestā vārda pastāv fragmentāriskā, resp. atsevišķu gudrības sentenču veidā, — tāpat tas ir arī ar mūsu tautas prātniecību. Tur līdz pašam pēdējam laikam trūkst zinātniskas organizācijas, bet pastāv tikai intuitīva organizācija un sistēma.

Zinātnes un filozofijas darbinieku uzdevums ir — tautas prātniecības intuitīvo sistēmu pārveidot zinātniskā sistēmā..

5. Mūsu tautas prātniecības zinātniskās sistēmas avoti ir — mūsu tautas ideoloģija, tautas tradīcijas, kur sinkretiskā veidā iekaisītas tautas gudrības.

Pašas tautas prātniecības dziļākais avots ir viņas domājoši-radošais gars.

6. No šīm dažādās tautas ideoloģijās izkaisītām gudrībām ir organizējamās un veidojamās tautas prātniecības atsevišķās disciplīnas un sistēma.

7. Visspilgtāk tautas gudrība parādās viņas sakāmvārdos. Sakāmvārdi nav vairāk nekā, kā tautas prātniecība aforismos, gluži tāpat kā daudzu moderno filozofu aforistiskā filozofija.

8. Katrs sakāmvārds, kā redzējām, ir mākslinieciski izkalta tautas gudrības pārle. Viņā koncentrētā veidā ir maza implicēta prātnieciska sistēma.

9. Tautas prātniecisko sistēmu veidojot, sakāmvārdi ir šīs celtnes vissvarīgākais materiāls.

10. Līdzās sakāmvārdiem svarīgākā tautas ideoloģija, kas sevī ietver prātnieciskus elementus, ir — mūsu tautas dziesmas. Daudzas tautas dziesmas nav vairāk nekā, kā ritmiski jeb dziesmoti sakāmvārdi.

11. Tāpat tautas gudrība izpaužas pasakās un tautas anekdotos. Tur gudrība, tā sakot, ietērpta gleznās un konkrētos tēlos; bet netrūkst tur arī skaisti veidotu prātniecisku aforismu un sentenču.

12.. Tāpat prātniecība ir parunās un raksturvārdos, kas tuvu stāv sakāmvērdiem.

13. Filozofiskai domāšanai jeb prātnieciskai gudrošanai tuvu stāv mīkla.

Mīklas ir veidojuši gudri cilvēki, un tās ir derējušas un arī lietotas gudrības pārbaudei.

14. Tautas gudrība ir arī māņos, un no turienes prātnieciskā sistēma var ņemt daudz derīgas vielas.

15. Pasakas, teikas un māņus ar fantastikas un pārdabisko elementu piejaukumu var uzlūkot kā tautas metafiziku, jo filozofiskā metafizika, kā zināms, dabiskās parādības izskaidro ar „aizdabiskiem“ jeb pārdabiskiem spēkiem un faktoriem.

16. Vislielākais tautas gudrību vairums nodarbojas ar reālās dzīves problēmām, un tāpēc tautas prātniecība ir galvenā kārtā dzīves filozofija.

17. Bet tauta savā prātniecībā, kā redzējām, ir domājusi arī par citām filozofijai piederošām problēmām: par aitioloģiskām, kosmoloģiskām, psiholoģiskām u. c.

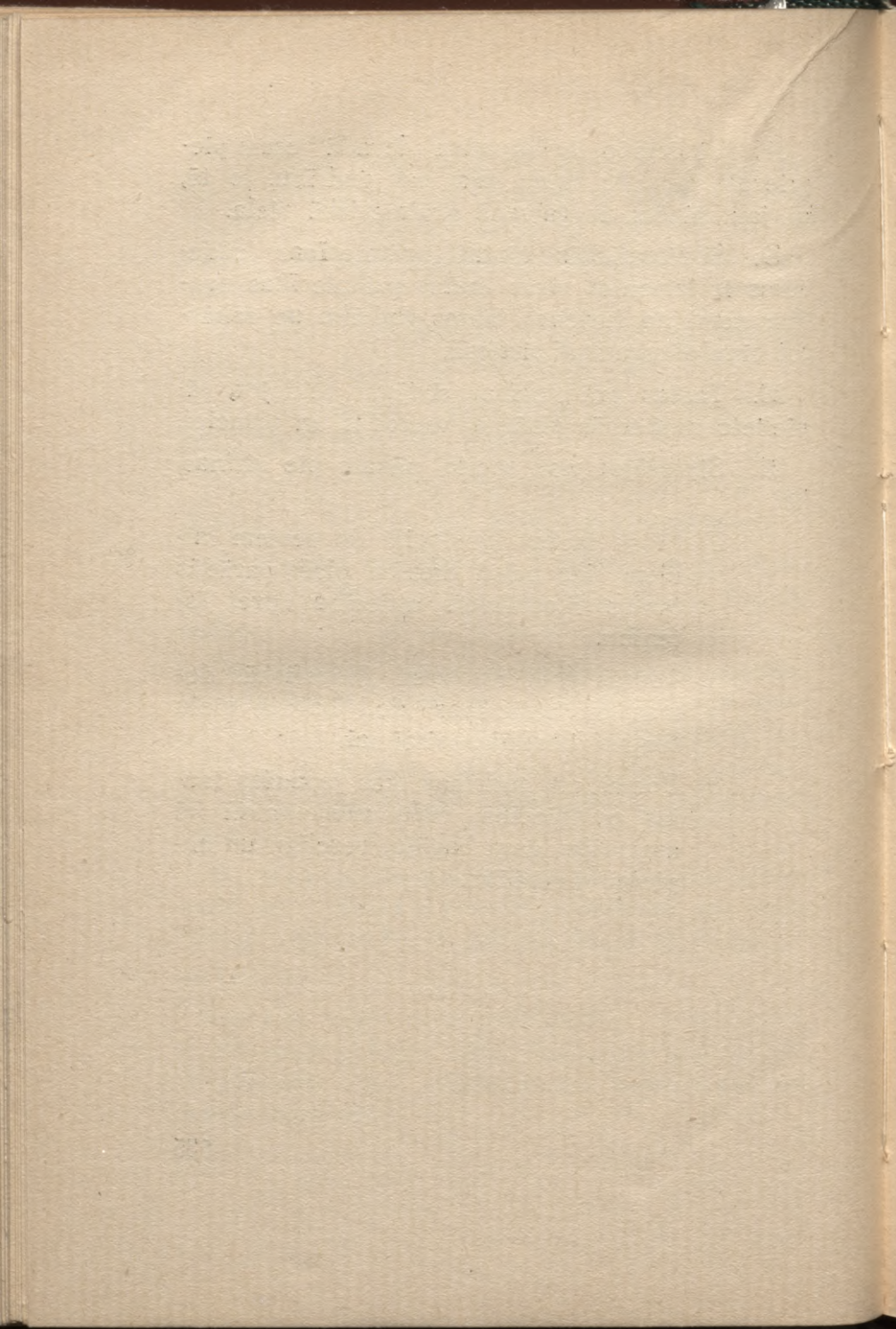
18. Vislielāko vērību mūsu „Ievadā“ esam piegriezuši tam, ko tauta saka par gudrību, jo tā, kā jau minēts, ir galvenā prātnieciskā viela.

19. Sistēmātiskās tautas prātniecības uzdevums ir izmantot visus tautas prātniecības avotus: ņemt no turienes tautas gudrību un sakārtot viņu pārskatāmā sistēmā.

20. Tautas prātniecības sistēmu veidojot, jāpielieto modernās zinātnes metodes un principi.

21. Sintezējot visu sacīto, nākam pie atziņas, ka:

- a) Mūsu tautas ideoloģijā no seniem laikiem līdz mūsu dienām plaši parādās tautas filozofiskās attiecības pret īstenību.
- b) Tautas gudrības, resp. filozofiskās domas un patiesības, dod bagātu vielu tautas filozofijas sistēmai.
- c) Domas un gudrības, kas izpaužas tautas prātniecībā, rāda mūsu tautu kā asprātīgu, gara bagātu, veselīgu un nopietnu domātāju.

SATURA RĀDĪTĀJS.

Priekšvārds	lpp. 3
Pirmā daļa. TAUTAS PRĀTniecības BUTība.	
Pirmā nodaļa.	
Svarīgākie jēdzieni tautas prātniecības sistēmā.	
Ievads	11
I. Zināšanas un gudrība	16
II. Zinātne un gudrība	23
1. Zinātnes jēdziens	23
2. Zinātnes mērķis	28
3. Zinātnes metodes	32
4. Kas ir un var būt zinātnes materiāls un zinātnes darba lauks	35
5. Kad zinātnes materiāls tiek par zinātni	36
6. Slēdzieni un kopsavilkumi	39
III. Filozofija un gudrība	41
IV. Dzīves filozofija un dzīves gudrība	57
1. Dzīves filozofijas jēdziens	57
2. Dzīvesfilozofijas vēsturiskais aspekts	65
V. Dzīves filozofija un radnieciskās ideoloģijas	77
1. Ētika un dzīves filozofija	77
2. Sociālā filozofija un dzīves filozofija	80
3. Dzīves filozofija un praktiskās zinātnes	82
4. Dzīves filozofija un dzīves māksla	84
Otrā nodaļa.	
Gudrības problēma latvju tautas prātniecībā.	
Problēmas vispārējā uztvere	87
A. Tautas jēdziens par gudrību un gudru cilvēku.	
I. Tautas metode gudrības jēdziena veidošanā	88
II. Gudra cilvēka domāšanas īpašības	89
1. Gudrs ir tas, kas lietas labi izprot	89
2. Gudrs ir ne šablonisks, bet patstāvīgs domātājs	93

	lpp.
3. Gudrs ir apdomīgs cilvēks	96
4. Gudrs ir tas, kas tālu redz uz priekšu	98
5. Muļķim trūkst vienkāršākās paredzes	100
6. Gudrs ir tas, kam savs padoms	102
7. Muļķim nav ne apdoma, ne padoma	105
8. Gudrs tas, kas atjautīgs	106
9. Attapība kā gudrības īpašība	113
10. Arī viltība ir gudrība	117
11. Gudrs ir tas, kas prot viltībai izvairīties .	119
12. Gudrs ir tas, kas prot miklas uzdot un minēt	122
13. Gudrība kā intūcija	126
14. Kopsatvere par gudra cilvēka domāšanu . .	129
III. Gudrība ir darba zināšana un daritprasmē . .	132
1. Gudrs ir tas, kas prot darbu darīt	132
2. Kas visparastākos darbus neprot — ir muļķis	136
3. Darba mācēšana vēl nav visa gudrība	138
4. Gudrs ir tas, kas pats māc darbu redzēt un	
atrast	139
5. Gudrība — radoša veiksmē darbā	141
6. Gudrs ir tas, kuŗa rīcība ir saprātīgāka par	
parasto	143
7. Gudrs dara jēdzīgu darbu, bet muļķis —	
blēņas	150
8. Vispārēji sledzieni par darbu kā gudrības mē-	
rogu	152
IV. Gudrība ir otra cilvēka dabas izpratnē	154
1. Gudrs ir tas, kas spēj izprast otra cilvēka	
dabu	154
2. Gudrs ir tas, kas veikli prot atklāt otra dve-	
seles noslēpumus	160
V. Pie gudrības pieder dažādas zināšanas	163
1. Pie gudrības tauta pieskaita arī svarīgākos	
praktiskās dzīves padomus	163
2. Gudrs tas, kas dziesmu daudz zina	165
3. Vectēvu gudrība — buŗamie un pūšamie vārdi	
168	
4. Gudrs tas, kas vienmēr mācās un attīstās .	170

	lpp.
5. Muļķis negrib un neprot mācīties	172
VI. Gudrība ir — dzīvotprasme	175
1. Gudrs ir tas, kas prot dzīvot	175
2. Gudrība ir prasme apieties ar cilvēkiem ģimenē un mājā	176
3. Pie gudrības pieder arī cilvēka prasme jēdzīgi iztureties godos un plašākā sabiedrībā	180
4. Gudrs tas, kas saprātīgi spēj iztureties pret reibinošiem dzērieniem	185
5. Gudrs ir tas, kas prot izraisīties no dzīves sarežģījumiem	188
6. Gudrs ir tas, kas prot izvairīties nelaimē un vairāk gūt laimes brīžus	190
7. Gudrs ir tas, kas patstāvīgi dzīves gaītas māc sev ceļu rast	196
VII. Sievietes un vīrieša gudrība.	
1. Ko tautu meita ieskata par gudru	198
2. Sievietes intuīcija	199
3. Pie meitu gudrības pieder arī vīra dabūšanas prasme	205
4. Pie puīšu gudrības pieder — labas sievas dabūšana	208
VIII. Dažādas ārējas un citas gudra cilvēka pazīmes	210
1. Tiklab gudru, kā muļķi var pazīt no runas satura	211
2. Gudrs ir mazrunīgs, bet muļķis plāpīgs	214
a) Muļķību raksturo plāpība	215
b) Gudrību raksturo mazrunība	216
3. Gudram cilvēkam nav muļķa iedomības un uzpūtības	219
4. Gudrs cilvēks mīl patiesību	221
5. Gudram nav muļķa neprātīgās stūrgalvības	224
6. Vārdu saskaņa ar darbiem	228
7. Kopsavilkums	230
B. Atsevišķa cilvēka gudrības avoti.	
1. Gudrības ziņā visi cilvēki nav vienādi	231

	lpp.
2. Gudrība kā dabas balva	232
3. Gudrība kā reta dabas balva	235
4. Dabas dotās gudrības (talanta) lielā nozīme	237
5. Iedzimtība kā dabiskās gudrības avots	240
6. Ne vienmēr gudriem tēviem gudri dēli	242
7. Savu gudrību dēli manto allaž vien arī no mātem	245
8. Vecāki kā atziņgudrību avots	247
9. Audzināšana un mācība kā gudrības avots	249
10. Gudrību dod piedzīvojumi un pieredze	253
11. Vecums jeb gadi kā gudrības avots	254
12. Nelaieme kā gudrības avots	258
13. Gudrību dod materiāli zaudējumi	262
14. Vēriba un uzmanība kā gudrības faktors	263
15. Nevēriba un vāja uzmanība saistās ar mulķību	266
16. Paša pūles kā gudrības avots	269
17. Dzīves skola kā gudrības avots	270
18. Gudrība kā gudrības avots	271
19. Katru cilvēku par gudru vis nevar pataisīt	274
20. Specīgas jūtas mazina padoma un gudrības lomu	275
21. Kopsavilkums	277
C. Gudrības vērtība	279
1. Gudrības materiālā vērtība	280
2. Gudrības ētiskā vērtība	282
3. Gudrības ģimeniskā vērtība	286
4. Gudrība stiprāka par varu	293
5. Gudrajam pasaule noteicošā loma	296
6. Gudrības dzīves vērtība	297
7. Gudri vīri kā liela sabiedriskā vērtība	299
8. Gudrības vispārējā vērtība	301
9. Kopsavilkums	304
D. Dažādi gudrības aspekti	305
1. Viegļāk būt gudram vārdos nekā darbos	305
2. Gudrība un bagātība	306

	lpp.
3. Gudrība un apstākļi	308
4. Neista gudrība un gudrinieki	310
5. Ļauna gudrība	311
6. Dažādi tautas prātojumi par gudrību	313
7. Kopsavilkums	314

Otra daļa. TAUTAS PRĀTniecības IDEOLOģiskie AVOTI.

Pirmā nodaļa.

Tautas tradīcijas kā viņas prātniecības avots.

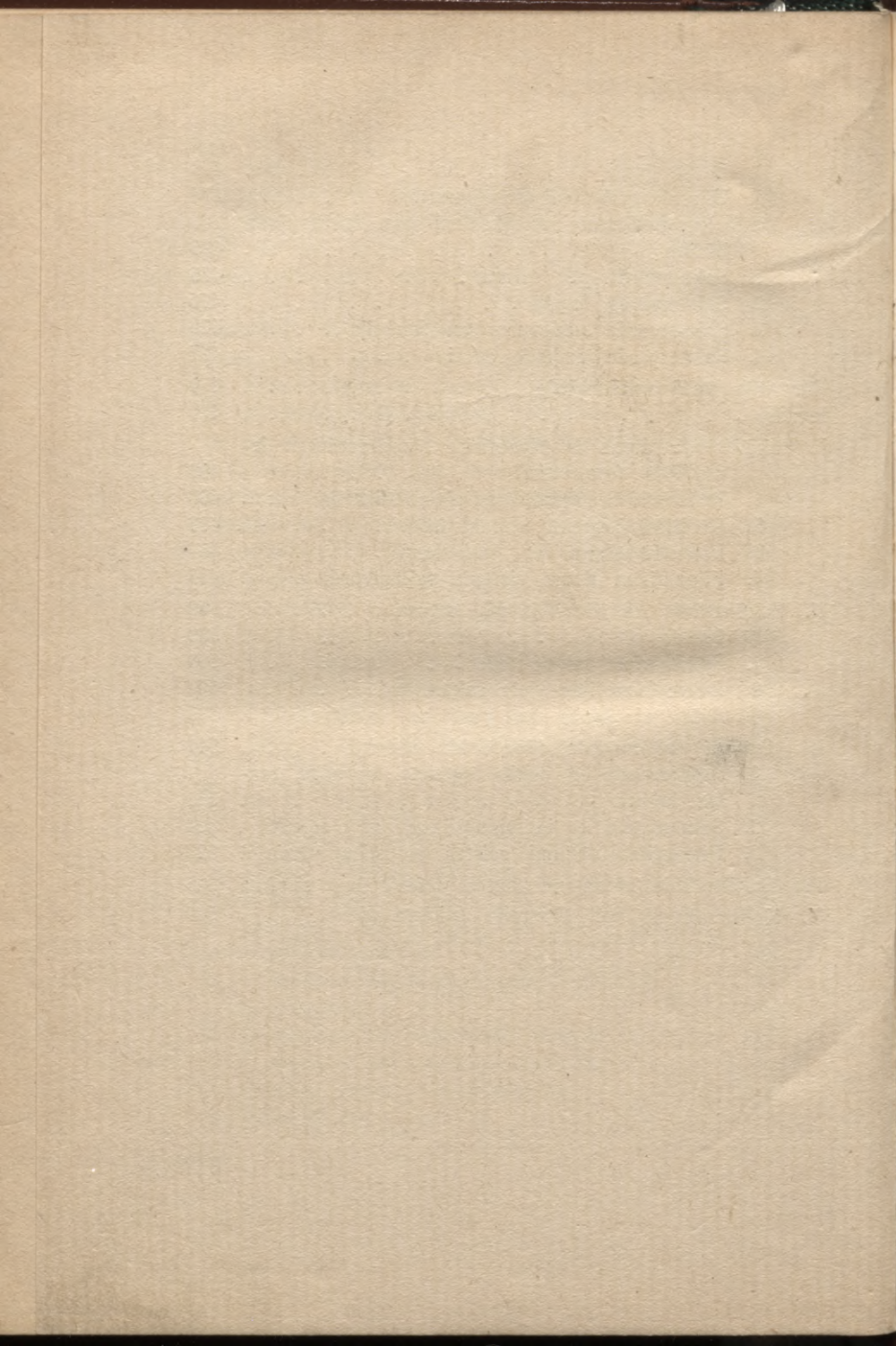
Ievads	319
I. Ikdiēnas jeb sarunu valoda kā tautas prātniecības avots	325
II. Tautas prātniecība pasakās un teikās	334
1. Aitioloģiskie elementi tautas teikās un pa- sakās	335
2. Kosmoloģiskie elementi mūsu teikās	340
3. Filozofijas un psiholoģijas elementi teikās	342
4. Ētiskais jeb tikumfilozofiskais aspekts pasakās	346
5. Dzīvesfilozofiskais aspekts mūsu tautas pa- sakās	351
III. Tautas anekdots un dzīves filozofija	358
IV. Tautas gudrība parunās un raksturvārdos	362
V. Miklas un tautas filozofija	373
VI. Māņi un tautas gudrība	387
1. Māņu jēdziens	387
2. Māņu jēdzienu konkrētais saturs	390
3. Māņos — zinātnes sākumi	393
4. Tautas māņi un prātniecība	396
VII. Tautas dziesmas kā tautas prātniecības avots	399
1. Vispārējā uztvere	399
2. Psiholoģiskie elementi latvju dainās	404
3. Aistētikas principi latvju dainās	406
4. Ētikas un dzīvesfilozofijas elementi mūsu dainās	408

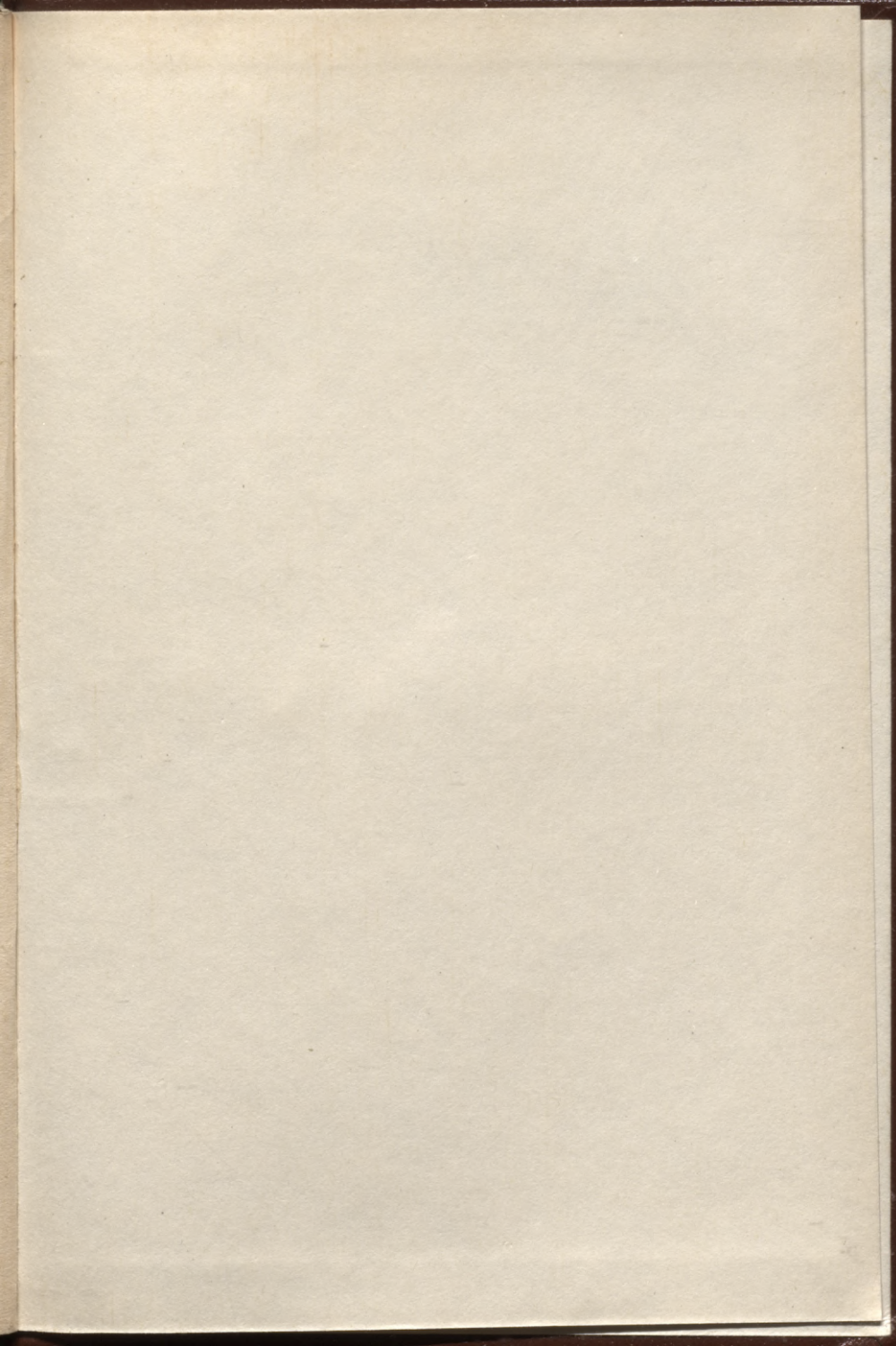
Otra nodaļa.

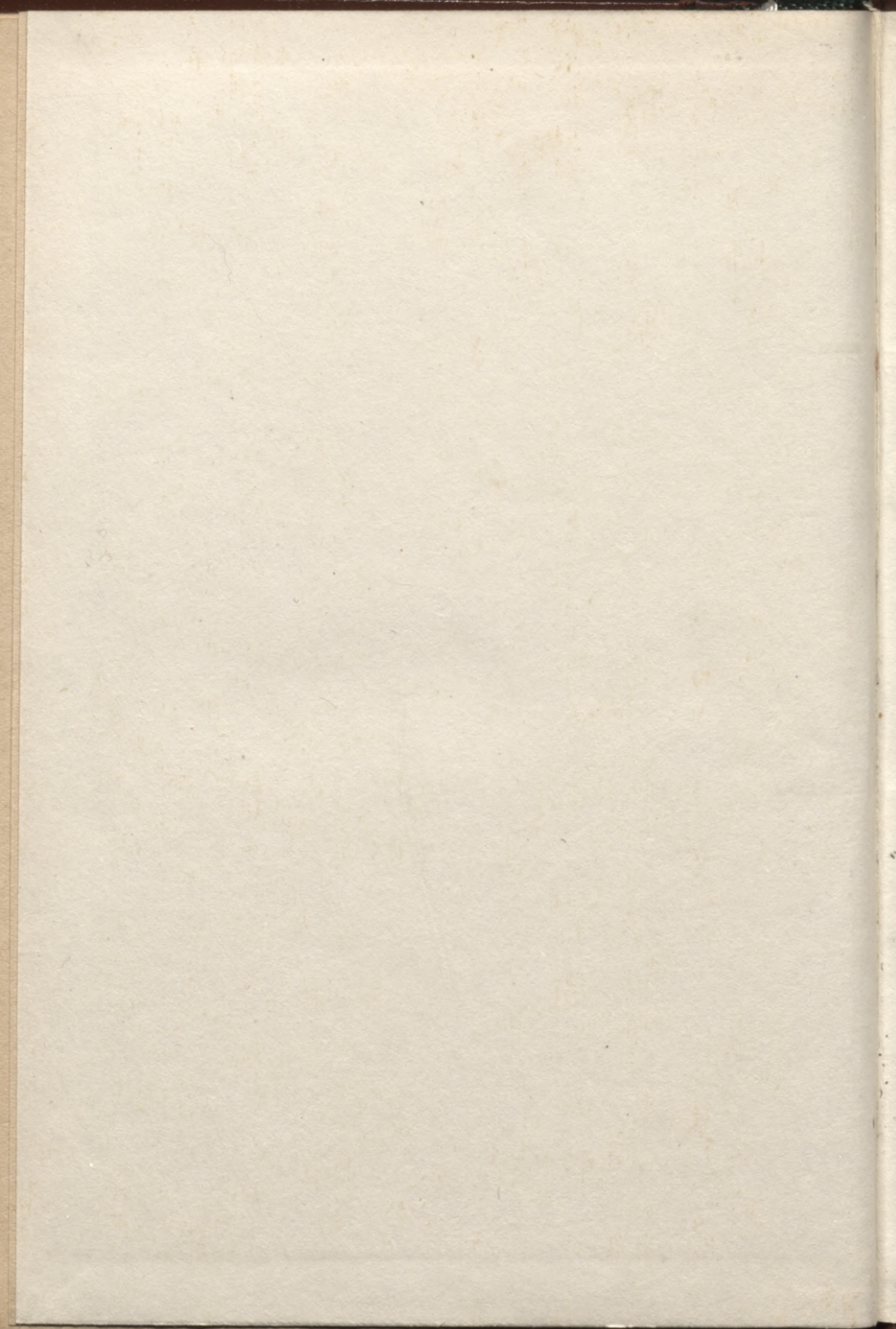
**Sakāmvārds kā tautas gudrības sistēmas jeb
prātniecības avots.**

Vispārējā uztvere	414
Sakāmvārds filozofijas apgaismē	418
Ievads	418
I. Sakāmvārda būtība un jēdziens	419
II. Dažādu tautu domas par sakāmvārdu	423
1. Tautu vispārējie spriedumi par sakāmvārdu	423
2. Sakāmvārda patiesīgums	424
3. Sakāmvārdam ir augstākās tiesas autoritāte	425
4. Tautas domas par sakāmvārda vērtību	428
III. Folkloras autoritātes un zinātnieki par sakāmvārdu	429
IV. Sakāmvārda apcere mūsu zemē un literatūrā	435
1. Mancelis	435
2. Vecais Stenders	440
3. Elverfelds	441
4. J. G. Kōls	443
5. Julijs Altmanis	445
6. Bernhards Dīriķis	446
7. Kažoku Dāvis	448
8. Kāda anonima autora raksts par sakāmvārdiem	454
9. V. Plūdonis	458
10. J. Lautenbachs	460
11. Teodors Zeiferts	461
12. Jaunākie latviešu literatūrvēsturnieki	462
13. Dažādi vispārēji sledzieni	464
V. Sakāmvārda gudrības veidi	465
1. Atzinumi, konstatējumi un dzīves patiesības	465
2. Kritiskas gudrības	466
3. Nosodošas pamācības, atturoši padomi	467
4. Bridinājumi	468
5. Noliegumi un aizlieguma imperatīvi	470
6. Paveļējumi un rīkojuma imperatīvi	471
7. Pozitīvi padomi un pamācības	471
8. Mierinājumi	472

	lpp.
9. Drošinājumi	473
10. Uzbrukumu atvairošas gudrības	474
VI. Daži kopsavilkumi un slēdzieni par sakāmvārda būtību	475
1. Sakāmvārds pēc satura	475
2. Sakāmvārda forma	476
3. Sakāmvārda uzdevums un funkcija	476
4. Sakāmvārda dziļākie avoti	477
Filozofija pašā sakāmvārdā	479
Ievads	479
I. Sakāmvārda doma ir filozofiska aiz formāliem iemesliem (motīviem)	480
1. Domu koncentrācija un ģenerālizācija	480
2. Kritiskais aspekts sakāmvārdos	483
3. Problemizēšana jeb gudrošana	487
4. Filozofisku domu sistēma sakāmvārdā	488
II. Sakāmvārds kā filozofija pēc satura	500
Ievads	500
1. Ētikas viela sakāmvārdā	500
2. Dzīvesfilozofijas viela sakāmvārdā	502
3. Citas zināšanas un gudrības sakāmvārdā	505
III. Dažādi sakāmvārda filozofiskie aspekti	511
1. Sakāmvārdi kā tautas loģiskās formulas, tautas loģika	511
2. Sakāmvārdi kā individuālfilozofijas elementi	604
3. Filozofijas sākumi saistīti ar sakāmvārdu	522
IV. Sakāmvārdu masa un tautas prātniecības sistēma	525
V. Kopsavilkumi par filozofiju sakāmvārdā	529
E. Grāmatas noslēguma vispārējās atziņas	532

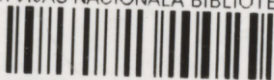

[10,-]

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308057818

